

ISSN 2307-9061 (Print)

ISSN 2663-3949 (Online)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ
І КОСМІЧНЕ
ПРАВО

---

4 (73) 2024

Наукові праці Київського авіаційного інституту

Київ – 2024

УДК 347.82(082)

Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : КАІ, 2024. – № 4 (73). – 260 с.

У правовому журналі висвітлено результати досліджень учених університету та провідних закладів вищої освіти і наукових установ України та зарубіжних країн з актуальних проблем повітряного, космічного, а також інших галузей права.

Для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів.

In the compilation of highlights research results of university researchers and leading scientific institutions of Ukraine on urgent problems of air, space and other areas of law.

For scientists, teachers, post-graduate students, masters of sciences and students.

*Рекомендовано до друку
вченою радою Державного університету «Київський авіаційний інститут»
(протокол № 1 від 19 грудня 2024 р.)*

Зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення
Витяг з Реєстру суб'єктів у сфері медіа – реєстрантів R30-01883
Рішення від 16.11.2023 № 1420

Постановою президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. № 1-05/3, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 р. № 528 про перереєстрацію видання, Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки». Наказом МОН України від 17 березня 2020 р. № 409 «Про затвердження рішень атестаційної колегії міністерства щодо формування переліку наукових фахових видань України від 6 березня 2020 року» Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» віднесено до наукових фахових видань категорії Б.

Журнал індексується у міжнародних наукометричних базах даних ICV 2023 (Index Copernicus).

Адреса редакційної колегії:

03680, Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1, корп. 1, ауд. 446

Тел. (044) 406-70-35, e-mail: pravo@nau. edu. ua

© Київський авіаційний інститут, 2024

ISSN 2307-9061

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Сопілко Ірина Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Державного університету «Київський авіаційний інститут» (головний редактор), Україна

Юринець Юлія Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету Державного університету «Київський авіаційний інститут» (відповідальний секретар), Україна

Алієв Амір Ібрагім огли – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Бакинського державного університету, Азербайджанська Республіка

Бюнгенберг Марк – доктор юридичних наук, професор, директор Європейського Інституту Саарландського університету, Німеччина

Вінце Аттіла – доктор юридичних наук, професор кафедри європейського публічного права, Університет Андраші, Угорщина

Вишновецька Світлана Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Державного університету «Київський авіаційний інститут», Україна

Волкова Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Київського університету ринкових відносин, Україна

Калюжний Ростислав Андрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Державного університету «Київський авіаційний інститут», Україна

Колчеллі Валентина – дослідник Національної дослідницької ради, керівник європейських проектів Жана Моне «Європеїзація через інструменти приватного права» (EuPlaw), Університет Перуджі, Італія

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, академік Національної академії наук України, Народний депутат України, Україна

Корошець Деміан – доктор юридичних наук, професор, професор факультету права Люблянського університету, Республіка Словенія

Лихова Софія Яківна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Державного університету «Київський авіаційний інститут», Україна

Лонг Жоель – доцент, викладач сімейного права, координатор юридичної клініки з прав дітей, Університет Туріну, Італія

Мануель Девід Массено – доцент кафедри права та фахівець із захисту даних, старший науковий співробітник, член координаційного комітету лабораторії UbiNET Комп'ютерна безпека та кіберзлочинність IPBeja – Beja Polytechnic, Португалія

Мозгава Марек – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету права та адміністрування Університету Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща

Мартин Бельтран Сауседа – доцент юридичного факультету Автономного університету Сан-Луїс-Потосі, Мексика

Ноджак Агата – доктор юридичних наук, Інститут права, економіки та адміністрації, Педагогічний університет ім. Комісії народної освіти в Кракові; керівник проекту «Захист основних прав в ЄС», Республіка Польща

Осіждевіч Джоанна – кандидат юридичних наук, доцент, директор Центру досліджень міжнародної правової комунікації, Варшавський університет, Республіка Польща

Панова Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Державного університету «Київський авіаційний інститут», Україна

Токарева Ксенія Сергіївна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Державного університету «Київський авіаційний інститут», Україна

Хуан Мануель Фараміньян Гілберт – доктор права, професор, професор (почесний професор) міжнародного публічного права та міжнародних відносин в Університеті Хаен, член Ради директорів, Іbero-Американський інститут авіаційного та космічного права, Іспанія

Штефан Хобе – доктор габілітований у галузі права, професор, Кельнський університет, Федеративна Республіка Німеччина

Якулін Від – доктор філософії в галузі права, професор, професор факультету права Люблянського університету, Республіка Словенія

EDITORIAL BOARD

Sopilko Iryna Mykolaivna - Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the State University «Kyiv Aviation Institute» (Editor-in-Chief), Ukraine

Iurynets Yulia Leonidivna - Doctor of Law, Professor, Deputy Dean of the Law Faculty of the State University «Kyiv Aviation Institute» (Executive Secretary), Ukraine

Aliyev Amir Ibrahim oglu - Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, Baku State University, Azerbaijan Republic

Büngenber Mark - Doctor of Law, Professor, Director of the European Institute, Saarland University, Germany

Vintse Attila - Doctor of Law, Professor, Chair of European Public Law, Andrassy University, Hungary

Vyshnevetska Svitlana Vasylivna - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure, Faculty of Law, State University «Kyiv Aviation Institute», Ukraine

Volkova Yuliia Anatoliivna - Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Law, Kyiv University of Market Relations, Ukraine

Kaliuzhnyi Rostyslav Andriyovych - Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law of the Faculty of Law of the State University «Kyiv Aviation Institute», Ukraine

Colcelli Valentina - Researcher at the National Research Council, Head of the Jean Monnet European Projects "Europeanisation through Private Law Instruments" (EuPlaw), University of Perugia, Italy

Kopylenko Oleksandr Liubymovych - Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Member of Parliament of Ukraine, Ukraine

Korošec Damian - Doctor of Law, Professor, Professor at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Republic of Slovenia

Likhova Sofia Yakivna - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Procedure, Faculty of Law, State University «Kyiv Aviation Institute», Ukraine

Long Joël - Associate Professor, Lecturer in Family Law, Coordinator of the Legal Clinic on Children's Rights, University of Turin, Italy

Manuel David Massenot - Associate Professor of Law and Data Protection Specialist, Senior Researcher, Member of the Steering Committee of the UbiNET Laboratory Computer Security and Cybercrime IPBeja - Beja Polytechnic, Portugal

Marek Mozgawa - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Administration, Maria Curie-Skłodowska University, Republic of Poland

Martín Beltrán Saucedo - Associate Professor at the Faculty of Law, Universidad Autónoma de San Luis Potosí, Mexico

Nodžak Agata - Doctor of Law, Institute of Law, Economics and Administration, Pedagogical University of the Commission of National Education in Krakow; Head of the project "Protection of Fundamental Rights in the EU", Republic of Poland

Osiądźwicz Joanna - PhD in Law, Associate Professor, Director of the Centre for International Legal Communication Research, University of Warsaw, Republic of Poland

Panova Oksana Olexandrivna - Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Faculty of Law, State University «Kyiv Aviation Institute», Ukraine

Tokarieva Kseniia Serhiivna - Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, School of Law, State University «Kyiv Aviation Institute», Ukraine

Juan Manuel Faramiyan Gilbert - Doctor of Law, Professor, Professor (Emeritus) of Public International Law and International Relations at the University of Jaén, Member of the Board of Directors of the Ibero-American Institute of Aviation and Space Law, Spain

Stefan Hobe - Habilitated Doctor of Law, Professor, University of Cologne, Federal Republic of Germany

Jakulin Vid - Doctor of Philosophy in Law, Professor, Professor at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Republic of Slovenia

ЗМІСТ

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>Álvaro Andrés Erices Bravo. Private Commercial Spaceflight: the National Space Regulatory Sherpas are Shaping the Path</i>	9
<i>Нецька Л. С., Матвієва Д. А. Державно-приватне партнерство у галузі цивільної авіації</i>	19
<i>Тімуш І. С., Музичка І. М. Мілітаризація космосу як правовий виклик</i>	30
<i>Чулінда Л. І., Савліва Н. О. Дієвість міжнародно-правових санкцій у сфері цивільної авіації проти держави-агресора</i>	36

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Бойко О. В. Правові принципи механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина</i>	45
<i>Макеєва О. М., Тюбай А. В. Реалізація права на пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців та працівників органів внутрішніх справ: питання теорії та практики</i>	53
<i>Свистович Р. С. Політичні масові заходи та їх вплив на формування правових норм у суспільстві</i>	61
<i>Цицюра В. І. Поняття та функції адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів в Україні</i>	69
<i>Череватюк В. Б., Сорока Д. В. Порівняльно-правовий аналіз адвокатської діяльності в Україні та провідних країнах Європи</i>	77
<i>Швачка В. Ю. Розумні строки судового розгляду у цивільному судочинстві як гарантія захисту прав людини</i>	87

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

<i>Жукова І. В. Правові аспекти реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти</i>	97
<i>Засць О. М. Оцифрування ПДВ – електронне виставлення рахунків і кліренсна система як модель</i>	103
<i>Кунєв Ю. Д. «Адміністративна діяльність»: сутність, зміст і значення в предметі адміністративного права</i>	109
<i>Малиш О. Л. Зарубіжний досвід регулювання адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування</i>	119
<i>Піскун І. І., Чунаков Р. В. Проблемні питання проходження військової служби в контексті реалізації конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни</i>	129
<i>Reminska Yu. Yu. Constitutional Perspective on the Right to Personal Health Sovereignty and the Right to Personal Health Care Decision-making (Comparative Aspect of European Practice)</i>	138
<i>Старущенко Я. В. Правові засади запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів</i>	146

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

<i>Вишиновецька С. В., Колонська В. М.</i> Дистанційна робота як форма організації праці в умовах воєнного стану	154
<i>Дідук А. Г., Герасименко О. В.</i> Сімейне право в епоху цифровізації: інновації платформи «Дія» як предмет наукового дослідження	161
<i>Kmetyk Kh., Lytvyn S.</i> The personal non-proprietary labour rights: a concept, the features and a classification.....	169
<i>Stadnichenko S. V.</i> Current problems of employment of socially vulnerable segments of the population: theoretical and legal aspect	177

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

<i>Жмур Н. В., Шпак І. М.</i> Окремі проблеми правового забезпечення авіатранспортної галузі України з позицій сучасності.....	183
<i>Малярчук Н. В.</i> Проблеми правового регулювання порядку організації перевезень пасажирів та багажу автомобільним транспортом	191
<i>Суходольська А. А.</i> Актуальні питання захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у законодавстві про факторинг (переміщення зобов'язань)	197

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Бондаренко О. Г., Левченко А. С.</i> Недоліки методики розслідування правопорушень, пов'язаних з вчиненням державної зради та колабораційної діяльності на непідконтрольних територіях	206
<i>Holdberh N. O., Kolonska V. M.</i> Digital forensics in martial law	213
<i>Lykhova S. Ya.</i> Criminal liability for illegal registration of will and kidnapping of a person	219
<i>Літвінова І. Ф., Колонська В. М.</i> Конфіденційність як основоположний принцип діяльності адвокатів	226
<i>Тарасюк С. М.</i> Права людини в кримінальному провадженні: концептуальні основи та правове регулювання	233

ПРАВОВА ОСВІТА

<i>Легенький М. І.</i> Акредитація освітньої програми як адміністративна процедура	241

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Голосніченко Д. І.</i> Рецензія на навчальний посібник Ю.Л. Юринець «Конституційне право України»	251

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	252

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ	256

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ	257

CONTENT

AIR, SPACE, ENVIRONMENTAL LAW

<i>Álvaro Andrés Erices Bravo</i> . Private Commercial Spaceflight: the National Space Regulatory Sherpas are Shaping the Path	9
<i>Netska Liubov, Matvieva Daria</i> . Public-private partnership in the field of civil aviation.....	19
<i>Timush Iryna, Muzychka Ivan</i> . Militarization of space as a legal challenge	30
<i>Chulinda Liudmyla, Savliya Natalia</i> . Effectiveness of international legal sanctions in the field of civil aviation against the aggressor state	36

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, INTERNATIONAL LAW

<i>Boyko Oleg</i> . Legal principles of the mechanism for protecting human and citizen rights and freedoms.....	45
<i>Makeieva Olena, Tyubay Anastasiya</i> . Realization of the right to pension provision for former military and law enforcement officers: issues of theory and practice.....	53
<i>Svystovych Roman</i> . Political mass events and their influence on the formation of legal norms in society	61
<i>Tsytsiura Volodymyr</i> . Concept and functions of administrative and legal provision of special legal regimes in Ukraine	69
<i>Cherevatiuk Victoria, Soroka Daryana</i> . Comparative legal analysis of advocacy activities in Ukraine and the leading countries of Europe.....	77
<i>Shvachka Victoria</i> . Reasonable time limits for civil proceedings as a guarantee of human rights protection	87

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

<i>Zhukova Iryna</i> . Legal aspects of registration as a means of public administration in the field of general secondary education	97
<i>Zaiets Oleksandr</i> . Digitization of VAT – e-invoicing and clearance system as a model	103
<i>Kunev Yuriy</i> . «Administrative activity»: essence, content and meaning in the subject of administrative law	109
<i>Malysh Oleksandr</i> . Foreign experience in regulating administrative procedure as a tool to support the activities of local self-government bodies.....	119
<i>Piskun Ivan, Chunakov Roman</i> . Problem issues of military service in the context of implementing the constitutional duty to defend the homeland	129
<i>Reminska Yuliia</i> . Constitutional Perspective on the Right to Personal Health Sovereignty and the Right to Personal Health Care Decision-making (Comparative Aspect of European Practice)	138
<i>Starushchenko Yaroslav</i> . Legal framework for preventing money laundering from the circulation of virtual assets	146

CIVIL AND LABOR LAW

<i>Vyshnovetska Svitlana, Kolonska Viktoriya. Remote work as a form of labour organisation under martial law .....</i>	154
<i>Diduk Alla, Herasymenko Oleksandra. Digital innovations in family law of ukraine: legal analysis of the functionality of the platform «DIIA» and its impact on the evolution of the institute of family legal relations .....</i>	161
<i>Kmetyk Khrystyna, Lytvyn Stepan. The personal non-proprietary labour rights: a concept, the features and a classification .....</i>	169
<i>Stadnichenko Serhii. Current problems of employment of socially vulnerable segments of the population: theoretical and legal aspect .....</i>	177

COMMERCIAL LAW

<i>Zhmur Nataliia, Shpak Inna. Certain problems of legal support of the air transport industry of ukraine from the standpoint of modernity.....</i>	183
<i>Maliarchuk Nazar. Problems of legal regulation of the procedure for organizing the transportation of passengers and baggage by road.....</i>	191
<i>Sukhodolska Anastasiya. Issues of protection of the rights of business subjects in the legislation on factoring (transfers of liabilities).....</i>	197

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

<i>Bondarenko Olena, Levchenko Anzhelika. Shortcomings in the methodology for investigating offenses related to high treason and collaboration in uncontrolled territories.....</i>	206
<i>Holdberh Natalia, Kolonska Viktoriya. Digital forensics in martial law.....</i>	213
<i>Lykhova Sofia. Criminal liability for illegal registration of will and kidnapping of a person .....</i>	219
<i>Litvinova Iryna, Kolonska Viktoriya. Confidentiality as a fundamental principle of lawyers' activities .....</i>	226
<i>Tarasiuk Serhii. Human rights in criminal proceedings: conceptual base and legal regulation .....</i>	233

LEGAL EDUCATION

<i>Legenkyi Mykola. Accreditation of the educational program of a higher education institution as an administrative procedure.....</i>	241

REVIEWS

<i>Golosnichenko Dmytro. Review of the textbook by Yu.L. Yurynets «Constitutional Law of Ukraine».....</i>	251

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	252

REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF THE ARTICLES	256

EXAMPLE OF REGISTRATION OF BASIC ELEMENTS OF THE ARTICLE.....	257

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

DOI:

UDC 347.8:341(045)

Álvaro Andrés Erices Bravo,

Lawyer by the Faculty of Law of the University of Buenos Aires (UBA). Space Law Specialist by the National Institute of Air and Space Law of the Argentine Republic (INDAE). Space Law Specialist in scientific and technical cooperation with the National Aviation University of Ukraine (NAU). Member of the International Institute of Space Law (IISL) and coach of the first Argentinian team on behalf of the Faculty of Law of the University of Buenos Aires to compete in the Manfred Lachs Space Law Moot Court Competition (MLSLMCC) of IISL in 2025. Winner of the “Dr. Aldo Armando Cocca Award” in Space Law, awarded by the Latin American and Caribbean Space Network (ReLaCa Espacio)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6541-827X>

HUMAN SPACEFLIGHT: U.S. NATIONAL LEGISLATIONS AND REGULATIONS AS SPACE SHERPAS PAVING THE PATH

Faculty of Law,

University of Buenos Aires

Av. Pres. Figueroa Alcorta 2263, C1425, Ciudad Autónoma de Buenos Aires

E-mail: aericesbravo@derecho.uba.ar

Purpose: in the ‘New Space Age’ of the 21st century, there is a hybridization of space activities in which new objects and subjects of law are created outside the classical UN outer space institutions. This paper exposes this phenomenon through the study of the ‘space sherpas’, i.e., the U.S. national space legislations and regulations that are paving the path to a new stage in commercial human spaceflight activities. In addition, the investigation holds that UNISPACE IV, to be celebrated in 2027, is an excellent opportunity to address this topic, although it was not considered in ‘Action 56’ of the Pact for the Future, released by UNGA79. **Research methods:** study of specialized bibliography, international and national legislations and regulations, observation methods and analysis of human spaceflight information. **Results:** participation of the private sector as owner and operator of space missions is essential for the growth of a thriving space industry in the U.S. and all over the world. Without having previously established a boundary between airspace and outer space, successful missions such as Polaris Dawn, led by ‘private astronaut’ Jared Isaacman, who accomplished the first private spacewalk, prove that commercial development of outer space does not depend exclusively on that historic and still unresolved debate. If an international interpretation of these commercial space activities is not built by means of an international instrument, the trend will be for each country to establish its own terms and definitions regarding human spaceflight and having the ‘space sherpas’ as a model. **Discussion:** what is a ‘private astronaut’? Do they seek ‘the benefit of all mankind’ as established in Article I of the 1967 Outer Space Treaty? Are they ‘envoys of mankind’ as Article V OST says? Is the functionalist approach winning the upper hand over the spatialist standpoint?

Key words: Delimitation of Outer Space; Human Spaceflight; Orbital Spaceflight; Polaris Dawn Mission; Private Astronaut; Space Law; Suborbital Spaceflight.

*“Private spaceflight also gives rise to a new set of issues,
so far outside the context of those treaties
- and even of space law as a whole”*

Frans G. von der Dunk

Problem statement and its relevance. In the space industry of the 21st century there is a hybridization of subjects and objects of law. An example of this is that after the discontinuation of the Space Shuttle in 2011, the National Aeronautics and Space Administration (NASA) tendered and entered contracts with private companies SpaceX and Boeing in 2014, for 2.6 and 4.2 billion dollars [1], respectively, to perform commercial spaceflights to and from the International Space Station (ISS).

The aim was to shorten what was called ‘The Gap’ [2, p. 662] or the time it took the United States (U.S.) to return to provide this type of services. The group that coined the term ‘The Gap’ and had the mission to analyze human spaceflight options after the time NASA had planned to retire the Space Shuttle was ‘The Review of United States Human Space Flight Plans Committee’, better known as the HSF Committee.

In that sense, the better option was “to require NASA to rely on private commercial providers. The recertification of the Shuttle would require large increases in or reallocations of NASA’s budget and could potentially lead to the same inefficiencies that have plagued NASA throughout its history” [3, p. 664].

This openness for the private sector to carry on commercial spaceflight in the U.S. made companies become operators and owners of the systems they develop [4, p. 418]. And NASA, from its once main role as the hegemonic protagonist of space activities, has been put in the place of ‘client’ of these companies that send astronauts to and from the ISS.

A clear example of these improvements is that in the early morning of September 12th, 2024, the ‘private astronaut’ Jared Isaacman, founder of Draken International and Shift4 Payments, and principal sponsor of the Polaris Dawn mission, became the first human to perform a privately funded spacewalk. Crew members in the mission were Sarah Gillis, Scott Poteet and Anna Menon [5].

“Back at home we all have a lot of work to do, but from here, Earth sure looks like a perfect

world” [6], said Jared Isaacman when he did the Extravehicular Activity (EVA) at 700 kilometers of altitude. The complete mission reached 1,400 kilometers from the Earth’s surface.

As part of Intravehicular Activity (IVA) and tests, “Mission Specialist Sarah Gillis played the first violin in space, sending back a message of unity and hope named Harmony of Resilience, a global music moment supported by composer John Williams and professional and youth musicians around the world” [7].

The Polaris Dawn mission was launched in the early morning of September 10th, 2024, from the Kennedy Space Center aboard the Falcon 9 reusable rocket of the private company SpaceX. After almost five days in orbit, the capsule carrying the crew entered the atmosphere and splashed down in the Gulf of Mexico, near Dry Tortugas, Florida, U.S., and was successfully protected by its heat shield.

This milestone is the result of a sustained development of public-private space partnerships in the U.S. over the years. The Polaris Dawn mission is the first of three private space missions and is not part of NASA’s Commercial Crew Program, which aims at “safe, reliable, and cost-effective human transportation to and from the International Space Station from the United States” [8].

Polaris Dawn mission inaugurated a new stage since the first spacewalk performed by Alexei Leonov on March 18th, 1965, which was fully funded by the USSR government and was the prelude to both the 1967 Outer Space Treaty (OST) and the arrival of humankind to the Moon on July 20th, 1969. One could think of the Polaris Dawn mission of 2024 as a steppingstone before humankind sets foot on Mars.

As a confirmation of these winds of change in the ‘New Space Age’ of the 21st century, Donald J. Trump, recently elected for the second time President of the U.S. for the period 2025 - 2029, nominated, precisely, the ‘private astronaut’ Jared Isaacman as the new NASA administrator [9].

With all these facts, a few legal questions arise. Is the term ‘private astronaut’ included in any U.S. law or any international instrument? Does the International Space Law regime cover these new subjects and objects of law? Are these ‘private astronauts’, ‘government astronauts’ or ‘space flight participants’ ‘envoys of mankind’ as Article V of the 1967 OST says?

Given this scenario of new legal relationships, consisting not only of contracts between State-State or State-Company, but directly between Company-Company, Space Law re-emerges with the need to establish an international and common interpretation for the new terms and definitions regarding human spaceflight activities.

But what does a ‘sherpa’ have to do with all this analysis? According to the Cambridge Dictionary, ‘sherpa’ means “a member of a Himalayan people who are skilled mountain climbers and who are often employed to help visiting climbers” [10].

The term ‘space sherpas’ will be used in this paper as an analogy to the current U.S. national space legislations and regulations such as the National Aeronautics and Space Act of 1958 and its amendments, the Commercial Space Launch Act of 1984 and the Commercial Space Launch Act Amendments of 1988, the Commercial Space Launch Amendments Act of 2004, the U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act of 2015, the Federal Aviation Administration (FAA) Reauthorization Act of 2018 and the FAA Reauthorization Act of 2024, as first steps of a more complex human spaceflight legislation and regulation.

These ‘space sherpas’ paving the path at the foot of the space mountain are being closely observed and analyzed by scholars, space professionals and consultants from different parts of the world and will most likely be used as a model in the future by other countries.

Analysis of recent research and publications.

An orbital spaceflight can perform at least one orbit in outer space and can reach, e.g., an altitude of about 400 kilometers (or more) from the Earth’s surface. Performing an orbit means that the spacecraft, once it has reached the desired altitude, must travel at 28,000 kilometers per hour, not vertically but to one of its sides to ‘stay in orbit’ and not leave its new trajectory, now circumterrestrial. At the

mentioned speed and altitude, a complete orbit to Earth takes approximately 90 minutes.

Currently, Elon Musk’s SpaceX, with the partially reusable orbital cargo spacecraft Dragon 2, and Boeing, with the reusable orbital cargo spacecraft CST-100 Starliner, are providers of this type of human spaceflight to the ISS. ‘Soyuz’, Roscosmos’ non-reusable orbital cargo spacecraft, also provides this service.

On the other hand, suborbital spaceflight is characterized by not making an orbit around the Earth. It is a seesaw. That is, the rocket is launched, the engine travels at approximately 300 kilometers per hour, burns up after 2 or 3 minutes, reaches a certain point, usually between 80 and 100 kilometers high, and then descends.

If suborbital flights are manned, the people on board experience approximately 3 minutes of weightlessness before returning to the earth’s surface. It is worth mentioning that suborbital flights can also cross the 100 km altitude line, widely known as the ‘Von Kármán Line’, and thus even ‘reach’ outer space, so this fact does not differentiate them from orbital flights.

Takeoff can be vertical, normally applied for missions that need to mobilize heavier payloads and crew, as in the case of the suborbital flight service provided by Jeff Bezos’ private company Blue Origin, or horizontal flights, as is done by Richard Branson’s private company Virgin Galactic.

The most important difference is that orbital flights ‘maintain’ a complete orbit around the Earth and suborbital flights, although they can also reach outer space if the mission requires it, do not maintain a complete orbit.

Human spaceflight, specifically ‘commercial spaceflight’, brings back a historical and still unresolved debate: the boundary between airspace and outer space. Is its solution necessary for the development of commercial space activities?

The functionalist approach believes “that all one has to do is to regulate space activities. According to them, one need not, or even should not, try to define where outer space begins, as is advocated by the so-called ‘spatialists’ who believe that the boundary question between national airspace and outer space should be settled as a matter of priority” [11, p. 676].

To Prof. Dr. Bin Cheng: “It is essential that the question of boundary between airspace and outer space should be clearly defined by a treaty, as well as the position of space objects which, either by design or by accident, find themselves in or in transit through foreign airspace” [12, p. 678].

Moreover, “the absence of international regulation permits States to authorize unilateral delimitation of the frontier between airspace and outer space through domestic legislation” [13, p. 47].

But from the other hand, qualified space law doctrine states: “The international space treaties, as augmented by national space legislation, regulation and governance still essentially sufficed to properly contain private space activities” [14, p. 146].

From another standpoint, equally qualified doctrine says: “the existing rules of space law, which rely solely on State responsibility and liability, are not entirely appropriate for an industry that will principally be undertaken as a private commercial venture. A new Treaty may be required to establish a system of liability that attaches to those private operators conducting space tourism activities. This new regime must also address third party liability. This will also necessitate the development of an adequate space tourism insurance market” [15, p. 1605].

However, it would seem correct for the development of private commercial spaceflight activities that an international delimitation between the space realm and airspace be established. But in countries such as the U.S. the delimitation of outer space has been “consistently refused even to have the subject discussed” [16, p. 676]. Thus, the success of the Polaris Dawn mission led by Jared Isaacman on September 12th, 2024, strengthens the functionalist approach historically held by the U.S. in international forums such as UNCOPUOS.

The purpose of this paper is to expose the phenomenon of hybridization of commercial space activities in the ‘New Space Age’ of the 21st century, in which new objects and subjects of law are created outside the classical UN outer space institutions through the study of the ‘space sherpas’, i.e., the U.S. national space legislations and regulations regarding human spaceflight which are paving the path to a new stage in this matter.

Also, the paper asks whether there is a need for creating an international instrument regarding human spaceflight or if every country will begin to apply their own terms and definitions in their domestic legislations and regulations.

In addition, the investigation holds that UNISPACE IV, to be celebrated in 2027, is an excellent opportunity to address ‘human spaceflight’ as a topic, although it was not considered in ‘Action 56’ of the Pact for the Future, released by the 79th United Nations General Assembly (UNGA79) in September 2024.

Summary of the main research material.

I. National and International Space Law

1. Human Spaceflight: U.S. National Space Legislations and Regulations

“The only State that has so far taken substantive steps to address private spaceflight, including private suborbital spaceflight and space tourism, is the United States” [17, p. 187].

One of the first steps of the U.S. on governmental space activities was the enactment of the National Aeronautics and Space Act of 1958 and its amendments. But under the administration of President Ronald Reagan, the Commercial Space Launch Act of 1984 brought the private sector into space launches, and among its purposes there was “to promote economic growth and entrepreneurial activity through utilization of the space environment for peaceful purposes” [18]. This legislation was centered on unmanned private launches as the Commercial Space Launch Amendments Act of 1988.

Years later the private manned commercial spaceflight was introduced by the Commercial Space Launch Amendments Act of 2004. In its Sec. 2, paragraph 15 of ‘Findings and Purposes’, established: “the regulatory standards governing human space flight must evolve as the industry matures so that regulations neither stifle technology development nor expose crew or spaceflight participants to avoidable risks as the public comes to expect greater safety for crew and space flight participants from the industry” [19].

The same Sec. 2, paragraph 17 of ‘Definitions’ created a new actor in space activities: the ‘spaceflight participant’. By this Act, this term means “an

individual, who is not crew, carried within a launch vehicle or reentry vehicle” [20].

In the ‘Commercial Human Spaceflight’ section, it says: “the space flight participant has provided written informed consent to participate in the launch and reentry and written certification of compliance” [21].

In the ‘Safety Regulations’ paragraph it says: “Beginning 8 years after the date of enactment of the Commercial Space Launch Amendments Act of 2004, the Secretary may propose regulations under this subsection” [22].

In summary, “Congress granted the Secretary of Transportation authority to oversee the safety of the emerging commercial human space flight industry but limited the Federal Aviation Administration’s (FAA) rulemaking authority” [23]. In other words, “under federal law, the FAA is prohibited from regulating the safety of individuals on board” [24].

“FAA safety regulations include requirements for flight crew qualifications and training so that the operation of the vehicle will not harm the public. This includes training for normal, emergency and abort situations and demonstrating the ability to withstand the stresses of space flight. In addition, pilots, remote operators and crew with a safety-critical role must meet all relevant FAA certifications” [25].

So, when it comes to private commercial spaceflight, currently in the U.S. there is a ‘learning period’, also known as ‘moratorium’, that has been renewed over the years, absent death, serious injury, or close call. The FAA Reauthorization Act of 2024 gave it an expiration date until January 1st, 2025 [25], but now the FAA informs that the ‘learning period’ has a new expiration date until January 1st, 2028 [26].

These amendment regulations were born because of the first space tourists, such as Dennis Tito in 2001 or Mark Shuttleworth in 2002, who started to participate in these private spaceflights as they were able to pay out of pocket large costs to be transported to and from the ISS. In other words, a new market was created.

As mentioned, subsequent amendments, such as the Commercial Space Launch Amendments Act of 2004 or the U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act of 2015, conceived the need to

regulate private commercial spaceflight and even started to create terms and definitions where the International Space Treaties left the field open to the practice and need of States in the exploration and use of outer space, as long as their general legal principles are followed.

These domestic legislations gave life to the terms ‘space flight participant’, ‘suborbital rocket’, ‘suborbital trajectory’, ‘government astronaut’ and even with the FAA Reauthorization Act of 2018 there is a definition for ‘spaceport’ [27]. All in search of good steps for building a thriving space industry, with a focus on the private sector.

For the Commercial Space Launch Amendments Act of 2004, ‘suborbital rocket’ means “a vehicle, rocket-propelled in whole or in part, intended for flight on a suborbital trajectory, and the thrust of which is greater than its lift for the majority of the rocket-powered portion of its ascent” [28].

Then it defines “suborbital trajectory” as “the intentional flight path of a launch vehicle, reentry vehicle, or any portion thereof, whose vacuum instantaneous impact point does not leave the surface of the Earth” [29].

The U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act of 2015 introduced ‘government astronaut’ as a new term, which means:

“An individual who is designated by the National Aeronautics and Space Administration” and “is carried within a launch vehicle or reentry vehicle in the course of his or her employment, which may include performance of activities directly relating to the launch, reentry, or other operation of the launch vehicle or reentry vehicle” [30].

And “is either an employee of the United States Government, including the uniformed services, engaged in the performance of a federal function under authority of law or an Executive act; or an international partner astronaut” [31].

Here is where the hybridization of objects and subjects of law occurs. Now a ‘government astronaut’, who works for NASA, or the public sector, does his job in a spacecraft, such as Dragon 2, which belongs to SpaceX, a private space company.

By means of the mentioned legislation, international ‘partner astronaut’ is “an individual designated under Article 11 of the International Space Station Intergovernmental Agreement, by a partner to

that agreement other than the United States, as qualified to serve as an International Space Station crew member” [32].

Also, a definition of ‘private astronaut’ is established in Appendix A of NASA Interim Directive (NID) 8901.144 regarding “Private Astronaut and Sub-Orbital Spaceflight Participant Medical Procedural Requirements”, which effective date is August 21st, 2024, and expires on August 21st, 2025:

“An individual who is sponsored to fly by a commercial entity and who is not employed by a Government entity. Private Astronauts can be either crew or spaceflight participants of the commercial entity, as defined by the FAA” [33].

Also, there is a Memorandum of Understanding (MoU) signed between NASA and the FAA on January 4th, 2021, regarding ‘Achievement on Mutual Goals in Commercial Space Activities’.

The areas for work, cooperation and collaboration in this MoU are ‘Launch and Reentry Industry Framework’, ‘Medical’, ‘Safety’, ‘Suborbital Spaceflight’ and ‘Individual Preparation for Human Spaceflight’.

The ‘Launch and Reentry Industry Framework’ area refers to “Advance the interests of those supporting private astronaut missions by collaborating to ensure consistency between NASA contract or agreement requirements and FAA statutes and regulations” [34].

2. Human Spaceflight: The *Corpus Iuris Spatialis*

Art. V of the 1967 Outer Space Treaty grants ‘astronauts’ the status of ‘envoys of mankind’ and provides for their safe and prompt return to the State of Registry of their space vehicle.

This connects immediately with Art. VIII and the ‘jurisdiction and control’ retained by the State of Registry and the ‘quasi-territoriality’ [35, p. 271] applied over the space object and all personnel on it. This includes EVA tests.

Article VI OST provides that States Parties shall be internationally responsible for their national activities in outer space, the Moon and other celestial bodies. In these activities non-governmental organizations, i.e. the private sector, are included and must be authorized and constantly supervised by the appropriate State, but the responsibility remains with the State.

Then, summing up the analysis of Article VI OST with Article VII OST, as a block, it emerges that it is the ‘Launching State’ in its four categories which bear liability.

The 1968 Rescue Agreement mentions the word ‘astronaut’ in its title and in its Preamble, but in the rest of the articles it refers to ‘personnel of a spacecraft’ and does not provide further specifications or definitions.

As a general principle, the 1972 Liability Convention applies absolute liability, because of the ultra-high risk of space activities, when the damage of a space object is caused on earth or to aircraft in flight. On the other hand, when damage is caused to other space objects, fault liability applies. And there is no limit established for the compensation due.

However, with private commercial space activities, such as the Polaris Dawn mission, and with new definitions created by the ‘space sherpas’, i.e., the U.S. national space legislations and regulations, the following questions arise:

Are these ‘government astronauts’, ‘spaceflight participants’ and ‘private astronauts’ ‘envoys of mankind’ as Article V of the 1967 OST says? Do these subjects of law seek ‘the benefit of all mankind’ as established in Article I OST? Do they fit into the legal principles and terms of the rest of *Corpus Iuris Spatialis*?

It seems that the term ‘private astronaut’, although not yet defined in any national space legislation or international space instruments, but as studied, only defined in a NID, fits within the definition of ‘personnel of a spacecraft’ mentioned in the 1967 OST, the 1968 Rescue Agreement, the 1975 Registration Convention and the 1979 Moon Agreement (for those States that are part of it).

Article 10 of the 1979 Moon Agreement has an interesting provision; it says that State Parties shall regard any person on the Moon as an ‘astronaut’ within the meaning of article V OST and as part of the ‘personnel of a spacecraft’ within the meaning of the 1975 Rescue Agreement. This is an interesting thing to have into account, maybe its scope can be amplified and included in a future international regulation of human spaceflight activities.

By the other hand, although it is not an international treaty, the Artemis Accords in Section 6 of Emergency Assistance, establish: “The Signatories

commit to taking all reasonable efforts to render necessary assistance to personnel in outer space who are in distress, and acknowledge their obligations under the Rescue and Return Agreement” [36].

3. UNISPACE IV

A good opportunity to debate terms and definitions regarding human spaceflight within UNCOPUOS will be the Fourth United Nations Conference on the Peaceful Exploration of Outer Space (UNISPACE IV) in 2027 [37].

The idea of realizing this conference has been promoted in the ‘Action 56’ of the recent ‘Pact for the Future’. The resolution was A/RES/79/1 and released on September 22nd, 2024, by UNGA79.

The document contains the ‘Pact for the Future’ and two annexes: 1) The ‘Global Digital Compact’ and 2) The ‘Declaration on Future Generations’. All of them were an outcome of the Summit of the Future, held in New York between the 20th – 21st (Action Days) and the 22nd – 23rd (Summit) of September 2024.

But there were only three issues that were pointed out in ‘Action 56’ of the ‘Pact for the Future’ regarding the creation of ‘new frameworks’ within UNCOPUOS: ‘space traffic’, ‘space debris’ and ‘space resources’ [38].

There were no frameworks proposed for commercial human spaceflight. The only phrase that could be attributed to a possible debate is in ‘Action 56’ (b): “Invite the engagement of relevant private sector, civil society and other relevant stakeholders, where appropriate and applicable, to contribute to intergovernmental processes related to the increased safety and sustainability of outer space” [39].

Perhaps UNISPACE IV is an opportunity for Space Law to regain predictability.

Conclusions. The ‘space sherpas’, i.e., the U.S. national space legislations and regulations, built step by step since 1958, in the 21st Century, are paving the path to a completely new stage in the commercial human spaceflight topic.

The decision to generate new legal terms and definitions regarding human spaceflight is not coming from the classical UN institutions, but from the thrust of entrepreneurs and the U.S national space policy. And without having previously established a

boundary between airspace and outer space, the ‘space sherpas’ have managed to legislate and regulate things that the space treaties did not mention and, at the same time, brought the private sector into the game.

The first part of the Polaris Dawn mission, led by ‘private astronaut’ Jared Isaacman, and successfully completed on September 2024, strengthens the classical ‘functionalist’ approach historically held by the U.S. in international forums such as UNCOPUOS and everything indicates that the trend to create domestic space legislations and regulations establishing their own terms and definitions regarding human spaceflight will increase among spacefaring nations.

In the U.S. the Secretary of Transportation has authority to oversee the safety of the emerging commercial human spaceflight industry and the Congress limited the FAA rulemaking authority regarding the safety of the crews on board. So, currently there is a ‘learning period’, also known as ‘moratorium’, absent death, serious injury, or close call.

Although these ‘space sherpas’, i.e., the U.S. national space legislations and regulations, could be considered ‘light’ because they lack elements to preserve and guarantee the health and safety of these new subjects of law and although these ‘private astronauts’ and ‘spaceflight participants’ have to sign a ‘confirmed consent’ in which they know the risks to their physical integrity and even their lives, commercial human spaceflight is an ultra-risky activity, and the U.S. ‘learning period’ or ‘moratorium’ is at a certain point are tolerable if the main purpose is to develop soon more complex regulations when the activity becomes more consolidated.

Up to date, there is no definition of the term ‘private astronaut’ in any national legislation or international instrument. As studied, only the NID 8901.144 contains a written definition but unless there is an extension it will expire on August 21st, 2025.

Although the Pact for the Future expressed in its ‘Action 56’: “We are living through an age of increased access to and activities in outer space”, the only three issues that were encouraged by this document to establish new frameworks through UNCOPUOS were ‘space traffic’, ‘space debris’

and 'space resources'. But 'human spaceflight' did not appear as a clear topic.

So, there is an opportunity to discuss 'human spaceflight', or more specifically 'commercial human spaceflight', at UNISPACE IV in 2027, a great chance for the historical 'communis opinio generalis' of Space Law to regain its predictability in this matter.

Perhaps the logic of 'universal consensus' for the creation of international instruments from within UNCOPUOS to regulate new commercial space activities included in private commercial spaceflight and even integrate the private sector in the international decisions is, for now, far away from becoming a reality. But given this new scenario of new legal relationships, Space Law re-emerges with the task of establishing an international and common interpretation for new terms and definitions regarding 'commercial human spaceflight'. And that will become noticeable and a need when many countries and private companies are engaged in this space industry.

The question is whether this legal system oriented on States responsibility and liability, thought in a 'glorious' but past era, when space missions were exclusively carried out by the public sector, would be the fairest legal system in the 21st century, a new time in which missions such as Polaris Dawn encourage the growth of private commercial spaceflight and opens the door to new subjects and objects of law still undefined in the legal international instruments. For these reasons it is necessary to re-think, rebuild and even create new international space treaties for when private companies like SpaceX and Blue Origin multiply in the world.

So, if you pay a 'space sherpa' to take you to the top of the space mountain: Would you be willing to do what it takes to reach it?

References

1. See e.g. Ars Technica, *In the room where it happened: When NASA nearly gave Boeing all the crew funding*. URL: <https://arstechnica.com/features/2024/09/in-the-room-where-it-happened-when-nasa-nearly-gave-boeing-all-the-crew-funding/>.

2. See for details Brannen, *Private Commercial Space Transportation's Dependence on Space Tour-*

ism and NASA's Responsibility to Both, in *Journal of Air Law and Commerce*, Volume 3. Issue 3, Article 5, University Park, Dallas, Texas, US, 2010, p. 662.

3. Ibidem, p. 664.

4. See for details Hermida, *La Explotación Comercial del Espacio Exterior y de la Luna*, in *Nuevos Enfoques del Derecho Aeronáutico y Espacial*, Marcial Pons, Madrid, España, 2015, p. 418.

5. See e.g. CBS News, *SpaceX's Polaris Dawn crew conducts first all-civilian spacewalk*. URL: <https://www.cbsnews.com/news/polaris-dawn-crew-gears-up-for-first-commercial-non-government-spacewalk/>.

6. See e.g. The Launch Pad Channel, *"Looks Like A Perfect World" SpaceX Polaris Dawn Commander Jared Isaacman*. URL: <https://youtu.be/jYZTxGAddrM?si=SQw8sV-qpAwTdAce>.

7. See e.g. Polaris Dawn, *Mission Objectives*. URL: <https://polarisprogram.com/dawn/>.

8. See e.g. NASA, *What is Commercial Crew?* URL: <https://www.nasa.gov/humans-in-space/commercial-space/commercial-crew-program/commercial-crew-program-overview/>.

9. See e.g. CNBC, *Trump nominates Jared Isaacman, private astronaut and Shift4 CEO, for NASA chief*. URL: <https://www.cnbc.com/2024/12/04/trump-nominates-jared-isaacman-for-nasa-administrator.html>.

10. See Cambridge Dictionary, meaning of 'sherpa'. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sherpa>.

11. See for details Cheng, *The Commercial Development of Space: the Need for New Treaties*, in *Studies in International Space Law*, Clarendon Press Oxford, University of Oxford, UK, 1997, p. 676.

12. Ibidem, p. 678.

13. See for details de Oliveira Bittencourt Neto, *Delimitation of Outer Space and Earth Orbits*, in *Outer Space Law: Legal Policy and Practice*, Globe Law and Business Ltd., London, UK, 2017, p. 47.

14. See for details von der Dunk, *Space Tourism, Private Spaceflight and the Law: Key Aspects*, in *Space Policy*, Elsevier, 2011, p. 146 (Article of

free and open access by the DigitalCommons@University of Nebraska – Lincoln).

15. See for details Masson-Zwaan /Freeland, *Between heaven and earth: The legal challenges of human space travel*, in *Acta Astronautica*, Elsevier, 2010, p. 1605 (Article available online thanks to the University of Leiden, The Netherlands).

16. See for details Cheng, B., op. cit., p. 676.

17. See for details von der Dunk, *The Regulation of Space Tourism*, in *Space Tourism: The Elusive Dream*, Volume 25, Erik Cohen and Sam Spector, of the Tourism Social Science Series, Emerald Publishing Limited, Bingley, UK, 2019, p. 187 (Article of free and open access by the DigitalCommons@University of Nebraska – Lincoln).

18. See Commercial Space Launch Act, 1984, Sec. 3, Purposes. URL: <https://www.congress.gov/bill/98th-congress/house-bill/3942/text>.

19. See Commercial Space Launch Act, 2004, Sec. 2, Amendments, (a) Findings and Purposes. URL: <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/house-bill/5382/text>.

20. See Commercial Space Launch Act, 2004, Sec. 2, Amendments, (b) Definitions. URL: <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/house-bill/5382/text>.

21. See Commercial Space Launch Act, 2004, Sec. 2, Amendments, (c) Commercial Human Space Flight. URL: <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/house-bill/5382/text>.

22. Ibidem.

23. See Federal Aviation Administration (FAA), *Human Space Flight Occupant Safety Aerospace Rulemaking Committee Charter*, 2023. URL: https://www.faa.gov/regulations_policies/rulemaking/committees/documents/media/Final-ARM-220523-001_S1%20Signed.pdf.

24. See e.g. FAA, *Human Space Flight*. URL: https://www.faa.gov/space/human_spaceflight.

25. See Commercial Space Launch Act, 2004, Sec. 2, Amendments, (b) Definitions. URL: <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/house-bill/5382/text>.

26. See e.g. FAA, *Human Space Flight*. URL: https://www.faa.gov/space/human_spaceflight.

27. See FAA Reauthorization Act of 2018, Sec. 599D, Spaceports. URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4/text>.

28. See Commercial Space Launch Act, 2004, Sec. 2, Amendments, (b) Definitions. URL: <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/house-bill/5382/text>.

29. Ibidem.

30. See U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act of 2015, Sec. 112, (c) Definition of Government Astronaut. URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/2262/text>.

31. Ibidem.

32. Ibidem.

33. See for details Appendix A of NASA Interim Directive (NID) 8901.144 regarding “Private Astronaut and Sub-Orbital Spaceflight Participant Medical Procedural Requirements”. URL: https://nodis3.gsfc.nasa.gov/OPD_Docs/NID_8901_144_.pdf.

34. See for details Memorandum of Understanding (MoU) signed between NASA and the FAA on January 4th, 2021, regarding Achievement on Mutual Goals in Commercial Space Activities. URL: https://www.faa.gov/sites/faa.gov/files/space/legislation_regulation_guidance/FAA_MOU_signed_by_NASA_and_FAA.pdf.

35. See for details Cheng, *The 1967 Space Treaty*, in *Studies in International Space Law*, Clarendon Press Oxford, University of Oxford, UK, 1997, pp. 271.

36. See The Artemis Accords, Section 6 Emergency Assistance. URL: <https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2022/11/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>.

37. See UNGA A/RES/79/1, *The Pact for the Future, Global Digital Compact and Declaration on Future Generations*, September 2024. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/272/22/pdf/n2427222.pdf>.

38. Ibidem.

39. Ibidem.

ПОЛЬОТИ ЛЮДИНИ В КОСМОС: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА НОРМАТИВНІ АКТИ США ЯК КОСМІЧНІ ШЕРПИ, ЩО ПРОКЛАДАЮТЬ ШЛЯХ

Юридичний факультет,
Університет Буенос-Айреса
Av. Pres. Figueroa Alcorta 2263, C1425, Ciudad Autónoma de Buenos Aires
E-mail: aericesbravo@derecho.uba.ar

Мета: у «нову космічну еру» 21-го століття відбувається гібридизація космічної діяльності, у якій нові об'єкти та суб'єкти права створюються поза класичними космічними установами ООН. Дана стаття розкриває це явище через дослідження «космічних шерп», тобто національного космічного законодавства та нормативних актів США, які прокладають шлях до нового етапу в комерційній діяльності людини в космосі. Крім того, згідно з дослідженням, ЮНІСПЕЙС IV 2027 року є чудовою нагодою для вирішення цієї теми, хоча це не було розглянуто в «Дії 56» Пакту про майбутнє, оприлюдненому ГА ООН79. **Методи дослідження:** вивчення спеціалізованої бібліографії, міжнародного та національного законодавства та нормативних актів, методи спостереження та аналіз інформації про політ людини в космос. **Результати:** участь приватного сектора як власника та оператора космічних місій є важливою для розвитку процвітаючої космічної галузі в США та в усьому світі. Не встановивши раніше кордону між повітряним і космічним простором, успішні місії, такі як *Polaris Dawn* під керівництвом «приватного астронавта» Джареда Ісаакмана, який здійснив перший приватний вихід у відкритий космос, доводять, що комерційне освоєння космічного простору не залежить виключно від цієї історичної події та дебати все ще тривають. Якщо міжнародне тлумачення цієї комерційної космічної діяльності не буде побудовано за допомогою міжнародного інструменту, кожна країна матиме тенденцію встановлювати власні терміни та визначення щодо польоту людини в космос і використовувати «космічних шерпів» як модель. **Обговорення:** що таке «приватний космонавт»? Чи прагнуть вони «вигоди всього людства», як зазначено в статті I Договору про космос 1967 року? Чи вони «посланці людства», як сказано в статті V OST? Чи функціоналістичний підхід бере гору над просторовою точкою зору?

Ключові слова: делімітація космічного простору; політ людини в космос; орбітальний космічний політ; місія *Polaris Dawn*; рядовий космонавт; космічне право; суборбітальний космічний політ.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

Л. С. Нецька,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7383-3586>

Д. А. Матвієва,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: liubov.netska@npp.nau.edu.ua, 6863358@stud.nau.edu.ua

***Метою** статті є окреслення шляхів розвитку державно-приватного партнерства в галузі цивільної авіації та формування пропозицій для вдосконалення відповідного законодавства України.*

***Методи дослідження:** використано методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, системно-функціональний та логіко-юридичний для тлумачення нормативно-правових актів, вивчення підходів до законодавчого регулювання та прикладів державно-приватного партнерства в Україні й інших державах. **Результати:** проаналізовано форми державно-приватного партнерства і доведено подальшу доцільність застосування концесії як найбільш ефективної серед них для галузі авіації. Зауважено на необхідності змін до законодавства щодо ДПП, зокрема розширенні сфер ДПП та визначенні переліку об'єктів у галузі авіації, для яких можливе застосування ДПП, реалізації принципу свободи договору у рамках ДПП, збільшенні прав інвестора (приватного партнера), надання державних гарантій окупності проєктів ДПП, удосконалення Закону України «Про концесію». **Обговорення:** потреба розширення кола державних партнерів, а саме залучення до ДПП як самостійних державних партнерів державних/комунальних підприємств, господарських товариств, установ; зміна структури власності аеропортів та необхідні законодавчі зміни на користь приватних партнерів в частині набуття ними права власності на збудовані в рамках ДПП об'єкти; доцільність розробки і прийняття окремого закону щодо ДПП у галузі цивільної авіації.*

***Ключові слова:** державно-приватне партнерство; галузь авіації; державний партнер; приватний партнер; сфери ДПП; концесійна угода; угода про ДПП; інвестування.*

Постановка проблеми та її актуальність. Державно-приватне партнерство (далі – ДПП) застосовується у багатьох державах світу. Воно необхідне для реалізації суспільно значимих проєктів, самостійно виконати які державі або неможливо, або обтяжливо за певних умов. Як правило, у таких випадках потрібне суттєве дофінансування, тобто залучення інвестицій. Нездарма ДПП розглядають як засіб нарощування потенціалу для розвитку інфраструктури. Є різні моделі, форми ДПП, які характеризуються

правовими та економічними особливостями. З огляду на інтерес до форм ДПП в галузі авіації для України важливо з'ясувати, які з них можливі для застосування.

До початку збройної агресії РФ в Україну наша держава вважалася однією з авіаційних держав світу, яка не лише забезпечувала зовнішні та внутрішні авіап перевезення, а й самостійно здійснювала замкнутий цикл виробництва повітряних суден, ремонт авіатехніки, проте потребувала капіталовкладень і виходу на новий

технічний і безпековий рівень. У зв'язку з цим питання розвитку цивільної авіації із використанням можливостей ДПП поставало гостро і не втрачало своєї актуальності. Допущені прорахунки у сфері ДПП та законодавчі недоліки потребували вивчення, аналізу і виправлення.

Внаслідок збройної агресії РФ в Україну завдано великі збитки вітчизняній авіаційній галузі, яка потребує відновлення. ДПП є реальним механізмом, що має бути повноцінно задіяний як для нового будівництва, так і відбудови, модернізації авіаційних об'єктів.

За інформацією з відкритих джерел станом на 01.01.2024 на умовах ДПП в Україні укладено 198 договорів, з яких реалізується 22 договори (10 – концесійних договорів, 6 – договорів про спільну діяльність, 6 – інші договори), 166 договорів не реалізується (115 – не виконується, 51 – розірвані / закінчився термін дії), 10 призупинені у зв'язку зі збройною агресією РФ [1]. Ці невістішні дані не є свідченням відмови від ДПП чи неактуальності для України. Інвестиції та взяті зобов'язання потребують гарантій виконання і оплатності. В умовах воєнного стану ніякі гарантії неможливі. Тому ДПП запрацює у післявоєнний період. Наразі потрібна якісна підготовка і якісне правове підґрунтя для державно-приватного партнерства у галузі цивільної авіації.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Державно-приватному партнерству у галузі авіації постійно приділяється увага науковців. Така співпраця досліджується і в економічній, і в управлінській, і в правовій площині. Проблемам ДПП присвячені роботи вітчизняних вчених: Н.Р. Малишевої, Г.М. Гурової, У.П. Бобко, В.С. Вельцен, П.А. Мороза, В.М. Романюка, С.Ф. Смерічевського, у яких розкрито моделі ДПП, загальні правові підходи, значення ДПП для авіації тощо. Але правовий потенціал державно-приватного партнерства у галузі авіації не використаний в Україні і залишається недостатньо сфокусованим. Зарубіжний досвід ДПП в авіації можна почерпнути у працях Анкора Суарес-Алемана, Гастона Астезіано, Оскара Понсе де Леона, Ашвіні Панвара та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна тривалий час залишалася прихильни-

ком державної монополії в галузі цивільної авіації, а тому не прагнула широкого залучення приватних партнерів для реконструкції чи модернізації авіаційних об'єктів, що перебували у державній і комунальній власності. Потреба у великих інвестиціях для реалізації необхідних проєктів задля розвитку авіації, які неможливо задовольнити за рахунок державного бюджету, змусила державу поступово впроваджувати форми ДПП. Цьому перешкоджали відсутність досвіду, збалансованого правового регулювання, високі корупційні ризики, бюрократія на етапі розробки і узгодження проєктів, непрозорі конкурсні умови. І все ж Україна почала застосовувати співпрацю з приватними партнерами, щоб сформувати кращі моделі співробітництва у цивільній авіації та вдосконалити правові умови для них.

В.С. Вельцен зауважує на виокремленні за формою участі приватного бізнесу у транспортній галузі чотирьох типів «взаємодії приватного капіталу та держави у проєктах державно-приватного партнерства: контракти підряду (на управління об'єктом та на оренду об'єкта); концесії (обслуговування, експлуатація та передача об'єкта (ROT); обслуговування, оренда та передача об'єкта (RLT); будівництво, обслуговування, експлуатація та передача об'єкта (BROT); нові проєкти або проєкти «з нуля» (будівництво, оренда та передача об'єкта (BLT); будівництво, експлуатація та передача об'єкта (BOT); будівництво, володіння та експлуатація об'єкта (BOO); приватне будівництво та експлуатація об'єкта; оренда об'єкта); продаж активів (повна та часткова приватизація)» [2, с. 183]. Вони притаманні і для авіації. Але таке досить широке розуміння ДПП потребує чіткої правової орієнтації, яка забезпечується на рівні закону. Адже у вище зазначених випадках деякі угоди в рамках партнерства передбачають для приватного партнера перехід права власності на збудований об'єкт до нього. Наразі наша держава вважає це неприйнятним.

Відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» державно-приватне партнерство розуміється як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами,

Національною академією наук України, національними галузевими академіями наук (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій, (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом [3]. Доцільно зауважити, що з даного визначення випливає важливий висновок щодо статусу приватних партнерів – ними мають бути юридичні особи.

Логічним є питання щодо потенційних державних партнерів для співробітництва у галузі авіації. На основі комплексного аналізу визначення ДПП та інших положень Закону можна дійти висновку, що ними можуть бути лише певні державні органи, органи місцевого самоврядування та національні академії наук. Зважаючи на конкретні повноваження державних органів у галузі авіації, до потенційних партнерів з боку держави варто віднести уряд, окремі міністерства, спеціальні державні органи у галузі авіації.

Зауважимо, що публічними партнерами може бути і кілька органів. З практики минулого відомо, що у проєкті реконструкції міжнародного аеропорту «Харків» державними партнерами виступали орган місцевого самоврядування і держава: кошти на реконструкцію аеродрому зобов'язалася виділити держава, а Харківська міська рада ухвалила рішення щодо передачі в державну власність аеродромного комплексу після завершення його реконструкції [4; 5]. Приватним партнером зазначеного проєкту виступила приватна інвестиційна компанія «Нью Системс АМ», яка побудувала термінал аеропорту [6].

Стосовно державних партнерів важливим є залучення до проєктів ДПП на їх стороні державних/комунальних установ, підприємств, організацій. У чинному законодавстві така співпраця недостатньо врегульована, хоча вона можлива і доцільна на договірних засадах. Важливим є висновок щодо цієї співпраці: ні державні, ні комунальні підприємства або господарські товариства не виступають самостійними державними партнерами, а лише разом з держа-

вними органами, національними академіями наук, органами місцевого самоврядування, які своєю чергою несуть субсидіарну відповідальність за їхніми зобов'язаннями в рамках ДПП. Такий правовий підхід сприймається критично, бюрократизує і звужує можливості ДПП і в галузі авіації, і в інших сферах.

Приватними партнерами для реалізації проєктів у галузі авіації можуть виступати авіакомпанії, банки, інші фінансові компанії та юридичні особи. Їх теж може бути декілька.

Для аналізу ДПП в галузі авіації доцільно врахувати законодавчо закріплені принципи ДПП, яких необхідно дотримуватися в Україні.

Принципи рівності всіх партнерів перед законом і заборони будь-якої їх дискримінації цілком перекликаються з конституційними принципами. Натомість з договірної природи відносин співробітництва випливають принципи: узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди; незмінності протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать Автономній Республіці Крим, переданих приватному партнеру; визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства; справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства. Співробітництво, аналізоване нами, неможливе, якщо воно не забезпечуватиме вищу ефективність діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера. Ця ключова засада у кожному разі вимагає здійснення оцінки ефективності діяльності державного партнера.

Принцип визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом, з одного боку сприяє забезпеченню рівності партнерів перед законом та усуненню дискримінації, але може створювати переш-

коди для партнерства у випадках відсутності кола потенційних приватних партнерів, за наявності їх в одиничному варіанті. За таких обставин необхідне внесення винятків у закон. Як відомо, внесення змін у закон – це окрема процедура і вона тривала. Тому вже нині необхідне переосмислення державно-приватного партнерства у галузі авіації, розширення договірної свободи для цілей ДПП та встановлення винятків з конкурсних засад. Певною мірою цьому завданню відповідає законопроект № 7508 від 01.07.2022, що пройшов перше читання у Верховній Раді України [7]. Хоча він містить низку дискусійних положень, але орієнтує на розширення сфери ДПП, кола партнерів, відкрите функціонування прозорої електронної системи проєктів ДПП, надання достатніх державних гарантій приватним партнерам тощо.

Окремі вище зазначені нами принципи ДПП також не позбавлені дискусійності. З них випливає неможливість переходу об'єкта ДПП у приватну власність протягом строку дії ДПП, що для галузі цивільної авіації означає неможливість побудови за проєктами ДПП нових авіаційних об'єктів з передачею їх у приватну власність або так само реконструйованих. А це менше стимулів і гарантій від держави, коли йдеться про суспільно значущі послуги, які держава не може задовольнити, але зацікавлена, щоб потреби у них реалізувалися завдяки приватним партнерам.

Виникає питання і про справедливість розподілу ризиків між партнерами. Аналіз положень чинних законів України, що стосуються ДПП, свідчить, що «справедливість» визначає більшою мірою державний орган, аніж інвестор.

До ознак ДПП за законодавством України належать: 1) створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт та технічне переоснащення) об'єкта державно-приватного партнерства та/або управління (користування, експлуатація, технічне обслуговування) таким об'єктом; 2) довготривалість відносин (від 5 до 50 років); 3) передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення державно-приватного партнерства; 4) внесення приватним

партнером інвестицій в об'єкт державно-приватного партнерства (ч. 3 ст. 1 зазначеного Закону) [3].

Вивчення та аналіз практики ДПП в галузі авіації в інших державах, зокрема Латинської Америки, свідчить, що зазначені ознаки ДПП характерні для Бразилії, Аргентини, Перу, Мексики [8].

У ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» визначено, що партнерство зокрема можливе у сфері будівництва та/або експлуатації злітно-посадкових смуг на аеродромах, доріг, тунелів, виробництва та впровадження енергозберігаючих технологій. Про інше можливе партнерство у галузі авіації на рівні закону прямо не йдеться. Тому виникає питання про ймовірність його здійснення саме у галузі авіації в більш широкому розумінні. Частиною другою ст. 4 зазначеного Закону передбачено, що за рішенням державного партнера ДПП може застосовуватися в інших сферах діяльності, які передбачають надання суспільно значущих послуг, крім видів господарської діяльності, які відповідно до закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям. ДПП застосовується з урахуванням особливостей правового режиму щодо окремих об'єктів та окремих видів діяльності, встановлених законом. Зі змісту цих норм випливає, що ДПП у галузі авіації у більш широкому сенсі можливе за рішенням державного партнера. Без відповіді залишається питання, на основі яких критеріїв і за яких обставин відповідне рішення прийме державний партнер, а фактично державний орган, який має повноваження у галузі авіації. Загальними повноваженнями тут не обійтися. Очевидно, що потрібні державні програми за відсутності прямих норм закону.

Варто зауважити, що автори законопроекту № 7508 від 01.07.2022 пропонують у Законі України «Про державно-приватне партнерство» доповнити сфери застосування ДПП будівництвом аеропортів, аеродромів та аеродромних об'єктів (злітно-посадкових смуг, руліжних доріжок, перонів, інші елементів аеродромів), інфраструктури, що забезпечує аеронавігаційне обслуговування [7]. Але і це положення не ви-

значає повноту ДПП в галузі авіації. На наш погляд, уявлення про ДПП в галузі авіації тісно пов'язане з авіаційними об'єктами державної та комунальної власності, що потенційно можуть бути об'єктами ДПП і не заборонені для цього. У контексті відбудови України не лише для будівництва аеропортів та аеродромів потрібне державно-приватне партнерство, а й для будівництва повітряних суден, безпілотних систем, відновлення авіаремонтних підприємств, конструкторських бюро, науково-дослідних інститутів та ін. організацій у сфері авіації, впровадження новітніх технологій тощо. Відповідно з авіаційними об'єктами, на відновлення яких доцільно залучати приватних партнерів, має визначитися держава. А отже, необхідна відповідна державна програма або окремий закон.

Стосовно форм ДПП у галузі авіації варто сказати, що всі вони мають договірну природу. На підставі частин п'ятої і шостої ст. 7 Закону України «Про державно-приватне партнерство» доходимо висновку, що приватизація не може розглядатися як форма ДПП в Україні. Адже норма частини п'ятої ст. 7 зазначеного акта прямо орієнтує, що «об'єктами державно-приватного партнерства не можуть бути об'єкти, щодо яких прийнято рішення про приватизацію» [3]. Відповідно до частини шостої ст. 7 цього Закону «об'єкти державно-приватного партнерства не можуть бути приватизовані протягом усього строку здійснення державно-приватного партнерства» [3].

Для здійснення ДПП укладаються концесійні договори, договори управління майном (за наявності інвестиційних зобов'язань приватного партнера), договори про спільну діяльність, про оренду та інші, найчастіше – змішані.

Особливістю оренди у рамках ДПП в Україні є те, що «на об'єкт державно-приватного партнерства протягом строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, не поширюється законодавство України про оренду державного та комунального майна, а також законодавство України, що регулює порядок списання такого майна. Умови передачі зазначених об'єктів в оренду та порядок його списання регулюються договором, укладеним в

рамках державно-приватного партнерства» (ч. 4 ст. 7 Закону про ДПП). Отже, оренду не можна розглядати як самостійну форму ДПП в Україні, але вона може застосовуватися у відносинах ДПП і бути однією із складових такого партнерства. Законодавець надає право приватному партнеру «передавати частину майна, що входить до складу об'єкта державно-приватного партнерства, в оренду, якщо це передбачено договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства. У такому разі договір, укладений в рамках державно-приватного партнерства, має містити вичерпний перелік майна, що може передаватися в оренду, умови передачі в оренду та порядок списання такого майна (ч. 2 ст. 7 Закону про ДПП).

В Україні, з огляду на гарантії вкладення інвестицій, привабливою формою ДПП розглядається концесія. Проте невдалі приклади її застосування змушують надалі враховувати помилки. Наприклад, концесійна модель співпраці виявилася невдалою під час модернізації міжнародного аеропорту «Львів», оскільки інвестор-переможець конкурсу висунув ряд додаткових вимог, що не передбачалися умовами конкурсу. Їх аналіз засвідчує, що насамперед йдеться про гарантії уряду та незмінність податків для даного проєкту. У результаті співпраця припинилася [9].

На жаль, в умовах політичної та економічної нестабільності України законодавець відмовляється гарантувати очевидні суттєві ризики інвестиційних проєктів. Якщо в частині першій ст. 36 Закону України «Про концесію» передбачено, що «держава гарантує стабільність умов реалізації проєктів, що здійснюються на умовах концесії, додержання прав і законних інтересів концесіонера», то в частині другій зазначеної статті закріплено положення, яким послаблюються ці гарантії. Так, за загальним правилом до прав і обов'язків концесіонера, визначених концесійним договором, застосовується законодавство України, чинне на день укладення концесійного договору. Але зазначені гарантії не поширюються на зміни законодавства щодо питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку та охорони довкілля, ліцензування, правил та умов надання

суспільно значущих послуг на ринках у стані природних монополій. На наш погляд, зміни законодавства щодо національної безпеки, охорони довкілля та ліцензування можуть мати суттєвий вплив на реалізацію проєкту в галузі авіації концесіонером. У ч. 3 ст. 26 Закону України «Про концесію» також закріплено положення, згідно з яким умови концесійного договору є чинними на весь строк дії договору, у тому числі якщо після його укладення законодавчими актами встановлено правила, які погіршують становище концесіонера [10]. Ця неоднозначна норма створює підстави для неможливості внесення змін у концесійний договір, якщо відбудуться зміни законодавства, що матимуть негативний вплив на виконання умов договору концесіонером, якщо ці зміни прямо не стосуватимуться положень угоди (тобто пріоритетність положень угоди не буде очевидною). Взагалі процедура внесення змін до концесійного договору надто складна і найчастіше потребує звернення до суду. Ініціатива конкретних змін, заявлених концесіонером, навряд чи буде погоджена концесіодавцем, якщо вони наперед не були обумовлені в договорі як можливі. Видається, що чинний Закон України «Про концесію» потребує вдосконалення в частині зазначених положень.

У наш час цілком актуальним залишається висновок О.О. Бутника, що найголовнішою проблемою, з погляду приватного власника, є наявність значних ризиків інвестування в капіталомісткі об'єкти за відсутності гарантій держави через політичну нестабільність в країні [11]. Варто додати також і економічну нестабільність.

Проте концесійна форма ДПП безспірно є однією з найпривабливіших для розбудови аеропортів. Це засвідчує і досвід Індії, де великі аеропорти у Мумбаї, Делі, Бангалорі та Великій Нойді знаходяться у концесії. Нагадаємо, що країна вважається третім авіаринком у світі. Угоди про концесію аеропортів Індії передбачають складну структуру самої концесії, зокрема обов'язки та права концесіонерів: дозволи, ліцензії, які вони мають набути, підтримка сертифікації, фінансування (інвестування), оренда нерухомого майна, утримання інженерних ко-

мунікацій, надання послуг, проєктування, будівництво, обслуговування та експлуатація аеропорту, позааеропортна діяльність, доходи, податки, страхування, ризики, відповідальність, право ініціювати зміни до договору концесії, право на компенсації, право на продовження концесії, форс-мажор. Недоліком і традицією концесії в Індії можна вважати перекладення усіх ризиків на концесіонерів [12].

Показово, що перший приклад ДПП на основі концесії у 1994 році виявився вдалим для Індії в умовах її правового поля. Перший новий міжнародний аеропорт Кочін був побудований завдяки ДПП. Ним управляє організація з унікальною структурою власності – Cochin International Airport Ltd. (CIAL), в акціонерному капіталі якої мають участь уряд штату Керала, NRIs, промисловці, фінансові установи та постачальники аеропортових послуг (станом на 2023 рік близько 18 000 акціонерів із 29 країн) [12].

Модель ДПП в Індії постійно еволюціонує, насамперед йдеться про оптимізацію ДПП з користю для обох сторін, чіткий розподіл ризиків. До 2027 року Індія планує залучити через ДПП 25 млрд доларів США на потреби аеропортів [12].

Більшість концесійних угод в рамках ДПП у країнах Латинської Америки та Карибського басейну передбачають всі операції в терміналі, злітно-посадковій смузі, інші регульовані та нерегульовані послуги, але виключають управління повітряним рухом [8]. У цих державах ДПП в основному є самоокупним і приносить дохід від авіаційної діяльності.

Високу ефективність концесії як форми ДПП доводить і досвід Туреччини. З 1986 року у цій державі було успішно реалізовано 269 проєктів ДПП для авіації, які принесли їй 156 млрд доларів прибутку. І перший з них – будівництво аеропорту Анталія, який було передано у концесію. Як зауважують турецькі авіафахівці: «Головне, щоб держава створила такі умови, які гарантують інвестору та концесіонеру повернення вкладених коштів» [13].

Потрібно зауважити, що до початку агресії РФ в Україну наша держава набувала позитивний досвід концесії як форми ДПП. Адже було укладено кілька договорів концесії морських

портів. Планувалося передати у концесію на 30 років 4 обласних аеропорти у містах Львів, Чернівці, Рівне, Херсон. Ще 13 обласних аеропортів готували під реконструкцію, а на Закарпатті мали побудувати новий аеропорт [14]. На сході України теж планувалася побудова двох аеропортів. Проте повномасштабна воєнна агресія РФ перешкодила.

У 2019 році комітетом Асоціації правників України з транспортного права та Авіаційним комітетом при Торгово-промисловій палаті України визнавалася необхідність державно-приватного партнерства для реалізації проєктів з експлуатації і розвитку вантажного та заправного комплексів в аеропорту «Бориспіль», які важливі з огляду на відсутність сучасної системи заправки паливом повітряних суден. Адже від цього залежить привабливість аеропорту для авіаперевізників, які втрачають час і прибутки через тривалі заправки літаків. Реалізація проєкту дозволила б суттєво зменшити час обслуговування літаків в аеропорту та збільшити авіаперевезення через ДП МА «Бориспіль» [15]. Зрозуміло, що будівництво та реконструкція вантажного і заправного комплексів як амбітний проєкт потребують чіткого законодавчого регулювання, врахування сучасних тенденцій ринку авіаційних послуг, прозорих умов конкурсу, вибору надійного приватного інвестора, оцінки та страхування ризиків. На нашу думку, у цьому випадку також найкращим варіантом ДПП була б концесійна угода.

В Україні на перспективу актуальною залишається реконструкція Комунального підприємства «Міжнародний аеропорт «Київ», яка пропонувалася на умовах концесійного договору ще в довоєнний час.

Смерічевський С.Ф. та Гура С.М. вважають, що перспективним є використання концесії як форми ДПП у таких варіантах: єдина концесія аеропортового комплексу загалом; локальні концесії окремих сфер взаємодії учасників, що забезпечують авіаційні перевезення і супутній сервіс; концесії окремих видів управління аеропортами (готельно-ресторанне господарство, магазини, автостоянки тощо) [16].

Щоб зрозуміти, яким бути партнерству у галузі авіації, доцільно проаналізувати сучасні вимоги до авіації.

Аналіз ситуації за 2020-2024 роки засвідчує, що авіаційна галузь загалом потребує інвестицій. *По-перше*, потреба в них викликана необхідністю модернізації або вдосконалення/розширення інфраструктури аеропортів, що зумовлено значними коливаннями пасажиропотоку: від різкого зменшення під час пандемії до його суттєвого зростання у 2023 році. При цьому аеропорти відчують фінансовий тиск (брак коштів), зазнавши втрат за період пандемії COVID-19. Натомість зростання пасажиропотоку висуває вимоги до якості сервісних послуг за підтримки низьких витрат. Отже, «аеропорти повинні інвестувати в нову інфраструктуру, модернізацію технологій і покращення обслуговування клієнтів, зберігаючи структуру витрат, прийнятну для авіакомпаній» [17].

Генеральний директор Міжнародної ради аеропортів (ACI) World Джастін Ербаччі висловив думку, що ДПП допоможе вирішити проблему інвестування в модернізацію аеропортів, точніше інфраструктурних проєктів. Він також закликав уряди держав «тісно співпрацювати з приватними інвесторами для створення стабільного, передбачуваного інвестиційного середовища, яке заохочує довгострокове партнерство» [17]. Проте зрозуміло, що така співпраця буде результативною, якщо обидві сторони матимуть очікувані вигоди, а національне законодавство – прозорим, передбачуваним та надаватиме гарантії окупності вкладених коштів у процесі реалізації інвестиційних проєктів.

По-друге, вирішення екологічних проблем авіаційної промисловості неможливе без інвестування. Зокрема, нові повітряні судна повинні зменшити викиди вуглецю, що породжує необхідність впровадження спеціальних технологій для їх розробки і виготовлення. Наземний транспорт в аеропортах потребує переходу на електрифікацію, термінали та зали аеропортів – на сонячну енергію та застосування енергоефективних конструкцій. Щоб виконати ці завдання, необхідно об'єднати капітал приватний і державний для досягнення поставлених цілей.

По-третє, зростання безпекових ризиків, урізноманітнення способів втручання у діяльність авіації вимагає реагувати на системи безпеки, здійснювати їх удосконалення, оновлення, заміну.

Проблеми безпеки авіації супроводжуватимуть цю галузь постійно. Поява нових технологій і швидкість їх впровадження теж постійно вимагатимуть капіталовкладень. Оскільки багато таких технологій пропонує саме приватний бізнес, то перспективним є ДПП для розробки і впровадження нових систем безпеки. Для цієї сфери співпраці видаються більш прийнятними змішані угоди про ДПП, з елементами договорів лізингу та договорів про інтелектуальну власність.

Висновки. 1. Актуальність ДПП для цивільної авіації в Україні набуває особливого значення, зважаючи на необхідність післявоєнного відновлення галузі. На порядку денному постане будівництво зруйнованих аеродромів, аеропортів з усією необхідною інфраструктурою, авіаційних підприємств, впровадження новітніх технологій тощо. На основі національного досвіду та зарубіжної практики найбільш перспективною для авіації формою ДПП висновується концесія, але потрібно розвивати й інші. 2. Вбачається за доцільне розглянути переформатування структури власності аеропортів та державних підприємств/господарських товариств у галузі авіації. Досвід країн, що розвиваються, продемонстрував ефективність поступової передачі у приватну власність окремих об'єктів ДПП у галузі авіації, що стимулює інвестиції, гарантує окупність проєктів. Отже, у перспективі необхідно змінити законодавство та здійснити певні відступи на користь інвесторів. 3. Бажано розробити і прийняти окремий закон про ДПП у галузі цивільної авіації. Видається, що положення такого нормативно-правового акта врахували б її специфіку, визначили б об'єкти ДПП у цій галузі, форми партнерства, істотні умови договорів про ДПП, які мають свої особливості для авіації, вимоги до контролю за діяльністю приватних партнерів, розподіл ризиків тощо.

Література

1. Стан здійснення ДПП в Україні. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true> (дата звернення: 11.12.2024).
2. Вельцен В.С. Проблеми застосування державно-приватного партнерства у сфері забезпечення авіаційних перевезень. *Економічна теорія та право*. 2016. № 4. С. 181-190. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/4-181-190.pdf> (дата звернення: 11.12.2024).
3. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
4. «Украеоропект» завершив розробку проєкту реконструкції аеродрому міжнародного аеропорту «Харків». URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/_ukraeropekt_zavershil_razrobotku_proekta_rekonstruksii_aerodroma_mezhdunarodnogo_aeroporta_harkov_160420090 (дата звернення: 10.12.2024).
5. Про затвердження скоригованого проєкту та титулу будови «Реконструкція аеродрому «Міжнародного аеропорту Харків (Основа)» комунального підприємства «Харківський міський центр нерухомості»: постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовт. 2012 р. № 981. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/981-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2024).
6. У Харкові відкрили новий термінал аеропорту. *Дзеркало тижня*. 14 січ. 2011. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/_u_harkovi_vidkril_i_noviy_terminal_aeroportu.html (дата звернення: 10.12.2024). DOI: <https://doi.org/10.54097/dwvnxr13>
7. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України» від 01 лип. 2022 р. № 7508.

URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39902> (дата звернення: 10.12.2024).

8. Public-Private Partnerships in Airports in Latin American and the Caribbean: Main Figures and Trends in the Sector/Ancor Suarez-Aleman, Gaston Astesiano, Oscar Ponce de Leon. IDB-MG-788. Inter-American Development Bank. 2020. URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/viewer/Public-Private-Partnerships-in-Airports-in-Latin-America-and-the-Caribbean-Main-Figures-and-Trends-in-the-Sector.pdf> (дата звернення: 10.12.2024).

9. Бобко У.П. Державно-приватні партнерства в Україні та перспективи їх впровадження на прикладі підготовки до Євро-2012. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1(1). С. 274-282.

10. Про концесію: Закон України від 3 жовт. 2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text>

11. Бутник О.О. Аналіз розвитку державно-приватного партнерства в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=709> (дата звернення: 10.12.2024).

12. Kaur Suniti, Goyal Radhika, Gandhi Samridhi. Public-Private Partnership For Airport Infrastructure. 10.10.2023. URL: <https://www.mondaq.com/india/government-contracts-procurement-ppp/1375254/public-private-partnership-for-airport-infrastructure#authors> (дата звернення: 11.12.2024).

13. Мельник В. Концесія аеропортів як «злітна смуга» для відновлення галузі авіаперевезень. URL: https://biz.censor.net/resonance/3302309/kontsesiya_aeroportiv_yak_zlitna_smuga_dlya_vidnovlennya_galuzi_aviaperevezen (дата звернення: 11.12.2024).

14. Марчук В. ДПП в інфраструктурі: чи варто очікувати зміни на краще? 17.05.2021. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/media/press-releases/2021/05/dpp-v-infrastrukturi.html> (дата звернення: 11.12.2024).

15. Реалізація проєктів в аеропорту «Бориспіль»: умови справді ефективного ДП партнерства. URL: <https://uba.ua/eng/news/6653> (дата звернення: 11.12.2024).

16. Смерічевський С.Ф., Гура С.М. Державно-приватне партнерство в системі стратегічного регулювання розвитку авіакосмічної галузі. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 39-1. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/39_1_2019/32.pdf (дата звернення: 11.12.2024).

17. Аеропорти в усьому світі борються за інвестиції в модернізацію інфраструктури в умовах зростання пасажиропотоку, каже генеральний директор ACI WORLD. 12.10.2024. URL: <https://www.travelandtourworld.com.ua/> (дата звернення: 11.12.2024).

References

1. Stan zdiisnennia DPP v Ukraini. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true> (data zvernennia: 11.12.2024).

2. Veltsen V.S. Problemy zastosuvannia derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi zabezpechennia aviatsiinykh perevezen. *Ekonomichna teoriia ta pravo*. 2016. № 4. S. 181-190. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/4-181-190.pdf> (data zvernennia: 11.12.2024).

3. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 01 lyp. 2010 r. № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>

4. «Ukraeroproekt» zavershyv rozrobku proektu rekonstruktsii aerodromu mizhnarodnoho aeroportu «Kharkiv». URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/_ukraeroproekt_zavershil_razrabotku_proekta_rekonstruktsii_aerodroma_mezhdunarodnogo_aeroporto_harkov_160420090 (data zvernennia: 10.12.2024).

5. Pro zatverdzhennia skoryhovanoho proektu ta tytulu budovy «Rekonstruktsiia aerodromu «Mizhnarodnoho aeroportu Kharkiv (Osnova)» komunalnoho pidpriemstva «Kharkivskyi miskyi tsentr nerukhomosti»: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 zhovt. 2012 r. № 981. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/981-2012-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 10.12.2024).

6. U Kharkovi vidkryly novyi terminal aeroportu. *Dzerkalo tyzhnia*. 14 sich. 2011. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/_u_harkovi_vidkril

i_noviy_ terminal_ aeroportu.html (data zvernennia: 10.12.2024). DOI: <https://doi.org/10.54097/dwvnxr13>

7. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia mekhanizmu zaluchennia pryvatnykh investytsii z vykorystanniam mekhanizmu derzhavno-pryvatnoho partnerstva dlia pryshvydshennia vidnovlennia zruinovanykh viinoiu ob'ektiv ta budivnytstva novykh ob'ektiv, poviazanykh z pisliavoiennoiu perebudovoiu ekonomiky Ukrainy» vid 01 lyp. 2022 r. № 7508. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39902> (data zvernennia: 10.12.2024).

8. Public-Private Partnerships in Airports in Latin American and the Caribbean: Main Figures and Trends in the Sector/Ancor Suarez-Aleman, Gaston Astesiano, Oscar Ponce de Leon. IDB-MG-788. Inter-American Development Bank. 2020. URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/viewer/Public-Private-Partnerships-in-Airports-in-Latin-America-and-the-Caribbean-Main-Figures-and-Trends-in-the-Sector.pdf> (data zvernennia: 10.12.2024).

9. Bobko U.P. Derzhavno-pryvatni partnerstva v Ukraini ta perspektyvy yikh vprovadzhennia na prykladi pidhotovky do Yevro-2012. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2011. № 1. S. 274-282.

10. Pro kontsesiiu: Zakon Ukrainy vid 3 zhovt. 2019 r. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text>

11. Butnyk O.O. Analiz rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2014. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=709> (data zvernennia: 10.12.2024).

12. Kaur Suniti, Goyal Radhika, Gandhi Samridhi. Public-Private Partnership For Airport

Infrastructure. 10.10.2023. URL: <https://www.mondaq.com/india/government-contracts-procurement-ppp/1375254/public-private-partnership-for-airport-infrastructure#authors> (data zvernennia: 11.12.2024).

13. Melnyk V. Kontsesiia aeroportiv yak «zlitna smuha» dlia vidnovlennia haluzi aviaperevezen. URL: https://biz.censor.net/resonance/3302309/kontsesiya_aeroportiv_yak_zlitna_smuga_dlya_vidnovlennya_galuzi_aviaperevezen (data zvernennia: 11.12.2024).

14. Marchuk V. DPP v infrastrukturi: chy varto ochikuvaty zminy na krashche? 17.05.2021. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/media/press-releases/2021/05/dpp-v-infrastrukturi.html> (data zvernennia: 11.12.2024).

15. Realizatsiia proektiv v aeroportu «Boryspil»: umovy spravdi efektyvnoho DP partnerstva. URL: <https://uba.ua/eng/news/6653> (data zvernennia: 11.12.2024).

16. Smerichevskyi S.F., Hura S.M. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi stratehichnoho rehuliuвання rozvytku aviakosmichnoi haluzi. *Prychornomorski ekonomichni studii*. 2019. Vypusk 39-1. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/39_1_2019/32.pdf (data zvernennia: 11.12.2024).

17. Aeroporty v usomu sviti boriutsia za investytsii v modernizatsiiu infrastruktury v umovakh zrostannia pasazhyropotoku, kazhe heneralnyi dyrektor ACI WORLD. 12.10.2024. URL: <https://www.travelandtourworld.com.ua/> (data zvernennia: 11.12.2024).

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF CIVIL AVIATION

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mails: liubov.netska@npp.nau.edu.ua, 6863358@stud.nau.edu.ua

The purpose of the article is to outline the ways of development of public-private partnership in the field of civil aviation and to formulate proposals for improving the relevant legislation of Ukraine. **Research methods:** the methods of analysis and synthesis, comparative-legal, systemic-functional and logical-legal were used for the interpretation of normative and legal acts, the study of approaches to legislative regulation and examples of public-private partnership in Ukraine and other countries. **Results:** the forms of public-private partnership were analyzed and the further expediency of using the concession as the most effective among them for the aviation industry was proven. It was noted the need for changes to the legislation on public-private partnership, in particular the expansion of the spheres of public-private partnership and the definition of the list of objects in the field of aviation for which the use of public-private partnership is possible, implementing the principle of freedom of contract within the framework of public-private partnership, increasing the rights of the investor (private partner), providing state guarantees for the payback of public-private partnership projects, improving the Law of Ukraine «On Concession». **Discussion:** the need to expand the range of state partners, namely involvement in public-private partnerships as independent state partners of state/municipal enterprises, business associations, institutions; changing the ownership structure of airports and the necessary legislative changes in favor of private partners in terms of their acquisition of ownership rights to objects built within the framework of public-private partnership; feasibility of developing and adopting a separate law on public-private partnership in the field of civil aviation.

Key words: public-private partnership; aviation industry; public partner; private partner; areas of public-private partnership; concession agreement; public-private partnership agreement; investment.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2024

DOI:

УДК 347.8(045)

І. С. Тімуш,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-4450>

І. М. Музичка,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

МІЛІТАРИЗАЦІЯ КОСМОСУ ЯК ПРАВОВИЙ ВИКЛИК

Державне некомерційне підприємство

«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: iryna.timush@npp.nau.edu.ua, 6245837@stud.nau.edu.ua

Мета статті полягає у виявленні прогалин та недоліків міжнародного космічного права, що створюють можливості і сприяння для мілітаризації космосу, та формулюванні пропозицій щодо шляхів вдосконалення правових механізмів забезпечення мирного використання космосу. **Методи дослідження:** використано загальнонаукові (діалектичний, аналізу та синтезу, системно-функціональний) та спеціальні юридичні методи (логіко-юридичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий). **Результати:** розглянуто проблему мілітаризації космічного простору як ключового правового виклику сучасності. Акцентовано, що міжнародні документи в окресленій сфері лише частково регулюють питання використання космосу у військових цілях, залишаючи значні прогалини, які ускладнюють збереження його мирного характеру. Визначено основні правові проблеми, що сприяють мілітаризації космосу, зокрема: відсутність чітких механізмів контролю за гонкою озброєнь, недостатню регуляцію використання технологій подвійного призначення, складність застосування міжнародного гуманітарного права до космічного простору, а також обмеженість відповідальності за можливі військові інциденти в космосі. Проаналізовано сучасні загрози, пов'язані з розміщенням озброєнь на орбіті, можливостями атак на космічну інфраструктуру та впливом цього на глобальну безпеку. Запропоновано шляхи подолання цих викликів через розробку нових міжнародних правових норм і механізмів, спрямованих на демілітаризацію певних зон космосу, розширення контролю за діяльністю приватних космічних компаній, а також адаптацію принципів міжнародного гуманітарного права до космічної сфери. **Обговорення:** стрімкий розвиток космічних технологій, зростання кількості космічних держав і активізація приватного сектору призводять до перетворення космосу на стратегічну арену для забезпечення національної безпеки. Необхідне оновлення правового підходу до використання космічного простору з урахуванням сучасних технологічних, політичних і безпекових викликів. Вагоме значення міжнародної спільноти для підтримки стабільності та безпеки у космосі.

Ключові слова: мілітаризація космосу; національна безпека; приватні космічні компанії; гонка озброєнь у космосі; демілітаризація космосу; безпека.

Постановка проблеми та її актуальність. Мілітаризація космосу є однією із найважливіших проблем сучасного світу, яка поступово перетворюється на глобальний виклик для міжнародної безпеки та стабільності. Дослідження правових викликів мілітаризації космосу є акту-

альним для розробки ефективних міжнародних інструментів, спрямованих на забезпечення стабільності та безпеки у космічному просторі. Цей процес викликає серйозні питання стосовно контролю над використанням космосу, а також формування нових міжнародних норм для

запобігання його мілітаризації. Здатність країн використовувати космічний простір для військових потреб підриває принципи мирного використання космосу та може призвести до створення озброєнь, здатних загрожувати існуючій системі безпеки.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Зростає коло науковців, які досліджують міжнародно-правові акти, спрямовані на повну демілітаризацію космосу. Праці Н.Р.Малишевої, Ю.С.Шемшученка, О.С.Стельмаха, О.М.Григорова присвячені розробці проблем безпеки використання космосу, змісту міжнародних угод у сфері космосу. Роботи А. Гордеюк, І. Горбача, М. Семенчук містять пропозиції щодо створення більш детальних угод для регулювання космічної діяльності, особливо враховуючи зростання кількості приватних компаній, які здійснюють таку діяльність. Проблему демілітаризації космосу вивчає ряд зарубіжних вчених, зокрема Ram S. Jakhu, Albert K. Lai, David C. DeFrieze та ін. Але правового вирішення вона не отримала. Тому не втрачає актуальності та необхідності подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Космос сьогодні став стратегічною ареною, і багато країн вбачають у ньому не лише науково-дослідницький, а й військовий потенціал. Мілітаризація космосу набуває значення для національної безпеки та глобального балансу сил, що спонукає держави вкладати ресурси в розвиток космічних оборонних технологій.

Так, у 2019 році США створили Космічні сили (United States Space Force), які є окремим родом військ, що відповідає за забезпечення національної безпеки у космосі. США мають передову систему супутників для зв'язку, розвідки та навігації (GPS) [1]. Франція також активно розвиває космічну оборону, зокрема створила космічне командування у складі Військово-повітряних сил і веде спостереження за супутниками в рамках програми ARES для захисту своїх інтересів на орбіті [2]. Таким чином, посилення амбіцій країн у космічній сфері значно змінює баланс сил на міжнародній арені, посилюючи конкуренцію, викликаючи нові дипломатичні та безпекові виклики, а також стимулюючи нову гонку озброєнь.

Попри зростання інтересу до мілітаризації космосу, міжнародне право передбачає ряд стандартів, що обмежують використання космічного простору у військових цілях. Принцип непривласнення космічного простору та небесних тіл є фундаментальним у міжнародному космічному праві й передбачає, що жодна держава не може заявити суверенітет на космос, Місяць чи інші небесні тіла. Його було закріплено у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 1721 (XVI), де зазначено, що космічний простір і небесні тіла відкриті для дослідження і використання всіма державами згідно з міжнародним правом і не можуть бути привласнені державами [3].

Пізніше окреслений принцип був підтверджений у Договорі про принципи діяльності держав у дослідженні та використанні космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (далі – Договір про космос) [4], який забороняє будь-яке національне привласнення, незалежно від того, здійснюється воно шляхом проголошення суверенітету, використання чи окупації, чи будь-яким іншим способом. Такий підхід має на меті зберегти космос як спільну спадщину людства, доступну для всіх держав, незалежно від їхніх економічних чи технологічних можливостей [4].

Зауважимо, що Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах [5] доповнює Договір про космос і регулює використання Місяця та інших небесних тіл. Зокрема, положення, що в ній закріплені, забороняють будь-які військові дії на Місяці та визначають його як спільну спадщину людства. Хоча багато країн не підписали цю Угоду, вона встановлює важливий прецедент для мирного використання небесних тіл.

У контексті зазначеного варто погодитись із позицією науковців А. Гордеюк та І. Горбача, які вважають, що за наявності у міжнародних договорах відповідних норм про мирне використання космосу, все ж певні прогалини мають місце у міжнародних актах, зокрема стосовно більш детальної правової регламентації використання Місяця та інших небесних тіл [6, с. 15].

Так, міжнародне космічне право справді має певні прогалини, особливо у сфері регулювання

використання Місяця та інших небесних тіл. Договір про космос і Договір про Місяць містять лише загальні принципи, залишаючи чимало питань без конкретних відповідей, наприклад, зазначені угоди не визначають конкретних механізмів, за якими можна було б здійснювати розподіл або використання таких ресурсів.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 36/97 підкреслює важливість запобігання гонці озброєнь у космічному просторі. Вона посилається на пункт 80 Заключного документа десятої спеціальної сесії (резолюція S-10/2), який закликає міжнародну спільноту продовжити переговори і розробити заходи для недопущення мілітаризації космосу [7]. Це відповідає принципам Договору про космос, який встановлює, що космічний простір призначений для мирного використання і забороняє розміщення зброї масового ураження на орбіті Землі або на небесних тілах.

Основною метою Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля, також відомої як Конвенція ENMOD (Environmental Modification Convention), є заборона використання військових технологій, що можуть змінювати навколишнє середовище з метою завдання шкоди іншим державам [8]. Окреслена Конвенція охоплює вплив на різні природні середовища, включно з космічним простором й відповідно забороняє будь-які методи модифікації довкілля, що мають широкі, довготривалі або серйозні наслідки для екосистеми, якщо їх використовують з ворожими цілями, наприклад заборону впливу на погоду, клімат, стан океанів та космічний простір. Хоча Конвенція не охоплює всі аспекти військових технологій, вона обмежує можливості застосування таких методів, що можуть вплинути на космічне середовище, підтримуючи глобальні зусилля зі збереження миру в космосі.

Вірно зауважила М. Семенчук, що важливо в подальшому зміцнювати міжнародно-правові засади демілітаризації космічного простору шляхом розробок нових міжнародних договорів, що є необхідністю та превентивною мірою для запобігання гонці озброєнь, оскільки наявними

міжнародними угодами не передбачена заборона на розміщення деяких видів озброєння нового покоління [9].

Такої ж позиції дотримується Девід К. ДеФріз й водночас наголошує на тому, що з огляду на швидкий розвиток технологій, існуючі міжнародні угоди не дають чітких визначень і обмежень для нових типів озброєнь у космосі, таких як протисупутникові системи, лазерна зброя та інші засоби впливу. Він підкреслює, що це створює ризики для мирного використання космосу і міжнародної стабільності, оскільки відсутність належного регулювання може призвести до гонки озброєнь у космосі [10].

Як зауважує Л. Нецька, запуск супутників для завдань національної безпеки насторожує, оскільки загрожує мілітаризацією космосу. І фактом є те, що більше двох десятків років у військових операціях широко використовуються комерційні космічні системи. Висновки науковиці про те, що космічна діяльність у військових цілях комерціалізується і належно не контролюється міжнародним співтовариством, є слушними та актуальними [11, с. 20].

Таким чином, хоча існують міжнародні стандарти для демілітаризації космосу, забезпечення мирного використання космосу залишається викликом. Держави намагаються дотримуватися міжнародного права, але одночасно активно розвивають технології, які можуть використовуватися і для оборонних цілей, що породжує нові ризики. Враховуючи вищенаведене важливо наголосити, що подальше зміцнення міжнародно-правових засад для демілітаризації космічного простору є критично важливим кроком, оскільки сучасні договори лише частково охоплюють новітні види озброєння. Такі стандарти могли б регулювати, наприклад, заборону на розміщення бойових систем у космосі, обмеження випробувань протисупутникових технологій.

Роль приватних космічних компаній стрімко зросла, перетворюючи їх на впливових гравців у космічному секторі поряд із державами. Це породжує виклики, пов'язані з мілітаризацією космосу, оскільки комерційні структури дедалі частіше забезпечують оборонні програми, розробляють технології подвійного призначення та сприяють розвитку інфраструктури, яка може

бути використана для військових цілей. Наприклад, компанія SpaceX уклала контракти з Міністерством оборони США на використання системи супутникового інтернету Starlink для забезпечення військового зв'язку. У 2022 році Starlink був використаний для підтримки України в умовах війни, що підкреслило значення приватних компаній у сфері оборони. Військовий доступ до таких комунікаційних систем означає, що вони можуть бути мішенню для атак або засобом для координації військових операцій [12].

Так, приватні компанії, завдяки швидкому технологічному розвитку та гнучкості в інноваціях, стали важливими учасниками космічної гонки, але водночас створюють ризики для мілітаризації космосу. Вони відкривають нові можливості для космічної оборони, але їхня діяльність також потребує ретельного міжнародного контролю, щоб запобігти перетворенню космосу на поле для військових конфліктів і захистити його як спільний ресурс для всіх людських цивілізацій.

Висновки. Для розробки правових інструментів, що регулюватимуть приватну діяльність у космосі, можна запропонувати ряд новітніх підходів, серед них:

- міжнародний договір про відповідальність приватних операторів у космосі, зокрема такий договір міг би визначати стандарти відповідальності приватних компаній за шкоду, заподіяну їх діяльністю, включаючи аварії на орбіті, шкоду, завдану інфраструктурі чи іншим державам;
- передбачити вимогу страхування космічних об'єктів компаній для покриття можливих збитків від аварійних ситуацій на орбіті;
- установити чіткі правила розподілу відповідальності між державами і приватними операторами, особливо в умовах транскордонних чи міжнародних проектів;
- передбачити системи штрафів чи санкцій для компаній, що не дотримуються встановлених міжнародних стандартів безпеки;
- внести зміни до Договору про космос з метою встановлення обмежень для приватних компаній на розробку і використання технологій з можливим військовим застосуванням у космосі;

- ввести поняття «космічної безпеки» та чітко визначити, які типи діяльності є неприйнятними для приватних операторів, щоб уникнути ризику мілітаризації космосу;

- розробити систему перевірки й нагляду за діяльністю приватних компаній для забезпечення їх відповідності до вимог демілітаризації.

Відтак, зазначені вище пропозиції допоможуть створити системні механізми для більш відповідальної участі приватного сектору в космосі й зменшать ризики для глобальної безпеки та довкілля.

Отже, дослідження підтверджує, що мілітаризація космосу є значним правовим викликом, який потребує консолідованих зусиль міжнародної спільноти для формування адекватного правового середовища, що захистить космос від перетворення на арену військових конфліктів та сприятиме його мирному використанню в інтересах усього людства.

Література

1. У США вже чотири роки є космічні війська: навіщо потрібні та де ще у світі таке є. URL: <https://zaborona.com/u-ssha-vzhe-chotyry-roky-ye-kosmichni-vijska-navishho-potribni-ta-de-shhe-u-sviti-take-ye/>
2. Повітряно-космічні сили створили у Франції. URL: https://lb.ua/world/2019/09/04/436338_vozdushnokosmicheskie_sili_sozdali.html
3. Про міжнародне співробітництво в дослідженні та використанні космічного простору. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 груд. 1961 р. № 1721 (XVI). URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/1721%28XVI%29>
4. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text
5. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 18 груд. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_482
6. Гордеюк А.О., Горбач І.О. Непривласнення Місяця та інших небесних тіл як принцип міжнародного космічного права та особливості його застосування у нових реаліях сучасного світу. *Актуальні проблеми та перспективи роз-*

витку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2023. С. 14-17.

7. RES 36/97C Prevention of an arms race in outer space, 1981. URL: https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_36_97E.pdf.

8. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання методів впливу на довкілля (ENMOD). URL: <https://disarmament.unoda.org/enmod/>

9. Семенчук М.Р. Формування міжнародно-правових засад щодо запобігання розміщенню зброї у космічному просторі (1959-1979). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 702-707. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.121>

10. Defining and Regulating the Weaponization of Space By David C. DeFrieze. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/jfq/jfq-74/jfq-74_110-115_DeFrieze.pdf

11. Нецька Л.С. Космічна діяльність: поняття, види, правове регулювання. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2021. № 3(60). С. 17-30. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.60.15948>

12. Міноборони США уклало контракт зі Starlink, щоб підтримати Україну. URL: <https://www.unian.ua/world/minoboroni-ssha-uklalo-kontrakt-zi-starlink-shchob-pidtrimati-ukrajinu-12401496.html>

References

1. U SShA vzhe chotyry roky ye kosmichni viiska: navishcho potribni ta de shche u sviti take ye. URL: <https://zaborona.com/u-ssha-vzhe-chotyry-roky-ye-kosmichni-vijska-navishho-potribni-ta-de-shhe-u-sviti-take-ye/>

2. Povitriano-kosmichni syly stvoryly u Frantsii URL: https://lb.ua/world/2019/09/04/436338_vozdushnokosmicheskie_sili_sozdali.html

3. Pro mizhnarodne spivrobitnytstvo v doslidzhenni ta vykorystanni kosmichnoho prostoru. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON vid 20 hrud. 1961 r. № 1721 (XVI) URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/1721%28XVI%29>

4. Dohovir pro pryntsyropy diialnosti derzhav po doslidzhenniu i vykorystanniu kosmichnoho prostoru, vkluchaiuchy Misiats ta inshi nebesni tila. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text

5. Uhoda pro diialnist derzhav na Misiatsi ta inshykh nebesnykh tilakh vid 18 hrud. 1979 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_482

6. Hordeiuk A.O., Horbach I.O. Nepryvlasnennia Misiatsia ta inshykh nebesnykh til yak pryntsyyp mizhnarodnoho kosmichnoho prava ta osoblyvosti yoho zastosuvannia u novykh realiakh suchasnoho svitu. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku yurydychnoi nauky, osvity ta tekhnolohii u XXI stolitti v doslidzhenniakh molodykh uchenykh*: zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. конф. Kharkiv, 2023. S. 14-17.

7. RES 36/97C Prevention of an arms race in outer space, 1981. URL: https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_36_97E.pdf.

8. Konventsiiia pro zaboronu viiskovoho abo bud-yakoho inshoho vorozhoho vykorystannia metodiv vplyvu na dovkillia (ENMOD). URL: <https://disarmament.unoda.org/enmod/>

9. Semenчук M.R. Formuvannia mizhnarodno-pravovykh zasad shchodo zapobihannia rozmishchenniu zbroi u kosmichnomu prostori (1959-1979). *Analitichno-porivnialne pravознавство*. 2023. № 6. С. 702-707. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.121>

10. Defining and Regulating the Weaponization of Space By David C. DeFrieze. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/jfq/jfq-74/jfq-74_110-115_DeFrieze.pdf

11. Netska L.S. Kosmichna diialnist: poniattia, vydy, pravove rehuliuвання. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2021. № 3(60). С. 17-30. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.60.15948>

12. Minoborony SShA uklalo kontrakt zi Starlink, shchob pidtrymaty Ukrainu. URL: <https://www.unian.ua/world/minoboroni-ssha-uklalo-kontrakt-zi-starlink-shchob-pidtrimati-ukrajinu-12401496.html>

MILITARIZATION OF SPACE AS A LEGAL CHALLENGE

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Liubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mails: iryna.timush@npp.nau.edu.ua, 6245837@stud.nau.edu.ua

The purpose of the article is to identify the gaps and shortcomings of international space law, which create opportunities and support for the militarization of space, and to formulate proposals on ways to improve the legal mechanisms for ensuring the peaceful use of space. In accordance with the set goal, the following main tasks have been defined: to analyze the main international treaties and agreements regulating the issue of space militarization; identify legal issues related to the use of outer space for military purposes. **Research methods:** general scientific (dialectical, analysis and synthesis, system-functional) and special legal methods (logical-legal, formal-legal, comparative-legal) were used. **Results:** the problem of the militarization of outer space is considered as a key legal challenge of modern times. It was emphasized that international documents in the outlined area only partially regulate the issue of using outer space for military purposes, leaving significant gaps that make it difficult to preserve its peaceful character. The main legal problems that contribute to the militarization of space are identified, in particular: the lack of clear control mechanisms for the arms race, insufficient regulation of the use of dual-use technologies, the difficulty of applying international humanitarian law to outer space, as well as the limitation of responsibility for possible military incidents in space. Modern threats related to the placement of weapons in orbit, the possibilities of attacks on space infrastructure and its impact on global security are analyzed. Ways to overcome these challenges are proposed through the development of new international legal norms and mechanisms aimed at the demilitarization of certain areas of space, the expansion of control over the activities of private space companies, as well as the adaptation of the principles of international humanitarian law to the space sphere. **Discussion:** the rapid development of space technologies, the growth of the number of space states and the activation of the private sector lead to the transformation of space into a strategic arena for ensuring national security. It is necessary to update the legal approach to the use of outer space, taking into account modern technological, political and security challenges. The importance of the international community in maintaining stability and security in outer space.

Key words: militarization of space; national security; private space companies; arms race in space; demilitarization of space; security.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2024

Л. І. Чулінда,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3771-4854>

Н. О. Савліва,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ДІЄВІСТЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ ПРОТИ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: chulinda@ukr.net, 6160916@stud.nau.edu.ua

Метою дослідження є здійснення аналізу реалізації міжнародно-правових санкцій у сфері цивільної авіації, пошук напрямів підвищення дієвості цього інструмента в контексті стримування держави-агресора та корекції її політики. **Методи дослідження:** використано зокрема, порівняльний та системний методи для з'ясування суті та ефективності міжнародно-правових санкцій, враховуючи величезні збитки від повномасштабного вторгнення РФ на територію суверенної України. **Результати:** встановлено, що міжнародно-правові санкції у сфері цивільної авіації спрямовані на припинення міжнародного правопорушення з метою тиску на державу-правопорушника; стверджується, що приєднання міжнародної спільноти до їх застосування на етапі військової агресії РФ потребує переосмислення комплексу правових відносин щодо ухвалення та реалізації примусових заходів Ради Безпеки ООН, інших спеціалізованих міжнародних організацій; здійснено аналіз сучасної практики застосування міжнародно-правових санкцій у сфері цивільної авіації проти держави-агресора та їх дієвості; визначено значення міжнародно-правових санкцій у сфері цивільної авіації проти держави-агресора. **Обговорення:** у разі порушення країною міжнародних норм та відмови виконувати свої зобов'язання і брати на себе відповідальність, доречним є застосування санкцій до такої країни; санкції є інструментом довготривалої дії, вони можуть мати максимальний політичний та економічний ефект через певний час після їх введення.

Ключові слова: цивільна авіація; міжнародно-правові санкції; держава-агресор; міжнародно-правові норми; співпраця міжнародних організацій.

Постановка проблеми та її актуальність.

Санкції, введені після широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р., поширюються як на конкретних осіб, так і на економіку, торгівлю, логістику, імпорт та експорт товарів та інших сфер діяльності держави-агресора. Міжнародно-правові санкції є одним із найдієвіших засобів примусового характеру для відновлення міжнародного миру. Відповідно до статті 2 Статуту ООН кожна держава-учасниця ООН має утримуватися від

застосування сили і вирішувати конфлікти мирним шляхом, а стаття 41 передбачає можливість застосування проти держави-порушника заходів, які стосуються повного або часткового припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин.

У сфері цивільної авіації міжнародна спільнота діє з метою безпеки у повітряному просторі, щоб польоти виконувалися без загрози для

життя і здоров'я людей. Цивільна авіація відіграє важливу роль у підтриманні нормальної життєдіяльності будь-якої держави і міжнародної спільноти загалом. Проте повітряний транспорт зазнає небезпеки під час загострення політичних та соціально-економічних проблем у світі, появи зон збройних конфліктів, зростання терористичної активності.

Отже, важливим є надати оцінку сучасним проявам санкційної політики міжнародних регіональних організацій цивільної авіації, їх впливу на міжнародний правопорядок та його фундаментальні основи. Значення санкцій як інструмента досягнення миру та безпеки зростає, підвищується й актуальність дослідження санкцій у сучасній міжнародно-правовій практиці. З виникненням термінової необхідності припинення міжнародного правопорушення, введення правомірних міжнародно-правових санкцій з метою тиску на державу-правопорушника потребує переосмислення комплекс правових відносин щодо ухвалення та реалізації примусових заходів Ради Безпеки ООН, інших спеціалізованих міжнародних організацій. Ефективним фактором успіху санкцій проти РФ є тривалість їх застосування, єдність держав та міжнародних організацій, а також постійний моніторинг ефективності обмежувальних заходів.

Актуальним є дослідження сучасних проявів санкційної політики держав та міжнародних регіональних організацій цивільної авіації, їх впливу на міжнародний правопорядок та його фундаментальні основи. Кожен випадок введення міжнародно-правових санкцій стосовно конкретної держави є потребує належного вивчення й оцінювання з погляду міжнародного права.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання міжнародно-правових санкцій досліджували у своїх працях такі вчені, як В.Г. Буткевич, І.І. Лукашук, О.О. Мережко, Т.М. Нешатаєва. Аналіз міжнародно-правових санкцій у цивільній авіації здійснювали М. Раскалей, О. Григоров, Л. Чулінда. Характеристику форм і мети санкцій, що уведені проти Росії, надають А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус, Г. Широкий, Р. Юлдашев. Однак процесу їх застосування міжнародними регіональними організаціями цивільної авіації в

умовах воєнної агресії проти України приділено небагато уваги у працях вітчизняних вчених, що зумовлює актуальність обраної теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародному праві санкції є реакцією на вчинення державою певного протиправного діяння. Науковці визначають міжнародно-правові санкції як правомірні примусові заходи, які застосовують суб'єкти міжнародного права для припинення міжнародного правопорушення, відновлення прав потерпілих суб'єктів і виконання правопорушником зобов'язань внаслідок відповідальності, яка постає у відповідь на правопорушення. Міжнародно-правові санкції – це засіб, за допомогою якого відновлюють порушені права та домагаються відшкодування [1]. Санкції розглядаються як запобіжні та обмежувальні заходи, які дозволяють реагувати на політичні виклики та події, що суперечать цілям і цінностям держав, які їх застосовують [2]. У разі порушення державою міжнародних норм та відмови виконувати свої зобов'язання, брати на себе відповідальність, доречним є застосування санкцій до такої держави.

Вітчизняні вчені, аналізуючи досвід міжнародних організацій із застосування санкцій, під останніми розуміють колективні примусові заходи незбройного (політичного, дипломатичного та економічного) характеру, що їх застосовують члени певної організації і спеціалізовані установи ООН проти держави, яка порушує або загрожує міжнародному миру та безпеці, порушує приписи Статуту ООН і відмовляється виконувати рішення Ради Безпеки ООН, з метою змусити цю державу припинити міжнародне правопорушення, понести міжнародно-правову відповідальність за неправомірну поведінку та виконувати свої зобов'язання згідно зі Статутом ООН [3]. Міжнародно-правові санкції являють собою негативну реакцію міжнародної спільноти на порушення міжнародного права за умови, що держава відмовляється добровільно відшкодувати завдану шкоду і припинити правопорушення [4].

Статут ООН передбачає, що міжнародно-правові санкції можуть застосовувати Рада безпеки ООН і спеціалізовані міжнародні організації, зокрема, у сфері цивільної авіації – Рада

ІСАО, вищий орган Міжнародної організації цивільної авіації (ІСАО). Мета ІСАО спрямована на задоволення потреб населення у безпечному міжнародному повітряному просторі та забезпеченні безпечного розвитку міжнародної цивільної авіації у всьому світі, вона заохочує будівництво та експлуатацію літаків, а також створення та розвиток авіаліній, аеропортів і навігаційного обладнання у мирних цілях.

На сучасному етапі науковці виокремлюють такі п'ять рівнів міжнародних санкцій у сфері цивільної авіації проти держави-агресора: 1) глобальний рівень – санкції, які застосовуються міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄС тощо; 2) міждержавний рівень – запроваджуються державами або групами держав; 3) галузевий рівень – рівень окремих державних інститутів або галузей економіки, що стосуються співробітництва між країнами; 4) корпоративний рівень – рівень транснаціональних корпорацій, державних та приватних фірм; 5) індивідуальний рівень – санкції до окремих громадян, фізичних осіб [5]. Тобто, міжнародно-правові санкції є не лише формою міжнародно-правової відповідальності, оскільки вона є обов'язком відновлення порушених прав та відшкодування, а засобом, за допомогою якого відновлюють порушені права та домагаються відшкодування.

Генеральна асамблея ООН 7 квітня 2022 року виключила РФ з Ради з прав людини після оприлюднення доказів страшних дій, які російські війська вчиняють в Україні, оскільки Росія дискредитує всі міжнародні інституції, у роботі яких досі бере участь. Спеціалізована установа ООН, Міжнародна організація цивільної авіації (ІСАО) працює з метою міжнародного узгодження технічних стандартів і стратегій, сприяючи безпечному, захищеному та сталому розвитку авіаційних секторів і авіаційних послуг для 193 держав-членів. Рада ІСАО виступила за важливість збереження безпеки польотів та безпеки міжнародної цивільної авіації та пов'язаних із цим зобов'язань держав-членів, і закликала РФ припинити свою незаконну діяльність для забезпечення безпеки польотів і безпеки цивільної авіації та дотримуватися своїх зобов'язань як за Чиказькою конвенцією, так і за іншими

міжнародними договорами про повітряне право [3].

У преамбулі до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію визнається необхідність уникнення конфліктів і сприяння співпраці між націями і народами, від чого залежить мир у всьому світі. Відповідно до своїх обов'язків як держав-учасників Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, держави-члени ІСАО зобов'язані негайно повідомляти про потенційні ризики для безпечних і надійних операцій цивільної авіації у своєму суверенному або делегованому повітряному просторі, включаючи зони конфліктів [6].

Санкції Міжнародної організації цивільної авіації (ІСАО) пов'язані із закриттям повітряного сполучення для РФ, забороняють зліт повітряних суден із території держав-членів, посадку на ній або проліт над нею, якщо ці повітряні судна повинні здійснити посадку на території держави-адресата санкцій або здійснили зліт з її території, а також інші заходи, спрямовані на перешкоджання авіаційній діяльності держави. Міжнародна організація цивільної авіації (ІСАО) регулярно проводить заходи з метою привернення уваги міжнародної спільноти до важливих проблем безпеки у сфері цивільної авіації. Це, зокрема, звернення ІСАО до національних урядів, проведення конференцій, онлайн зустрічей [4] з можливістю державам-учасникам висловити свої думки та ідеї, зокрема, стосовно застосування санкцій в авіаційній сфері проти держави агресора.

Важливим є положення про санкції щодо держави, яка не виконує зобов'язань (стаття 88 Конвенції). Асамблея зупиняє право голосу в Асамблеї та в Раді будь-якої Договірної держави, яка не виконує зобов'язань, передбачених положеннями Глави XVIII. Спори і невиконання зобов'язань. Положення Чиказької конвенції створили універсальну основу співробітництва для держав з метою забезпечення безпеки цивільної авіації. Стосовно вирішення спорів у цивільній авіації, Конвенція про міжнародну цивільну авіацію наголошує, що якщо яка-небудь розбіжність між двома або більше Договірними державами, що стосується тлумачення або застосування цієї Конвенції та її

Додатків, не може бути врегульована шляхом переговорів, вона на прохання будь-якої держави, втягнутої в цю розбіжність, вирішується Радою. Жоден член Ради, який є стороною в якомусь-небудь спорі, не бере участь у голосуванні при розгляді Радою цього спору [6]. Батьки-засновники Конвенції дуже добре знали римське право, закріплюючи крилатий римський вислів: «Ніхто не може бути суддею у власній справі». Таким чином, держава-агресор не могла на засіданнях Ради ІКАО ветоувати і виправдовувати повномасштабне вторгнення в Україну, коли відбувалося голосування про застосування санкцій у сфері цивільної авіації проти РФ.

Вторгнення Росії в Україну вже має величезний вплив на авіасполучення. Внаслідок агресії Росія виявилася майже повністю відрізаною від європейського повітряного простору, оскільки ЄС заборонив польоти російських літаків у своєму повітряному просторі. Великобританія, Швейцарія, Канада та США наслідували цей приклад. Відразу після початку війни в Україні Європейський Союз, Великобританія та США вжили різноманітних заходів в авіаційній сфері з метою створення значних логістичних та фінансових проблем (з негайними наслідками) для авіакомпаній, які здійснюють рейси в Росію та з Росії, а також для орендодавців і фінансистів, які співпрацюють з російськими авіакомпаніями [7].

Ірландія також обмежила російським авіаперевізникам і літакам польоти в ірландський повітряний простір, над або з нього [8]. Внаслідок санкцій, введених Європейським Союзом, Канадою та Сполученими Штатами Америки, російські авіакомпанії, які експлуатують літаки, зареєстровані в ірландському реєстрі повітряних суден, більше не мають доступу до сертифікатів, які необхідні для продовження безпечної експлуатації авіалайнерів.

Європейський Союз прийняв комплекс обмежувальних заходів у відповідь на вторгнення Росії в Україну ще в лютому 2022 року. Ці заходи стосуються авіаційної сфери і містять, зокрема, повну заборону на експорт товарів і технологій, призначених для використання в авіації та заборону надання технічної допомоги та ін-

ших супутніх послуг у зв'язку з авіаційними товарами і технологіями особам або органам в Росії, або для використання в Росії [9]. Санкції запровадили і виробники літаків такі, як європейська компанія Airbus та американська Boeing, які припинили технічне обслуговування російських авіакомпаній і постачання запчастин, обмежили доступ до найважливіших онлайн-посібників і документації щодо усунення несправностей. Заборона на продаж усіх літаків, запасних частин та обладнання російським авіакомпаніям суттєво погіршує певні сектори економіки Росії. За порушення санкцій частина російського авіапарку потрапила під арешт під час техобслуговування або вильотів за кордон [10].

Аналіз міжнародно-правових санкцій, застосованих міжнародними та європейськими організаціями цивільної авіації свідчить, що дієвий результат може бути досягнутий лише завдяки тісній співпраці міжнародної спільноти. Так, Міжнародна міжурядова організація у сфері безпеки аеронавігації (Євроконтроль) підтримала численні вимоги міжнародної авіаційної спільноти закрити повітряний простір держав, які межують з Росією, для авіації РФ з метою підтримки України в боротьбі проти агресора. Усі повітряні судна РФ не можуть входити в повітряний простір цих країн та змушені значно збільшувати маршрут польотів до Північної Америки. Генеральний директор Євроконтролю Імон Бреннан висловив підтримку Україні, яка є членом організації з 2004 року, та засудив агресію Росії. Євроконтроль закликав світову авіацію об'єднатися та підтримати Україну [11].

Агентство з авіаційної безпеки Європейського Союзу (EASA) опублікувало повний список обмежувальних заходів у різних секторах, зокрема в обороні, енергетиці, авіації та фінансах на своєму веб-сайті [12]. EASA зупинило дію всіх сертифікатів, якщо власник сертифіката знаходиться або проживає в Росії, що вплинуло на права та обов'язки авіаційних компаній відповідно до правил авіаційної безпеки. Йдеться про ліцензії авіаперевізників на продукцію, запчастини, прилади, ліцензії на технічне авіаобслуговування, а також ліцензії тренувальних центрів для організацій і тренувальних пристроїв для імітації польотів. Літаки без відповідних

сертифікатів не мають права здійснювати рейси в авіапросторі ЄС.

Міжнародна асоціація авіаперевізників IATA координує та представляє інтереси авіатранспортної галузі в таких сферах, як забезпечення безпеки польотів, реалізація польотів, тарифна політика, техобслуговування, авіаційна безпека. У лютому 2022 року Генеральний директор IATA зробив повідомлення: «Я приголомшений незаконним вторгненням Росії в Україну та солідарний з українським народом в облозі. Авіація сприяє миру та свободі, об'єднуючи людей. Але в ці останні дні мир був зруйнований, люди заплатили жакливу ціну. Моє серце з усім народом України, включаючи партнерів по галузі та колег» [13].

На дієвість міжнародно-правових санкцій у сфері цивільної авіації вказують огляди американських експертів [14]. Наслідки застосування міжнародно-правових санкцій у цивільній авіації можна прослідкувати, аналізуючи втрати російської авіації та кількість інцидентів у небі, коли цивільні російські літаки палили, йшли на аварійні посадки через недієздатні двигуни або ж інші старі, пошкоджені деталі, виникала технічна несправність гідравліки у літаку. Через санкції у Росії відсутня можливість купити необхідне технічне обладнання, а свої деталі вона виробляти не спроможна. Американські експерти зазначають, що у 2022 році було зафіксовано 36 інцидентів через «проблемні» літаки РФ, а у 2023 році зареєстровано вже понад 180 інцидентів, пов'язаних із поломками літаків місцевих авіакомпаній. Тобто на кожні 100 тисяч вильотів російських літаків припадало приблизно 10 небезпечних ситуацій. Експерти пов'язують технічні проблеми, що почастишали, з відсутністю якісного обслуговування бортів через введені щодо російської авіагалузі санкції, зокрема, заборону на техогляди та ремонт у сертифікованих експертів-техніків.

Хоча у більшості інцидентів вдавалося уникнути серйозних травм або катастроф, можна передбачити, що постійні механічні проблеми становлять серйозні ризики для пасажирів і збільшують тиск на пілотів, а це може мати наслідком більш серйозні події. Санкції, запроваджені проти російських авіакомпаній, значно

ускладнили підтримання льотної придатності літаків та їх технічного стану, зокрема відчувається дефіцит шасі та гальм. Адже компенсувати повну заборону постачання, особливо мікроелектроніки, сучасній Росії просто не вдасться. Падає здатність навчати нових пілотів і проводити необхідні курси підвищення кваліфікації. Держава-агресор втратила доступ до навчальних рекомендацій ІКАО, необхідних для проведення перевірок технічного стану авіалайнерів, що має наслідком зниження рівня безпеки у небі Росії.

Проблеми, що накопичуються у повітряному просторі держави-агресора, свідчать про швидке падіння рівня безпеки цивільної авіації в РФ, а отже про дієвість міжнародно-правових санкцій міжнародної спільноти у сфері цивільної авіації проти держави-агресора.

Європейський Союз у відповідь на російську агресію проти України ухвалив безпрецедентні санкції проти російської авіаційної галузі, за якими нові поставки, а також техобслуговування та страхування всіх бортів заборонені, а вже здані в лізинг літаки за старими контрактами мають бути повернені [15]. Фактично це означає неможливість повноцінної експлуатації всіх літаків Airbus. Американська компанія Boeing вжила аналогічних заходів щодо своїх літаків, призупинивши технічну підтримку та обслуговування російських авіакомпаній, які користуються її бортами. Ірландські лізингодавці вже затребували повернення 240 літаків, з яких 152 орендуються російськими перевізниками у компанії AerCap. РФ націоналізувала наявний парк літаків, які були у лізингу, фактично відібрала чужу власність. Це означає, що з РФ інші країни не зможуть мати справи через крадіжки та недотримання своїх зобов'язань.

У березні 2024 року російська авіакомпанія AirBridgeCargo, яка до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну була найбільшим вантажним авіаперевізником у Росії, почала повертати літаки іноземним власникам після дворічного простою. AirBridgeCargo вже повернула перший Boeing 747 його китайському власнику лізингодавцю BOCA (Bank of China Aviation). Літак із реєстраційним номером VP-BIN вилетів із міжнародного аеропорту Шереметьєво до

Шанхаю [16]. AirBridgeCargo раніше експлуатувала три Boeing, орендовані у BOCA. Один із них лізингодавець повернув собі ще 2022 року після запровадження санкції проти РФ за вторгнення в Україну: на той час літак перебував у Гонконгу. Через відмову російської авіакомпанії повернути інші два літаки китайський лізингодавець у 2023 році подав на неї до суду Нью-Йорка і виграв позов. AirBridgeCargo зобов'язали виплатити \$406 млн.

Створена США, ЄС та міжнародними організаціями цивільної авіації система моніторингу, контролю та блокування експорту та реекспорту серйозно обмежила роботу авіаційного сектора економіки РФ. Частіше з'являються повідомлення про проблеми в авіаційній галузі: нестачу запчастин, скасування рейсів, заборону російським авіакомпаніям письмово фіксувати несправності літаків, припинення польотів авіаперевізниками, зупинку роботи авіакомпаній та скорочення флоту, проблеми з навчанням пілотів, із спецтехнікою та обслуговуванням літаків за кордоном тощо.

Однак варто зазначити, що згодом авіаційна галузь почала пристосовуватися до санкційного режиму, а саме: придумали розбирати літаки на запчастини, відправляти літаки на ремонт до інших країн, зокрема до Ірану. Російські авіакомпанії та інші імпортери почали масово обходити санкції країн Заходу, таким чином вирішуючи проблему нестачі запчастин для літаків. За деякими оцінками, з травня 2022 до червня 2023 рр. тільки російськими авіакомпаніями було ввезено авіаційних запчастин на 1,2 млрд дол. США через посередників у таких країнах, як Таджикистан, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина, Китай і Киргизстан, які не приєдналися до західних санкцій проти РФ [17].

З метою посилення санкційного режиму в цій сфері фахівці рекомендують створити систему відслідковування руху запчастин, обладнання, спецтехніки тощо від виробника до авіакомпанії поза санкціями з наданням гарантій та грошової застави покупцем цих товарів (безпосередньо авіакомпанією або посередником) для забезпечення надходження цих товарів за призначенням [2].

Загалом, умовами дієвості уведення санкцій є правові, економічні, політичні, природно-географічні, регіональні та глобальні чинники, які зумовлюють вплив на умови застосування та ефективність примусових заходів. Втрата можливості літати до Європи завдає значних втрат роскомпаніям, адже значна частина прибуткових авіарейсів Росії була саме до цього регіону. Крім того, зростання цін на авіаперевезення та поступове зубожіння населення, для яких вже закрита Європа та загалом понад 30 країн світу, ще більше завдасть шкоди російським авіакомпаніям, навіть у внутрішньому повітряному просторі.

Висновки. Санкції є інструментом довготривалої дії, вони можуть мати максимальний політичний та економічний ефект через певний час після їх введення. Якщо міжнародно-правові санкції в авіаційній сфері будуть діяти протягом тривалого часу, наслідком стане зниження потенціалу авіаційної галузі РФ, уповільнення виробничих процесів, відтік інвестицій, банкрутство суб'єктів авіаційної діяльності. Міжнародно-правові авіаційні санкції у комплексі з іншими примусовими заходами здатні негативно вплинути на загальний стан розвитку економіки держави-агресора. Застосування санкцій є легітимним засобом забезпечення міжнародного правопорядку та підвищення ефективності міжнародного права, сприяє відновленню порушеного стану міжнародних відносин.

Отже, уведення санкцій, спрямованих на обмеження діяльності у сфері авіаційного сполучення держави-агресора, має наслідком заборону користування авіатранспортом з метою перешкодити пересуванню особам, причетним до формування та втілення злочинної політики держави-агресора. Запровадження пакетів міжнародно-правових санкцій у сфері цивільної авіації є наслідком дій ООН та спеціалізованих міжурядових організацій цивільної авіації, оскільки вони здатні забезпечити дієвий контроль за додержанням встановлених примусових заходів, що підвищує їх ефективність.

Міжнародні регіональні організації цивільної авіації розробляють та впроваджують авіаційні санкції, а положення Конвенції про міжнародну цивільну авіацію надають санкціям легітим-

ність. Ефективність санкцій залежить від співпраці широкого кола міжнародних та європейських організацій, усіх учасників світового авіаційного співтовариства, які усвідомлюють, що для відновлення міжнародного правопорядку основними цінностями є безпека, верховенство права і права людини.

Дієвість запровадження санкцій у сфері цивільної авіації засвідчує, що Міжнародна організація цивільної авіації, інші міжнародні, європейські організації цивільної авіації спрямовують свою діяльність на обмеження авіаційного сполучення держави-агресора, оскільки авіаційна безпека є найбільшою цінністю цивільної авіації. Таким чином, якщо міжнародно-правові санкції в авіаційній сфері будуть діяти протягом тривалого часу, наслідком стане зниження потенціалу авіаційної галузі РФ, уповільнення виробничих процесів, банкрутство суб'єктів авіаційної діяльності. Авіаційні санкції у комплексі з іншими примусовими заходами здатні негативно вплинути на загальний стан розвитку економіки держави-агресора.

Однак варто зазначити, що санкції у сфері цивільної авіації потребують неухильного виконання, а авіаційна безпека заслуговує на належну увагу з боку міжнародних регіональних організацій цивільної авіації. Тобто, міжнародно-правові санкції є необхідним інструментом для підтримання справедливості, відновлення попереднього стану міжнародних відносин, який існував до порушення міжнародного права на основі принципу верховенства міжнародного права і відновлення безпеки та миру. Досвід застосування санкцій у сфері цивільної авіації проти держави-агресора демонструє, що примусові заходи відіграють провідну роль у забезпеченні реалізації норм міжнародного права.

Література

1. Теорія міжнародного права: навч.-метод. посіб. / за ред. О.В. Бігняка. Херсон: Гельветика, 2020. 224 с.
2. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України: аналіт. доп. / А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус, Г. Широкий, Р. Юлдашев; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2023.

76 с. (Серія «Міжнародні відносини»). DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.10>

3. Генасамблея ООН усунула РФ від участі в Раді з прав людини. Укрінформ: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3451432-genasamblea-oon-usunula-rosiuvid-ucasti-v-radi-z-prav-ludini.html> (дата звернення: 31.10.2024).

4. Гусар О.А., Чулінда Л.І. Міжнародно-правові санкції у сфері цивільної авіації. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 10. С. 44-54. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-44-54](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-44-54)

5. Теоретичні та практичні аспекти санкцій в міжнародному праві. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2021/151.pdf (дата звернення: 31.10.2024).

6. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text (дата звернення: 31.10.2024).

7. UK, EU and US aviation industry sanctions. URL: <https://www.whitecase.com/publications/alert/uk-eu-and-us-aviation-industry-sanctions> (дата звернення: 31.10.2024).

8. Government to close Irish airspace to all Russian aircraft. The Irish times: website. URL: <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/government-to-close-irish-airspaceto-all-russian-aircraft-1.4813263> (дата звернення: 31.10.2024).

9. Чулінда Л.І. Обмежувальні заходи (санкції) Європейського Союзу для зупинення воєнної агресії Росії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 599-602.

10. Падіння РФ триває: 13 літаків російського «Аерофлоту» заарештовано. URL: <http://surl.li/mrwkc> (дата звернення: 31.10.2024).

11. Євроконтроль закликав світову авіацію об'єднатися та підтримати Україну. URL: https://lb.ua/society/2022/02/26/507076_britaniya_polshcha_bolgariya_chehiya.html (дата звернення: 31.10.2024).

12. EASA's application of restrictive measures taken by the European Union in view of Russia's military attack on Ukraine. URL: <https://www.easa.europa.eu/the-agency/restrictive->

measures-russia/notice-stakeholders (дата звернення: 31.10.2024).

13. Comment on the Conflict in Ukraine. URL: <https://www.iata.org/en/pressroom/opinions/statement-on-the-unlawful-invasion-of-ukraine/> (дата звернення: 31.10.2024).

14. Midair Fires and Malfunctions Surge on Russia's Planes as Sanctions. URL: https://www.wsj.com/business/airlines/midair-fires-and-malfunctions-surge-on-russias-planes-as-sanctions-bite-ba0df5df?mod=hp_lead_pos4 (дата звернення: 31.10.2024).

15. Яким буде майбутнє російської авіації: аналіз військового та цивільного сегменту. URL: https://defence-ua.com/news/jakim_bude_majbutnje_rosijskoji_aviatsiji_analiz_vijskovogo_ta_a_tsivilnogo_segmentu-6448.html (дата звернення: 31.10.2024).

16. Санкції працюють: Найбільша вантажна авіакомпанія Росії почала ліквідацію парку літаків. URL: <https://internetua.com/sankciyi-pracuauat-naibilsha-vantajna-aviakompaniya-rosiyyi-pocsala-likvidaciua-parku-litakiv> (дата звернення: 31.10.2024).

17. How Russia keeps its fleet of Western jets in the air. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/how-russia-keeps-its-fleet-western-jets-air-2023-08-23/> (дата звернення: 31.10.2024).

References

1. Teoriia mizhnarodnoho prava: navch.-metod.posib. / za red. O.V. Bihniaka. Kherson: Helvetyka, 2020. 224 s.

2. Mizhnarodni sanktsii yak instrument strymuvannia rosiiskoi ahresii proty Ukrainy: analit. dop. / A. Bobrovytskyi, N. Havrylenko, A. Honcharuk, I. Us, H. Shyrokyi, R. Yuldashev; za zah. red. M. Palamarchuka. Kyiv: NISD, 2023. 76 s. (Seriia «Mizhnarodni vidnosyny»). DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.10>

3. Henasambleia OON usunula RF vid uchasti v Radi z prav liudyny. Ukrinform: veb-sait. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3451432-genasambleia-oon-usunula-rosiuvid-ucasti-v-radi-z-prav-ludini.html> (дата звернення: 31.10.2024).

4. Husar O.A., Chulinda L.I. Mizhnarodno-pravovi sanktsii u sferi tsyvilnoi aviatsii. *Nauka i tekhnika sohodni*. 2022. № 10. S. 44-54. DOI:

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-44-54](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-44-54)

5. Teoretychni ta praktychni aspekty sanktsii v mizhnarodnomu pravi. http://www.lsej.org.ua/10_2021/151.pdf (дата звернення: 31.10.2024).

6. Konventsiiia pro mizhnarodnu tsyvilnu aviat-siiu 1944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text (дата звернення: 31.10.2024).

7. UK, EU and US aviation industry sanctions. URL: <https://www.whitecase.com/publications/alert/uk-eu-and-us-aviation-industry-sanctions> (дата звернення: 31.10.2024).

8. Government to close Irish airspace to all Russian aircraft. The Irish times: website. URL: <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/government-to-close-irish-airspaceto-all-russian-aircraft-1.4813263> (дата звернення: 31.10.2024).

9. Chulinda L.I. Obmezhuvalni zakhody (sanktsii) Yevropeiskoho Soiuzu dlia zupynennia voiennoi ahresii Rosii. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 8. S. 599-602.

10. Padinnia RF tryvaie: 13 litakiv rosiiskoho «Aeroflotu» zareshetovano. URL: <http://surl.li/mrwkc> (дата звернення: 31.10.2024).

11. Yevrokontrol zaklykav svitovu aviatsiiu obiednatysia ta pidtrymaty Ukrainu. URL: https://lb.ua/society/2022/02/26/507076_britaniya_polshcha_bolgariya_chehiya.html (дата звернення: 31.10.2024).

12. EASA's application of restrictive measures taken by the European Union in view of Russia's military attack on Ukraine. URL: <https://www.easa.europa.eu/the-agency/restrictive-measures-russia/notice-stakeholders> (дата звернення: 31.10.2024).

13. Comment on the Conflict in Ukraine. URL: <https://www.iata.org/en/pressroom/opinions/statement-on-the-unlawful-invasion-of-ukraine/> (дата звернення: 31.10.2024).

14. Midair Fires and Malfunctions Surge on Russia's Planes as Sanctions. URL: https://www.wsj.com/business/airlines/midair-fires-and-malfunctions-surge-on-russias-planes-as-sanctions-bite-ba0df5df?mod=hp_lead_pos4 (дата звернення: 31.10.2024).

15. Yakym bude maibutnie rosiiskoi aviatsii: analiz viiskovoho ta tsyvilnoho sehmentu. URL: https://defence-ua.com/news/jakim_bude_majbutnje_rosijskoji_aviatsiji_analiz_vijskovogo_ta_tsivilnogo_segmentu-6448.html (data zvernennia: 31.10.2024).

16. Sanktsii pratsiuiut: Naibilsha vantazhna aviakompaniia Rosii pochala likvidatsiiu parku litakiv.

URL: <https://internetua.com/sankciyi-pracuauat-naibilsha-vantajna-aviakompaniya-rosiyi-pocsala-likvidaciua-parku-litakiv> (data zvernennia: 31.10.2024).

17. How Russia keeps its fleet of Western jets in the air. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/how-russia-keeps-its-fleet-western-jets-air-2023-08-23/> (data zvernennia: 31.10.2024).

Liudmyla Chulinda, Natalia Savliva

EFFECTIVENESS OF INTERNATIONAL LEGAL SANCTIONS IN THE FIELD OF CIVIL AVIATION AGAINST THE AGGRESSOR STATE

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mails: chulinda@ukr.net, 6160916@stud.nau.edu.ua

*The purpose of the study is to analyze the implementation of international legal sanctions in the field of civil aviation, to find ways to increase the effectiveness of this tool in the context of deterring the aggressor state and correcting its policy. **Research methods:** in particular, comparative and systematic methods were used to clarify the essence and effectiveness of international legal sanctions, taking into account the huge losses from the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of sovereign Ukraine. **Results:** it was established that international legal sanctions in the field of civil aviation are aimed at stopping an international offense in order to put pressure on the offending state; it is claimed that joining the international community to their application at the stage of military aggression of the Russian Federation requires a rethinking of the complex of legal relations regarding the adoption and implementation of coercive measures by the UN Security Council and other specialized international organizations; the meaning of international legal sanctions in the field of civil aviation against the aggressor state is determined. **Discussion:** if a country violates international norms and refuses to fulfill its obligations and take responsibility, it is appropriate to apply sanctions to such a country; sanctions are a tool of long-term action, they can have the maximum political and economic effect after a certain time after their introduction. **Conclusion:** international legal sanctions are a necessary tool for maintaining justice, restoring the previous state of international relations that existed before the violation of international law based on the principle the rule of international law and the restoration of security and peace.*

Key words: civil aviation; international legal sanctions; aggressor state; international legal norms; cooperation of international organizations.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2024

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:

УДК 340.1(045)

О. В. Бойко,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9538-534X>

ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: 0504446692@ukr.net

Мета: здійснити дослідження правових принципів механізму забезпечення прав і свобод людини.

Методи дослідження: аналізу, синтезу, систематизація, узагальнення, порівняння. **Результати:** з'ясовано сутність механізму забезпечення прав і свобод – це система гарантій, що встановлена відповідними органами державної влади та недержавними інституціями, які визначені у національному законодавстві та міжнародних стандартах; визначено правові принципи: верховенства права, законності, рівності, гуманізму, правової визначеності, добросовісності, пропорційності. Особливу увагу приділено правовим принципам механізму захисту прав людини і громадянина внаслідок запровадження в Україні правового режиму воєнного стану, широкомасштабної війни та масового порушення прав людини. **Обговорення:** в умовах повномасштабної війни важливим є дотримання вищезазначених правових принципів механізму забезпечення прав громадян, а також має бути підвищена якість та ефективність діяльності як органів державної влади, так і недержавного сектора.

Ключові слова: права людини; механізм захисту прав людини; правові принципи; верховенство права.

Постановка проблеми та її актуальність. Права і свободи людини є невід'ємною складовою демократичного розвитку сучасного суспільства. Саме нормативно-правове їх закріплення, а також гарантування та захист стали визначальними для правових систем світу. Конституційне закріплення прав і свобод людини – це одна із важливих ознак функціонування демократичної держави. Враховуючи державну політику європейської інтеграції України та трансформацію її правової системи, необхідно дослідити правові засади механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. Адже цього вимагають встановлені міжнародні стандарти прав людини, які ратифіковані Верховною Радою України.

Крім цього, актуальність дослідження принципів зумовлена запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану в умовах широкомасштабної війни та масового порушення прав людини.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Тематику принципів права у юриспруденції вивчали такі вітчизняні дослідники, як Ю.О. Волошин, О.В. Зайчук, А.М. Колодій, О.В. Старчук, О.В. Стрельцова, М.В. Цвік, Л.С. Явич та ін. Питанням механізму прав і свобод займалися такі українські вчені-правознавці, як Ю.М. Бисага, О.В. Зайчук, А.П. Засядь, М.П. Орзіх, Н.М. Оніщенко, А.Ю. Олійник, О.В. Петришин, П.М. Рабінович та ін. Дослідження правових принципів механізму гарантування прав і сво-

бод людини і громадянина не знайшло належного відображення в науковій літературі, що зумовлює актуальність написання даної роботи.

Метою статті є виокремлення правових принципів механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, визначення їх значення для правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм забезпечення прав і свобод людини є одним із найбільш дискусійних питань у теорії права, це найбільш загальні та суттєві вимоги, які сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають природу права та напрямки його подальшого розвитку.

Права людини, зазначає Ю. Разметаєва, є соціальною цінністю і водночас важливим винаходом людства, це одне з найважливіших понять права, яке використовується для позначення системи міжнародних стандартів, так і для визначення статусу конкретної людини в суспільстві. Виміром «людяності» та атрибутом сучасного суспільства і держави, вважає вчена, є права людини і громадянина [1, с. 21].

Еволюція підходів до захисту основних прав та їх правового захисту пройшла довгий шлях від повного невизнання до поступового утвердження поваги до прав людини як загального принципу права ЄС, пізніше однієї з цінностей ЄС, встановлених на рівні установчих договорів. Сьогодні дотримання прав людини є цінністю ЄС, основою його правової системи, ядром функціонування інституційного механізму, розвитку інтеграційних процесів між державами-членами та договірної практики.

В умовах широкомасштабної війни, яку розпочала російська федерація, міжнародне право не працює, наявне нівелювання принципів міжнародного права.

Слушною є думка вчених С.В. Матвєєва та О.М. Романової про те, що дискредитовано не лише суб'єкти світового механізму, наділені певними функціями захисту прав людини, а й самі міжнародні політико-правові основи, правила, норми та принципи, які лягли в основу діяльності цих суб'єктів [2, с. 77].

Основою механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, на думку Ю.М. Сидорчук, становлять правові принципи,

норми (правові гарантії), а також умови і вимоги до діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують реалізацію і захист прав і свобод громадян. Авторка вважає, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права і свободи громадян, встановлюють гарантії їх реалізації, а також система органів державної влади, місцевого самоврядування та інших державних інститутів, які забезпечують захист прав і свобод громадян [3, с. 27].

Варто погодитися з думкою Ю.А. Голодник, який вказує на сутність правового механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, це визначена і гарантована державою система гарантій, за допомогою якої у конкретних формах і у встановленому порядку забезпечується і реалізується захист прав, свобод і законних інтересів громадян [4, с. 35].

Отже, механізм забезпечення прав і свобод – це система гарантій, що встановлена відповідними органами державної влади та недержавними інституціями, які визначені у національному законодавстві.

Система органів державної влади, що забезпечують дотримання та захист прав і свобод громадян включає: Верховна Рада України, Президент України, органи виконавчої влади (центральні та місцеві), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи місцевого самоврядування, органи судової влади, правоохоронні органи та ін.

Верховна Рада України забезпечує захист прав і свобод шляхом законодавчої діяльності, через визначення в законах України прав і свобод, гарантій цих прав і свобод та основних обов'язків громадян. Серед яких: правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; права корінних народів і національних меншин; основні поняття соціального захисту; визначення правового режиму власності, правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та антимонопольних норм тощо.

У механізмі забезпечення прав і свобод в системі гарантій особливе місце посідає Президент України. Він зобов'язаний сприяти форму-

ванню належних механізмів контролю та забезпечувати реалізацію прав і свобод людини, створювати умови для попередження випадків порушення прав і свобод.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують дотримання прав і свобод громадян на даній території. Основною дієвою формою захисту прав і свобод є судовий захист.

Важлива роль у зміцненні гарантій захисту прав і свобод людини покладається на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням прав людини. Кожен має право звернутися до омбудсмена за захистом своїх прав. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» до Уповноваженого може звернутися кожен без обмежень і перешкод у порядку, передбаченому чинним законодавством. При зверненні до Уповноваженого не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками [5].

Важливе значення має судовий захист прав людини. Нормативною основою механізму забезпечення права людини і громадянина на судовий захист є конституційні норми, а також норми, що конкретизують чинне законодавство, за допомогою якого встановлюються, формально визначаються загальні правила поведінки, яка повинна забезпечувати єдиний порядок і стабільність у регулюванні суспільних відносин у сфері захисту прав людини на судовий захист шляхом створення, зміни або скасування правових норм, визначення їх сфери дії та кола учасників. Сутність нормативної основи в механізмі забезпечення прав особи на судовий захист визначається тим, що вона надає правове життя цьому механізму, надаючи йому відповідних правових форм, як джерело знань і орієнтирів у правовому полі. Потреба в судовому захисті закономірно зумовлена широкомасштабною війною, підвищеним психологічним і фізичним навантаженням на суспільство та загостренням соціальних протиріч у суспільному

житті. Право людини і громадянина на судовий захист відноситься до громадянських прав, крім того, воно містить правову гарантію проти свавілля з боку як особи, так і держави одночасно.

Юридичні гарантії - це забезпечення державою формального загального (юридичного) обов'язку тих умов, які необхідні кожній людині для реалізації своїх конституційних прав і свобод і встановлені державою в Конституції та нормах чинного законодавства. Її метою є забезпечення реальних правових засобів для максимальної реалізації, охорони та захисту конституційних прав і свобод громадян. Зокрема, у статті 55 Конституції України зазначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що кожному гарантується захист його прав і свобод у суді. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважає, що порушено або порушуються його права і свободи, або створено перешкоди в їх реалізації, або інші порушення прав. Відмова суду в прийнятті заяв та інших заяв і скарг, поданих відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке не може бути обмежене відповідно до статті 64 Конституції України [6].

Одним із важливих елементів механізму захисту прав є прокуратура, яка здійснює діяльність щодо розгляду звернень громадян, перевірки повідомлень у засобах масової інформації про порушення законодавства, забезпечення своєчасного та кваліфікованого розгляду кожного звернення, ретельного розгляду доказів, поновлення порушених прав громадян та притягнення винних до відповідальності.

Крім того, забезпечення прав і свобод громадян неможливе без такого недержавного інституту, як адвокатура. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат зобов'язаний представляти, захищати права фізичних і юридичних осіб за їх дорученням в усіх органах, установах та організаціях.

Важливим елементом механізму захисту прав і свобод громадян є також нотаріат, що забезпечує надання громадянам і юридичним

особам правової допомоги та захист їх майнових прав. Нотаріус є захисником прав фізичних та юридичних осіб, оскільки надає незалежну та неупереджену правову допомогу, засновану на рівності, законності та справедливості, запобігаючи виникненню правових конфліктів у сфері цивільного обороту.

Для забезпечення прав і реальних свобод людини в умовах становлення громадянського суспільства в Україні важливу роль відіграють інститути громадянського суспільства та недержавний сектор.

Як зазначає Н.М. Опольська, громадські, релігійні та благодійні організації, професійні спілки, їх асоціації, творчі спілки, асоціації та недержавні засоби масової інформації сприяють реалізації прав і свобод, позитивно впливають на формування соціальних гарантій у цілому та здійснюють низку заходів, щоб запобігати порушенням прав людини та свободи [7, с. 192].

Пропонуємо розглянути правові принципи механізму забезпечення прав громадян.

У теорії права, зазначає В.О. Котюк, існує два терміни: «принципи права» та «правові принципи». Вони відрізняються один від одного тим, що правові принципи виникають, як правило, задовго до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права і законодавства, стають принципами права [8, с. 30].

А.М. Колодій зазначає, що принципи права – це правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права із закономірностями суспільного життя, на яких ця правова система побудована і які вона закріплює. Ця ж залежність визначає характер правотворчості, зміст правових норм, форми і способи реалізації права [9, с. 20-21].

У правовій науці виокремлюють загальні та спеціальні принципи. До загальних належать принципи, визначені Конституцією України та конституційними законами, відповідно до яких діє правова система. До таких правових принципів належать: верховенство права, законність, справедливість, рівність громадян перед законом, гуманізм, правової визначеності, добросовісності, пропорційності, розумності тощо. Нижче ми пропонуємо окремо розглянути

декілька із наведених вище загальних принципів.

Одним із найважливіших загальних принципів є принцип верховенства права. Це визначено в ст. 8 Конституції України [6], відображає місце і значення права в державі та суспільстві. Принцип верховенства права визначає взаємовідносини між правом, державою та її інститутами: державними органами, посадовими та іншими особами.

Крім того, принцип верховенства права вказує на співвідношення права та політики, права та економіки, права та ідеології, а також співвідношення права та інших суспільних положень (наприклад, моральних норм, звичаїв тощо), які також складаються з правового пріоритету щодо таких відносин [10, с. 124].

Верховенство права як принцип механізму забезпечення прав і свобод людини постає сьогодні як універсальний феномен, який виступає як важливий феномен європейської культури, що включає досвід не лише англослов'янських країн, а й країн континентальної Європи. Однак у цьому аспекті варто враховувати суть відмінних рис, які склалися історично, відповідно до національних традицій. Сьогодні в умовах глобалізації існує універсальний принцип співіснування та співпраці правових систем, що вимагає діалогу та міжкультурної комунікації. Ретельне забезпечення дотримання прав людини потребує системної відповіді на сучасні виклики та загрози національній та міжнародній безпеці. Це потребує якісно нових підходів, які актуалізують запити міжнародних організацій у розбудові ефективної європейської системи колективної безпеки.

Правовий принцип законності полягає у здійсненні всіх правових форм діяльності держави, функціонуванні громадянського суспільства, громадян на основі і відповідно до норм права про природні права та обов'язки людини. Змістом принципу законності є система конкретних вимог, у тому числі загальність законності, що означає обов'язковість законів та інших нормативно-правових актів для всіх без винятку учасників суспільних відносин. Крім того, суворе дотримання законодавства всіма суб'єктами правовідносин. Також має бути за-

безпечено верховенство права в системі нормативно-правових актів, єдність законності. Важливою є реальність законності, тобто реальне дотримання учасниками правовідносин встановлених у правових нормах вимог щодо забезпечення та захисту прав. Крім того, в сучасних умовах правового режиму воєнного стану вирішальним є унікальна спрямованість діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, їх відповідність доцільності законності, зокрема вибір правових варіантів для здійснення законодавчої та правозастосовчої діяльності, що є найбільш оптимальними заходами для досягнення мети захисту прав. У сучасних умовах поширеним порушенням принципу законності є недотримання окремими судами вимог закону щодо повного, вичерпного та об'єктивного дослідження обставин справи, що призводить до суттєвих помилок в оцінці доказів, внаслідок чого порушуються права на свободу та законні інтереси громадян.

Принцип правової визначеності передбачає, що закони та правові акти мають бути зрозумілими, передбачуваними та доступними для громадян. Дотримання вимог принципу правової визначеності має наблизити українське законодавство до європейських правових стандартів, сприятиме вдосконаленню механізмів розробки та застосування законів, слугуватиме додатковою гарантією захисту прав людини.

Важливим є принцип пропорційності, який ґрунтується на ідеях справедливості і розуміється як елемент принципу верховенства права. Відповідно до цього принципу, юридичні дії та офіційні рішення повинні підлягати вимогам на пропорційність, які включають відповідність – тобто засоби, призначені для досягнення офіційної мети, повинні відповідати реалізації цієї мети та необхідність – серед усіх належних засобів має бути обрано той, який найменше обмежує право приватної особи.

Принцип рівності учасників у правах і свободах людини та рівності громадян перед законом полягає в імперативному встановленні недопущення обмежень і привілеїв учасників суспільних відносин.

Важливим у механізмі забезпечення є принцип добросовісності, що полягає у взаємній повазі й врахування учасниками правовідносин їх прав, обов'язків, ретельне виконання зобов'язань по відношенню до інших учасників, У рамках принципу добросовісності необхідно звернути увагу на те, що добросовісність у здійсненні прав знаходить відображення в концепції запобігання правовим зловживанням, заборона недотримання законодавства.

Принцип гуманізму розглядає людину як вищу цінність, самодостатню і самосвідому. Гуманізм виражає ставлення до людини принаймні з двох сторін: він визнає суспільну цінність людської особистості і відкидає все, що несумісне з такою її оцінкою. Гуманізм – це певна моральна вимога до поведінки людей, тобто певна категорія моральної свідомості людини є найвищою соціальною цінністю держави.

Захист прав і свобод людини, зазначає О.Г. Мельник, здійснюється в рамках Ради Європи і його учасниками є всі країни-члени Європейського Союзу. Формування системи правових норм на рівні ЄС, що забезпечують захист прав і свобод людини, відбувалося поетапно протягом десятиліть, і ця система буде й надалі вдосконалюватись, відповідно до розвитку та потреб самого суспільства [11, с. 44].

На жаль, зазначає О.Б. Онишко, на національному рівні громадянам не завжди вдається досягти максимального та справедливого захисту своїх прав, відновити порушені права та отримати гідну компенсацію за завдану шкоду. Тому світове співтовариство у вигляді міжнародних організацій (ООН, ЄС, ЛАД, ОАД) створило універсальні та регіональні механізми захисту прав людини [12, с. 9].

Нагальний засіб для вдосконалення механізму захисту прав людини і громадянина, вважає С.М. Мельничук, це коли буде здійснюватися правовий моніторинг нормативно-правових актів, які встановлюють як механізм правового регулювання цієї сфери, так і механізм його реалізації, а отже, правове реформування національних інституцій, покликаних захищати права людини і громадянина [13, с. 9].

У сучасних умовах необхідно забезпечити дотримання принципу поваги до прав людини як складової спільних цінностей та важливого чинника формування європейської ідентичності в контексті формування пріоритетних напрямів співпраці між Україною та ЄС у процесі євроінтеграції.

Висновки. Отже, механізм забезпечення прав і свобод – це система гарантій, що встановлена відповідними органами державної влади та недержавними інституціями, які визначені у національному законодавстві та міжнародних стандартах. Правові принципи механізму забезпечення прав і свобод людини є показниками, що відображають ступінь розвитку права, найважливіших правових цінностей, серед яких верховенства права, законності, рівності, гуманізму, правової визначеності, добросовісності, пропорційності. В Україні існує система органів і посадових осіб різних рівнів, які здійснюють захист прав і свобод людини і громадянина: Президент України, Верховна Рада України, місцеві державні адміністрації, система судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, нотаріат тощо. Подальший розвиток забезпечення прав і свобод громадян нерозривно пов'язаний із підвищенням якості та ефективності всієї системи державних органів і недержавних інституцій, які у своїй діяльності повинні дотримуватись вищезазначених правових принципів.

Література

1. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 384 с.
2. Матвеев С.В., Романова О.М. Юридичний механізм обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 76-80. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.16>
3. Голодник Ю.А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади. *Науковий вісник Уж-*

городського національного університету, 2023. Серія Право. Випуск 78: частина 2. С. 32-37.

4. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.

5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1997 року № 776/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

7. Опольська Н.М. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 191-195.

8. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.

9. Колодій А.М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

10. Грохольський В.Л. Загальні визначення принципів права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 120–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_19_29 (дата звернення: 01.10.2024).

11. Мельник О.Г. Механізм захисту прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/8>

12. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. О.Б. Онишко, Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с.

13. Мельничук С.М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 4 (104). С. 24-34. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34>

References

1. Razmietaieva Yu.S. Doktryna ta praktyka zakhystu prav liudyny: navch. posib. Kyiv: FOP Holembovska O.O., 2018. 384 s.
2. Matvieiev S.V., Romanova O.M. Yurydychnyi mekhanizm obmezhenia prav liudynyv umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2023. № 2. S. 76-80. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.16>
3. Holodnyk Yu.A. Mekhanizm zabezpechennia zakhystu prav i svobod hromadian v diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 2023. Serii Pravo. Vypusk 78: chastyna 2. S. 32-37.
4. Sydorchuk Yu.M. Mekhanizmy zakhystu prav liudyny ta hromadianyna: sutnist i perspektyvy rozvytku v Ukraini. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. 2013. Vyp. 682. S. 33-35.
5. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 hrud. 1997 roku № 776/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 01.10.2024).
6. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 01.10.2024).
7. Opolska N.M. Mekhanizm zabezpechennia prav ta svobod liudyny u dynamichnomu vymiri. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 4. S. 191-195.
8. Kotiuk V.O. Teoriia prava: kurs lektsii. Kyiv: Venturi, 1996. 208 s.
9. Kolodii A.M. Pryntsypy prava Ukrainy. Kyiv: Iurinkom Inter, 1998. 208 s.
10. Hrokholskyi V.L. Zahalni vyznachennia pryntsyviv prava. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2002. Vyp. 19. S. 120-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnusv_2002_19_29 (data zvernennia: 01.10.2024).
11. Melnyk O.H. Mekhanizm zakhystu prav liudyny u Yevropeiskomu Soiuzi: normatyvni ta pravovi harantii zabezpechennia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 4. S. 40-44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/8>
12. Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny: navchalnyi posibnyk. kol. avtoriv; za red. O.B. Onyshko, Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022. 540 s.
13. Melnychuk S.M. Mekhanizm zakhystu prav liudyny i hromadianyna: problemy funktsionuvannia. *Visnyk LNNI im. E.O. Didorenka*. 2023. Vyp. 4 (104). S. 24-34. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34>

Oleg Boyko

LEGAL PRINCIPLES OF THE MECHANISM FOR PROTECTING HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: 0504446692@ukr.net

Purpose: to conduct a study of the legal principles of the mechanism for ensuring human rights and freedoms. **Research methods:** analysis, synthesis, systematization, generalization, comparison. **Results:** the essence of the mechanism for ensuring rights and freedoms was clarified - it is a system of guarantees established by the relevant state authorities and non-state institutions, which are defined in national legislation and international standards, the legal principles were determined: the rule of law, legality, equality, humanism, legal certainty, good faith, proportionality. Special attention was paid to the legal principles of the mechanism for protecting human and citizen rights as a result of the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine, large-scale war and mass violations of human rights. **Discussion:** in conditions of a full-scale war, it is important to adhere to the above-mentioned legal principles of the mechanism for ensuring the rights of citizens, and the quality and efficiency of the activities of both state authorities and the non-state sector must be increased. In Ukraine, there is a system of bodies and officials at various levels that protect the rights and freedoms of man and citizen: the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, local state administrations, a system of courts of general jurisdiction and specialized courts, the Constitutional Court of Ukraine, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, the prosecutor's office, the bar, notaries, etc. Further development of ensuring the rights and freedoms of citizens is inextricably linked with improving the quality and efficiency of the entire system of state bodies and non-state institutions, which must adhere to the above-mentioned legal principles in their activities.

Key words: human rights; human rights protection mechanism; legal principles; rule of law.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2024

О. М. Макеєва,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6101-2951>

А. В. Тюбай,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: maklena72@ukr.net, nastia.t.ua@ukr.net

Мета: вивчення теоретичних та практичних проблем реалізації права на пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців та пенсіонерів органів внутрішніх справ. **Методи дослідження:** загальнонаукові методи: індукція, дедукція, документальний аналіз та синтез, порівняльний аналіз, узагальнення. **Результати:** проаналізовано законодавство, яке регулює пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців та пенсіонерів органів внутрішніх справ, визначено нормативний порядок перерахунку пенсії, зміни, які гарантуватимуть виконання судового рішення уповноваженими органами; розкрито порядок відновлення порушеного права у судовому порядку. **Обговорення:** вказано на бездіяльність уповноваженого органу; зазначено, що незважаючи на наявність чіткого нормативного порядку перерахунку пенсій, уповноважені органи не виконують покладених на них зобов'язань, незважаючи на позитивну судову практику, позивачі змушені доводити своє право на пенсійне забезпечення.

Ключові слова: соціальні права; право на пенсійне забезпечення; військовослужбовці; працівники органів внутрішніх справ; уповноважений орган.

Постановка проблеми та її актуальність. У Конституції України у статті 1 Україна визначена суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Правова держава – це не просто абстрактне формулювання, для того, щоб держава дійсно була правовою, органи державної влади відповідно до своїх функцій та повноважень повинні забезпечувати можливість здійснення громадянами своїх прав, свобод та інтересів. Проте факт закріплення права у нормативно-правовому акті не є гарантією його належної реалізації. На жаль, як доводить практика, державні органи часто виходять за межі наданих їм повноважень та/або взагалі не виконують закріплених за ними фун-

кцій та обов'язків. Проблема належного пенсійного забезпечення в Україні є актуальною, адже вона включає абсолютно усі категорії осіб. Проте, серед усіх категорій вважаємо найбільш проблемним пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців та пенсіонерів органів внутрішніх справ.

Зважаючи на особливий статус військовослужбовців, працівників органів внутрішніх справ, службовців інших силових структур, їхнє пенсійне забезпечення регулюється спеціальним законом. Так, ключові положення пенсійного забезпечення такої категорії осіб визначає Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з

військової служби, та деяких інших осіб» (далі – Закон № 2262-ХІІ). Гідне пенсійне забезпечення гарантується перерахунком відповідної соціальної виплати. Звертаємо особливу увагу, що з аналізу норм Закону № 2262-ХІІ прямо випливає, що перерахунок пенсії є обов'язком уповноваженого державного органу, тобто жодної диспозиції щодо його здійснення не існує. Незважаючи на те, що ст. 63 Закону № 2262-ХІІ визначає перелік суб'єктів, умови та необхідні документи, на підставі яких здійснюється перерахунок [1], Постановою Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2008 року № 45 затверджено Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393 (далі – Порядок).

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблема пенсійного забезпечення є актуальною не лише у судовій практиці, але знайшла своє відображення у працях вітчизняних науковців-теоретиків, зокрема: І. Бабич, М. Гасяк, А. Глушенко, Н. Зеленко, Б. Коспич, М. Кравченко, М. Мицай, О. Новиков, Г. Русак, М. Стецьків, В. Теремецький та інші.

Мета статті полягає у вивченні проблем реалізації права на пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців та пенсіонерів органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритетними завданнями правової соціальної держави є забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування права на соціальний захист. Соціальний захист – це діяльність соціально орієнтованої держави, яка здійснюється шляхом комплексу організаційних, правових і соціально-економічних заходів, метою яких є: створення належних умов для забезпечення їх соціально-економічних і духовних потреб, та гарантоване забезпечення громадян, які потребують соціальної допомоги, життєвим рівнем, не нижчим від прожиткового мінімуму. Право на соціальний захист – одне із пріоритетних соціальних прав громадян, а право

на пенсійне забезпечення – гарантоване право державою.

На думку М.В. Мицай, право на пенсійне забезпечення представлене як системний, комплексний вид права на соціальний захист особи, що включає можливість матеріальної підтримки особи за рахунок джерел пенсійного страхування, у разі досягнення встановленого віку або в інших випадках [2, с. 98]. Пенсійне забезпечення, вважає Р.В. Гусак, сукупність дій (організаційних, юридичних та ін.), які спрямовані на забезпечення соціальних довічних грошових виплат непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних обставин. При цьому розмір такого забезпечення не може бути нижчим прожиткового мінімуму, який встановлено законодавством [3, с. 10].

Проте пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців та пенсіонерів органів МВС має низку особливостей, зважаючи на особливості несення служби та пов'язані із нею ризики. У юридичній науці є різні підходи до характеристики ознак, які надають пенсійному забезпеченню даної категорії суб'єктів особливого статусу.

Так, на думку Р.В. Кравченко та З.В. Вітенко, характерною ознакою є наявність спеціального законодавства, яке гарантує пенсію у розмірі не менше прожиткового мінімуму з урахуванням розміру грошового забезпечення, перерахунок пенсій та ін. [4, с. 136].

У свою чергу М.Б. Стецьків вважає, що особливість даного роду пенсій ґрунтується безпосередньо на засадах Основного Закону – Конституції України. При цьому науковець вважає зазначене пенсійне забезпечення складовою не лише соціального захисту, але й національної безпеки [5, с. 272].

В.І. Терлецький, А.М. Глушенко, О.В. Новиков звертають увагу, що особливі умови призначення пенсій колишнім військовослужбовцям та пенсіонерам органів МВС пов'язані з більш ранньою втратою професійних навичок і працездатності та важливістю завдань, які виконуються під час проходження військової служби [6, с. 85].

За результатами порівняння середніх пенсійних виплат військовослужбовців, Н. Зеленко та

Б. Костючик звертають увагу на те, що солідарний рівень пенсійної системи не забезпечує гідного рівня життя даній категорії пенсіонерів, адже за період 2019-2022 років середній розмір пенсійної виплати був менший 9000 грн [7, с. 93].

Відповідно до ч. 1 ст. 63 Закону № 2262-ХІІ перерахунок раніше призначених пенсій може здійснюватись за документами, які наявні у пенсійній справі, а також за документами, які додатково подає пенсіонер. Найчастіше такими додатковими документами є довідки про розмір грошового забезпечення, які видаються державним органом, з якого особа була звільнена зі служби, окрім винятків, передбачених Порядком [8].

За своєю суттю процедура перерахунку розміру пенсій є автоматизованою, принаймні це впливає з аналізу Порядку. Так, після того, як Кабмін прийняв рішення щодо перерахунку пенсій, а Міністерство соціальної політики направило відповідне повідомлення до Пенсійного фонду України, останній зобов'язаний повідомити усі головні управління про підстави для проведення перерахунку пенсій та про необхідність підготовки списків осіб, яким буде здійснено перерахунок. Зазначені списки передають до відповідних державних органів. Сьогодні відповідальними за видачу довідок про розмір грошового забезпечення для військовослужбовців є територіальні органи центру комплектування та соціальної підтримки [9], а для пенсіонерів органів МВС – регіональні сервісні центри МВС відповідно [10]. Незважаючи на те, що положення Закону № 2262-ХІІ та Порядку є чіткими та не викликають жодних двояких тлумачень, переважна більшість пенсіонерів надалі отримує пенсію, розмір якої є нижчим, ніж повинен бути.

Пропонуємо більш детально розглянути причину неналежного розміру пенсійної виплати на прикладі пенсіонера органу внутрішніх справ. У контексті порушеного питання ключову роль відіграли судові рішення у справах № 826/12704/18 та № 676/4209/23, про які мова буде йти нижче.

Перерахунок пенсій особам начальницького та рядового складу (в тому числі раніше існуючої міліції та податкової міліції) в рамках Закону № 2262-ХІІ здійснюється з обов'язковим урахуванням видів грошового забезпечення, щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством для поліцейських [1].

Тут варто звернути увагу на те, що Закон № 2262-ХІІ не допускає виплату пенсії у нижчому розмірі, ніж вона була до перерахунку, що є додатковою гарантією гідного пенсійного забезпечення.

Проте 24 квітня 2018 року набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 103 «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» (далі – Постанова № 103). Саме прийняття Постанови № 103 сколихнуло процедуру перерахунку пенсій, адже пунктом 6 цієї Постанови було внесено зміни до постанов Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2008 року № 45 та від 17 липня 1993 року № 393.

Пунктом 3 Постанови № 103 було встановлено: перерахувати з 1 січня 2016 року пенсії, призначені згідно із Законом № 2262-ХІІ, за січень 2016 р. відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 988 «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції». Розмір премії визначається у середніх розмірах, що фактично виплачені за відповідною посадою (посадами) поліцейського за січень 2016 року, а також доповнено Порядок № 45 додатком 3, який визначив форму довідки про розмір грошового забезпечення [11].

Так, враховуючи зміни, внесені Постановою № 103, відповідно до абзаців 1 та 2 п. 5 Постанови № 45 перелік видів грошового забезпечення, який враховувався для перерахунку пенсій, став коротшим, а розмір пенсії після перерахунку зменшився, що суперечило ч. 4 ст. 63 Закону № 2262-ХІІ. Зважаючи на те, що внесені зміни обмежували права пенсіонерів, до Кабінету Міністрів України було пред'явлено позов в

частині визнання дій протиправними та скасування пункту 3 Постанови № 103.

14 травня 2019 року Окружний адміністративний суд м. Києва (справа № 826/12704/18) визнав протиправним та скасував зазначений пункт, а 19 листопада 2019 року Шостий апеляційний адміністративний суд залишив рішення суду попередньої інстанції без змін. Таким чином пункт 3 Постанови № 103 втратив свою чинність 19 листопада 2019 року, та став підставою для здійснення перерахунку пенсій.

Для того, аби отримати належний, а головне законний розмір пенсії, особи звільнені з військової служби та служби в органах МВС на підставі оновлених довідок про розмір грошового забезпечення почали звертатись до Пенсійного фонду України. В свою чергу, уповноважений орган відмовляє у здійсненні перерахунку, а у листах-відповідях посиляється на відсутність нових нормативно-правових актів, які б визначали умови, порядок та розміри, за якими має проводитись перерахунок пенсій.

На противагу позиції Пенсійного фонду України наявна позиція Верховного Суду у справі № 820/6514/17, відповідно до якої: «Посилання Відповідача на відсутність постанови Кабінету Міністрів України про встановлення умов, порядку та розмірів перерахунку пенсій особам рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України (міліції) є безпідставним, оскільки порядок проведення перерахунку пенсій, встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 року № 45 «Про затвердження Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393», яка набрала чинності 20 лютого 2008 року, постановами Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 року № 988 «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» та від 18 листопада 2015 року № 947 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 березня 2006 року № 268» встановлені розміри грошового забезпечення працівникам

поліції за посадовими окладами та спеціальними званнями» [12].

Незважаючи на вищезгадані зразкові справи та позиції Верховного Суду, у Єдиному державному реєстрі судових рішень постійно збільшується кількість рішень на користь позивачів, що свідчить про те, що Пенсійний фонд України продовжує протиправну бездіяльність. У даній категорії справ також досить поширеною є практика, коли уповноважений орган посиляється на відсутність грошових коштів, як на неможливість реалізації права позивача або виконання рішення суду.

Верховний Суд у згаданій вище справі також звернувшись на це увагу та зазначив, що органи державної влади не можуть посилається на відсутність коштів як на причину невиконання своїх зобов'язань (рішення Європейського суду у справі «Кечко проти України» від 08 листопада 2005 року) [12].

Таким чином, у 2018 році права пенсіонерів були порушені внаслідок внесення змін Постановою № 103, а після 19 листопада 2019 р. продовжують порушуватись внаслідок свідомої бездіяльності Пенсійного фонду України. Враховуючи те, що сьогодні отримати перерахунок пенсії можна лише на підставі рішення суду, очевидно, що частина пенсіонерів із суб'єктивних причин не звертається до суду та не отримує перераховану пенсію відповідно.

На нашу думку, тенденція можливості реалізувати право на перерахунок пенсії виключно у судовому порядку також обмежує права пенсіонерів, зокрема, право на мирне володіння своїм майном, яке гарантоване ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Саме тому, необхідним є забезпечення притягнення до відповідальності уповноважених осіб Пенсійного фонду України з метою недопущення повторних відмов, особливо з типових справ.

Незважаючи на те, що КАС України передбачає механізм судового контролю за виконанням судового рішення (ст. 382), з аналізу ч. 1 зазначеної статті випливає, що здійснення такого контролю є правом, а не обов'язком суду. На нашу думку, формулювання окремої позовної вимоги щодо здійснення судового кон-

тролю у випадку задоволення позову не є до- речним, адже за відсутності позитивного рішення суду, яке набрало законної сили, за- доволення такої позовної вимоги є передчасним.

КАС України не визначає порядку подання та вимог для реалізації права на здійснення су- дового контролю, так само, як і не визначає форми звернення: заяви чи клопотання. Проте з аналізу судової практики, слідує, що найчастіше до суду звертаються саме із заявою. Інколи відповідну вимогу позивачі зазначають в заявах про ухвалення додаткового рішення.

Вище ми акцентували увагу, що судовий контроль – право, а не обов'язок суду, тому за відсутності належного обґрунтування та нена- дання відповідних доказів суди відмовляють у здійсненні судового контролю. На це звертає увагу і Верховний Суд у своєму рішенні від 31.07.2018 року у справі № 235/7638/16-а [8] та у Постанові від 30.06.2021 року у справі № 9901/172/20 [13].

З огляду на зазначені обставини, судовий контроль за виконанням судового рішення не був належним способом захисту, принаймні до- тепер.

Проривом у цьому питанні є законопроект № 9462, який 03 грудня 2024 року було направ- лено на підпис Президенту України. Закон України «Про внесення змін до деяких законо- давчих актів України щодо удосконалення по- ложень про судовий контроль за виконанням судових рішень», який нарешті деталізує і ви- значить точний порядок його здійснення. Поло- ження ст. 382 КАС України зазнають змін, зок- рема, визначено форму звернення у вигляді зая- ви, а здійснення судового контролю буде здійснюватись не лише на вибір суду, але й за умови наявності такої заяви (в окремих випад- ках).

Так, відповідно до ч. 5 зазначеної статті, за письмовою заявою заявника суд під час ухва- лення рішення суду може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ух- валене таке рішення, подати звіт про його ви- конання [14, с. 18]. Проте в контексті адміністративних справ, які стосуються пенсійних виплат, зокрема їх перерахунку, наявність письмової заяви, автоматично зоб-

ов'язує відповідача надати до суду звіт про ви- конання судового рішення, тобто в даній категорії справ диспозитивність суду відсутня.

Заява про зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судово- го рішення розглядається судом протягом деся- ти днів з дня її надходження в порядку письмо- вого провадження або безпосередньо у судово- му засіданні у випадку відповідного клопотання заявника або за ініціативою суду. Винятком є заява в порядку ч. 5 ст. 382 КАС України.

У випадку задоволення заяви суд постановляє ухвалу, яка є остаточною та не підлягає оскарженню. Проте відповідач не по- збавлений права висловити свої заперечення щодо зазначеної ухвали в апеляційній скарзі на судові рішення по справі (ст. 382-1 КАС України) [14].

Слід звернути увагу, що прийняття зазначе- ного закону є важливим не лише завдяки норма- тивному врегулюванню питання звернення та розгляду заяви, але й притягнення до відповідальності керівника суб'єкта владних повноважень шляхом накладення штрафу у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. При цьому суд також додатково може встановити новий строк подання звіту відповідно до частини третьої статті 382-1 цього Кодексу або за власною ініціативою розглянути питання про зміну спо- собу і порядку виконання судового рішення [14].

Накладення штрафу здійснюється у випадку постановлення судом ухвали про відмову у прийнятті звіту про виконання судового рішення (стаття 382-3 КАС України) [14, с. 20]. При цьому сума штрафу порівно розділяється між заявником та Державним бюджетом України.

На нашу думку, притягнення до відповідальності керівника суб'єкта владних повноважень є належним та ефективним захо- дом впливу, особливо в справах пенсійного за- безпечення. Такий інструмент дасть змогу реа- гувати Пенсійний фонд України та його структурні підрозділи, сприятиме автоматично- му виконанню судового рішення, як це і пере- дбачено чинним законодавством України.

Принагідно вважаємо необхідним зазначити, що невиконання та свідоме затягування виконання рішення суду, яке набрало законної сили, також породжує іншу проблему. Смерть позивача слугує додатковим юридичним фактом, який, на думку ПФ України, дозволяє уникнути виконання рішення суду взагалі.

На щастя, закон та суди відповідно стоять на стороні позивача. Так, Кам'янець-Подільський міськрайонний суд Хмельницької області рішенням від 24 лютого 2023 року у справі № 676/4209/23 задовольнив позов та визнав за позивачем право власності в порядку спадкування за законом на нараховану та недоотриману пенсію, яка належала спадкодавцю, а також зобов'язав стягнути з Головного управління ПФУ в Хмельницькій області нараховану та недоотриману пенсію.

У судовому рішенні суд зазначив: «Глумлення статті 1227 ЦК України, з урахуванням принципу розумності, свідчить, що невиконання рішення суду, яке набрало законної сили за життя спадкодавця, про зобов'язання пенсійного фонду здійснити нарахування та виплату спадкодавцю підвищення до пенсії, не позбавляє його спадкоємця (спадкоємців) можливості спадкувати право на отримання грошових сум пенсії. У розумінні положень статті 1227 ЦК України ці суми вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю. Правопорядок не може допускати ситуації коли нівелюється законна сила судового рішення» [15]. Додатково зазначимо, що за результатами апеляційного розгляду рішення суду залишено без змін, а касаційна скарга відповідача була повернута та вважається неподаною у зв'язку з невиконанням касатором вимоги щодо уточнення касаційної скарги.

Висновки. Сьогодні питання порушення права на гідне пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців та пенсіонерів органів МВС є гострим та нагальним. Незважаючи на наявність чіткого нормативного порядку перерахунку пенсій, уповноважені органи не виконують покладених на них зобов'язань. Це призводить до необхідності відстоювання прав, гарантованих Конституцією України, у суді. Незважаючи на позитивну судову практику,

позивачі змушені вчиняти активні дії для того, щоб ПФ України почав виконувати рішення суду. На щастя, зазначена проблема не залишилась поза увагою законотворця та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» очікує на підписання Президентом України та офіційну публікацію. Внесення змін до КАС України та запровадження заходу впливу на керівників уповноважених суб'єктів – важливий крок задля відновлення прав не лише колишніх військовослужбовців та пенсіонерів органів внутрішніх справ, але й для кожного, хто зіштовхнувся з бездіяльністю органів пенсійної системи. Як саме це буде відбуватись на практиці, стане зрозуміло лише після набрання зазначеним законом чинності.

Література

1. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09 квіт. 1992 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#n445> (дата звернення: 25.11.2024).
2. Мицай М.В. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. *Підприємництво, господарство, право*. 2017. № 10. С. 95–99.
3. Русак Г.В. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2019. № 3. С. 109–112. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.20> (дата звернення: 25.11.2024).
4. Кравченко М.В. Особливості пенсійного забезпечення військовослужбовців у сучасних умовах. *Наукові перспективи*. 2023. № 9 (39). С. 129–136. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-129-136](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-129-136) (дата звернення: 25.11.2024).
5. Стецьків М.Б. Законодавче регулювання пенсійного забезпечення звільнених з військової служби та осіб, прирівняних до них. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 270–273. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/61> (дата звернення: 25.11.2024).
6. Зеленко Н., Костючик Б. Пенсійне забезпечення військовослужбовців України: національний та регіональний вимір. *Галицький економічний вісник*. № 2 (81) 2023. С. 89–95.

7. Про затвердження Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 лют. 2008 р. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-2008-%D0%BF#n16> (дата звернення: 25.11.2024).

8. Про затвердження Інструкції з організації роботи із забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей у Міністерстві оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 31 груд. 2014 р. № 937 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0073-15#Text> (дата звернення 25.11.2024).

9. Про визначення в Міністерстві внутрішніх справ України уповноваженого структурного підрозділу з підготовки та подання до органів Пенсійного фонду України документів для призначення (перерахунку) пенсій: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22 квіт. 2024 р. № 259 (дата звернення: 25.10.2024).

10. Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб у редакції від 21.02.2018 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лют. 2018 р. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2018-%D0%BF/ed20191224#n5> (дата звернення: 25.10.2024).

11. Рішення Касаційного адміністративного суду від 15 лют. 2018 р. у справі № 820/6514/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72290243> (дата звернення: 25.10.2024).

12. Рішення Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 лип. 2018 р. у справі № 235/7638/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75631426> (дата звернення: 14.12.2024).

13. Постанова Великої палати Верховного Суду від 30 чер. 2021 р. у справі № 9901/172/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235785> (дата звернення: 14.12.2024).

14. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42236> (дата звернення: 05.12.2024).

15. Рішення Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від

24 лют. 2023 р. у справі № 676/4209/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117818634> (дата звернення: 08.12.2024).

References

1. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnennykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib: Zakon Ukrainy vid 09.04.1992 № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#n445> (data zvernennia: 25.11.2024).

2. Mytsai M.V. Pravo na pensiine zabezpechennia v umovakh sotsialnoi derzhavy: poniattia, oznaky, tendentsii rozvytku. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo, pravo*. 2017. № 10. S. 95–99.

3. Rusak H.V. Pensiine zabezpechennia v systemi sotsialnoho zakhystu naselennia. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2019. № 3. S. 109–112. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.20> (data zvernennia: 25.11.2024).

4. Kravchenko M.V. Osoblyvosti pensiinoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtiv u suchasnykh umovakh. *Naukovi perspektyvy*. 2023. № 9 (39). S. 129–136. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-129-136](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-129-136) (data zvernennia: 25.11.2024).

5. Stetskiv M.B. Zakonodavche rehuliuвання pensiinoho zabezpechennia zvilnennykh z viiskovoi sluzhby ta osib, pryryvniannykh do nykh. *Yurydychnyi naukoviye elektronnyi zhurnal*. 2023. № 2. S. 270–273. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/61> (data zvernennia: 25.11.2024).

6. Zelenko N., Kostiuchyk B. Pensiine zabezpechennia viiskovosluzhbovtiv ukrainy: natsionalnyi ta rehionalnyi vymir. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. № 2 (81) 2023. S. 89–95.

7. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia pererakhunku pensii, pryznachennykh vidpovidno do Zakonu Ukrainy «Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnennykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib», ta vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 lypnia 1992 r. № 393: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 liut. 2008 r. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-2008-%D0%BF#n16> (data zvernennia: 25.11.2024).

8. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii roboty iz zabezpechennia sotsialnymi vyplatamy osib, zvilnennykh z viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy, ta chleniv yikh simei u Ministerstvi oborony Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 31.12.2014 № 937. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0073-15#Text> (data zvernennia 25.11.2024).

9. Pro vyznachennia v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy upovnovazhenoho strukturnoho pidrozdilu z pidhotovky ta podannia do orhaniv Pensiinoho fondu Ukrainy dokumentiv dlia pryznachennia (pererakhunku) pensii: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 22.04.2024 № 259 (data zvernennia: 25.10.2024).

10. Pro pererakhunok pensii osobam, yaki zvilneni z viiskovoi sluzhby, ta deiakym inshym katehoriiam osib u redaktsii vid 21.02.2018 r.: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liut. 2018 r. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2018-%D0%BF/ed20191224#n5> (data zvernennia: 25.10.2024).

11. Rishennia Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 15.02.2018 r. u spravi № 820/6514/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72290243> (data zvernennia: 25.10.2024).

12. Rishennia Verkhovnoho sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 31.07.2018 r. u spravi № 235/7638/16-a. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/75631426> (data zvernennia: 14.12.2024).

13. Postanova Velykoi palaty Verkhovnoho Sudu vid 30.06.2021 r. u spravi № 9901/172/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235785> (data zvernennia: 14.12.2024).

14. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia polozhen pro sudovi kontrol. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42236> (data zvernennia: 05.12.2024).

15. Rishennia Kam`ianets-Podilskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 24 liut. 2023 roku u spravi № 676/4209/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117818634> (data zvernennia: 08.12.2024).

Olena Makeieva, Anastasiya Tyubay

REALIZATION OF THE RIGHT TO PENSION PROVISION FOR FORMER MILITARY AND LAW ENFORCEMENT OFFICERS: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: maklena72@ukr.net, nastia.t.ua@ukr.net

Purpose: to study the theoretical and practical problems of realization of the right to pension provision for former military personnel and retired law enforcement officers. **Research methods:** general scientific methods: induction, deduction, documentary analysis, synthesis, comparative analysis, generalization. **Results:** the article analyzes the legislation regulating pensions for former military personnel and retired law enforcement officers, identifies the regulatory procedure for recalculation of pensions, changes that will guarantee the execution of a court decision by the authorized bodies, and reveals the procedure for restoring the violated right in court. **Discussion:** the author points to the inaction of the authorized body; and notes that despite the existence of a clear regulatory procedure for the recalculation of pensions, the authorized bodies do not fulfill their obligations; despite the positive case law, plaintiffs are forced to prove their right to pension benefits. The problem of adequate pension provision in Ukraine is relevant, as it includes all categories of people. However, among all categories, we believe the most problematic is the pension provision for former military personnel and retired law enforcement officers. Despite the existence of a clear regulatory procedure for the recalculation of pensions, the authorized bodies do not fulfill their obligations. This leads to the need to defend the rights guaranteed by the Constitution of Ukraine in court. Despite the positive case law, plaintiffs are forced to take active steps to ensure that the Pension Fund of Ukraine begins to comply with the court decision.

Key words: social rights; right to pensions; military personnel; law enforcement officers; authorized body.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024

ПОЛІТИЧНІ МАСОВІ ЗАХОДИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ У СУСПІЛЬСТВІ

Житомирський інститут Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»
вул. Фрометівська, 2, 03039, Київ, Україна
E-mail: ztmaup@ukr.net

Метою статті є обґрунтування впливу масових політичних заходів на зміни в законодавстві та зміни в суспільно-політичному житті окремих країн, а також України. **Результати:** встановлено, що політичні масові заходи активно впливають на зміни правових норм у суспільстві і формування нових. Разом з тим окремі політичні масові заходи не тільки впливають на зміни у політичному житті, а в окремих випадках сприяють перебудові більшості правових норм. Це зумовлено тим, що під час проведення масових заходів у них можуть брати участь великі групи населення, які в подальшому вже не допускають відновлення старих політичних норм та інститутів. Обґрунтовано, що разом зі змінами правових норм у переважній більшості відбуваються і зміни в системі органів державного управління, а також у системі органів місцевого самоврядування. У переважній більшості політичні масові заходи тягнуть за собою революційні перетворення, які в подальшому сприяють формуванню нових політичних партій та громадських рухів. Визначено, що під політичними масовими заходами потрібно розуміти форму функціонування політичної системи суспільства, що характеризує її зміни в просторі та часі; послідовність політичних подій; сукупність суб'єктів політики, що забезпечує функціонування і розвиток політичної влади та в цілому законодавства в країні. **Обговорення:** досить часто масові заходи переходять у протистояння між учасниками масових заходів та владою, і таке протистояння призводить до жертв як серед учасників масових політичних заходів, так і серед правоохоронців, які виконують накази щодо припинення таких масових заходів. Яскравим прикладом у цьому випадку є Революція Гідності в Україні. Разом з тим після в Україні докорінно змінилися не тільки правові норми, а змінилася й певною мірою система влади та більшість норм законодавства, яке регулює діяльність правоохоронних органів.

Ключові слова: політичні масові заходи; історія політичних масових заходів; відмінність політичних масових заходів від інших масових заходів; масовість політичних масових заходів; вплив політичних масових заходів на правові норми; система політичних масових заходів.

Постановка проблеми та її актуальність. Подальша демократизація громадянського суспільства в Україні, а також децентралізація більшості владних повноважень показують, що в Україні зростає роль політичних масових заходів. Завдяки формуванню громадянського суспільства перш за все підвищилася культура проведення політичних масових заходів та роз-

ширилися можливості діалогу влади і суспільства, що показує також позитивні кроки стосовно формування законодавства.

Політичні масові заходи на сьогодні стають певною мірою регулятором суспільної думки, а їх проведення стає більш упорядкованим. На сьогодні звичайно, проведення політичних масових заходів в Україні заборонено у зв'язку з

нападом Російської Федерації, проте через політичні масові заходи громадяни досить часто вирішують питання, які представники влади не можуть вирішити протягом певного часу.

Реформування законодавства на сьогодні відбувається більш предметно, завдяки впливу громадянського суспільства та політичних масових заходів, які проводилися в Україні. Таким чином, розгляд питання про політичні масові заходи є досить важливим елементом для системи формування законодавства в Україні в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та інші нормативні акти, які приймаються в результаті проведення тих чи інших політичних масових заходів. Питання масових заходів розглядалося в публікаціях Р.С. Мельника, А.О. Яременко, В.В. Заросила.

Висвітлення зарубіжного досвіду вирішення проблемних аспектів проведення масових заходів представлено публікаціями Р.С. Мельника, Т.В. Матвєєвої, В.О. Веклича. Використовувався також інформаційно-аналітичний матеріал, який висвітлює різні аспекти впливу масових політичних заходів на зміни в законодавстві (Б. Олексюк, Ю. Мацієвський, Я. Потапенко та інші).

Метою пропонованого наукового дослідження є обґрунтування впливу масових політичних заходів на зміни в законодавстві та зміни в суспільно-політичному житті окремих країн, а також України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо проаналізувати всі масові заходи, які відбуваються у світі та в Україні, дець половиною з них можна визначити як політичні. Тобто їхньою метою є різні політичні аспекти, але в більшості випадків – це спроба впливу на політику виконавчої влади, а також внесення окремих змін до законодавства, вимога заміни окремих керівників та т.ін.

Перші політичні масові заходи почали відбуватися, коли виникла публічна влада, проте найбільш розвиненими та демократичними вони стали у Давній Греції [1]. Слід зазначити, що саме в Давній Греції виникла і розвинулася

така форма масових заходів як загальні збори, які також застосовувалися і в Давньому Римі [2].

При цьому головними формами масових політичних заходів були дискусії, під час яких ті чи інші політики показували свої шляхи вирішення проблем, а також критикували політичних опонентів. Метою зазначених масових політичних заходів було вироблення тих чи інших форм управління у суспільстві, забезпечення громадян харчами, водою, організація міського господарства та т. ін.

Слід зазначити, що із самого початку масових політичних заходів у Давній Греції було встановлено, що опоненти не використовують насильство по відношенню до своїх противників, і тому всі політичні масові заходи проходили мирно.

У Давньому Римі вже виникають певною мірою політичні масові заходи, які з одного боку ніби були демократичними, але вже почали використовуватися підкупи, політичні вбивства, погрози та інші форми тиску на учасників масових політичних заходів [2].

Якщо коротко характеризувати масові політичні заходи у Середні віки, то вони в більшості випадків відбувалися у формі повстань зі зброєю в руках. Більшість держав того часу були феодальними, де будь-яке політичне життя відбувалося лише з дозволу царя, короля чи султана або іншого правителя. Тільки повстання та озброєна боротьба з правителями могла певною мірою принести якісь результати, але в більшості випадків всі такі повстання та бунти жорстко придушувалися.

У кінці 18 сторіччя вже певною мірою змінюється характеристика політичних масових заходів. Основними причинами більшості революційних подій та змін в державному устрої цілого ряду країн у Європі та пізніше у Сполучених Штатах Америки були економічні. Абсолютизм, який панував у більшості країн Європи, став гальмом для розвитку промисловості та сільського господарства. Крім того, більшість населення всіх країн не мали ніяких політичних та інших свобод. Першою революцією у Європі, яка поклала край абсолютизму у Франції, була Велика Французька

революція, яка відбулася у часовий проміжок між 1789 та 1799 роками [3]. Початком цієї революції став масовий штурм парижанами королівської тюрми Бастилії. Зазначений масовий захід можна вважати першим масовим політичним заходом, який призвів до радикальних змін у французькому суспільстві. Тобто таким чином відновився процес впливу масових політичних заходів на формування відповідних правових норм та створення нових.

В цілому, як свідчать дослідження, у кінці 17 та на початку 18 сторіччя у Європі відбувся цілий ряд буржуазних революцій, які призвели до заміни феодального абсолютизму та виникнення нових виробничих відносин, а також формування нових політичних форм у державах. Абсолютизм у більшості держав Європи був замінений на буржуазні республіки, керівники яких почали активну перебудову виробництва та розвиток промисловості.

Виникли нові правові норми, які регулювали суспільні відносини, а також особливі норми, які більшість дослідників характеризують як права людини [4]. В подальшому зазначені норми розвиваються і стають головними в діяльності політичних партій та громадських організацій.

Якщо аналізувати історію масових політичних заходів на території України, то таких, які б впливали на формування нових правових норм, ми не можемо відмітити до 1991 року. В більшості випадків Україна, яка була у складі Радянського Союзу, не відрізнялася від інших республік. Масові політичні заходи, які проводилися в Радянському Союзі, були спрямовані на прославлення ролі комуністичної партії Радянського Союзу та підтримку її лінії на так звану «єдність партії та народу».

Будь-які масові політичні заходи, які не було санкціоновано партійним керівництвом, було заборонено, а учасники могли притягатися до кримінальної відповідальності.

Перші масові політичні заходи почали відбуватися у 1990 році. 2 жовтня 2020 року на Майдані Незалежності зібралися представники студентських організацій Львова та Києва, які поставили намети та висунули політичні вимо-

ги. Вони оголосили голодування і намагалися переконати керівництво держави щодо зими окремих нормативних актів. Зазначені події пізніше було названо «революцією на граніті».

До вимог зазначених політичних заходів загалом відносяться наступні:

- вимога щодо припинення повноважень Верховної Ради України і відповідно, призначення виборів до Верховної Ради України, але на багатопартійній основі;

- прийняття відповідного Закону України стосовно націоналізації майна комуністичної партії України та ленінського комуністичного союзу молоді України;

- вимога щодо відмови від підписання нового союзного договору, тобто відновлення Радянського Союзу;

- окрема вимога стосувалася Кабінету Міністрів УРСР, студенти вимагали відправити у відставку голову Ради Міністрів України;

- серед вимог також була вимога щодо повернення солдатів з України, які служили в різних частинах Радянського Союзу, для продовження служби в Україні.

Верховна Рада України відреагувала на вимоги студентів. Був відправлений у відставку Голова Ради Міністрів УРСР, прийнятий відповідний закон про те, що строкову службу солдати мають проходити тільки на території України, також було прийнято рішення про відмову щодо підписання нового союзного договору. Верховну Раду розпустити не вдалося [5].

У 1991 році кількість масових політичних заходів збільшилася в десятки разів. Тим більше, що під час проведення масових заходів вже ставилися безпосередні вимоги стосовно змін не тільки окремих положень нормативних актів, але і фундаментальних положень, які визначали систему управління в державі в цілому.

У серпні 1991 року відбулася спроба відродження Радянського Союзу, виник так званий ДКНС, що призвело до розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності України [6]. Таким чином, масові політичні заходи призвели до зміни не тільки у складі Радянського Союзу, але й до його розпаду.

Після отримання незалежності в Україні вперше з'явився новий вид масових політичних заходів. Це різноманітні збори виборців, агітація за тих чи інших кандидатів, проведення передвиборчих мітингів, демонстрацій та інших масових заходів. До отримання незалежності в більшості випадків агітаційні заходи та зустрічі з виборцями проводилися епізодично і тільки з дозволу відповідних партійних комітетів.

Слід зазначити, що масові політичні заходи вже стали не тільки загальнодержавними. В окремих випадках відповідні мітинги, демонстрації, голодування та страйки, а також інші масові політичні заходи стали проводитися на рівні регіонів чи навіть окремих міст, де учасники намагалися певною мірою вплинути на місцевих політиків, примусити проводити певні кадрові зміни та прийняття відповідних нормативних документів, які б змінювали ті чи інші аспекти життя громадян.

Дуже часто політичні заходи спочатку виникають як економічні, але потім в процесі їх проведення вже до вимог учасників додаються і політичні вимоги.

Слід зазначити, що в більшості випадків при проведенні масових політичних заходів не використовуються вже різні силові методи як з боку учасників, так і влади. Проте поступово ставлення влади до проведення масових заходів змінюється. Особливо загострюється ситуація в кінці другого терміну перебування на посаді Президента України Л.Д. Кучми.

Аналітики, які розглядали причини «Помаранчевої революції», яка відбулася у 2004 році, називають багато причин.

Одні дослідники вважають, що саме правління Л.Д. Кучми поступово перетворилося на окремі диктаторські напрями і почалося придушення волі народу [7]. З іншого боку, причинами «Помаранчевої революції» називають падіння рівня життя громадян в Україні [8]. Проте найбільш вагомою причиною «Помаранчевої революції» називають спроби фальсифікації президентських виборів, які стали переломним пунктом в українській історії [8].

На нашу думку, всі зазначені причини стали детонатором масових політичних заходів, які в подальшому отримали назву «Помаранчева

революція». Слід зазначити, що самі політичні масові заходи, які відбувалися в період з 2004 по 2005 рік, пройшли відносно мирно.

Результати згаданих масових політичних заходів сприяли переважно досить глибоким змінам у політичному житті України. Вони вплинули на формування багатьох нових правових норм та положень, які надалі визначали все політичне життя держави.

Б. Олексюк, який аналізував підсумки «Помаранчевої революції», пише, що Помаранчева революція – це певною мірою продовження революції 1991 року, коли Україна стала незалежною, але завдяки впливу комуністів вона не пішла шляхом Литви, Латвії чи Естонії [9]. Комуністи намагалися залишити Україну у сфері впливу Російської Федерації. Тому на посаду Президента України було запропоновано Віктора Януковича, який мав поступово знищити незалежність і перетворити Україну на частину Російської Федерації.

Разом з тим уже в той період почало формуватися протистояння між Сходом та півднем України та Заходом. «Помаранчева революція» висвітлювалася у всіх засобах Російської Федерації та в місцевих засобах на Сході України як невдоволення команди Ющенка щодо результатів виборів. При цьому всі масові політичні заходи проводилися виключно за американські гроші, а достойний кандидат з Донбасу, правда двічі засуджений, тому і програв, що так захотіли американці [10].

Разом з тим демократичні сили, які прийшли до влади разом з Президентом України В. Ющенком, не змогли об'єднатися, кожен політичний лідер прагнув довести, що він найкращий, і в результаті в 2009 році Віктор Янукович, вже використовуючи різні форми і методи обману, шантажу, підкупу виборців, став Президентом України.

Зазначена подія стала поворотною в цілому в політичному житті України. Перш за все почалася неприкрита кампанія проти українських патріотів, почали формуватися справи проти Ю. Тимошенко та Ю. Луценка, а Україна поступово почала перетворюватися на придаток Російської Федерації. Приводом до нової революції, яка в подальшому отримала назву

Революції Гідності, стала відмова В. Януковича про підписання угоди з Європейським Союзом про те, щоб Україна в подальшому стала членом Європейського Союзу.

21 листопада 2013 року було оголошено про припинення підготовки в Україні щодо підписання угоди з Європейським Союзом. Зазначені дії призвели до протестів у Києві. Проте ці протести мабуть і залишилися б нічим, якби В. Янукович за вимогою Путіна не наказав розганяти Майдан [11].

Масові політичні заходи, які в переважній більшості проводилися спочатку без відповідної політичної спрямованості, почалися не тільки в Києві, а й інших обласних і навіть у районних центрах та містах. Влада намагалася розігнати та заборонити масові політичні заходи. Проте це викликало ще більший спротив. На майдані Незалежності в Києві почалися криваві сутички, наприкінці лютого відбувся розстріл мітингувальників, який призвів до того, що Президент України В. Янукович утік до Російської Федерації.

Почалася нова ера розвитку України. На сьогодні є досить багато версій щодо результатів Революції Гідності, але головним є те, що масові політичні заходи саме в Україні сприяли до змін не тільки окремих політичних, економічних та правових норм, вони сприяли зміні усього політичного ладу України та перебудови суспільства.

Якщо коротко проаналізувати зміни у системі правових норм, які відбулися в Україні після Революції Гідності, то можна виокремити наступні:

- перш за все було внесено відповідні зміни до Конституції України щодо зміни позаблокового статусу України та вступу до Північно-Атлантичного військового Союзу (НАТО);

- відбуваються докорінні зміни в системі правоохоронних органів, приймаються Закони України «Про Національну поліцію» [13], «Про прокуратуру» [12], «Про судоустрій і статус суддів» [14], «Про національну Гвардію України» [15];

- особливо великі зміни відбулися у законодавстві стосовно запобігання і протидії корупції. Було прийнято Закони України «Про

запобігання корупції» [16], «Про Національне антикорупційне бюро України» [17], «Про Вищий антикорупційний суд» [18];

- було прийнято також досить багато законодавчих актів, які змінили правовідносини в різних сферах суспільства;

- було реформовано всі правоохоронні органи, змінено напрями їхньої діяльності, а також завдання у сфері охорони прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

Висновки. 1. Таким чином, масові політичні заходи пройшли довгий шлях перетворень від масових політичних заходів у Давній Греції та Давньому Римі, де вони вперше проводилися на демократичній основі і без насильства, до відповідних революцій, які супроводжувалися масовим знищенням політичних супротивників та осіб, які їх підтримували. У ХХ столітті вже з'явилися перші масові заходи, які проводилися мирно без насильств і заборон. Вони були поширені в більшості країн Західної Європи. В Україні, яка тоді стала однією з республік Радянського Союзу, була встановлена диктатура комуністичної партії і відповідно, політичні масові заходи проводилися тільки під повним контролем зазначеної політичної сили.

2. Новий етап розвитку масових політичних заходів відбувся вже у другій половині ХХ сторіччя, який певною мірою сприяв демократизації проведення таких заходів. Проте можна констатувати, що саме в Україні масові політичні заходи сприяли не тільки окремим змінам у законодавстві та прийняттю нових нормативних актів, але й політичній перебудові.

3. Перспективами подальших досліджень у сфері впливу масових політичних заходів на зміни та формування нових правових норм у суспільстві можна визначити наступні: проведення глибокого аналізу політичних масових заходів в різних країнах та порівняння впливу їх проведення на політичні процеси у суспільстві; вивчення історичних змін у різних країнах, які відбулися в результаті політичних масових заходів з метою їх співставлення; детальне вивчення змін правових норм в Україні, які відбулися в результаті Революції Гідності.

Література

1. Колісниченко А.І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. 274 с.

2. Веклич В.О. Історичний досвід щодо протидії корупції за часів Стародавнього Риму і його значення за умов пострадянського корупційного середовища. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск, ч. 1, 2017. С. 3-7.

3. Матвеева Т.О. Французька революція 1789-1794 років. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1.

4. Литвиненко І.Л. Генезис прав людини в історії політико-правової думки світу та в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 7-13.

5. 1990 – початок студентської «Революції на граніті». URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/2/1990-pochatok-studentskoyi-revolutsiyi-na-graniti>.

6. Бойко О.Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.): монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. 221 с.

7. Горак В. «Помаранчева революція» в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 439.

8. Немцов Б. Інтерв'ю газеті «Газета» 20 лист. 2005 року. URL: www.gazeta.com/news/Ukraine/1425153515.

9. Олексюк Б. Причини, оцінки та результати помаранчевої революції. URL: <http://www.sobor.org.ua/ivp/public/olekl60105htm>.

10. Мацієвський Ю. «Помаранчева революція» крізь призму транзитології. *Незалежний культурологічний журнал «І»*. 2005. № 40. С. 28-39.

11. Потапенко Я. Рецепція Євромайдану у сучасному українському соціокультурному дискурсі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 4-21.

12. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 05 серп. 2021 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

15. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 бер. 2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 594.

16. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

17. Про Національне антикорупційне бюро: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

18. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 черв. 2018 р. № 2447-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. Ст. 212.

References

1. Kolisnichenko A.I. Istorya derzhavy i polityko-pravovykh vchen Starodavnoyi Hretsiyi ta Rymu: navchalnyy posibnyk. Mykolayiv: Vyd-vo MF NaUKMA, 2002. 274 s.

2. Veklych V.O. Istorychnyy dosvid shchodo protydyi koruptsiyi za chasiv Starodavnoho Rymu i yoho znachennya za umov postradyanskoho koruptsiynoho seredovyshcha. *Aktualni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*. Spetsvypusk, ch. 1, 2017. S. 3-7.

3. Matveyeva T.O. Frantsuzka revolyutsiya 1789-1794 rokiv. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2017. № 1.

4. Lytvynenko I.L. Henezys prav lyudyny v istoriyi polityko-pravovoyi dumky svitu ta v Ukrayini. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnya ta prava*. 2004. № 1-2. S. 7-13.

5. 1990 – pochatok studentskoyi «Revolutsiyi na hraniti». URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/2/1990-pochatok-studentskoyi-revolutsiyi-na-graniti>.

6. Boyko O.D. *Ukrayina: vid putchu do Pushchi (serpen-hruden 1991 r.): monohrafiya*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 2006. 221 s.
7. Horak V. «Pomarancheva revolyutsiya» v Ukrayini: kontseptsii, interpretatsii, otsinky. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini*. 2016. Vyp. 26. С. 439.
8. Nyemtsov B. Intervyu hazeti «Hazeta» 20 lyst. 2005 roku. URL: www.gazeta.com/news/Ukraine/1425153515.
9. Oleksyuk B. Prychyny, otsinky ta rezultaty pomaranchevoyi revolyutsii. URL: <http://www.sobor.org.ua/ivp/public/olekl60105htm>.
10. Matsiyevskyy Yu. «Pomarancheva revolyutsiya» kriz pryzmu tranzytolohiyi. *Nezalezhnyy kulturolohichnyy zhurnal «YI»*. 2005. № 40. S. 28-39.
11. Potapenko Ya. Retseptsia Yevromaydanu u suchasnomu ukrayinskomu sotsiokulturnomu dyskursi. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny*. 2015. Vyp. 4 (78). S. 4–21.
12. Pro prokuraturu: Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
13. Pro Natsionalnu politsiyu: Zakon Ukrayiny vid 2 lyp. 2015 r. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
14. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrayiny vid 05.08.2021 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
15. Pro Natsionalnu hvardiyu Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13 ber. 2014 r. № 876-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2014. № 17. St. 594.
16. Pro zapobihannya koruptsiyi: Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 r. № 1700. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2014. № 49. St. 2056.
17. Pro Natsionalne antykoruptsiyne byuro: Zakon Ukrayiny vid 14 zhovt. 2014 r. № 1698-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2014. № 47. St. 2051.
18. Pro Vyshchyy antykoruptsiynyy sud: Zakon Ukrayiny vid 7 cherv. 2018 r. № 2447-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2018. № 24. St. 212.

Roman Svystovych

POLITICAL MASS EVENTS AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF LEGAL NORMS IN SOCIETY

Zhytomyr Institute of Private Joint-Stock Company
«Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»
Frometivska str., 2, 03039, Kyiv, Ukraine
E-mail: ztmaup@ukr.net

***The purpose** of the article is to substantiate the impact of mass political events on changes in legislation and changes in the socio-political life of individual countries, as well as Ukraine. **Results:** it was established that political mass events actively influence changes in legal norms in society and the formation of new ones. At the same time, individual political mass events not only influence changes in political life, but in some cases contribute to the restructuring of most legal norms. This is due to the fact that during mass events they can involve large groups of the population, which in the future no longer allow the restoration of old political norms and institutions. It is substantiated that along with changes in legal norms, changes in the system of state administration bodies, as well as in the system of local self-government bodies, occur in the vast majority. In the vast majority, political mass events entail revolutionary transformations, which in the future contribute to the formation of new political parties and public movements. It is determined that political mass events should be understood as the form of functioning of the political system of society, which characterizes its changes in space and time; sequence of political events; a set of political subjects that ensures the functioning and development of political power and legislation in the country as a whole. **Discussion:** quite often mass events turn into a confrontation between participants in mass events and the authorities, and such a confrontation leads to victims both among participants in mass political events and among law enforcement officers who carry out orders to stop such mass events. A vivid example in this case is the Revolution of Dignity in Ukraine. At the same time, after that, not only legal norms have radically changed in Ukraine, but also the system of power and most of the norms of legislation that regulate the activities of law enforcement agencies have changed to a certain extent.*

***Key words:** political mass events; history of political mass events; difference between political mass events and other mass events; mass nature of political mass events; influence of political mass events on legal norms; system of political mass events.*

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024

ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

Національний університет оборони України
проспект Повітрофлотський, 28, 03049, Київ, Україна
E-mail: info@nuou.org.ua

Мета статті – розглянути існуючі наукові підходи до розуміння понять «адміністративно-правове забезпечення», «правове забезпечення», проаналізувати функції адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів в Україні. **Методи дослідження:** були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, за допомогою яких були досліджені існуючі наукові підходи до поняття «забезпечення», «правове забезпечення», а також їх вплив на формування питань, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням особливих правових режимів. Крім цього, використовувався діалектичний метод пізнання, що дозволило визначити якісні характеристики явища, що досліджується. За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано різні функції особливих правових режимів та їх вплив на врегулювання особливих правових режимів на національному рівні. **Результати:** на підставі теоретичних розробок стосовно розуміння поняття «забезпечення», «правове забезпечення» було проаналізовано адміністративно-правове забезпечення особливих правових режимів та проведено їх загальну характеристику; здійснено та проведено аналіз функцій особливих правових режимів; зазначено, що питання особливих правових режимів потребують глибокого дослідження з точки зору адміністративно-правової науки, а також вказано, що в умовах військової агресії рф проти України потребує більш глибокого дослідження питання одного з видів особливих правових режимів в Україні – правового режиму воєнного стану, яке можливо здійснити, враховуючи досвід тривалих воєнних дій та відповідно досвід провідних країн світу з порушеного питання. **Обговорення:** встановлено, що в умовах сьогодення у період військового вторгнення рф на територію України є необхідність вивчення та дослідження в розумінні адміністративно-правової науки питань, пов'язаних з особливими правовими режимами, а також поглибленого вивчення функцій, які використовуються для підтримання життєдіяльності суспільства в екстремальних (нестандартних) умовах (під час війни, збройних конфліктів, надзвичайних ситуацій тощо), а також зроблені висновки, що особливості адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів потребують подальших досліджень з метою врахування практичної реалізації заходів правового режиму воєнного стану в умовах збройної агресії рф проти України.

Ключові слова: особливий правовий режим; воєнний стан; надзвичайний стан; правове забезпечення; адміністративно-правове забезпечення; адміністративно-правові відносини; адміністративно-правові норми; адміністративні засоби; адміністративні гарантії; зони надзвичайної екологічної ситуації.

Постановка проблеми та її актуальність. Повне та всебічне пізнання будь-якого правового явища передбачає з'ясування і дослідження

сутності поняття та його функцій. В умовах тимчасової окупації частини території України та тривалої дії в Україні воєнного стану питання

правового забезпечення особливих правових режимів з точки зору адміністративно-правової науки заслуговує особливої уваги.

Категорія «адміністративно-правового забезпечення» спрямована на забезпечення ефективного функціонування державного управління та реалізацію адміністративно-правових норм. Однак науковий аналіз зазначеної категорії, в тому числі щодо особливих правових режимів, в умовах коли фактично протягом тривалого часу відбувається практична реалізація заходів особливих правових режимів, зокрема правового режиму воєнного стану, потребує поглибленого та постійного дослідження з боку науковців та діючих юристів, що доводить необхідність у дослідженні порушеної теми.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Розгляд теми дослідження ґрунтується на працях фахівців вітчизняної науки в сфері адміністративного права, а також теорії держави та права. Проблеми, пов'язані з поняттям «забезпечення», знаходять своє відображення у працях вітчизняних вчених – К. Барсуков [2], О. Бей [3], «правове забезпечення» – В.Гжецький [4], М. Цвік [5], О. Костюченко [6], В. Ліпкан [7].

Колектив вітчизняних науковців, зокрема О. Клименко [9], В. Бойко [10], В. Головка [11], Г. Римарчук [12] досліджували категорію адміністративно-правового забезпечення в різних галузях та їх місце в цій системі.

І.Шопіна [13], В. Басс [14], Т. Корж-Ісаєва [14] опрацьовували питання адміністративно-правових режимів в період дії воєнного стану та в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Мета. Дане дослідження вивчає та аналізує існуючі підходи до понять «забезпечення», «правове забезпечення», «адміністративно-правове забезпечення», на основі чого пропонується авторське поняття «адміністративно-правове забезпечення особливих правових режимів», а також розкриваються їх функції під час дії особливих правових режимів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «забезпечення» має різне розуміння залежно від ситуації, в якій воно використовується. Згідно тлумачного словника

української мови зазначене поняття трактується як: 1) гарантування чогось, тобто створення умов для того, щоб щось відбулося або існувало; 2) захищати, охороняти когось від небезпеки, або постачати щось у достатній кількості; 3) створювати матеріальні умови для існування чого-небудь [1, с. 281].

В юридичній площині «забезпечення» нерозривно пов'язане з правом, що виражається в нормативних актах, яке призначене для врегулювання окремої сфери суспільних відносин. У науковій літературі існують також інші позиції щодо зазначеного поняття. Зокрема, К. Барсуков «забезпечення» розглядає в декількох значеннях: як діяльність державних органів стосовно реалізації своїх повноважень; як результат роботи державних органів, який проявляється у втіленні юридичних приписів, прав та свобод громадян [2, с. 7]. Також «забезпечення» розглядають як динамічну категорію, певний процес, що, як правило, змінюється під впливом зовнішніх чинників [3].

Категорія «правового забезпечення» в юридичній літературі зводиться в основному до: встановлення державою правил і заборон шляхом владного впливу на суспільні відносини, в тому числі їх учасників з метою впорядкування правових відносин [4, с. 369], [5, с. 327]; створення певних умов для захисту прав і свобод громадян шляхом використання уповноваженими суб'єктами права правових (юридичних) засобів [6, с. 15]; утворення та підтримки системи управління за допомогою впливу для цього юридичних засобів (норм права, правових відносин, прав та гарантій) [7, с. 520].

Таким чином, можна стверджувати, що забезпечення з юридичної точки зору має свої специфічні риси в різних галузях права, що пов'язано з різними предметами регулювання, цілями та завданнями кожної галузі. При цьому потрібно зазначити, що вибір виду забезпечення в конкретній галузі права визначається законом або договором та залежить від ситуації, а неправильне його застосування може призвести до неправомірного обмеження прав та свобод учасників правових відносин.

Адміністративно-правове забезпечення – це складна правова категорія, яка має цільове

спрямування та практичне виявлення [8, с. 33]. Воно є невід'ємною частиною будь-якої держави і відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності та правопорядку в суспільстві. Аналіз та дослідження адміністративно-правового забезпечення у різних сферах суспільного життя свідчить, що науковці по-різному визначають поняття різних видів забезпечення.

Так, О. Клименко, розглядаючи адміністративно-правове забезпечення в сфері господарювання, окреслює його як врегулювання відносин, яке здійснюється державою через спеціально уповноважені органи державної влади, спрямоване на регламентацію, втілення, усунення перешкод стосовно гарантування втілення громадянами конституційних прав та свобод, їх відновлення в сфері господарювання [9, с. 12].

В. Бойко, розглядаючи адміністративно-правове забезпечення нормальної роботи судової влади України, визначає його як врегулювану нормативними приписами діяльність судової публічної адміністрації [10]. В. Головка у своїй дисертації про адміністративно-правове забезпечення стосовно визначення прав учасників дорожнього руху розглядає його як встановлену чинним законодавством діяльність державних органів, зміст якої складають адміністративно-правові засоби учасників дорожнього руху, які необхідні для охорони, захисту та реалізації прав громадян [11, с. 7–8].

Стосовно адміністративно-правового забезпечення права інтелектуальної власності Г. Римарчук визначає його як реалізацію державою з використанням правових заходів (засобів) врегулювання відносин в сфері інтелектуальної власності, зокрема їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію, в тому числі також і розвиток [12, с. 8].

На підставі вищезазначеного можна прийти до висновку, що адміністративно-правове забезпечення є невід'ємною частиною будь-якої правової системи, яке має всі риси правового забезпечення, тобто є його різновидом. При цьому воно стосується лише сфери адміністративного права, основною метою якого є врегулювання процесів адміністративного

характеру в межах відносин, що виникають в суспільстві та потребують належного розвитку, на основі норм адміністративного права.

Основними особливостями адміністративно-правового забезпечення є 1) публічний характер забезпечення, що пов'язаний з реалізацією публічної влади та спрямований на задоволення суспільних інтересів; 2) імперативність та конкретність, тобто враховуючи норми адміністративного права, зазначене забезпечення характеризується детальною регламентацією порядку здійснення управлінської діяльності, а більшість його норм є імперативними та обов'язковими до виконання; 3) динамічність та багатоаспектність, тобто воно постійно розвивається та змінюється відповідно до потреб суспільства та охоплює велике коло суспільних відносин, які необхідно врегулювати на рівні держави.

Що стосується адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів, то зазначене питання в науці адміністративного права не є досить дослідженим. І. Шопіна, досліджуючи питання адміністративно-правового забезпечення під час дії правового режиму воєнного стану зазначила, що цей вид забезпечення – це впорядкована система відносин (адміністративно-правових), які врегульовуються за допомогою адміністративно-правових засобів і процедур, основною метою яких є підвищення рівня військовозобов'язаних (військовослужбовців) під час бойових дій, створення їм належних умов для їх свідомого і добровільного виконання конституційного обов'язку – захисту вітчизни [13]. В. Басс, досліджуючи подібне питання, але вже в умовах повномасштабного збройного конфлікту в Україні, розглядає два його варіанти: 1) як процес встановлення засад для захисту національних інтересів України та відсічі збройної агресії; 2) як самостійний різновид діяльності державних органів, який передбачає втілення дій стосовно правореалізації, які спрямовані на виконання завдань під час введення правового режиму воєнного стану [14].

Таким чином можна стверджувати, що адміністративно-правове забезпечення особливих правових режимів надає правовий фунда-

мент для ведення та функціонування таких режимів, визначаючи їх межі, порядок встановлення, продовження та припинення таких режимів, а також права та обов'язки учасників відносин.

Особливостями адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів є: 1) тимчасовий характер, тобто зазначені режими запроваджуються, як правило, на обмежений період; 2) зазначені режими регулюються спеціальним законодавством; 3) запровадження зазначених режимів пов'язане з розширенням повноважень органів державної влади та, як правило, з обмеженням прав і свобод громадян; 4) введення зазначених режимів має бути передбачено на рівні закону (як правило, в Конституції) і здійснюватися відповідно до чітко визначеної та встановленої процедури.

Аналіз законодавства України дозволяє виділити декілька видів особливих правових режимів. У Конституції України закріплені наступні особливі правові режими: воєнний стан, надзвичайний стан та зона надзвичайної екологічної ситуації (ст. ст. 41, 57, 64, 83, 85, 92, 106, 157).

На рівні Закону України в 2014 році був запроваджений ще один вид особливого правового режиму, а саме: тимчасово окуповані території (ст. 4) [15] у зв'язку з тимчасовою окупацією окремих територій України РФ внаслідок військової агресії проти України.

Функції адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів – це комплексний механізм, який гарантує ефективне функціонування держави та суспільства в кризових (незвичайних) ситуаціях. Забезпечення особливих правових режимів вимагає постійного адаптування до змінюваних умов, тому функції відіграють особливу роль в ефективній діяльності держави в умовах особливих правових режимів.

Основними функціями адміністративно-правового забезпечення, які використовуються в умовах особливих правових режимів, можна виділити наступні: регулятивна, охоронна, гарантійна, контрольна, інформаційна, соціальна.

Регулятивна функція є одним із ключових аспектів адміністративно-правового забезпечення. Вона полягає у встановленні певних правил, норм (стандартів), яких повинні дотримуватися всі учасники адміністративно-правових відносин. Завдяки цій функції забезпечується стабільність та передбачуваність у сфері державного управління. Прийняття законів України про правовий режим воєнного та надзвичайного стану, тимчасово окуповані території, зони надзвичайної екологічної ситуації є прикладом реалізації в державі регулятивної функції стосовно особливих правових режимів.

Охоронна функція є важливим інструментом державного управління, який дозволяє забезпечувати безпеку та стабільність державної влади в складних умовах. Ця функція полягає в забезпеченні безпеки, стабільності та захисту суспільних інтересів шляхом введення особливих правових режимів, які тимчасово обмежують права та свободи громадян та, як правило, розширюють повноваження державних органів влади та місцевого самоврядування. Прикладом реалізації зазначеної функції є введення в Україні правового режиму воєнного стану; на окремих територіях – комендантської години, в тому числі мобілізації тощо.

Гарантійна функція є невід'ємною складовою будь-якої правової держави. Вона забезпечує баланс між необхідністю забезпечення захисту прав і свобод громадян та запобігання можливому свавіллю державної влади в умовах дії особливих правових режимів. Прикладом реалізації цієї функції є закріплення в законодавстві України гарантій прав і свобод громадян (розділ 2 Конституції України) та дотримання державою взятих на себе вимог міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Контрольна функція є важливим елементом адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів, який направлений для забезпечення законності та доцільності дій державних органів. Вона сприяє захисту прав і свобод громадян, підвищенню ефективності управління і зміцненню довіри до держави в цілому. Метою контролю в умовах особливих правових режимів є профілактика правопорушень, контроль за тим, щоб обмеження прав і

свобод громадян та додаткові повноваження державних органів, які вводяться в умовах особливих правових режимів, не виходили за межі, встановлені законодавством України. В умовах правового режиму надзвичайного та воєнного стану контрольну функцію виконують: президентський контроль (Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України (Президент України) відповідає за загальне керівництво заходами, що проводяться в умовах дії зазначених режимів); урядовий контроль (Кабінет Міністрів України координує діяльність органів державної влади та контролює виконання заходів, передбачених рішенням про введення особливих правових режимів); судовий контроль (суди розглядають справи про оскарження дій державних органів, що обмежують права та свободи громадян); міжнародний контроль (міжнародні урядові та неурядові організації здійснюють моніторинг дотримання прав і свобод людини в період дії особливих правових режимів). Контрольна функція також реалізується шляхом дотримання в державі радіаційного, медичного, екологічного контролю, які у разі необхідності потребують додаткового моніторингу тощо.

Інформаційна та соціальна функція є також невід'ємними складовими адміністративно-правового забезпечення. Інформаційна функція полягає у своєчасному та достовірному інформуванні суспільства про зміни у правовому регулюванні, їх права та обов'язки в умовах особливого режиму, що реалізується шляхом опублікування нормативно-правових актів, які стосуються особливих правових режимів, та створення спеціальних веб-сайтів і «гарячих ліній» для надання оперативної інформації та консультування громадян. Водночас соціальна функція спрямована на захист прав і свобод громадянина, забезпечення їхнього благополуччя та створення умов для нормального функціонування суспільства в умовах, що вимагають особливого правового регулювання, зокрема, шляхом організації в державі примусової евакуації населення, надання громадянам психологічної, гуманітарної допомоги.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення є різновидом правового забезпечення,

що є частиною механізму державного управління в умовах особливих правових режимів. Ми можемо визначити його як комплекс правових заходів і гарантій, спрямованих на регулювання суспільних відносин у період дії таких режимів, які здійснюються державними органами з метою створення правових умов, які дозволяють державі ефективно протидіяти загрозам заподіяння шкоди інтересам національної безпеки, заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, в тому числі у разі необхідності відновлення громадського порядку.

Також потрібно зазначити, що адміністративно-правове забезпечення особливих правових режимів виконує широкий спектр функцій, які взаємопов'язані між собою і дослідження яких є безумовно необхідним для гарантування ефективного державного управління та захисту прав і свобод громадян в умовах дії особливих правових режимів. У даній статті досліджені тільки основні функції, серед яких виділяють регулятивну, охоронну, гарантійну, контрольну, інформаційну та соціальну. Водночас у період дії особливих правових режимів держава використовує й інші спеціальні функції, що притаманні окремим видам особливих правових режимів (наприклад, функція забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя під час надзвичайного стану; функція підтримання громадського порядку та забезпечення гуманітарної допомоги під час воєнного стану).

В Україні на рівні законодавства України встановлені наступні види особливих правових режимів: 1) воєнний стан; 2) надзвичайний стан; 3) зони надзвичайної екологічної ситуації; 4) тимчасово окуповані території. Зазначені режими регулюються спеціальним законодавством, введення яких має тимчасовий характер та пов'язано із запровадженням державою заходів для вирішення надзвичайної ситуації (стихійні лиха, війна, екологічна ситуація, тимчасова окупація території), яка не може бути вирішена в загальному порядку відповідно до діючого законодавства та, як правило, який передбачає розширення повноважень державних та місцевих органів влади та пов'язаний з обме-

женням прав та свобод людини, громадянина та інтересів юридичних осіб.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпін: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

2. Барсуков К.В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

3. Мале підприємництво України: процес розвитку / О. Бей, С. Береславський, В. Биковець та ін. Київ, 2001. 253 с.

4. Гіжевський В.К., Головченко В.В., Ковальський В.С. Популярна юридична енциклопедія. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 528 с.

5. Цвік М.В., Ткаченко В.Д. Загальна теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2002. 432 с.

6. Костюченко О.Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України*. 2015. № 1 (68). С. 11–16.

7. Ліпкан В.А. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2007. 884 с.

8. Замрига А.В. Адміністративно-правове забезпечення господарської діяльності в Україні. *Теорія і практика*. Херсон: ОЛДІПЛЮС, 2020. 374 с.

9. Клименко О.В. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики у сфері господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 21 с.

10. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 96–100. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.17>

11. Головкин В.А. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних та економічних прав учасників дорожнього руху в

Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.

12. Римарчук Г.С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 18 с.

13. Шопіна І.М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 550–554. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.96> (дата звернення 11.11.2024).

14. Басс В.О., Корж-Ікаєва Т.Г. Правовий режим воєнного стану та його адміністративно-правове забезпечення в умовах повномасштабного збройного конфлікту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 489–492. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/122> (дата звернення 11.11.2024).

15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 11.11.2024).

References

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin: VTF «Perun», 2003. 1440 s.

2. Barsukov K.V. Administratyvno-pravove zabezpechennia prokhodzhennia sluzhby pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav u skladi mizhnarodnykh myrotvorchyykh pidrozdiliv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2010. 20 s.

3. Male pidpriemnytstvo Ukrainy: protses rozvytku / O. Bei, S. Bereslavskyy, V. Bykovets ta in. Kyiv, 2001. 253 s.

4. Hizhevskyy V.K., Holovchenko V.V., Kovalskyy V.S. Populiarna yurydychna entsyklopediia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2003. 528 s.

5. Tsvik M.V., Tkachenko V.D. Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo, 2002. 432 s.

6. Kostiuchenko O.Ye. Vyznachennia poniattia «pravove zabezpechennia». *Naukovyi visnyk*

Natsionalnoho universytetu Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. 2015. № 1 (68). S. 11–16.

7. Lipkan V.A. *Teoriia upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: KNT, 2007. 884 s.

8. Zamryha A.V. *Administrativno-pravove zabezpechennia hospodarskoi diialnosti v Ukraini. Teoriia i praktyka*. Kherson: OLDIPLiUS. 2020. 374 s.

9. Klymenko O.V. *Administrativno-pravove zabezpechennia derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodariuvannia: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Kyiv, 2015. 21 s.

10. Boiko V. *Poniattia ta zmist administrativno-pravovoho zabezpechennia efektyvnosti funktsionuvannia sudovoi vlady Ukrainy. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 1. S. 96–100. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.17>

11. Holovko V.A. *Administrativno-pravove zabezpechennia zakhystu sotsialnykh ta ekonomichnykh prav uchasykiv dorozhnoho rukhu v Ukraini: problemy teorii ta praktyky: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Kyiv, 2011. 20 s.

12. Rymarchuk H.S. *Administrativno-pravove zabezpechennia prava intelektualnoi vlasnosti: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Lviv, 2013. 18 s.

13. Shopina I.M. *Administrativno-pravove zabezpechennia ta administrativno-pravove rehuliuвання: spivvidnoshennia poniat. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. № 6. S. 550–554. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018>. 2023.06.96 (data zvernennia 11.11.2024).

14. Bass V.O., Korzh-Ikaieva T.H. *Pravovyi rezhym voiennoho stanu ta yoho administrativno-pravove zabezpechennia v umovakh povnomashtabnoho zbroinoho konfliktu v Ukraini. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 5. S. 489–492. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/122> (data zvernennia 11.11.2024).

15. *Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 r.* № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (data zvernennia 11.11.2024).

Volodymyr Tsytsiura

CONCEPT AND FUNCTIONS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF SPECIAL LEGAL REGIMES IN UKRAINE

The National Defence University of Ukraine
Povitroflotskyi Avenue, 28, 03049, Kyiv, Ukraine
E-mail: info@nuou.org.ua

The purpose of the article is to examine the existing scientific approaches to understanding the concepts of «administrative and legal provision» and «legal provision», and to analyze the functions of administrative and legal provision of special legal regimes in Ukraine. **The methodological basis** of the study is formed by the works of scholars (domestic and foreign) who have studied, are studying and researching the issues of administrative and legal provision in various fields and areas of science, including the issues of administrative and legal provision during the period of martial law and the state of emergency. In the course of the study, the author used general scientific and special legal methods of cognition, with the help of which the existing scientific approaches to the concepts of «provision» and «legal provision» were investigated, as well as their impact on the formation of issues related to administrative and legal provision of special legal regimes. In addition, the study used the dialectical method of cognition, which made it possible to determine the qualitative characteristics of the phenomenon under study. Using the comparative legal method, the author analyzes various functions of special legal regimes and their impact on the regulation of special legal regimes at the national level. **Results:** based on theoretical developments regarding the understanding of the concepts of «provision» and «legal provision», the author analyzes the administrative and legal provision of special legal regimes and provides their general characteristics; the author also analyzes the functions of special legal regimes; it is noted that the issue of special legal regimes requires in-depth research from the point of view of administrative and legal science, and it is also indicated that in the context of military aggression of the Russian Federation against Ukraine, a deeper study of one of the types of special legal regimes in Ukraine - the legal regime of martial law - is required, which can be carried out taking into account the experience of prolonged military operations and, accordingly, the experience of the leading countries of the world on this issue. **Discussion:** in the course of the study, it was established that in today's conditions, during the period of Russia's military invasion to Ukraine, there is a need to study and research in the understanding of administrative and legal science issues related to special legal regimes, as well as an in-depth study of the functions used to maintain and function of society in extreme (non-standard) conditions (during war, armed conflicts, emergencies, etc.), and also concludes that the peculiarities of administrative and legal provision of special legal regimes require further research in order to take into account the practical implementation of the measures of the martial law regime in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: special legal regime; martial law; state of emergency; legal provision; administrative and legal provision; administrative and legal relations; administrative and legal norms; administrative remedies; administrative guarantees; zones of ecological emergency.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024

В. Б. Череватюк,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-206X>

Д. В. Сорока,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: vitacherev@ukr.net, 7367495@stud.nau.edu.ua

Метою дослідження є порівняльний аналіз організаційно-правових засад функціонування адвокатури в провідних країнах Європи та в Україні задля з'ясування можливостей впровадження позитивного досвіду під час реформування інституту національної адвокатури. **Методи дослідження:** для досягнення визначеної мети були використані загальні та спеціальні наукові (спеціальні) методи. У дослідженні використовується порівняльно-правовий метод, який справедливо зараховують до одного з найбільш важливих наукових засобів вивчення адвокатської діяльності, особливо в контексті вивчення та використання європейського правового досвіду на сучасному етапі проведення реформи адвокатури. **Результати:** дослідження особливостей адвокатської діяльності окремих європейських країн дозволило виявити подібності та відмінності в організації та функціонуванні інституту адвокатури, а також вплив історичних, соціальних і правових факторів на формування сучасних адвокатських систем. У цьому контексті особливу увагу заслуговує аналіз таких аспектів, як структура адвокатури, вимоги до професії адвоката, принципи незалежності адвокатури, а також її роль у захисті прав громадян. **Обговорення:** адвокатура є однією з ключових інституцій правової системи, яка забезпечує захист прав і свобод громадян, сприяє реалізації справедливості та верховенства права. В Україні інститут адвокатури пройшов значну трансформацію, що є частиною загального процесу реформування правової системи. Однак для повноцінного розуміння перспектив його розвитку та підвищення ефективності необхідно звернутися до порівняльно-правового аналізу адвокатури у країнах з розвиненими правовими системами, зокрема в Англії, Німеччині, Франції та Польщі. Для України, яка перебуває в процесі євроінтеграційних реформ, важливим є врахування досвіду роботи адвокатів у європейських країнах та його можливе впровадження в адвокатську діяльність. Україна, як і інші держави, має свої особливості в адвокатській діяльності, обумовлені національним законодавством, рівнем розвитку демократії, особливостями судової системи та органів державної влади. Для покращення перспектив розвитку інституту адвокатури в Україні важливо вивчати міжнародні документи та досвід інших країн.

Ключові слова: адвокатська діяльність; адвокатура; адвокат; правовий статус адвоката; європейські країни; захист прав і свобод людини; правова допомога.

Постановка проблеми та її актуальність. Захист прав і свобод людини є ключовим еле-

ментом у формуванні правової держави, особливо в умовах воєнного стану, оголошеного в

Україні через російську агресію. Війна спричиняє масові порушення прав громадян на життя, здоров'я, особисту недоторканність, житло, власність та працю. Незважаючи на те, що правовий режим воєнного стану передбачає обмеження окремих прав людини, право на правову допомогу та захист залишається непорушним.

У цьому контексті величезна відповідальність лягає на інститут адвокатури, який не тільки розширив напрями своєї діяльності в умовах воєнного стану, а й отримав вагомі аргументи для запровадження змін та підґрунтя для подальшого розвитку. Про те, що реформа адвокатури є потрібною, продемонструвало опитування Коаліції Реанімаційний Пакет Реформ (РПР) (близько 94% опитаних переконані, що реформа адвокатури є необхідною і нагальною). Першочерговими проблемами, які потрібно вирішити, є: монополізація системи професійного розвитку адвокатів, більш прозорі та ефективні дисциплінарні провадження, вирішення проблем та подолання існуючих загроз у сфері адвокатського самоврядування через перезавантаження Національної асоціації адвокатів України (НААУ) та удосконалення механізму допуску до професії адвоката через запровадження уніфікованого адвокатського іспиту. Загалом це опитування підтвердило позицію Європейської Комісії та послів G7 про необхідність реформи адвокатури. Вирішення проблем адвокатури можливе лише при комплексному підході, як на законодавчому рівні, так і через удосконалення системи органів адвокатського самоврядування, їхньої підзвітності (зокрема фінансової), кваліфікаційних та дисциплінарних процедур [1].

Крім того, Україна як країна-кандидат на вступ до Європейського Союзу активно розширює співпрацю з державами-членами ЄС у багатьох сферах, переймаючи їхній досвід та впроваджуючи європейські стандарти захисту прав і свобод людини. Це стосується також удосконалення інституту адвокатури.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Значимість адвокатури України та її місце в національній правовій системі досліджували

такі автори як Н. Бакаянова, Т. Вільчик, М. Завальний, Ю. Загуменна, Е. Наджафлі, В. Нікітенко, О. Коваль, А. Олійник, Д. Сакун, Л. Ткачук, Є. Шкребець та ін. Дослідження адвокатської практики в країнах ЄС знайшло своє відображення у наукових працях таких дослідників, як С. Бандурка, Т. Вільчик, В. Святоцька, Л. Остапенко, М. Басараб, А. Шевців, О. Щербанюк та К. Вольк. Проблеми організації адвокатури в державах Європейського Союзу аналізували також Н. Бакаянова, А. Бун, С. Кучеров, О. Козлов, І. Личенко та О. Святоцький.

Метою дослідження є порівняльний аналіз організаційно-правових засад функціонування адвокатури в провідних країнах Європи та в Україні задля з'ясування можливостей впровадження позитивного досвіду під час реформування інституту національної адвокатури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організаційно-правові засади функціонування адвокатури в кожній країні обумовлені, в першу чергу, особливостями їх правових систем. Щодо англо-американської правової сім'ї, то тут діяльність адвокатури обумовлена специфікою судової системи. Не дивлячись на те, що формально в Англії відсутня вимога необхідності обов'язкової юридичної освіти для того, щоб практикувати у якості адвоката, професійній відповідальності юристів в Англії приділяють увагу як професійні організації, так і державні органи країни, оскільки вони зацікавлені в підтриманні авторитету, законності в діяльності та належного рівня виконання своїх обов'язків, а також в наданні правових послуг населенню країни юристами – професіоналами [2, с. 74].

Якщо ж говорити про історичні витоки, то поява адвокатури в Англії пов'язана із законодавчим актом короля Едуарда I в 1285 році. В адвокатській системі Англії функції адвокатури розмежовуються між двома напрямками: діяльністю соліситорів, які займаються підготовкою справ до суду, збирають докази, працюють зі свідками, готують процесуальні документи, виконують нотаріальні дії та надають правові консультації, та роботою баристерів, які представляють справи безпосередньо в суді, використовуючи матеріали, підготовлені соліситорами [3]. Організаційне

керівництво баристерами здійснюють судові іни, тоді як за соліситорами наглядає юридичне товариство Англії та Уельсу, засноване на підставі Королівської хартії 1845 року. Їхня діяльність регулюється «Інструкцією щодо професійної поведінки соліситорів» від 1974 року. Підготовка адвокатів в Англії відбувається на основі Закону про соліситорів 1974 року, Закону про суди і юридичні послуги 1990 року, інших нормативних документів. Єдиний документ, який би визначав правовий статус адвокатури, в Англії відсутній. Діяльність цього інституту врегульовано великою кількістю різних хартій, парламентських актів, урядових постанов тощо. Особливості адвокатської діяльності в Англії зумовлені, в першу чергу, особливостями правової системи. З цим пов'язані значно ширші функції адвокатури в Англії в порівнянні з адвокатурами країн континентальної Європи. В Англії спостерігаємо дуже ретельний підхід до підготовки соліситорів. Для того, щоб отримати сертифікат від юридичного товариства, потрібно довести, що кандидат відповідає всім вимогам професійної підготовки, який потребує щорічного підтвердження. Щодо взаємини між соліситором і клієнтом, то крім норм права, вони регулюються кодексом професійної етики [4].

Адвокатська діяльність в країнах континентальної Європи має свою специфіку. До прикладу, кожна держава-член Європейського Союзу має власну систему адвокатури, яка діє відповідно до національного законодавства та правових актів ЄС, зокрема Загально-го кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. Національні правові норми забезпечують гарантії надання правової допомоги адвокатами, тобто особами, які мають юридичну освіту, пройшли відповідний іспит та здобули право на здійснення адвокатської діяльності.

Вимоги до адвокатів визначаються внутрішнім законодавством окремих країн-членів ЄС і можуть суттєво відрізнятися між собою. На сьогодні одними з найрозвиненіших моделей адвокатури вважаються моделі Великої Британії, Німеччини та Франції, які характери-

зуються чіткою організаційною структурою, єдиними органами самоврядування, потужним правовим регулюванням та гарантіями державної підтримки адвокатської діяльності.

Так, адвокатура Німеччини пройшла особливий шлях розвитку, оскільки ще в середньовіччі законодавства німецьких князівств і графств містили норми, що регулювали діяльність адвокатів. Основу сучасного правового регулювання адвокатської діяльності в Німеччині становить Федеральне положення про адвокатуру 1959 року, яке забезпечує всебічне регулювання адвокатської діяльності. Щодо фінансових аспектів, взаємодія адвокатів з клієнтами врегульована Федеральним положенням про оплату послуг адвокатів від 1957 року.

Система адвокатури в Німеччині поєднує державний контроль з боку Земельного міністерства юстиції та вищих земельних судів із самоврядними функціями адвокатських об'єднань, таких як палати, правління, президія та загальні збори [5, с. 172]. Управління адвокатами на національному рівні здійснюється через Федеральну палату адвокатів. Вищий орган колегії адвокатів представлений загальними зборами, які скликаються за ініціативою голови колегії або за вимогою не менше десяти відсотків адвокатів-членів.

Варто зазначити, що в Німеччині професія адвоката є частиною єдиної системи правосуддя і не відокремлюється від професій суддів, прокурорів і нотаріусів [6].

Адвокатура в Німеччині має кілька відмінних рис, на які впливають правові традиції країни, її федеральний устрій і система цивільного права. Особливостями адвокатської діяльності в Німеччині є так звана система подвійної юридичної професії. На відміну від країн загального права, Німеччина не робить різниці між соліситорами та баристерами. Натомість юристи можуть виконувати як консультативні, так і представницькі функції в судах. Проте в Федеральному конституційному суді можуть виступати лише спеціально акредитовані юристи. Ще однією особливістю адвокатури в Німеччині є обов'язкове членство в асоціаціях адвокатів. Адвокати мають бути

членами регіональної асоціації адвокатів у межах юрисдикції, де вони мають дозвіл на практику. Асоціація адвокатів здійснює нагляд за поведінкою адвокатів і забезпечує дотримання професійної етики. На діяльність адвокатури впливає федеральна організація правової системи. Так, судова система Німеччини структурована на федеральному та регіональному рівнях. Адвокати повинні адаптуватися до різних процесуальних вимог на кожному рівні судів (місцеві та регіональні суди, вищі регіональні суди, федеральні суди, наприклад, Федеральний конституційний суд, про який уже йшлося вище). На особливість німецької адвокатури впливає і німецька ретельність, так до судового засідання адвокати повинні письмово ґрунтовно викласти свої аргументи, усні доведення не такі поширені і важливі у порівнянні із системою загального права, а судові процеси, як правило, стислі.

Багато юристів у Німеччині є спеціалізованими юристами, які мають сертифікати в таких сферах, як сімейне право, трудове право або інтелектуальна власність. Спеціалізація часто позначається в їхніх назвах. Це забезпечує високі стандарти експертизи в конкретних сферах. Гонорари адвокатів у Німеччині регулюються Законом про винагороду юристів (*Rechtsanwalt vergütungs gesetz, RVG*), який передбачає стандартизовані структури гонорарів на основі вартості спору. Комісії на випадок непередбачених обставин зазвичай заборонені, хоча за певних обставин існують винятки.

Німеччина має надійну систему правової допомоги, щоб гарантувати, що особи з низьким доходом можуть отримати юридичне представництво та консультації. Юристи часто залучаються до медіації та арбітражу як альтернативних методів вирішення спорів. Суди іноді заохочують АВС, щоб зменшити кількість справ.

Німецькі юристи повинні дотримуватися суворих етичних правил, таких як збереження конфіденційності, уникнення конфлікту інтересів і забезпечення незалежності від впливу третіх сторін. Порушення професійної етики може призвести до значних покарань, у тому числі до позбавлення права.

Адвокатура у Франції також відіграє важливу роль у системі правосуддя, її діяльність регламентується Основним законом про статус адвокатів. На думку О.Д. Святоцького, професія адвоката у Франції має особливості свого формування, пов'язані із лібералізмом та незалежністю. Самоврядування, незалежність і захищеність адвокатів забезпечується в цій країні можливістю адвокатів діяти в спеціальних організаційних формах, захищених законом та відокремлених від державних структур [7, с. 8].

Для отримання права на адвокатську діяльність у Франції необхідно мати громадянство цієї країни або будь-якої держави-члена Європейського Союзу за умови взаємного визнання дипломів про вищу юридичну освіту. Іноземці повинні пройти спеціальну перевірку та відповідати певним критеріям.

Одним із ключових напрямків роботи адвокатів у Франції є надання безоплатної правової допомоги. Щороку в Парижі понад 27 тисяч осіб отримують юридичні консультації безкоштовно.

Адвокатура у Франції має унікальні риси, сформовані в першу чергу під впливом її цивільно-правової традиції, централізованою державною структурою та довгою правовою історією. Ось деякі з найбільш помітних особливостей: французькі юристи, відомі як *avocats*, виконують функції, які в інших юрисдикціях можуть бути поділені між соліситорами та баристерами. Вони надають як юридичні консультації, так і забезпечують представництво в суді. Проте є певна спеціалізація, наприклад, це спеціалізовані юристи, які представляють клієнтів виключно перед Державною радою (адміністративне право) і Касаційним судом (вища інстанція). Як і в Німеччині, обов'язковим є членство в асоціаціях адвокатів. Адвокати мають бути членами регіональної Асоціації адвокатів, яка контролює професійну поведінку, безперервну освіту та етику. *Barreau de Paris* є найбільшим і найвпливовішим адвокатським об'єднанням у Франції. Подібно до Німеччини, французька юридична практика наголошує на важливості письмових подань. І в цивільних, і в кримінальних справах висновки

(письмові заяви) відіграють центральну роль у представленні аргументів. Усним аргументам приділяється менше уваги, ніж у системах загального права, хоча вони залишаються важливими в певних типах слухань, особливо в кримінальних процесах.

Так як судова система Франції є вузькоспеціалізованою, то і юристи повинні адаптуватися до процедур різних судів: Цивільні суди для більшості цивільних справ. Адміністративні суди для спорів, що стосуються публічного права. Кримінальні суди для проступків і для більш важких злочинів, у яких бере участь суд присяжних. Спеціалізовані суди включають господарські суди та суди з трудових справ. Адвокатура у кримінальних справах відрізняється активною роллю прокурора (державного обвинувача), який бере участь у розслідуванні та представленні справ. Під час досудового розслідування адвокати часто безпосередньо спілкуються зі слідчим суддею. Важливо, що під час судових розглядів французькі адвокати користуються значним імунітетом за заяви, зроблені під час захисту своїх клієнтів. Це дозволяє забезпечити сильне, безперешкодне представництво в рамках етичних кордонів.

Гонорари адвокатів зазвичай узгоджуються між адвокатом і клієнтом, але повинні відповідати принципу розумності. У деяких випадках гонорари можуть залежати від інструкцій, встановлених Асоціацією адвокатів. І як зазначалось уже вище, у Франції юридична допомога доступна для всіх клієнтів, навіть тих, які не можуть дозволити собі представництво.

Адвокатура у Франції взаємодіє з іншими юридичними професіями, такими як нотаріуси, які ведуть операції з майном, засвідчують заповіти та сімейні угоди; юридичні радники, які надають юридичні консультації, але не представляють клієнтів у суді (хоча протягом останніх десятиліть ця різниця розмилася). У судах у справах про тяжкі злочини, які розглядають як професійні судді, так і присяжних засідателів, від адвокатів вимагається пристосовувати аргументи до змішаної аудиторії. Адвокати повинні дотримуватися суворих етичних кодексів, встановлених, наголошуючи на

конфіденційності клієнта, незалежності та уникненні конфліктів.

Французькі юристи все частіше використовують медіацію та арбітраж, особливо в справах комерційного та сімейного права, оскільки суди заохочують АВС, щоб зменшити кількість справ. Адвокація часто передбачає розгляд ролі суддів у тлумаченні закону, оскільки французькі суди, особливо адміністративні суди, можуть займати позицію новаторів у певних випадках.

У даному дослідженні варто для порівняння також звернути увагу на організацію адвокатської діяльності в країнах Східної Європи, зокрема, у Польщі. На відміну від Основного закону України, Конституція Республіки Польща не містить згадки про адвокатуру. Діяльність польської адвокатури регулюється Законом «Право про адвокатуру», прийнятим у 1922 році. Після вступу Польщі до Європейського Союзу до цього закону були внесені зміни, спрямовані на адаптацію до європейських стандартів. У Польщі історично складалася система, за якої правову допомогу надають дві окремі юридичні професії: адвокати та правові радники, кожна з яких має свою сферу діяльності. Окрім цих двох професій, юридичну допомогу в обмеженому обсязі можуть надавати особи з вищою юридичною освітою (як суб'єкти господарської діяльності), а також іноземні юристи.

Діяльність адвокатів і правових радників регулюється відповідними законами: Закон «Право про адвокатуру» від 26 травня 1982 року і Закон про правових радників від 6 липня 1982 року. Для отримання права на професійну діяльність адвоката або правового радника кандидат має відповідати кільком критеріям: мати бездоганну репутацію та підтвердити своєю попередньою поведінкою відповідальність і здатність виконувати професійні обов'язки, повністю володіти громадянськими правами, бути дієздатним, здобути вищу юридичну освіту в Польщі зі ступенем магістра або мати іноземний диплом, визнаний у Польщі. Також кандидат повинен пройти аплікацію (відповідно до професії адвоката чи правового радника) і скласти відповідний іспит [8].

Таким чином, в країнах Європи доступ до справедливого судочинства та захист прав громадян допомагають забезпечити як досконале законодавство, так і професійні стандарти, фахова освіта та підтримка професійних організацій. Все це суттєво впливає на підвищення якості правової допомоги в європейських країнах.

Загалом висока якість правової допомоги адвокатів у країнах Європи залежить від різноманітних факторів, у т. ч. законодавчої бази, професійних стандартів, освіти та підтримки професійних організацій. Ці елементи допомагають забезпечити доступ до справедливого судочинства та захист прав громадян. Принцип невторчання держави у діяльність адвокатів є одним із ключових принципів, що регулюють адвокатську діяльність у європейських країнах. Він забезпечує незалежність адвокатів у виконанні професійних обов'язків [9, с. 43].

Характеризуючи взаємовідносини держави та адвокатури в Україні, можна зазначити, що адвокатура має статус незалежного самоврядного правозахисного інституту, якому держава довіряє важливу роль у захисті прав і законних інтересів громадян, а також у забезпеченні суспільних інтересів. Незалежність адвокатури від держави повинна залишатися основоположним принципом її діяльності та необхідною умовою ефективного захисту прав людини.

В ідеалі держава і адвокатура повинні працювати як партнери, об'єднані спільною метою – забезпеченням дотримання прав і свобод громадян, що є однією з ключових функцій держави, закріпленою в ст. 3 Конституції України [10]. Проте аналізуючи сучасний стан адвокатського самоврядування в Україні, варто зауважити, що без дієвих запобіжників і контролю зі сторони громадськості, наслідком може буде породження нових корупційних ризиків та покривання адвокатською спільнотою неправомірних з точки зору спільних прав та інтересів, вчинків і поведінки, не надаючи їм публічної оцінки і не спонукаючи до виправлення (відповідає прислів'ю «ворон ворону око не виклює»). Проблема ефективності діяльності адвокатури, як правозахисного інституту і частини правової системи держави, може бути кон-

кретизована як проблема виявлення оптимальних меж, які полягають між необхідністю забезпечити конституційно закріплений державно значущий характер діяльності адвокатури, з одного боку, і вимогою незалежності адвокатури від держави, з другого, що забезпечить дієвий захист прав громадян та юридичних осіб від адміністративного свавілля. Інститут вітчизняної адвокатури, яка переживає своє становлення як незалежного інституту громадянського суспільства в умовах внутрішньої боротьби та протистояння.

Адаптація правових основ професійної діяльності адвокатів Англії, Німеччини, Франції та Польщі до українських умов вимагає суттєвого реформування національного законодавства. Цей процес має спиратися на вітчизняні наукові дослідження, спрямовані на визначення найкращих стандартів адвокатської діяльності, що забезпечать неупередженість і незалежність адвокатів у захисті прав, свобод і законних інтересів громадян.

Проаналізований досвід європейських країн спонукає нас до роздумів про можливі шляхи подальшого розвитку інституту адвокатури в Україні. В контексті проекту Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства до 2029 року, що передбачає комплексне реформування управління адвокатурою згідно з європейськими стандартами, важливим є приведення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у відповідність до Конституції України та чинних європейських стандартів та чітке визначення правових інструментів забезпечення функціонування досконалої системи організації та управління адвокатурою, що відповідає цим стандартам та найкращим практикам.

Пріоритетним у цьому напрямку є забезпечення функціональної досконалості системи організації і управління адвокатурою, що відповідає європейським стандартам, прозорого порядку доступу до адвокатської діяльності, високого рівня дотримання етики та професійної поведінки адвокатів, високої ефективності механізмів захисту прав адвокатів та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, своєчасного виконання обов'язку обрання

членів Вищої ради правосуддя та Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів [11].

Без вагомих перетворень в національній адвокатурі верховенство права в нашій державі так і не буде досяжним. Варто також зауважити, що запозичення досвіду провідних країн щодо організації діяльності адвокатури не завжди має позитивні наслідки. Так, до прикладу, як зазначалось вище, для західних демократій цілком виправданим є існування однієї асоціації адвокатів, членство в якій обов'язкове для всіх. Проте спроби запровадити таку модель в Україні мали свої негативні наслідки, пов'язані насамперед із просуванням інтересів впливових на той час в юридичних колах людей. Відповідно до закону про адвокатуру голова Ради адвокатів України (РАУ) є водночас головою Національної асоціації адвокатів України (НААУ). Це призвело до того, що ці дві інституції, а також Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (ВКДКА) фактично об'єдналися, а всю владу з 2012 року сконцентровано у руках окремої групи осіб. Можна погодитись з думкою фахівців, що реформа адвокатури неможлива без надання адвокатам права вибору, членами якої асоціації вони можуть бути. Існування багатьох асоціацій забезпечить здорову конкуренцію між ними за кожного адвоката шляхом надання якісних послуг (стажування, актуальні навчальні курси), захисту їхніх професійних прав та інтересів [12].

Адвокатське середовище добре розуміє, що зміни потрібні, в першу чергу, саме в можливості доступу до адвокатської професії. Виправити ситуацію, що склалася, може публічність, доступність і гласність. Найсприятливішою перспективою у цьому відношенні став би єдиний підхід до здобуття статусу адвоката, який зможе з'ясувати як професійну компетентність, так і доброчесність кандидатів. При цьому важливо також, щоб адвокатські іспити транслиювалися онлайн.

Практика показує, що незалежні адвокати неодноразово піддавалися тиску зі сторони керівництва адвокатури через дисциплінарні провадження. Монополія на навчання та

підвищення кваліфікації адвокатів у Вищій школі адвокатури також погано впливає на ефективність адвокатської діяльності. Формальним підходом до професійного зростання адвокатів, порушується один із міжнародних принципів діяльності адвокатів.

Висновки. В результаті порівняльно-правового аналізу було з'ясовано, що діяльність адвокатів у зарубіжних країнах регулюється різноманітними нормативно-правовими актами, які охоплюють конституційний та законодавчий рівні, підзаконні нормативні акти, а також судові прецеденти. Це регулювання може мати як наднаціональний, так і національний характер. Сучасний етап розвитку суспільних відносин, що пов'язаний із розширенням видів судових спорів і інтеграцією міжнародних елементів у правову практику, ставить перед вітчизняними адвокатами високі вимоги щодо професійної підготовки та навичок. Українське суспільство має потребу у кваліфікованих спеціалістах, які здатні ефективно представляти інтереси клієнтів і надавати юридичний захист. Тому дослідження шляхів вдосконалення організаційно-правового регулювання професійної поведінки, етики адвокатської діяльності та відповідальності за порушення етичних норм є надзвичайно актуальними.

Формування професійного адвокатського корпусу, зміцнення і розширення професійної спільноти адвокатів в Україні, забезпечення незалежності професійного об'єднання адвокатів залежить від багатьох чинників, зокрема від забезпечення функціональної досконалості системи організації і управління адвокатурою, що відповідає європейським стандартам, прозорого порядку доступу до адвокатської діяльності, високого рівня дотримання етики та професійної поведінки адвокатів, високої ефективності механізмів захисту прав адвокатів та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності тощо.

Перебуваючи в епіцентрі реформ, Україна має визначити своє місце в європейському просторі. Особливу значущість має проблема гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами та узгодження системи правових норм України з країнами ЄС.

Україна, як і інші держави, має свої особливості в адвокатській діяльності, обумовлені національним законодавством, рівнем розвитку демократії, особливостями судової системи та органів державної влади. Для покращення перспектив розвитку інституту адвокатури в Україні важливо вивчати міжнародні документи та досвід інших країн. Нормативно-правове регулювання адвокатської професії в Україні повинно враховувати як національне законодавство, так і міжнародно-правові акти, що сприятиме гармонізації з європейським законодавством і відкриє нові можливості для розвитку національної адвокатури.

Література

1. 94% респондентів вважають, що реформа адвокатури є необхідною і нагальною – опитування РПР. *Аналітичні матеріали*. URL: <https://dejure.foundation/94-respondentiv-vvazhayut-shho-reforma-advokatury-ye-neobhidnoyu-i-nagalnoyu-opytuvannya-rpr/>.

2. Корнелюк Ю. Здійснення окремих видів юридичної діяльності в умовах англо-американської правової сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 2. С. 71-76. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.26.071>.

3. Шапошнікова І. Як стати адвокатом в Англії? URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/iak-stati-advokatom-v-angliyi>.

4. Розвиток інституту адвокатури в Англії. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%>.

5. Руденко М.В. Організаційні форми адвокатської діяльності у країнах Європи (Німеччина, Швеція, Австрія). *Форум права*. 2016. № 2. С. 168–174. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_2_27.pdf.

6. Святоцький О.Д. Адвокатура: історія і сучасність: монографія. Київ. Інтер Юрс, 1997. 320 с.

7. Бандурка С.С. Адвокатура в країнах Європейського Союзу та можливості використання її досвіду в Україні. Проблеми станов-

лення правової демократичної держави. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1 С. 3-10. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.1>.

8. Адвокатура Польщі. *Адвокатське право*. URL: <https://lawbook.online/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-22.htm>.

9. Щепанюк Ю. Вплив європейських стандартів адвокатури на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 2. С. 41-45. DOI: <https://doi.org/10.35774/>.

10. Конституція України: Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.09.2024).

11. Стратегія розвитку системи правосуддя до 2029 року передбачає реформу адвокатури. *Судово-юридична газета*. 19 жовт. 2024 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313270-strategiya-razvitiya-sistemy-pravosudiya-do-2029-goda-predusmatrivaet-reformu-advokatury>.

12. Донець А., Жернаков М., Костін І. Рибачі з голови: що не так з українською адвокатурою і як це виправити. *Дзеркало тижня*. 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/riba-hniye-z-holovi-shcho-ne-tak-z-ukrajinskoju-advokaturuju-i-jak-tse-vipraviti.html>.

References

1. 94% respondentiv vvazhaiut, shcho reforma advokatury ye neobkhidnoiu i nahalnoiu – opytuvannia RPR. *Analitichni materialy*. URL: <https://dejure.foundation/94-respondentiv-vvazhayut-shho-reforma-advokatury-ye-neobhidnoyu-i-nagalnoyu-opytuvannya-rpr/>.

2. Korneliuk Yu. Zdiisnennia okremykh vydiv yurydychnoi diialnosti v umovakh anhlo-amerykanskoj pravovoi simi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik»*. Serii: «Iurydychni nauky». 2020. T. 7, № 2. S. 71-76. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.26.071>.

3. Shaposhnikova I. Yak staty advokatom v Anhlii? URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/iak-stati-advokatom-v-angliyi>.

4. Rozvytok instytutu advokatury v Anhlii. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%>.

5. Rudenko M.V. Orhanizatsiini formy advokatskoi diialnosti u krainakh Yevropy (Nimechchyna, Shvetsiia, Avstriia). *Forum prava*. 2016. № 2. S. 168–174. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_2_27.pdf.

6. Sviatotskyi O.D. Advokatura: istoriia i suchasnist: monohrafiia. Kyiv. Inter Yurs, 1997. 320 s.

7. Bandurka S.S. Advokatura v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta mozhyvosti vykorystannia yii dosvidu v Ukraini. Problemy stanovlennia pravovoi demokratychnoi derzhavy. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys*. 2024. № 1. S. 3-10. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.1>.

8. Advokatura Polshchi. *Advokatske pravo*. URL: <https://lawbook.online/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-22.htm>.

9. Shchepaniuk Yu. Vplyv yevropeiskyykh standartiv advokatury na natsionalne zakonodavstvo u sferi advokatskoi diialnosti. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2024. № 2. S. 41-45. DOI: <https://doi.org/10.35774/>.

10. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukraini vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 14.09.2024).

11. Stratehiia rozvytku systemy pravosuddia do 2029 roku peredbachaie reformu advokatury. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 19 zhovt. 2024 roku. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/313270-strategiya-razvitiya-sistemy-pravosudiya-do-2029-goda-predusmatryvaet-reformu-advokatury>.

12. Donets A. Zhernakov M. Kostin I. Ryba hnyie z holovy: shcho ne tak z ukrainskoiu advokaturou i yak tse vypravyty. *Dzerkalo tyzhnia*. 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/riba-hnijez-holovi-shcho-ne-tak-z-ukrajinskoju-advokaturou-i-jak-tse-vipraviti.html>.

Victoria Cherevatiuk, Daryana Soroka

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF ADVOCACY ACTIVITIES IN UKRAINE AND THE LEADING COUNTRIES OF EUROPE

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: vitacherev@ukr.net, 7367495@stud.nau.edu.ua

The purpose of the research is a comparative analysis of the organizational and legal foundations of the functioning of the advocacy in the leading countries of Europe and in Ukraine in order to clarify the possibilities of implementing positive experience during the reform of the institute of the national advocacy. **Research methods:** to achieve the specified goal, general and special scientific (special) methods were used. The research uses a comparative legal method, which is rightly considered one of the most important scientific means of studying advocacy, especially in the context of studying and using European legal experience at the current stage of the reform of the advocacy. **Results:** the study of the advocacy in European countries made it possible to identify similarities and differences in the organization and functioning of the institute of the advocacy, as well as the influence of historical, social and legal factors on the formation of modern advocacy systems. In this context, special attention is paid to the analysis of such aspects as the structure of the advocacy, the requirements for the profession of a lawyer, the principles of the independence of the advocacy, as well as its role in protecting the rights of citizens. **Discussion:** the advocacy is one of the key institutions of the legal system, which ensures the protection of the rights and freedoms of citizens, promotes the implementation of justice and the rule of law. In Ukraine, the institute of advocacy has undergone a significant transformation, which is part of the general process of reforming the legal system. However, in order to fully understand the prospects for its development and increase its effectiveness, it is necessary to refer to a comparative legal analysis of advocacy in countries with developed legal systems, in particular in Great Britain, Germany, France and Poland. For Ukraine, which is in the process of European integration reforms, it is important to take into account the experience of lawyers in European countries and its possible implementation in the practice of law. Ukraine, like other states, has its own peculiarities in the practice of law, determined by national legislation, the level of development of democracy, the peculiarities of the judicial system and state authorities. To improve the prospects for the development of the institute of advocacy in Ukraine, it is important to study international documents and the experience of other countries.

Key words: advocacy; lawyer; legal status of a lawyer; European countries; protection of human rights and freedoms; legal aid.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2024

РОЗУМНІ СТРОКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: viktoriia.shvachka@npp.nau.edu.ua

Мета: дослідити основні аспекти реалізації права особи на доступ до правосуддя шляхом забезпечення швидкого та ефективного судового розгляду цивільних справ; провести аналіз змісту поняття «розумний строк»; з'ясувати основні причини надмірної тривалості судового розгляду справи та визначити основні шляхи їх вирішення. **Методи дослідження:** в процесі підготовки статті було застосовано систему філософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема для дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо визначення змісту поняття «розумний строк», з'ясування ступеня його визначеності та закріплення на рівні національного законодавства було застосовано системний та порівняльно-правовий методи наукового дослідження. Статистичний та структурно-системний методи дозволили визначити та систематизувати основні причини надмірної тривалості судового розгляду справи. **Результати:** встановлено, що на сьогоднішній день основними невирішеними питаннями залишається неукomплектованість судового корпусу, плінність кадрів допоміжного персоналу, низький рівень організаційно-матеріального забезпечення судових установ, відключення судових установ від електропостачання, наслідком якого є фактична зупинка їх діяльності. **Обговорення:** держава повинна створити всі умови, щоб громадянин мав повноцінний доступ до правосуддя з метою захисту свого порушеного або оспорюваного права та швидкого і ефективного його відновлення. Недотримання судами розумних строків розгляду цивільних справ призводить до порушення конституційного права особи на судовий захист та статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, що є неприпустимим в умовах європейського розвитку національної правової системи України.

Ключові слова: захист прав людини; право на судовий захист; розумний строк; надмірна тривалість розгляду справи; верховенство права; право на справедливий суд.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі верховенство права є однією з найвищих демократичних цінностей. Конституційне право особи на судовий захист є складовою принципу верховенства права та гарантією захисту прав людини.

Держава повинна створити всі умови, щоб громадянин мав повноцінний доступ до правосуддя з метою захисту свого порушеного або

оспорюваного права та швидкого і ефективного його відновлення.

Недотримання судами розумних строків розгляду цивільних справ призводить до порушення конституційного права особи на судовий захист та статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, що є неприпустимим в умовах європейського розвитку національної правової системи України.

Надмірна тривалість розгляду цивільних справ національними судами призводить до порушення Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини.

Недотримання встановлених процесуальних строків розгляду справи призводить до порушення права особи на справедливий і публічний розгляд її справи упродовж розумного строку, що гарантується статтею 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини та статтею 55 Конституції України.

Забезпечення державою належних умов функціонування судової системи та дотримання судами строків розгляду цивільних справ, що визначені Цивільним процесуальним кодексом України, має стати одним із основних пріоритетів в умовах реформування судової системи України.

Визначення основних причин надмірної тривалості розгляду цивільних справ та пошук реальних механізмів забезпечення судами дотримання розумних строків при розгляді цивільних справ потребує наукового дослідження з метою подальшого впровадження отриманих результатів у практичній площині.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дотримання судами «розумних строків» при розгляді кримінальних, адміністративних, цивільних та господарських справ викликає інтерес як серед науковців, так і юристів-практиків. Окремі аспекти даного питання були об'єктом наукового дослідження науковців різних галузей права. З точки зору адміністративного процесу дане питання досліджували Г. Писаренко, М. Сорока, Л. Тацій; дотримання розумних строків у кримінальному процесі було об'єктом дослідження О. Банчук, Н. Бобечко, А. Колодій, Л. Лобойко, Т. Лоскутов, О. Негара, О. Федорів; у господарському судочинстві – О. Мирутенко, І. Зозуль; у цивільному процесі – Н. Бачинська, С. Дяченко, В. Зборовський, О. Рожнов, Ю. Навроцька.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом,

який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Венеціанська комісія у своїй доповіді «За демократію через право» констатувала, що кожна демократична країна повинна забезпечити належний доступ до правосуддя, що полягає в можливості кожної людини та громадянина оскаржити будь-які незаконні рішення в незалежних і неупереджених судах за справедливою процедурою [6]. Така вимога Венеціанської комісії спрямована на гарантування своєчасного судового захисту порушених прав і свобод людини, оскільки саме своєчасність прийнятих судових рішень може забезпечити їх захист.

Крім того, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» також в п. 1.6 зазначає, що держава зобов'язана забезпечити суддів засобами для належного виконання ними своїх задач, в тому числі й для розгляду справ протягом розумних строків [10].

Відсутність дотримання розумних строків при реалізації особою свого конституційного права на судовий захист порушеного або оспорюваного права може призводити до ситуацій, коли ухвалення судом відповідного судового рішення вже не буде мати будь-якого значення для неї, підриває довіру до судової влади.

Існування будь-якого судового спору є результатом порушення, невизнання чи оспорювання цивільного чи іншого права особи, яке вона не може реалізовувати до завершення провадження у справі та ухвалення відповідного рішення, а весь цей час продовжує перебувати у стані правової невизначеності.

Як нагадує Консультаційна рада європейських судів, що Перша європейська конференція суддів на тему «Прискорене врегулювання спорів і роль суддів», яка відбулася в Раді Європи 24 та 25 листопада 2003 року, виявила, що попри усі цікаві та корисні альтернативні засоби, як то посередництво чи примирення, довіра до судових установ залишається необхідною характеристикою демократичних суспільств [5].

С.В. Дяченко, М.І. Шпак стверджують, що серед позицій науковців можна виокремити такі риси принципу розумності: він є процесуальним

інструментом, який забезпечує право осіб на своєчасний розгляд та вирішення справи судом; визначає динамічність, оперативність та ефективність судового процесу під час вирішення цивільних справ; зумовлює стабільність цивільних процесуальних відносин та судочинства в цілому, встановлюючи певні часові рамки [7, с. 47].

Як вірно зазначає Н.Ю. Сакара, строк розгляду справи має важливе значення в контексті забезпечення доступності правосуддя, оскільки відображає ефективність судового захисту. Так, тривалі строки судового розгляду можуть, по-перше, виступати психологічною перешкодою у зверненні громадянина до суду; по-друге, призвести до того, що результати судового розгляду будуть зведені нанівець, оскільки захист прав, свобод чи інтересів або взагалі втратить актуальність для особи, яка звертається до суду, або внаслідок знищення об'єкта спору чи зміни зовнішніх обставин рішення у справі вже неможливо буде виконати, тобто фактичний захист прав не буде здійснено [16, с. 166].

Водночас, норми діючого законодавства не містять чіткого визначення поняття «розумні строки», що викликає певні питання при тлумаченні його національними судами.

Аналогічні проблеми з розумінням змісту поняття «розумні строки» є характерними і для більшості країн Європи, про що свідчить стала практика Європейського Суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини постійно звертає увагу на необхідність дотримання розумних строків розгляду справ та сформував критерії, які повинні стояти в основі визначення розумності строків тривалості розгляду справи: складність справи, поведінка заявників та відповідних органів влади та те, що було поставлено на карту для заявників у спорі, тобто наслідки порушення строків судового розгляду для конкретної особи (справи «Дудар та інші проти України» від 14.11.2019, «Федіна проти України» від 02.09.2010, «Матіка проти Румунії» від 02.11.2006, «Смірнова проти України» від 08.11.2005, «Літоселітіс Проти Греції» від 05.02.2004, «Фрідлендер проти Франції» від 27.06.2000) [13], [14], [15].

З метою єдиного розуміння змісту поняття «розумні строки» ще у 2014 році Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалив постанову від 17.10.2014 № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративне правопорушення» [3], у якій визначив основні негативні фактори, що зумовлюють порушення строків розгляду справ, серед яких значне навантаження, перш за все на суддів першої інстанції, незадовільне матеріально-технічне забезпечення судів. Враховуючи сталу практику ЄСПЛ, у даній постанові також було визначено межі перебігу розумних строків у цивільних справах, а саме перебіг строків судового розгляду у цивільних справах починається з часу надходження позовної заяви до суду, а закінчується ухваленням остаточного рішення у справі, якщо воно не на користь особи (справа «Скопелліті проти Італії» від 23 листопада 1993 року), або виконанням рішення, ухваленого на користь особи (справа «Папахелас проти Греції» від 25 березня 1999 року) [3].

Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ також зазначає, що розумним вважається строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту та враховуючи практику ЄСПЛ здійснює тлумачення основних критеріїв оцінювання їх розумності.

Визначаючи правову та фактичну складність справи судам слід враховувати, зокрема, наявність обставин, що утруднюють розгляд справи; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; необхідність проведення експертиз та їх складність; необхідність допиту значної кількості свідків; участь у справі іноземного елемента та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права.

Поведінка заявника оцінюється Європейським судом з прав людини з точки зору дотримання ним норм національного процесуального законодавства, а саме ненадання чи надання ним, з порушенням строку, передбаченого ЦПК,

доказів у справі; неодноразові неявки в судове засідання без поважних причин, якщо це призвело до порушення розумного строку судового розгляду.

Оцінюючи поведінку органів державної влади (насамперед суду), Європейський суд з прав людини враховує своєчасність призначення справи до судового розгляду; проведення судових засідань у призначений час; строки виготовлення суддею мотивованого судового рішення та направлення його особам, які брали участь у справі; повноту здійснення суддею контролю за виконанням працівниками апарату суду своїх службових обов'язків, у тому числі щодо повідомлення осіб, які беруть участь у справі, про дату та місце судового засідання; своєчасне виготовлення журналу судового засідання та протоколу про окремі процесуальні дії; повноту і своєчасність прийняття суддею заходів щодо учасників процесу та інших осіб у сфері здійснення правосуддя, направлених на недопущення їх процесуальної недобросовісності і процесуальної тяганини у справі, зокрема, щодо контролю за строками проведення експертизи; своєчасну видачу виконавчого документа та направлення його до органу, уповноваженого виконати судові рішення.

Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ також звертає увагу на те, що оцінюючи характер процесу та його значення для заявника, слід враховувати важливість предмета розгляду та ступінь ризику для заявника, наприклад, якщо йдеться про справи, що потребують оперативного прийняття рішення; трудові справи; справи, що пов'язані зі станом здоров'я заявника; справи щодо опіки над дітьми тощо [3].

Цивільний процесуальний кодекс України серед основних принципів судочинства визначає і принцип розумності строків розгляду справи судом та покладає на суд обов'язок встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій, а також встановлює граничні строки вчинення певних процесуальних дій, що по своїй суті має сприяти швидкому розгляду цивільних справ.

Водночас аналіз рішень ЄСПЛ щодо України, які перебувають на контролі Комітету мініс-

трів Ради Європи, свідчить про складну ситуацію із дотриманням розумних строків розгляду справ в Україні.

40 % від загальної кількості скарг, поданих проти України стосуються саме порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (зокрема, йдеться про надмірну тривалість розгляду цивільних і кримінальних справ, надмірну тривалість виконання судових рішень та відсутність правових засобів для вирішення цієї проблеми на національному рівні).

Серед факторів, що впливають на надмірну тривалість судових розглядів в Україні, окрім недостатнього нормативного врегулювання та зловживань своїми процесуальними правами учасників справи, можна також виділити організаційні та матеріально-технічні чинники, зокрема значне навантаження на суддю, рівень кваліфікації суддівського корпусу, неукomплектованість судів як судейським корпусом, так і працівниками найнижчої ланки державних службовців апаратів загальних місцевих та апеляційних судів, а також недостатнє їх фінансування.

Вища рада правосуддя у своїй щорічній доповіді за 2023 рік зазначає, що однією з основних причин недотримання розумних строків судового провадження є недостатнє кадрове забезпечення судової системи [11].

Відповідно до рішення Вищої ради правосуддя від 24 серпня 2023 року № 852/0/15-23 «Про визначення кількості суддів у місцевих та апеляційних судах» у місцевих та апеляційних судах визначено 7976 посад суддів [12].

За даними Вищої ради правосуддя фактична кількість суддів апеляційних та місцевих судів станом на кінець грудня 2023 року – 4697 суддів (здійснюють правосуддя 4165 суддів) [12].

Протягом 2023 року в Україні було звільнено 325 суддів судів загальної юрисдикції, водночас жодного призначення нового судді не було. Стабільна кількісна недостатність суддів у судах першої та апеляційної інстанції протягом останніх років призвела до того, що у 7 місцевих загальних судах не здійснюється правосуддя через відсутність повноважного суддівського складу (судді призначені вперше на посаду строком на п'ять років, повноваження яких припинились у зв'язку із закінченням

строку, на який їх було призначено; судді, які перебувають у відпустках для догляду за дитиною; відсторонені судді тощо). У 34 судах правосуддя здійснює 1 суддя, 85 судів здійснюють правосуддя при фактичній кількості суддів у цих судах 50% та менше від граничної кількості суддів [12].

Про надмірне навантаження суддів в Україні вказує і Європейська комісія у своєму звіті за 2023 рік, зазначаючи, що наприкінці 2022 року в Україні здійснювали правосуддя 4643 судді, що в середньому становило 11 суддів на 100 000 населення, порівняно із середнім європейським показником 22,2 судді на 100 000 населення того самого року [12].

Кожного року ситуація з навантаженням судів загальної юрисдикції постійно погіршується. Так, у 2023 році на розгляді у місцевих загальних судах (місцеві суди) перебувало понад 1 млн 383 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень та справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, із них надійшло – 1 млн 144 тис. (що на 489,2 тис., або на 74,7% більше порівняно з 2022 роком). Водночас кількість справ і матеріалів, розглянутих у порядку цивільного судочинства, становила понад 1 млн 084 тис., або 78,4% від загальної кількості справ і матеріалів, що перебували на розгляді. Відсоток розгляду цивільних справ і матеріалів місцевими судами упродовж 2023 року зменшився порівняно з аналогічним періодом 2022 року та становив 94,8% (співвідношення розглянутих і тих, що надійшли), що є насторожуючим показником (у 2022 році цей показник становив 105,6% та був показником передової практики) [4].

Цікавим є також показник тривалості розгляду суддями місцевих судів цивільних справ провадження у яких закінчені у 2023 році, а саме: до 3 місяців включно – 799,5 тис.; від 3 місяців до 1 року включно – 188,1 тис.; від 1 року до 2 років включно – понад 34,9 тис.; від 2 років до 3 років включно – 11,4 тис.; понад 3 роки – 8,2 тис. [4].

Таким чином, за даними Верховного Суду тільки у 2023 році було завершено провадження у більше ніж восьми тисячах цивільних справ, що розглядалися судами першої інстанції понад

три роки, що свідчить про надтривалий їх розгляд.

Також місцеві суди потерпають від неуккомплектованості найнижчої ланки державних службовців апаратів загальних місцевих та апеляційних судів, а саме секретарів судових засідань та помічників суддів, у зв'язку з критично низьким рівнем їх заробітної плати.

Європейська комісія у Звіті щодо України за 2023 рік також констатувала, що зазначений персонал судів суттєво недофінансовується, що призводить до відтоку кадрів та порушення роботи судів.

Саме низький рівень фінансового забезпечення і оплати праці найнижчої ланки державних службовців апаратів загальних місцевих та апеляційних судів призводить до систематичного та масового звільнення працівників, що порушує нормальне функціонування судів.

За даними Вищої ради правосуддя загальна потреба ДСА України як головного розпорядника коштів у бюджетних призначеннях у 2023 році становила 33 710,1 млн гривень. Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» ДСА України були передбачені бюджетні призначення в сумі 17 324,5 млн грн, що більше на 407,0 млн грн, ніж на кінець 2022 року, однак ці кошти забезпечили лише 56,2% необхідних соціальних видатків системи правосуддя, потреба у видатках на оплату комунальних послуг та енергоносіїв була забезпечена в повному обсязі, інші поточні видатки судів, органів і установ системи правосуддя задоволені на 42,8%. На оплату праці та нарахування на неї спрямовано 89% бюджетних призначень, на оплату комунальних послуг і енергоносіїв – близько 4% бюджетних призначень 2023 року, питома вага інших поточних видатків на забезпечення судочинства становила 7% [12].

Наслідками недостатнього бюджетного фінансування судової системи України є і погіршення матеріально-технічного забезпечення судів, що теж призводить до тривалого розгляду цивільних справ.

Станом на кінець 2023 року внаслідок бойових дій, що пов'язані з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, 131 приміщення у 123 судових устано-

вах зазнали пошкоджень різного ступеня, зокрема й повного руйнування та розкрадання майна, зокрема зруйновані повністю 124 приміщення 113 судів, з них 15 приміщень судів. 116 приміщень судових установ пошкоджено частково: вибиті вікна, в деяких відсутнє електро-, тепло-, водопостачання, пошкоджено стелю, зали судових засідань, внутрішні двері, зазнали руйнування внутрішні перегородки між кабінетами тощо. У деяких будівлях місцевих судів на початку бойових дій були вибиті або пошкоджені вікна, а вже згодом будівлі зазнали додаткових пошкоджень. Найбільше пошкоджено / зруйновано приміщень судових установ у Харківській (23), Донецькій (18) та Миколаївській (20) областях [12].

Через постійні атаки критичної інфраструктури України зі сторони російської федерації та запровадженням стабілізаційних відключень електроенергії судові засідання дуже часто знімаються з розгляду через технічні причини, оскільки не всі суди загальної юрисдикції забезпечені альтернативними джерелами живлення, зокрема і генераторами, а ті, що мають генератор, не завжди мають можливість його використовувати через брак фінансування.

Всі перераховані вище фактори призводять до надмірно тривалого розгляду цивільних справ, що позбавляє особу її конституційного права на судовий захист та призводить до порушення статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини.

На думку Овчаренко О.М., належної оперативності правосуддя можна досягти шляхом забезпечення оптимального навантаження і створення умов для автономної діяльності кожного судді. Для цього необхідні засоби оргтехніки, відповідний штат працівників, від яких певною мірою залежить судовий процес, тощо. Однак нині не існує єдиних науково обґрунтованих критеріїв, які визначали б ту кількість справ, що може розглянути кожний суддя протягом місяця. Більшість професійних суддів пояснюють тяганину при розгляді справ і значну кількість скасованих рішень саме надмірним навантаженням [9, с. 144].

Рада Європи протягом багатьох років прагне покращити доступ людини до правосуддя, про

що свідчать її різні резолюції та рекомендації, у тому числі з питань спрощення процедур, зменшення вартості судового провадження, використання нових технологій, зменшення завантаженості суддів та альтернативних засобів врегулювання спорів, а також щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів.

Детальний аналіз зазначених рекомендацій дає підстави стверджувати про необхідність запровадження комплексного підходу до вирішення ситуації, що склалася в сучасних реаліях, щодо дотримання розумних строків розгляду цивільних справ.

Зокрема, вбачається за доцільне вжити такі заходи.

1. Визначити методику та провести розрахунок реального нормативу середньомісячного навантаження на суддю з урахуванням його кваліфікації, досвіду роботи та спеціалізації.

2. За результатами проведених розрахунків провести перегляд кількісного показника суддів у місцевих та апеляційних судах, що відповідатиме їх реальним потребам.

3. Вжити всіх необхідних заходів щодо проведення кваліфікованого добору кандидатів на посади суддів та доукомплектувати граничну кількість суддів.

4. На нормативному рівні переглянути розмір оплати праці найнижчої ланки державних службовців апаратів загальних місцевих та апеляційних судів з метою приведення її у відповідність до середньої заробітної плати державних службовців аналогічної категорії.

5. На виконання ст. 13 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, відповідно до якої кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження, прийняти новий або внести зміни до вже існуючих нормативно-правових актів, що запроваджували б превентивні та компенсаційні засоби правового захисту особи в контексті надмірної тривалості судових проваджень.

Висновки. Дотримання права громадян на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, є однією з гарантій справедливого суду та складовою реалізації права особи на доступ до правосуддя, що в свою чергу, є ознакою демократичного суспільства та верховенства права.

До факторів, що найчастіше призводять до порушення «розумних строків» розгляду цивільних справ, можна віднести: прогалини в процесуальному законодавстві; зловживання процесуальними правами учасників справи; значне навантаження на суддю; рівень кваліфікації суддівського корпусу; неуккомплектованість судів як судейським корпусом, так і працівниками найнижчої ланки державних службовців апаратів загальних місцевих та апеляційних судів; відсутність належного фінансування; відсутність альтернативних джерел енергозабезпечення; відсутність дієвих як превентивних, так і компенсаційних засобів правового захисту особи в контексті надмірної тривалості судових проваджень.

На сьогоднішній день українське суспільство потребує комплексного підходу у вирішенні означених проблем, що сприятиме перезавантаженню існуючої судової системи України з урахуванням рекомендацій Ради Європи та відновленню довіри до такої важливої державної інституції.

Література

1. Європейська конвенція з прав людини, ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.12.2024).

2. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 9 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

3. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовт. 2014 р. № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних,

кримінальних справ і справ про адміністративне правопорушення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення: 07.12.2024).

4. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення: 07.12.2024).

5. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів, схвалений на 5 засіданні КРЄС (Страсбург, 22-24 лист. 2004 р.), документ № CCJE (2004), ор. 6. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf. (дата звернення: 07.12.2024).

6. Доповідь про правовладдя, ухвалена Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 бер. 2011 р.). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 07.12.2024).

7. Дяченко С.В., Шпак М.І. Нормативне закріплення принципу розумності строків у цивільному судочинстві та проблематика його реалізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 6. С. 46-50. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/09>

8. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посіб. Харків: Національна юридична академія України імені Я. Мудрого, 2007. 42 с.

9. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008. 304 с.

10. Про закон «Про статус суддів»: Європейська хартія від 10.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_236 (дата звернення: 04.12.2024).

11. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2023 рік, затверджена рішенням Вищої ради правосуддя

від 27 черв. 2024 р. № 1999/0/15-24. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 07.12.2024).

12. Рішення Вищої ради правосуддя від 24 серп. 2023 р. № 852/0/15-23 «Про визначення кількості суддів у місцевих та апеляційних судах». URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/852_24.08.2023.docx (дата звернення: 09.12.2024).

13. Рішення ЄСПЛ у справі «Дудар та інші проти України» (Заяви № 64844/10 та № 56978/18) від 14 лист. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e62#Text (дата звернення: 08.12.2024).

14. Рішення ЄСПЛ у справі «Федіна проти України» (Заява № 17185/02) від 02 вер. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text (дата звернення: 08.12.2024).

15. Рішення ЄСПЛ у справі «Смірнова проти України» (Заява № 36655/02) від 08 лист. 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text (дата звернення: 08.12.2024).

16. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

References

1. Yevropeyska konventsia z prav lyudyny, ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.12.2024).

2. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-VR: stanom na 9 kvit. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

3. Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z roz'hlyadu tsyvilnykh i kriminalnykh sprav від 17.10.2014. № 11 «Pro deyaki pytannya dotrymannya rozumnykh strokiv roz'hlyadu sudamy tsyvilnykh, kriminalnykh sprav i sprav pro administratyvne pravoporushennya». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення: 07.12.2024).

4. Analitychnyy ohlyad stanu zdiysnennya tsyvilnoho sudochynstva u 2023 rotsi. Verkhovnyy Sud. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf (дата звернення: 07.12.2024).

5. Vysnovok № 6 (2004) Konsultatyvnoyi rady yevropeyskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo spravedlyvoho sudu v rozumnyy strok ta roli suddiv v sudovykh protsesakh z urakhuvanniam alternatyvnykh zasobiv vyreshennya sporiv, skhvalenyy na 5 zasidanni KRYES (Strasburh, 22-24 lyst. 2004 r.), dokument № CCJE (2004), or. 6. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf. (дата звернення: 07.12.2024).

6. Dopovid pro pravovladdya, ukhvalena Venetsiyskoyu Komisiyeyu na yiyi 86-mu plenarnomu zasidanni (Venetsiya, 25-26 ber. 2011 r.). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 07.12.2024).

7. Dyachenko S.V., Shpak M.I. Normatyvne zakriplennya pryntsyphu rozumnosti strokiv u tsyvilnomu sudochynstvi ta problematyka yoho realizatsiyi. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Yurydychni nauky.* 2019. Tom 30 (69). № 6. S. 46-50. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/09>

8. Komarov V.V., Sakara N.Yu. Pravo na spravedlyvyy sudovyy rozhlyad u tsyvilnomu sudochynstvi: navch.posib. Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiya Ukrainy imeni Ya. Mudroho, 2007. 42 s.

9. Ovcharenko O.M. Dostupnist pravosuddya ta harantiyi yoho realizatsiyi: monohrafiya. Kharkiv: Pravo, 2008. 304 s.

10. Pro zakon «Pro status suddiv»: Yevropeyska khartiya від 10.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_236 (дата звернення: 04.12.2024).

11. Pro stan zabezpechennya nezalezhnosti suddiv v Ukraini. Shchorichna dopovid za 2023 rik, zatverdzhena rishenniam Vyshchoyi rady pravosuddya від 27 черв. 2024 р. № 1999/0/15-24. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf

pechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf
(data zvernennya: 07.12.2024).

12. Rishennya Vyshchoyi rady pravosuddya vid 24 serp. 2023 r. № 852/0/15-23 «Pro vyznachennya kilkosti suddiv u mistsevykh ta apelyatsiynykh sudakh». URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/852_24.08.2023.docx (data zvernennya: 09.12.2024).

13. Rishennya YESPL u spravi «Dudar ta inshi proty Ukrayiny» (Zayavy № 64844/10 ta № 56978/18) vid 14 lyst. 2019 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e62#Text (data zvernennya: 08.12.2024).

14. Rishennya YESPL u spravi «Fedina proty Ukrayiny» (Zayava № 17185/02) vid 02 ver. 2010 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text (data zvernennya: 08.12.2024).

15. Rishennya YESPL u spravi «Smirnova proty Ukrayiny» (Zayava № 36655/02) vid 08 lyst. 2005 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text (data zvernennya: 08.12.2024).

16. Sakara N.Yu. Problema dostupnosti pravosuddya u tsyvilnykh spravakh: monohrafiya. Kharkiv: Pravo, 2010. 256 s.

Victoria Shvachka

REASONABLE TIME LIMITS FOR CIVIL PROCEEDINGS AS A GUARANTEE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: viktoriia.shvachka@npp.nau.edu.ua

Purpose: to study the main aspects of realization of the individual's right to access to justice by ensuring a prompt and efficient trial of civil cases; to analyze the content of the concept of "reasonable time"; to find out the main reasons for the excessive duration of the trial and to identify the main ways to resolve them.

Research methods: in the course of preparing this article, the author used a system of philosophical, general scientific and special methods. In particular, to study the case-law of the European Court of Human Rights on defining the content of the concept of "reasonable time", to clarify the degree of its certainty and to consolidate it at the level of national legislation, the author used the systematic and comparative legal methods of scientific research. The statistical and structural-systemic methods allowed the author to identify and systematize the main reasons for the excessive duration of court proceedings. **Results:** it was found that the main unresolved issues today are understaffing of the judiciary, turnover of support staff, low level of organizational and material support of judicial institutions, disconnection of judicial institutions from electricity supply, which results in the actual suspension of their activities. **Discussion:** the state must create all conditions for a citizen to have full access to justice in order to protect his or her violated or disputed right and to restore it quickly and effectively. Failure of courts to comply with reasonable time limits for consideration of civil cases leads to a violation of the constitutional right to judicial protection and Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is unacceptable in the context of the European development of the national legal system of Ukraine.

Key words: human rights protection; right to judicial protection; reasonable time limit; excessive duration of proceedings; rule of law; right to a fair trial.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

DOI:

УДК 342.9:37.07(045)

І. В. Жукова,

кандидат наук з державного управління, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4927-0610>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЄСТРАЦІЇ ЯК ЗАСОБУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти»

Національної академії педагогічних наук України

вул. Січових Стрільців, 52А, 04053, Київ, Україна

E-mail: irina_pravo@ukr.net

Метою статті є дослідження правових аспектів реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти шляхом формування ключових викликів, що постають перед державним процесом у збереженні відповідної якості освіти для здобувачів загальної середньої освіти. **Результати:** визначено, що в сучасних умовах процедура реєстрації у якості засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти забезпечує прозорість, гласність та ефективність управлінських процесів у даній галузі. Доведено, що ключовим призначенням процедури реєстрації закладів загальної середньої освіти можна вважати контроль та нагляд за діяльністю закладів загальної середньої освіти, спрямування та координацію вітчизняної освітньої системи (включно зі сферою загальної середньої освіти як системним елементом освітнього простору) та гарантування надання якісних освітніх послуг у закладах загальної середньої освіти. Зазначено, що за допомогою процедури реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти держава отримує змогу приймати ґрунтовні управлінські рішення щодо закладів загальної середньої освіти. При цьому, враховуються показники потенціалу науково-педагогічних працівників та освітньої політики, що провадить певний освітній заклад. Обґрунтовано, що приналежність процедури реєстрації до процесу надання юридичного дозволу на діяльність закладів освіти, а, також, до процесу перевірки компетенції здобувачів та надавачів освітніх послуг є свідченням комплексного характеру зазначеного процесу. Проаналізовано, що з правової (юридичної) точки зору, водночас, за таких умов залишається невизначеним контекст поєднання цілей для кожного із зазначених сегментів: загального (загальна середня освіта як нормативно-управлінський конструкт) та спеціального (надавачі та здобувачі освітніх послуг у галузі загальної середньої освіти). **Обговорення:** феномен процедури реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти доцільно було б розглядати, насамперед, із позиції спрямування та координації за його допомогою інших, дотичних до даного процесу галузей, що є його складовими частинами (науково-педагогічні працівники, здобувачі освітніх послуг).

Ключові слова: реєстрація; засіб публічного адміністрування; сфера загальної середньої освіти; науково-педагогічні працівники; здобувачі освітніх послуг; надання юридичного дозволу.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах процедура реєстрації у якості засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти забезпечує

прозорість, гласність та ефективність управлінських процесів у даній галузі. Ключовим призначенням процедури реєстрації закладів загальної середньої освіти можна вва-

жати контроль та нагляд за діяльністю закладів загальної середньої освіти, спрямування та координацію вітчизняної освітньої системи (включно зі сферою загальної середньої освіти як системним елементом освітнього простору) та гарантування надання якісних освітніх послуг у закладах загальної середньої освіти.

За допомогою процедури реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти держава отримує змогу приймати ґрунтовні управлінські рішення щодо закладів загальної середньої освіти. При цьому, враховуються показники потенціалу науково-педагогічних працівників та освітньої політики, що провадить певний освітній заклад.

Вважаю, що огляд етапів реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти потребує деталізованого аналізу, із урахуванням розуміння ключових функцій зазначеного процесу. Наукові підходи до визначення функцій реєстрації закладів загальної середньої освіти наведу нижче.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. На переконання іноземних дослідників Ч. Дж. Руссо [1, с. 65-66] та Е.М. Алькодсі [2, с. 120-122] до функцій процесу реєстрації закладів загальної середньої освіти доцільно відносити надання останнім правового статусу, забезпечення контролю за виконанням освітніх стандартів, ефективне управління ресурсами та дотримання законодавчих вимог та стандартів якості в освітньому процесі.

Метою статті є дослідження правових аспектів реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти шляхом формування ключових викликів, що постають перед державним процесом у збереженні відповідної якості освіти для здобувачів загальної середньої освіти. Особливу увагу приділено систематизації законодавчих вимог та стандартів якості в освітньому процесі як функції реєстрації у сфері загальної середньої освіти із запропонованими елементами їх покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надання закладам загальної середньої освіти правового статусу такого як функція процесу реєстрації останніх базується на легітимації їх

діяльності. З точки зору юридико-управлінської теорії, заклад загальної середньої освіти, за таких умов, отримує право діяти як освітня установа внаслідок набуття офіційного статусу суб'єкта освіти [1, с. 66].

Функція забезпечення контролю за виконанням освітніх стандартів закладами загальної середньої освіти, в свою чергу, покликана стимулювати заклади загальної середньої освіти до дотримання освітніх програм, стандартів та навчальних планів. У такий спосіб забезпечується відповідна якість освіти для здобувачів загальної середньої освіти [2, с. 121].

Ефективне управління ресурсами закладів загальної середньої освіти як функція їх реєстрації передбачає моніторинг фінансування закладів загальної середньої освіти та облік ресурсів/контроль за використанням останніх. У такому форматі заклади загальної середньої освіти позбавляються можливості здійснювати нецільове використання коштів із державного бюджету, що спрямовуються на сферу загальної середньої освіти, загалом [2, с. 121-122].

Дотримання законодавчих вимог та стандартів якості в освітньому процесі як функції реєстрації у сфері загальної середньої освіти, наостанок, базується на презумпції неухильного дотримання закладами загальної середньої освіти положень законодавства про освіту та про загальну середню освіту, зокрема [2, с. 122].

Описані вище функції реєстрації закладів загальної середньої освіти дозволяють говорити про наявність чіткого призначення зазначеного процесу. Останній полягає у систематизації освітнього простору у сфері загальної середньої освіти на засадах юридичної визначеності, дотримання освітніх стандартів та вимог законодавства закладами загальної середньої освіти.

Проблематика описаних вище функцій полягає в тому, що вони, більшою мірою, моделюють «ідеальний» формат процедури реєстрації закладів загальної середньої освіти, тоді як остання має певні недоліки, колізії та неузгодженості.

Надалі, пропоную зупинитися на огляді процедури реєстрації закладів загальної середньої освіти з позиції юридичної теорії та на аналізі

практичних особливостей реєстрації закладів загальної середньої освіти (на прикладі сфери загальної середньої освіти в Україні).

Узагальнений підхід до розуміння феномену процедури реєстрації як засобу публічного управління у сфері загальної середньої освіти, відповідно до позицій вітчизняних [3, с. 32-33] та зарубіжних [4, с. 311-312] науковців, полягає у тому, що цей процес є гарантією відповідності закладів загальної середньої освіти освітнім стандартам, встановленим у законодавстві певної держави. Здійснення діяльності закладами загальної середньої освіти у межах правового поля, водночас, гарантує законність діяльності освітньої системи, органічним складником котрої є сфера загальної середньої освіти.

Процедура реєстрації, при цьому, може стосуватися не лише порядку та процедури надання закладам загальної середньої освіти права на здійснення освітньої діяльності, а, і питань обліку здобувачів загальної середньої освіти та науково-педагогічних працівників органами управління в освітній галузі.

Так, за допомогою реєстрації здобувачів закладів загальної середньої освіти органи та інституції освітньої галузі можуть вести облік та звітність загальної успішності учнів, формувати рекомендації щодо потенційного підвищення рівня ефективності викладання через педагогічні консультації тощо.

Реєстрація науково-педагогічних працівників, у свою чергу, має на меті верифікацію професійної кваліфікації педагогів на засадах необхідності постійного підвищення рівня їх компетентності [3, с. 33; 4, с. 312]. Зазначені підходи, де-факто, виступають інструментом легалізації науково-педагогічної діяльності та процесу здобуття знань у закладах загальної середньої освіти.

Маю зазначити, що приналежність процедури реєстрації до процесу надання юридичного дозволу на діяльність закладів освіти, а, також, до процесу перевірки компетенції здобувачів та надавачів освітніх послуг є свідченням комплексного характеру зазначеного процесу. Реєстрація як засіб публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, відтак, має на меті галузевий розвиток зазначеної сфери із

акцентом на підвищення компетентності її учасників.

Із правової (юридичної) точки зору, водночас, за таких умов залишається невизначеним контекст поєднання цілей для кожного із зазначених сегментів: загального (загальна середня освіта як нормативно-управлінський конструкт) та спеціального (надавачі та здобувачі освітніх послуг у галузі загальної середньої освіти). Тому, на моє переконання, доцільно було б розглядати феномен процедури реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, насамперед, із позиції спрямування та координації за його допомогою інших, дотичних до даного процесу галузей, що є його складовими частинами (науково-педагогічні працівники, здобувачі освітніх послуг).

Загальнотеоретичне призначення реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, також, підлягає деталізації крізь призму функцій, якими остання наділена у якості процесу. До них вітчизняна дослідниця Ю. Костюніна [5, с. 42-46] пропонує віднести контрольно-звітну, легалізаційну, освітньо-моніторингову та правозахисну.

Контрольно-звітна функція реєстрації як засіб публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти має на меті дослідження відповідальними державними органами та інституціями даних про структуру та якість освітніх послуг, науково-педагогічний колектив та архітектуру освітньої системи закладу загальної середньої освіти. На підставі аналізу зазначених складових, може бути сформульовано висновок про можливість реєстрації закладу загальної середньої освіти та надання йому відповідного рівня акредитації [5, с. 42].

Легалізаційна функція реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти гарантує законність діяльності зазначених установ. Механізмом досягнення результату виступає надання відповідного правового статусу як закладу загальної середньої освіти, так і персоналу (викладачам, науково-педагогічному колективу) останнього [5, с. 43-44].

Освітньо-моніторингова функція реєстрації у якості засобу публічного адміністрування у

сфері загальної середньої освіти спрямована на відстеження змін у складі системи закладів загальної середньої освіти і забезпечення їх відповідності вимогам у контексті стандартів, встановлених для освітньої системи та загальної середньої освіти як її ланки, зокрема [5, с. 45].

Правозахисна функція реєстрації як засіб публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, в свою чергу, включає відстеження забезпечення права на повну загальну середню освіту для всіх здобувачів, що сприяє створенню умов доступності і рівності в освіті. Вищеописане кореспондує загальнодемократичним конституційним правам індивіда на освіту [5, с. 46].

Сукупність проаналізованих вище функцій, котрими наділений процес реєстрації у якості засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, дозволяє говорити про комплексний порядок його застосування.

Водночас, невирішеними питаннями, з точки зору функціонального забезпечення, залишаються аспект нагляду, стимулювання та розвитку сфери загальної середньої освіти та, зокрема, закладів, що функціонують в рамках відповідного середовища.

Враховуючи це, вбачаю за доцільне можливість доповнення функцій реєстрації у якості публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти наглядовою, стимулюючою та розвитковою функціями.

Наглядову функцію реєстрації у якості засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти пропоную розглядати як доповнення до контрольно-звітної, визначаючи її з позиції відстеження відповідності діяльності закладів загальної середньої освіти рамкам правового поля.

Стимулюючу функцію реєстрації як засіб публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти можна розглядати у контексті встановлення стандартів у галузі загальної середньої освіти, що детермінуватимуть підвищення рівня кваліфікації у рамках навчального процесу та академічної спроможності.

Розвиткова функція реєстрації як засіб публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, на мій погляд, повинна мати узагальнюючий характер та визначатися крізь призму використання двох попередніх функцій у сталому вдосконаленні якісних показників навчального процесу у закладах загальної середньої освіти.

Висновки. На основі проаналізованих підходів до розуміння реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти пропоную здійснити систематизацію останніх із запропонованими елементами покращення (див. Табл. 1).

Таблиця 1.

Теоретичні підходи до визначення та розуміння реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти: поточний стан та пропозиції покращення

Теоретична конструкція	Розуміння та пропозиції видозміни останнього
Реєстрація як засіб публічного адміністрування сфери загальної середньої освіти	Процес є гарантією відповідності закладів загальної середньої освіти освітнім стандартам, встановленим у законодавстві певної держави, а здійснення діяльності закладами загальної середньої освіти у межах правового поля гарантує законність діяльності в даній галузі. Можна видозмінити підхід, додавши положення щодо ефективного управління закладами загальної середньої освіти (науковою, матеріально-технічною базами) за допомогою процедури реєстрації
Контрольно-звітна функція реєстрації як засобу публічного адміністрування загальної середньої освіти	Дослідження відповідальними державними органами та інституціями даних про структуру та якість освітніх послуг, науково-педагогічний колектив та архітектуру освітньої системи закладу загальної середньої освіти. Можна видозмінити шляхом додавання механізмів та засобів звітності закладів загальної середньої освіти перед державними органами
Легалізаційна функція реєстрації як засобу публічного адміністрування загальної середньої освіти	Гарантування законності діяльності закладів загальної середньої освіти в рамках правового поля. Спосіб видозміни – акцент на урахування практичних підходів до функціонування установ в рамках правового поля

Освітньо-моніторингова функція реєстрації як засобу публічного адміністрування загальної середньої освіти	Забезпечення відповідності діяльності закладів загальної середньої освіти нормативним вимогам. Не потребує видозміни
Правозахисна функція реєстрації як засобу публічного адміністрування загальної середньої освіти	Реалізація принципів доступності та рівності в рамках здобуття загальної середньої освіти. Не потребує видозміни

Література

1. Russo C.J. A Comparative Analysis of Systems of Education Law. *Springer*. 2024. 402 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-97-1052-2>
2. Alqodsi E.M. et al. Legal Frameworks and Educational Strategies for Sustainable Development. *IGI Global*. 2023. 320 p. P. 120-122. DOI: <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-2987-0>
3. Кузніченко О., Ільченко М. Конституційне право на освіту та його захисту в умовах Євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 28-35. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.5>
4. Zirkel P.A. The Role of Law in Special Education. *Exceptionality: A Special Education Journal*. 2023. Vol. 31(4). P. 308-318. DOI: <https://doi.org/10.1080/09362835.2023.2274350>
5. Костюніна Ю. Особливості управління освітою в умовах воєнного стану. *Ефективність державного управління*. 2023. № 1(2). С. 42-46. DOI: <https://doi.org/10.36930/507407>

References

1. Russo C.J. A Comparative Analysis of Systems of Education Law. *Springer*. 2024. 402 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-97-1052-2>
2. Alqodsi E.M. et al. Legal Frameworks and Educational Strategies for Sustainable Development. *IGI Global*. 2023. 320 p. P. 120-122. DOI: <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-2987-0>
3. Kuznichenko O., Ilchenko M. Konstytutsiynе pravo na osvitu ta yoho zakhystu v umovakh Yevrointehratsiyi. *Pivdennoukrayinskyi pravnychiy chasopys*. 2023. № 1. S. 28-35. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.5>
4. Zirkel P.A. The Role of Law in Special Education. *Exceptionality: A Special Education Journal*. 2023. Vol. 31(4). P. 308-318. DOI: <https://doi.org/10.1080/09362835.2023.2274350>
5. Kostyunina Yu. Osoblyvosti upravlinnya osvitoyu v umovakh voyennoho stanu. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnya*. 2023. № 1(2). S. 42-46. DOI: <https://doi.org/10.36930/507407>

Iryna Zhukova

LEGAL ASPECTS OF REGISTRATION AS A MEANS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

State Institution of Higher Education «University of Education Management»
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Sichovykh Striltsiv Str., 52A, 04053, Kyiv, Ukraine
E-mail: irina_pravo@ukr.net

The purpose of the article is to study the legal aspects of registration as a means of public administration in the field of general secondary education by forming key challenges facing the state process in maintaining the appropriate quality of education for general secondary education applicants. **Results:** determines that in modern conditions, the registration procedure as a means of public administration in the field of general secondary education ensures transparency, openness and efficiency of management processes in this field. It has been proven that the key purpose of the registration procedure of institutions of general secondary education can be considered to be the control and supervision of the activities of institutions of general secondary education, the direction and coordination of the national education system (including the field of general secondary education as a systemic element of the educational space) and guaranteeing the provision of quality educational services in institutions general secondary education.

It is noted that with the help of the registration procedure as a means of public administration in the field of general secondary education, the state is able to make sound management decisions regarding institutions of general secondary education. At the same time, indicators of the potential of scientific and pedagogical workers and the educational policy implemented by a certain educational institution are taken into account.

It is substantiated that the registration procedure belongs to the process of granting legal permission for the activities of educational institutions, as well as to the process of checking the competence of applicants and providers of educational services, which is evidence of the complex nature of the said process. Registration as a means of public administration in the field of general secondary education, therefore, aims at the sectoral development of the specified field with an emphasis on improving the competence of its participants.

It has been analyzed that from a legal point of view, at the same time, under such conditions, the context of the combination of goals for each of the specified segments remains unclear: general (general secondary education as a regulatory and administrative construct) and special (providers and recipients of educational services in the field of general secondary education). **Discussion:** it would be expedient to consider the phenomenon of the registration procedure as a means of public administration in the field of general secondary education, first of all, from the position of directing and coordinating with its help other branches related to this process, which are its constituent parts (scientific and pedagogical employees, recipients of educational services).

Key words: registration; means of public administration; sphere of general secondary education; scientific and pedagogical workers; recipients of educational services; provision of legal permission.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024

ОЦИФРУВАННЯ ПДВ – ЕЛЕКТРОННЕ ВИСТАВЛЕННЯ РАХУНКІВ І КЛИРЕНСНА СИСТЕМА ЯК МОДЕЛЬ

Auszubildend Thien-Steuerberatung GmbH & Co. KG

Vellandstraße 2, D-26892 Dörpen, Deutschland

E-mail: zaec_1985@meta.ua

Мета статті полягає у дослідженні особливостей європейського досвіду використання електронних рахунків, щодо електронного адміністрування податку на додану вартість та практичного впровадження електронних рахунків в Україні. З 1 січня 2019 року в Європейському Союзі (Італія) запроваджено вимогу електронного виставлення рахунків. Компанії повинні створювати електронні рахунки-фактури для продажів B2G, B2B і B2C і надсилати їх одержувачу рахунка-фактури у визначеному форматі .XML через центральну платформу. Це дозволяє податковим органам здійснювати контроль, який помітно зменшив розрив ПДВ у перші кілька місяців після його введення. **Методи:** дослідження базується як на загальнонаукових методах, так і на специфічних правових методах, за допомогою яких розробляються різні наукові положення та доктринальні підходи щодо розуміння поняття та сутності юридичних фікцій, а також їх значення в аналізованій правовій сфері. **Результати:** Україна все ще відстає у використанні таких цифрових можливостей. З метою боротьби з шахрайством, а також для зменшення витрат компаній на дотримання вимог, слід розглянути можливість запровадження обов'язкового та значною мірою стандартизованого електронного виставлення рахунків із центральною платформою передачі. Особливо це стосується B2B продажів. Крім того, комплексний стандартизований обмін рахунками-фактурами створює величезні можливості для автоматизації процесів у сфері бухгалтерського обліку. **Обговорення:** включення транзакцій B2C слід проаналізувати більш детально. У будь-якому випадку треба приділити увагу (принаймні) загальнонаціональному впровадженню, яке має бути добре підготовленим, а також ранньому залученню всіх причетних учасників. Україна повинна вирішити, як вона хоче реагувати на цей розвиток подій, враховуючи новаторську роль ЄС. Виявляється, італійська процедура оформлення з обов'язковим електронним виставленням рахунків-фактур визначає курс на цифровий ПДВ і тому може бути використана як план для можливої української системи. Італійський досвід перевіряється на предмет його можливості передачі в Україну: які можливості та ризики існують для адміністрації та компаній після впровадження та які моменти є актуальними після впровадження.

Ключові слова: електронний рахунок; шахрайство; електронне виставлення рахунків; B2B продажі; автоматизація процесів.

Постановка проблеми та її актуальність. Податок на додану вартість (ПДВ) є основним із непрямих податків, спрямованим на наповнення державного бюджету України. Своєю чергою, ПДВ є одним із найпроблемніших податків тому, що він складний в обчисленні та обліку у

зв'язку з постійними змінами в його адмініструванні, неузгодженістю нормативних актів і недосконалою податковою системою. Ухвалення Податкового кодексу України не вирішило зазначені проблеми, але наблизило чинне податкове законодавство до сучасних стандартів ад-

міністрування непрямих податків Європейського Союзу.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідженню актуальних питань, пов'язаних з адмініструванням ПДВ, присвячено праці таких науковців і фахівців-практиків, як В. Андрушенко, О. Васирик, А. Крисоватий, В. Єфименко, Р. Пославська. Однак усі ці дослідження були проведені до введення і початку функціонування системи електронного адміністрування ПДВ в Україні або ж були присвячені окремим питанням щодо організації процесу адміністрування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки в Європейському Союзі було вжито багато заходів для усунення розриву ПДВ [1]. Розрив ПДВ, який визначається як різниця між очікуваним і фактичним надходженням від ПДВ, включає збитки через шахрайство та ухилення від сплати податків, а також збитки через неплатоспроможність, адміністративних помилок і податкового структурування. У 2017 році дефіцит ПДВ тільки в Німеччині оцінюється в понад 25 мільярдів євро; в Італії дефіцит в 34 мільярди євро. У всьому Європейському Союзі половина держав-членів отримала більше ніж на десять відсотків менше доходів, ніж очікувалося [2]. Заходи, спрямовані на зменшення цього розриву, зосереджуються на боротьбі з шахрайством. З цією метою на рівні Союзу прийнято багато засобів, або вони відкриті для всіх держав-членів. Інтенсифіковано використання інституцій ЄС та різні рівні адміністративного співробітництва. У майбутньому може бути створено додатковий інформаційний обмін даними від постачальників платіжних послуг. Крім того, пакет електронної комерції призначений для вирішення проблеми відсутності податкової чесності багатьох компаній, що здійснюють замовлення поштою з третіх країн. Прецедентне право Європейського суду також бере на себе зобов'язання з боку держав-членів протидіяти зловживанням і шахрайству. Механізм швидкого реагування дозволяє всім державам-членам до 2024 року розпорядитися про зворотне нарахування для відповідних груп товарів або послуг у відповідь на раптові серйозні випадки шахрайства. Це спеціально призначено для

обмеження карусельних транзакцій [3]. Цей захід використовувався багатьма державами-членами. На додаток до цих обов'язкових вимог Союзу, держави-члени в принципі можуть прийняти додаткові правила, такі як солідарна відповідальність, яка реалізована в Польщі та Іспанії [4]. Однак принцип пропорційності обмежує ефективність таких правил. На додаток до цих варіантів, які є єдиними в усьому Союзі або принаймні відкритими для всіх держав-членів, окремі держави-члени успішно застосували до комісії з надання дозволу на вжиття спеціальних заходів. Італія пішла цим шляхом як із електронним виставленням рахунків, так і із запровадженням системи обмежених розділених платежів.

Розподіл потоку платежів на сплату податків і оплату рахунків-фактур регулюється ЄС – Комісія відхилила це як загальносоюзне рішення. Однак Італія, як і Польща, наразі має дозвіл використовувати цю процедуру тимчасово. Чеська Республіка дотримується подібного підходу на добровільній основі. Спеціальні заходи, які відрізняються від держави-члена до держави-члена, зокрема, виглядають дуже сумнівними. Вони суперечать єдиній системі ПДВ. Спеціальні заходи були схвалені лише на обмежений час.

Таким чином, поточну ситуацію можна розуміти державами-членами як експериментальну фазу. Тим не менш, існує ризик того, що роздроблена держава стане постійною – як ми всі знаємо, ніщо не є таким постійним, як тимчасове рішення. Тому вже існує потреба в діях щодо дорожньої карти, яка має призвести до знову єдиної системи ПДВ. Можливості цифрових інструментів – і, зокрема, обов'язкове впровадження електронних систем виставлення рахунків – мають відігравати центральну роль у майбутній системі ПДВ. Машиночитані дані рахунків-фактур відкривають нові можливості для автоматизованого контролю для податкових адміністрацій.

При запровадженні такого контролю слід розрізняти підходи до звітності та підходи до очищення. Характерним для підходів до звітності є те, що дані рахунка-фактури передаються адміністрації лише після його виставлен-

ня. Це може відбуватися або через більший проміжок часу, наприклад, під час аудиту, або майже в реальному часі. Процес оформлення – це дизайн електронних систем виставлення рахунків, у яких рахунок-фактура стає дійсним лише після підтвердження від адміністрації. Тому адміністрація отримує відомості про рахунок-фактуру до того, як його можна надіслати одержувачу. Це створює ще більший потенціал для боротьби з шахрайством. Водночас виклик не слід звужувати до мети боротьби з шахрайством та ухиленням від сплати податків. Швидше, саме зараз, коли національні стандарти ще не встановлені, є чудова можливість встановити загальносоюзні стандарти і, таким чином, сприяти цифровізації податкового законодавства та спрощенню збору податків.

Вже існує багато підходів до цифровізації законодавства про податок з продажів: Європейський законодавець уже зробив перший крок для створення необхідних рамкових умов для «цифрового рахунку». З 2013 року стаття 218 Директиви про ПДВ дозволяє надсилати електронний рахунок-фактуру замість паперового. Однак одержувач рахунку-фактури має погодитися на використання електронного рахунку-фактури відповідно до статті 232 Директиви про ПДВ. Окрім того, електронні рахунки-фактури не обов'язково є структурованими даними, тобто даними, які можуть бути оцінені машиною. Крім того, Директива 2014/55/ЄС щодо електронного виставлення рахунків-фактур для державних закупівель [5, с. 1-11] вимагає від державних адміністрацій отримувати та обробляти структуровані електронні рахунки-фактури. Однією з цілей цієї директиви є встановлення значною мірою єдиного синтаксису для усунення бар'єрів у торгівлі. Формат рахунків також має бути придатним для сектора B2B і, таким чином, сприяти широкому поширенню електронних рахунків-фактур [5, с. 1-11].

Однак практична сфера застосування обмежена з двох аспектів: по-перше, охоплюються лише державні клієнти. З іншого боку, зобов'язання поширюється лише на одержувачів послуг, але не на тих, хто їх надає. Таким чином, національні законодавці повинні регулю-

вати, чи має видача електронного рахунка також бути обов'язковою в цьому контексті.

Наслідком цього є непослідовне впровадження з різними зобов'язаннями на федеральному та земельному рівнях і між федеральними землями навіть у Німеччині. Загальним підходом до звітності, який можна розглядати як попередника електронних систем виставлення рахунків, є передача даних рахунків-фактур, зареєстрованих у бухгалтерському обліку. Якщо передати вчасно, це дуже схоже на передачу електронного рахунка-фактури без фактичного надсилання електронного рахунка-фактури одержувачу. Іспанія, наприклад, дотримується такого підходу: законодавство Іспанії щодо електронних рахунків-фактур відображає європейське законодавство. У секторі B2G існує зобов'язання передавати структуровані електронні рахунки-фактури. У приватному секторі повинні виконуватися лише вимоги Директиви щодо системи ПДВ, особливо для електронних рахунків-фактур щодо автентичності походження, цілісності їх вмісту та читабельності [6].

Зобов'язання видавати електронні рахунки-фактури існує лише в особливих сферах, і навіть тоді потрібна згода замовника. Це означає, що навряд чи можна отримати будь-які дані, які можуть бути оцінені фінансовою адміністрацією. Однак з 1 липня 2017 року існує зобов'язання негайно передавати дані рахунків-фактур через систему SII (*Sistema de Suministro Inmediato de Informacion*) [7, с. 220]. Компанії, які вже повинні подавати щомісячні декларації з ПДВ, мають надавати облікові дані для вхідних та вихідних рахунків-фактур, транзакції всередині співтовариства та активи. Кінцевий термін подання даних рахунка-фактури становить лише кілька днів. Дані передаються у форматі XML і тому можуть бути автоматично оцінені податковими органами. Угорщина також створила подібну платформу 1 липня 2018 року [8].

Зобов'язання надавати податковим органам податкові дані у цій формі через онлайн-інструмент не є новим: у сфері податків на прибуток передача бухгалтерських даних, наприклад, у формі документів SAFT вже давно є зви-

чайною практикою в багатьох країнах. Німецький E-Bilanz також можна віднести до цієї категорії. Окрім того, деякі країни вже використовують контроль майже в реальному часі, автоматичне порівняння даних і використання програмного забезпечення для аналізу ризиків [9, с. 221]. Однак необхідною умовою для цього є наявність даних, які можна обробляти.

Однак правова ситуація в Італії є ще ширшою і заслуговує на особливу увагу: обов'язкове електронне виставлення рахунків із центральною передачею рахунків-фактур для платників податків, які проживають в Італії, було запроваджено там 1 січня 2019 р. Особливість італійського підходу полягає в тому, що він виходить за рамки простої передачі даних рахунків-фактур: рахунки-фактури є дійсними лише після їх пересилання податковими органами. Приймаються лише документи рахунків-фактур, які відповідають формальним вимогам. Якщо вони цього не роблять, відправник отримує сповіщення про відмову. Передаванню рахунку-фактури передують (автоматична) реєстрація та затвердження адміністрацією. Таким чином, італійська система є процедурою оформлення, яка також супроводжується передачею рахунку-фактури через систему податкового адміністрування. В Італії пересилання одержувачу означає видачу рахунку-фактури, оскільки якщо рахунок-фактура відхиляється системою передачі, рахунок-фактура повертається відправнику і, отже, більше не є дійсним.

Італія бере на себе роль піонера в Європейському Союзі. Однак у багатьох країнах Латинської Америки процедури оформлення використовуються протягом багатьох років і часто помітно збільшували податкові надходження. Однак вони не завжди включають операції B2C. Замість цього відбувається підтвердження, наприклад, шляхом повернення хешу рахунку-фактури з адміністративним ключем. Будь-який тип рахунку-фактури теоретично може бути забезпечений цим кодом, який пізніше можна перевірити на правильність інформації та автентичність документа [10, с. 449]. Це означає, що в цій системі все

ще можливі рахунки-фактури у форматі PDF та на папері. У деяких штатах реєстрацію та сертифікацію також передано сертифікованим приватним постачальникам. Такі підходи можуть мати менш агресивний вплив на процеси виставлення рахунків у приватному секторі та можуть залучити менше ресурсів податкової адміністрації. У той же час, однак, вони не пропонують компаніям переваги економії коштів і автоматизації, як обіцяє італійський підхід через виключно цифрові рахунки-фактури через центральну точку контакту. Реалізація італійської моделі, а також збільшення впровадження підходів до звітності в Іспанії та Угорщині, наприклад, свідчать про зростаючу динаміку в дискусії навколо електронних рахунків-фактур у Європейському Союзі. Франція також нещодавно закріпила запровадження обов'язкової системи електронних рахунків-фактур для продажів B2B. Законодавча влада залишила відкритим питання щодо того, чи повинні видача електронних рахунків-фактур або передача даних рахунків-фактур стати обов'язковими, і тому ще не прийняла рішення щодо оформлення чи звітності. Підхід встановлений. Реалізація розрахована на період між 2023 і 2025 роками. До того часу податкова адміністрація повинна буде визначити найкращий можливий підхід після всебічного аналізу та отримання схвалення Європейської ради [11]. Завдяки цьому добровільному зобов'язанню французького законодавчого органу електронні рахунки-фактури нарешті з'явилися на континенті.

Висновки. Тепер Україна має вирішити, як вона хоче реагувати на цей розвиток подій, враховуючи новаторську роль ЄС. Виявляється, італійська процедура оформлення із обов'язковим електронним виставленням рахунків-фактур визначає курс на цифровий ПДВ і тому може бути використана як план для можливої української системи. Описується правова історія походження італійської системи. Функціональність системи пояснюється більш детально. Це включає коло створення зобов'язаних компаній і показує, як можна створювати, надсилати та отримувати електронні рахунки-фактури. Потім італійський досвід перевіряється на предмет його можливості

передачі в Україні: які можливості та ризики існують для адміністрації та компаній після впровадження та які моменти є актуальними після впровадження? Підводячи підсумок, можна сказати, що електронні рахунки-фактури слід сприймати позитивно, і що в Україні є потреба в діях.

Література

1. Center for Social and Economic Research und Institute for Advanced Studies, Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2019 Final Report, 2019. URL: ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/vatgap-full-report-2019_en.pdf.
2. Center for Social and Economic Research und Institute for Advanced Studies; Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2019 Final Report, 2019, S. 19.
3. Ine Lejeune, Stein de Maeijer und Liesbeth Vermeire, Quick Reaction Mechanism against EU VAT Fraud, International VAT Monitor 2013, S. 94 (94-96).
4. Basiert auf Art. 205 MwStSystRL; bezüglich Polen siehe: [EN] Jan Sarnowski und Pawel Selera, Reducing the VAT Gap – Polish Experience and Legislative Measures Introduced in Years 2016-2018, International VAT Monitor 2019, S. 121 (122); zu Spanien: [EN] Ana Prósper-Almargo, Joint and Several Liability as a Measure to Tackle VAT Fraud: The Spanish Perspective, Intertax 2019, S. 304 (310-311).
5. Richtlinie 2014/55/EU des Europäischen Parlaments und des Rates vom 16. April 2014 über die elektronische Rechnungsstellung bei öffentlichen Aufträgen (ABl. L 133 vom 6.5.2014, S. 1–11).
6. Art. 233 und 246 MwStSystRL; [ES] Real Decreto 1619/2012, de 30 de noviembre (BOE núm. 289, de 01.12.2012, p. 83180), Art. 8, 9.
7. [ES] Real Decreto 596/2016, de 2 de diciembre (BOE núm. 294, de 06.12. 2016, p. 85173); [ES] Real Decreto 1075/2017, de 29 de diciembre (BOE núm. 317, de 30 de diciembre de 2017, p. 130690), siehe auch: [ES/EN] www.agenciatributaria.es/AEAT.internet/en_gb/G417/informacion.shtml; für eine kurze Beschreibung siehe: [EN] Nicoletta Petrosino, Are You Ready for the Tax Technology?, International VAT Monitor 2019, S. 59 (60) mit Verweis auf [EN] Luis María Romero Flor, The New Spanish Immediate Information Supply System, International VAT Monitor 2018, S. 220.
8. [EN] EU Kommission und CEF Digital, eInvoicing in Hungary, 2020. URL: ec.europa.eu/cefdigital/wiki/display/CEFDIGITAL/eInvoicing+in+Hungary.
9. [ES] Agencia Tributaria, Nuevo sistema de gestión del IVA basado en el Suministro Inmediato de Información. URL: www.agenciatributaria.es/AEAT.internet/Inicio/Ayuda/Modelos_Procedimientos_y_Servicios/Ayuda_P_G417_IVA_Llevanza_de_libros_registro_SII_Informacion_general/Nuevo_sistema_de_gestion_del_IVA_basado_en_el_Suministro_Inmediato_de_Informacion.shtml), zum data matching in Australien: [EN] Auditor General, The Australian Taxation Office's Use of Data Matching and Analytics in Tax Administration, ANAO Audit Report No. 30 2007–08 (verfügbar unter www.anao.gov.au/work/performance-audit/australian-taxation-offices-use-data-matching-and-analytics-tax) oder dem Einsatz von risk assessment software u.A. in Österreich: Michael Huber, Sebastian Lacher und Berndt Zinnöcker, Digitalisierung in der Umsatzsteuer, ÖStZ 2019, S. 221.
10. [EN] Newton Oller de Mello et al, The Implementation of the Electronic Tax Documents in Brazil as a Tool to Fight Tax Evasion, in Recent Advances in Systems, Nikos Mastorakis et al (Hrsg.) 1. Auflage 2009, S. 449 (452-453).
11. [FR] République Française, Projet de Loi des Finances pour 2020, 27.09.2019 (verfügbar unter. URL: http://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/l15b2272_projet-loi.pdf), Art. 56.

DIGITIZATION OF VAT – E-INVOICING AND CLEARANCE SYSTEM AS A MODEL

Auszubildend Thien-Steuerberatung GmbH & Co. KG
Vellandstraße 2, D-26892 Dörpen, Deutschland
E-mail: zaec_1985@meta.ua

The **purpose** of the article is to study the features of the European experience in using electronic invoices, regarding the electronic administration of value added tax and the practical implementation of electronic invoices in Ukraine. From January 1, 2019, the European Union (Italy) introduced the requirement for electronic invoicing. Companies must create electronic invoices for B2G, B2B and B2C sales and send them to the invoice recipient in a defined XML format through a central platform. This allows the tax authorities to exercise control, which significantly reduced the VAT gap in the first few months after its introduction. **Research methods:** the study is based on general scientific methods as well as specific legal methods, with the help of which various scientific positions and doctrinal approaches to the development of ideas regarding understanding the concept and essence of legal fictions, as well as their significance in legal sphere, have been analyzed. **Results:** Ukraine still lags behind in using such digital opportunities. In order to combat fraud and reduce compliance costs for companies, the introduction of mandatory and largely standardized electronic invoicing with a central transmission platform should be considered. This is especially true for B2B sales. In addition, the complex standardized exchange of invoices creates huge opportunities for automating processes in the field of accounting. **Discussion:** the inclusion of B2C transactions should be analyzed in more detail. In any case, attention should be paid to (at least) nationwide implementation, which should be well prepared and early involvement of all involved actors. Ukraine must decide how it wants to respond to this development. Given the pioneering role of the EU. It turns out that the Italian registration procedure with mandatory electronic invoicing sets the course for digital VAT and can therefore be used as a blueprint for a possible Ukrainian system. The article describes the legal history of the origin of the Italian system and explains its functionality in more detail. It covers the creation of bound companies and shows how you can create, send and receive e-invoices. The Italian experience is examined for its transferability to Ukraine: what opportunities and risks exist for the administration and companies after implementation and what points are relevant after implementation.

Key words: electronic invoice; fraud; electronic invoicing; B2B sales; process automation.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2024

«АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ»: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ В ПРЕДМЕТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: kunev@ukr.net

Мета: визначити сутність, зміст і значення в предметі адміністративного права такого адміністративно-правового поняття, як «адміністративна діяльність». **Методи дослідження:** системного аналізу і синтезу, доктринального пізнання теорії адміністративного права; методи діалектичної та формальної логіки дозволили формулювати та уточнювати основні поняття адміністративної діяльності, а також метод узагальнення та моделювання нових теоретичних знань. **Результати:** визначені проблеми подальшого розвитку поняття і системи адміністративної діяльності. Подано систему діяльностей, складових системи публічного управління. Політика в адміністративній сфері формалізується в нормах адміністративного законодавства та реалізується в адміністративній діяльності, в першу чергу, як діяльності із правової взаємодії суб'єктів приватного і публічного права. Застосування поняття «адміністративна діяльність» створює єдність підходу до її правового регулювання нормами матеріального та формального адміністративного права. Зарубіжний досвід і підхід до розвитку системи публічного управління базується на фундаменті чітко вивіреної і сталої правової системи, яка забезпечує правовими засобами права і законні інтереси громадян на мінімально необхідному рівні. Запровадження поняття «публічне адміністрування», яке поглинає поняття «адміністративна діяльність» в теорії адміністративного права України, відбувається безсистемно, за відсутності розуміння його значення, змісту і місця в системі адміністративно-правових понять. **Обговорення:** аргументується положення, що правову складову публічного управління характеризують основні поняття «адміністративне право», «адміністративна діяльність», «адміністративне законодавство». Запропоновано визначення понять «адміністративна діяльність» і «публічно-адміністративна діяльність».

Ключові слова: адміністративна сфера; адміністративна діяльність; адміністративне право; адміністративне законодавство; предмет адміністративного права; публічне адміністрування; публічне управління; публічно-адміністративна діяльність.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність питання пов'язана з тим, що адміністративне право повинне «захистити» права і законні інтереси громадян й одночасно забезпечувати ефективну діяльність публічної адміністрації. Це потребує від науки адміністративного права узгодженої і зрозумілої системи базових адміністративно-правових по-

нять, які дозволяють розвинути систему правових засобів і способів адміністративної діяльності.

Проблема полягає в тому, що поняття «адміністративна діяльність», особливо в навчальній і науковій літературі з адміністративного права, витісняється новим для нашого

адміністративного права поняттям «публічне адміністрування».

Деякі вчені-адміністративісти вважають, що поняття «публічне адміністрування» претендує на місце системоутворюючої категорії, яка сприятиме реалізації складних завдань адміністративного права. Але в науковій літературі досі відсутні переконливі аргументи щодо змісту публічного адміністрування та необхідності впровадження у категоріальний апарат адміністративного права даного поняття. Під час застосування в навчальній і науковій літературі з адміністративного права поняття «публічне адміністрування» більшість авторів наводять множину його визначень і тлумачать їх зміст нарізно.

Проблему заміни або витіснення поняття «адміністративна діяльність» допоможе розв'язати тільки системне подання: змісту поняття, середовища його існування та взаємозв'язків з іншими основними адміністративно-правовими поняттями.

На даний момент в українській теорії адміністративного права залишаються невирішеними питання: визначення, змісту і значення адміністративної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Вивченню проблематики адміністративної діяльності присвячені праці науковців, таких як В.Б.Авер'янов, В.М.Бевзенко, Ю.П.Битяк, П.П.Голосніченко, В.М.Горшенков, Р.А.Калужний, Л.В.Коваль, В.К.Колпаков, А.Т.Комзюк, Є.В.Курінний, О.І.Остапенко, В.П.Петков, О.П.Рябенко, А.О.Селіванов, В.Ф.Сіренко, В.Я.Тацій, М.М.Тищенко, Ю.С.Шемшученко та інших.

Раніше поняття «адміністративна діяльність» в науковій і навчальній літературі було сталим і достатньо визнаним. Наведемо деякі з її визначень.

Адміністративна діяльність – визначена законом чи конституцією країни різного роду розпорядча діяльність органів державного управління, виконавчої влади, керівних органів закладів, підприємств, організацій [1].

Адміністративна діяльність – це врегульована нормами адміністративного права діяльність органів державної влади, реалізована в адміністративно-правових формах із викори-

станням адміністративно-правових методів владно-публічного регулювання для реалізації своєї компетенції [2].

З цих визначень та аналізу інших визначень адміністративної діяльності, наведених, зокрема, в роботі А.М.Апарова [3] можна скласти загальне уявлення щодо визначення її, як діяльності органів державної влади (публічної адміністрації).

З часом та необхідністю розвитку змістовної «захисної» спрямованості адміністративного права, зазнало змін розуміння змісту адміністративної діяльності з діяльності органів державної влади суто управлінської спрямованості [3], на діяльність із взаємодії (кооперації) різних суб'єктів в такій діяльності, зокрема суб'єктів публічного та приватного права. Достатньо давно запропоновано вживати оновлене поняття основного різновиду адміністративної діяльності – «публічно-адміністративної діяльності» не суто як діяльність публічної адміністрації, а як кооперовану діяльність або діяльність із взаємодії суб'єктів публічного і приватного права, запропоновано також системні складові адміністративної діяльності: мета, принципи, способи, засоби, методи, продукт [4].

Поняття «адміністративна діяльність» давно потребує конкретизації й уточнення змісту і місця в середовищі існування основних адміністративно-правових понять.

Мета: визначити сутність, зміст і значення в предметі адміністративного права такого адміністративно-правового поняття, як «адміністративна діяльність».

Виклад основного матеріалу дослідження. Висловимо авторську позицію на місце «адміністративної діяльності» в системі інших адміністративно-правових понять.

«Основними ознаками середовища для сучасного публічного управління є:

- адміністративне право, в якому реалізовано конкретні загальні принципи взаємодії влади і громадян (законність; відкритість та прозорість; правова визначеність; право громадян вимагати адміністративної діяльності);

- адміністративна діяльність, що означає реалізацію державної влади (за обумовленими

напрямами та характеристиками) та основної її складової публічно-адміністративної із взаємодії суб'єктів публічного та приватного права» [4].

Відповідно до ст. 2 КАСУ адміністративні суди оцінюють рішення та діяння публічної адміністрації, які постають «в якості об'єкта адміністративного судочинства» [5, с. 21].

Якщо публічне управління в Україні розглядати як соціально-діяльнісну систему, то система передбачає розгляд підсистем діяльності за рівнями (етапами) її формування й реалізації, які в сукупності становлять замкнений цикл:

1) діяльність з формування моделі майбутніх змін суспільних відносин організації діяльності влади й відносин між державою і суспільством;

2) діяльність міжнародних інститутів з формування моделі майбутніх змін суспільних відносин щодо гармонізації національного адміністративного законодавства та законодавства міжнародних спільнот та окремих держав;

3) діяльність правотворча з реалізації державними інститутами моделі майбутніх змін суспільних відносин, пов'язаних з організацією діяльності держави й відносин між громадянами і органами публічної адміністрації в нормативно-правових актах адміністративного законодавства, організованих на засадах адміністративного права;

4) публічна діяльність державних інститутів, що пов'язана з виконанням норм адміністративного законодавства;

5) приватна діяльність, що безпосередньо пов'язана з дотриманням правових норм законодавства, зокрема адміністративного;

6) приватна діяльність у частинах, що безпосередньо не пов'язані з дотриманням правових норм адміністративного законодавства, але залежать від моделі відносин між державою та суспільством.

З наведених вище діяльностей можна виділити перші три як діяльності, які безпосередньо можна зарахувати складовими діяльності з «*формування політики*» адміністративної сфери – власне, політичної діяльності. Три інші можна зарахувати складовими діяльності з «*реалізації політики*» в адміністративній сфері.

Визначальною є ситуація: коли отримується кінцевий продукт політичної діяльності – національне адміністративне законодавство, після третього чи четвертого рівня (етапу) діяльності. Від існуючої моделі отримання продукту залежить на практиці співвідношення публічного та приватного права у державі. Демократичність держави визначається й полягає в тому, де міститься і яка межа співвідношення гарантій та «перешкоджання» реалізації прав громадян, у першу чергу правова межа, у другу – реально забезпечена механізмами державного управління. Межа між ними визначається ступенем правового та неправового втручання (перешкоджання чи сприяння) держави вільній приватній діяльності (відносинам).

Процес «реалізації державної політики» можна розглядати за двома напрямками правовим та неправовим.

Правовим напрямком реалізації політики є застосування законодавства в адміністративній діяльності, яка визначається як циклічний рутинний процес виконавської діяльності, який має початок і закінчення. Продуктом адміністративної діяльності є правозастосовний адміністративний акт.

Важливість усвідомлення і завершеності процесу реалізації політики в теорії і практиці пояснюється тим, що під час охоплення (втручання) політикою публічної діяльності державних інститутів, пов'язаної з виконанням адміністративного законодавства, відбувається додаткове «охоплення/поглинання» сферою публічного права сфери приватного. На практиці, між органами державної влади України відбуваються постійна «торгівля» між політиками і виконавцями, де буде проходити ця межа «охоплення/поглинання» тих чи інших сфер практичної діяльності суспільства (громадян).

Від того, чи включаємо ми у зміст поняття «політика в адміністративній сфері» питання реалізації адміністративного законодавства, залежить, яку державу ми будемо. Політика повинна формалізуватися виключно в нормах адміністративного законодавства та *реалізуватися* в правозастосовній адміністративній

діяльності органів публічної влади та інших суб'єктів.

Реалізація державної політики, в першу чергу, повинна бути забезпечена правовими засобами, де основним є належна адміністративна діяльність, організована за стандартами адміністративної процедури в межах принципів адміністративного права [6].

Політику в адміністративній сфері можна розуміти як діяльність держави з трансформації владних повноважень і певних інтересів суспільства (громадян), держави, торгівлі, промисловості в норми законів та правил адміністративного законодавства, що стосуються організації діяльності влади й відносин між державою і суспільством. Завдання політики в адміністративній сфері полягає у врегулюванні функціонування ефективної системи держави і формуванні законодавчо визначеної системи перешкод

(адміністративних бар'єрів) вільній життєдіяльності соціуму [7].

Результати розгляду різних аспектів політики в адміністративній сфері допоможуть дати більш узагальнене визначення цього терміну: *політика в адміністративній сфері – діяльність держави із формування властивостей адміністративного законодавства України та організації ефективної системи діяльності публічної влади.*

Визначимо загальні межі формування і реалізації політики в адміністративній сфері.

За рівнями реалізації функцій права їх поділяють за способами реалізації адміністративно-правових норм на такі: формування, застосування, виконання, дотримання норм права. Визначені вище підходи наведемо на схемі організації публічного управління в Україні рис. 1.

Рис. 1. Схема організації публічного і правового управління в Україні

Виконавча влада представлена в механізмі розподілу влади органами виконавчої влади, які безпосередньо здійснюють адміністративну діяльність, основною складовою якої є публічно-адміністративна діяльність.

Можна виділити логічні схеми або рівні організації такої діяльності спираючись на описане Ю.Д. Кунєвим та Л.Р. Баязітовим середовище для уявлення адміністративної діяльності [6].

«Графічний спосіб уявлення області адміністративної діяльності (як однієї з ознак середовища для існування адміністративної процедури) є більш пристосованим для цілей порівняння різних теоретичних поглядів щодо місця адміністративної процедури в системі права. На рис. 2 три різні варіанти визначення області адміністративної діяльності подано у співвідношенні з декількома постулатами з теорії держави та стійкими концепціями з юридичних наук: функції держави; принципи поділу влади на гілки; різновиди юридичного процесу. Матеріалізованим втіленням варіанту 1 можна

вважати Адміністративний кодекс УСРР 1927 р., положення якого стосувалися областей як юрисдикційної, так і неюрисдикційної діяльності. За приклади втілення варіанту 2 можна вважати законодавчі акти США та більшості держав Європи з питань, що регулюють адміністративну діяльність та/або адміністративну процедуру. Нарешті, до варіанту 3 можна віднести ті непоодинокі уявлення, що базуються на факті існування законодавства про адміністративні правопорушення та відповідної діяльності, яка може йменуватися адміністративною.

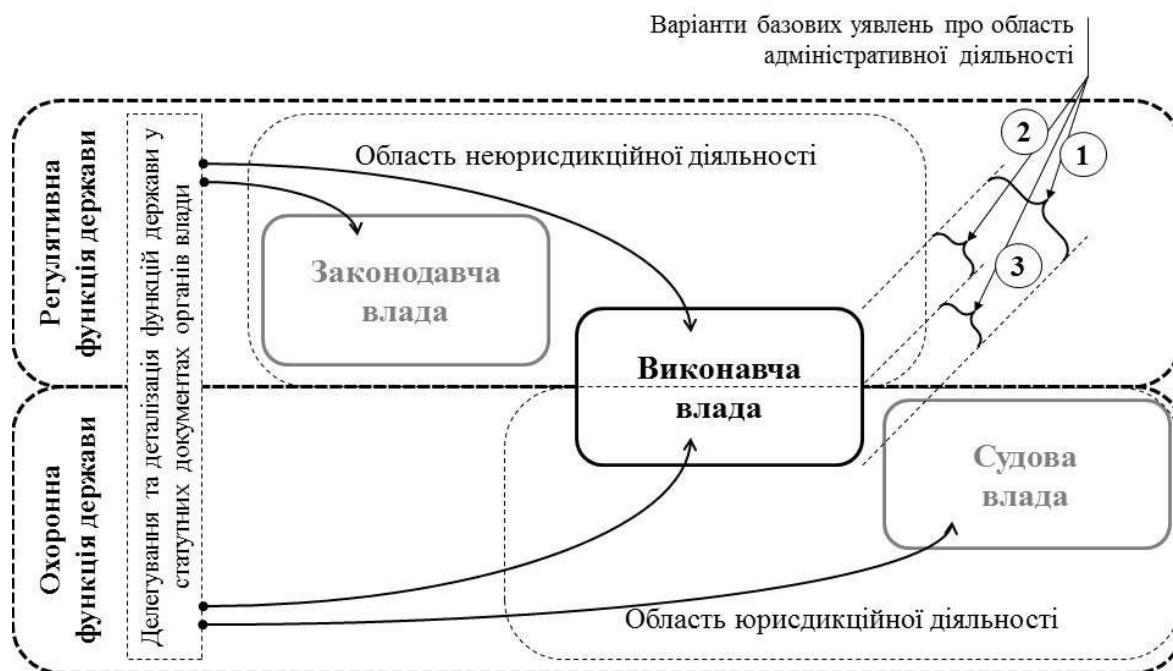

Рис. 2. Варіанти визначення області адміністративної діяльності.

Традиційно адміністративну діяльність означають як реалізацію державної влади (адміністративного законодавства) за обумовленими напрямками та характеристиками.

«За приклад, що ілюструє зміст категорії «адміністративна діяльність» можливо прийняти зміст Адміністративного кодексу УСРР 1927 року. Незважаючи на те, в кодексі не міститься прямого визначення терміну «адміністративна діяльність», зміст цього терміну в достатній мірі розкрито в нормах кодексу. Різновиди адміністративної діяльності подано через встановлення адміністративної

юрисдикції (уповноваження органів на здійснення покладених завдань в «адміністративній царині»), конкретизацію продуктів діяльності (адміністративні акти) та встановлення правил (різного рівня деталізації) вироблення таких продуктів» [6].

Наведемо уточнене визначення понять «адміністративна діяльність» і «публічно-адміністративна діяльність».

Адміністративна діяльність – цілеспрямована практична діяльність уповноважених учасників соціальних процесів щодо впорядкування й узгодження соціальних систем і

процесів з використанням правових засобів, методів та способів, характерних для владної діяльності.

Публічно-адміністративна діяльність – це кооперована діяльність двох суб'єктів правової взаємодії, які виконують власні зобов'язання (умови та формальності), визначені в нормах права, спрямовані на розгляд і забезпечення державних та приватних інтересів шляхом прийняття адміністративних актів у сфері публічного управління.

Таким чином адміністративну діяльність зараховуємо до основного предмету адміністративного права. Але останнім часом активного поширення в навчальній та науковій літературі з адміністративного права набувають й інші підходи щодо розуміння значення і змісту «адміністративної діяльності» як наукової категорії та її місця серед основних адміністративно-правових понять.

Наведемо думки вітчизняних авторів, оприлюдненні в науковій і навчальній літературі з адміністративного права щодо впровадження нового поняття «публічне адміністрування» поряд з поняттям «адміністративна діяльність».

В. Бортняк і К. Бортняк прямо зазначають, що *«Публічне адміністрування як форма реалізації публічної влади, – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації ...»* [8, с. 169].

Автори підручника «Адміністративне право України. Повний курс» за редакцією В. Галунька щодо критеріїв та підстав виокремлення видів публічного адміністрування, зазначають, що за спрямуванням владного впливу публічної адміністрації виокремлюють два види означених видів: зовнішня адміністративна діяльність публічної адміністрації та внутрішньоорганізаційна діяльність публічної адміністрації [9].

О.В. Кузьменко вважає, що «Публічне адміністрування – це діяльність публічної адміністрації щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму» [10, с. 24].

Ще одним значенням «публічного адміністрування» є його ототожнення не з усією адміністративною діяльністю, а з одним з її

різновидів – зовнішньо спрямованою адміністративною діяльністю, для якої в міжнародній науковій літературі існує поняття: «публічно-адміністративна діяльність», як різновид адміністративної [12, с. 190–204].

Автори навчального посібника «Загальне адміністративне право» вважають, що публічне адміністрування – це частина адміністративної діяльності зовнішнього спрямування: «З огляду на це не є публічним адмініструванням діяльність, пов'язана з внутрішньою організацією функціонування (реорганізація підрозділів, переміщення державних службовців, реалізація дисциплінарної відповідальності тощо) органів публічної влади (Верховної Ради України, міністерств, суду, прокуратури, органів місцевого самоврядування тощо). Зазначену діяльність можна назвати внутрішньо-управлінською, яка, однак, так само як і публічне адміністрування, регламентується нормами адміністративного права» [13, с. 40].

Автори навчального посібника «Основи публічного адміністрування» визначають, що: «Публічне адміністрування – це регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг» [14, с. 10].

Автори підручника «Адміністративне право України» прямо вказують, що «Публічне адміністрування як форма реалізації публічної влади – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу і негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності» [15, с. 20].

В підручнику також зазначено, що: «Публічне адміністрування це діяльність суб'єкта публічної адміністрації на виконання владних повноважень публічного змісту. Воно відбувається: шляхом використання засобів управління, надання адміністративних послуг, участі у відносинах судового оскарження

(адміністративного судочинства), участі в адміністративно-деліктних відносинах» [15, с. 102]. Далі автор зазначає, що: «Все це зумовлює необхідність розглядати теорію публічної адміністрації як методологічну основу адміністративного права і використовувати її поняття як базове у формуванні адміністративно-правових відносин» [15, с. 103].

Наведені вище поняття «публічне адміністрування» вітчизняних адміністративістів підпадають під визначення «адміністративна діяльність» та її різновиду: «публічно-адміністративна діяльність» [4].

Видано й значну кількість наукової літератури з адміністративного права, навіть дисертацій, зокрема Є.О. Жукової «Види публічного адміністрування: проблеми правової теорії і практики», які теж не пропонують чіткого і зрозумілого місця публічного адміністрування в предметі адміністративного права, обґрунтовуючи наявність в адміністративному праві категорії «публічне адміністрування» потребою зміни загальної спрямованості адміністративного права з «управлінської» на «захисну» [16, с. 50–90].

Аналізуючи сучасну вітчизняну літературу з адміністративного права здається, що автори намагаються замінити або витіснити поняття «адміністративна діяльність» поняттям «публічне адміністрування», з нечітким визначенням форм і методів «публічного адміністрування» [11]. Але такий підхід призводить до невизначеності та неконкретності основних понять адміністративного права, оскільки нове поняття застосовується без належної аргументації і наукової концепції, яка б визначала місце публічного адміністрування в системі адміністративно-правових понять та його співвідношення з іншими поняттями, такими як «адміністративна діяльність», адміністративне право», «адміністративне законодавство». Не в останню чергу цьому заважає практика оперування похідними термінами як первинними (базовими) та тенденція розмноження варіантів тлумачень ззовні ідентичних похідних термінів.

А.Т. Комзюк зазначає, що «Замість того, щоб досліджувати проблеми адміністративно-правового регулювання різних управлінських явищ, увага відволікається на публічне адміністрування, яке й до предмета адміністративного права мало хто відносить. Як результат, з'явилося чимало праць адміністративістів, присвячених адмініструванню в різних галузях. При цьому особлива частина адміністративного права (чи особливе адміністративне право) виглядає як набір видів адміністрування залежно від цих галузей. Цьому термін «право» там навіть не використовується. То чи можна це вважати правовими дослідженнями?» [17].

Публічне адміністрування в працях науковців демократичних країн подається як діяльність і галузь знань, пов'язані з існуванням наукових шкіл політології та державного управління [18; 19].

Висновки. Правову складову публічного управління характеризують основні адміністративно-правові поняття «адміністративне право», «адміністративна діяльність», «адміністративне законодавство». Подано систему діяльностей, складових системи публічного управління. Політика в адміністративній сфері *формалізується* в нормах адміністративного законодавства та *реалізується* в адміністративній діяльності, в першу чергу, як діяльності із правової взаємодії суб'єктів приватного і публічного права. Поняття «адміністративна діяльність» створює єдність підходу до її правового регулювання нормами матеріального та формального адміністративного права [20] і є основним предметом адміністративного права [21, с. 87-88].

Зарубіжний досвід і підхід до розвитку системи публічного управління базується на фундаменті чітко вивіреної і сталої правової системи, яка забезпечує правовими засобами адміністративної діяльності права і законні інтереси громадян на мінімально необхідному рівні.

Українське адміністративне право і законодавство знаходяться на стадії розвитку, коли не сформовано навіть сталої поняття адміністративної діяльності, системного її сприйняття,

подання й унормування адміністративним правом, де «захисна» функція адміністративного права повинна гарантуватися застосуванням правових засобів і способів адміністративної діяльності за стандартами адміністративної процедури.

Запровадження в багатьох публікаціях з адміністративного права поняття «публічне адміністрування», яке поглинає або заміняє поняття «адміністративна діяльність», відбувається безсистемно, за відсутності розуміння його значення, змісту і місця в системі адміністративно-правових понять.

Для подальшого розвитку теорії адміністративного права потрібний розвиток змістовної складової основних складових адміністративної сфери: «адміністративне право, адміністративне законодавство, адміністративна діяльність», а не додавання нових понять, зміст, місце і значення яких не визначені.

Література

- Лісовий В.С. Адміністративна діяльність. *Енциклопедія Сучасної України*. 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-42668>.
- Граї М.П. Адміністративна діяльність. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Адміністративна діяльність](https://vue.gov.ua/Адміністративна_діяльність).
- Апаров А.М. Види адміністративно-публічної діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. С. 94-98. URL: https://web.archive.org/web/20200110060518/http://vjhr.sk/archive/2014_2/17.pdf
- Кунєв Ю.Д., Дувінг В.О. Публічно-адміністративна діяльність – об'єкт адміністративно-правової науки. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 40-48.
- Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / за заг. ред. Р.С. Мельника. Херсон: Гельветика, 2019. 1030 с.
- Кунєв Ю.Д., Баязітов Л.Р. Адміністративна процедура: загальна проблематизація праворозуміння та правозасування. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2015. № 2. С. 79–93.
- Кунєв Ю.Д., Баязітов Л.Р. Визначення сутності та змісту основного митно-правового поняття: митна політика. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2013. № 2. С. 7–18.
- Бортняк В.А., Бортняк К.В. Публічне адміністрування як зовнішній вираз реалізації юридичної діяльності державної влади. *Problems of implementation of science into practice: Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference*. Oslo, Norway 20-21 April 2020. P. 168-170.
- Адміністративне право України. Повний курс. Навчальний посібник / за ред. Галунька В.В. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
- Кузьменко О.В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування». *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2009. № 3(12). С. 20-24. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.12.8761>
- Адміністративне право. загальна частина. Мультимедійний навч. посіб. Нац. акад. внутр. справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec7.html.
- Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. Київ: К.І.С., 2009. 552 с.
- Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ: Baite, 2014. 376 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/358156.pdf>.
- Основи публічного адміністрування: навч. посіб. / Ю.П. Битяк, Н.П. Матюхіна, М.С. Ковтун та ін.; за заг. ред. Н.П. Матюхіної. Вид. 2-ге, допов. та перероб. Харків: Право, 2021. 238 с.
- Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
- Жукова Є.О. Види публічного адміністрування: проблеми правової теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2023. 499 с.
- Комзюк А.Т. Публічне адміністрування і сучасна доктрина адміністративного права. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*. Харків, 2017. С. 15–18. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_06_2017/pdf/3.pdf.

18. Lalor Stephen. A General Theory of Public Administration. Dublin. 2014. 222 p.

19. Donald F. Kettl The future of public administration. URL: https://web.archive.org/web/20131019202718id_/http://www2.h-net.msu.edu/~pubadmin/tfreport/kettl.pdf.

20. Yuriy Kunev, Oksana Myronets. Administrative law: material, processual and formal components. *Administrative Law and Process*. 2021. № 1 (32). С. 15–27. URL: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2021.1.02>.

21. Кунєв Ю.Д. Предмет адміністративного права: стан та проблеми дослідження. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2022. № 4(65). С. 80–91. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.65.17043>

References

1. Lisovyi V.S. Administratyvna diialnist. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-42668>.

2. Hrai M.P. Administratyvna diialnist. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL: <https://vue.gov.ua/Administratyvna-diialnist>.

3. Aparov A.M. Vydy administratyvno-publichnoi diialnosti. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. S. 94-98. URL: https://web.archive.org/web/20200110060518/http://vjhr.sk/archive/2014_2/17.pdf

4. Kuniev Yu.D., Duvinh V.O. Publichno-administratyvna diialnist – ob'ekt administratyvno-pravovoi nauky. *Pravova pozytsiia*. 2019. № 4 (25). S 40-48.

5. Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy / za zah. red. R.S. Melnyka. Kherson: Helvetyka, 2019. 1030 s.

6. Kuniev Yu.D., Baiazitov L.R. Administratyvna protsedura: zahalna problematyzatsiia pravorozuminnia ta pravozasuvannia. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pravo*. 2015. № 2. S. 79–93.

7. Kuniev Yu.D., Baiazitov L.R. Vyznachennia sutnosti ta zmistu osnovnoho mytno-pravovoho poniattia: mytna polityka. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pravo*. 2013. № 2. S. 7–18.

8. Bortniak V.A., Bortniak K.V. Publichne administruvannia yak zovnishnii vyraz realizatsii yurydychnoi diialnosti derzhavnoi vlady. *Problems of implementation of science into practice: Abstracts of XIII International Scientific and Practical*

Conference. Oslo, Norway 20-21 April 2020. S. 168-170.

9. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs. Navchalnyi posibnyk / za red. V.V. Halunka. Kherson: OLDI-PLIuS, 2018. 446 c.

10. Kuzmenko O.V. Pravova determinatsiia poniattia publichne administruvannia. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2009. № 3(12). S. 20-24. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.12.8761>

11. Administratyvne pravo. Zahalna chastyna. Multymediyni navchalnyi posibnyk. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec7.html.

12. Shmidt-Assmann E. Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehuliuvannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava / per. z nim. H. Ryzhkov, I. Soiko, A. Bakanov; vidp. red. O. Syroid. Kyiv: K.I.S., 2009. 552 s.

13. Melnyk R.S., Bevzenko V.M. Zahalne administratyvne pravo: Navchalnyi posibnyk / za zah. red. R.S. Melnyka. Kyiv: Vaite, 2014. 376 s. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/358156.pdf>.

14. Osnovy publichnoho administruvannia: navch. posib. Iu.P. Bytiak, N.P. Matiukhina, M.S. Kovtun ta in.; za zah. red. N.P. Matiukhinoi. Vyd. 2-he, dopov. ta pererob. Kharkiv: Pravo, 2021. 238 s.

15. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk / za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Vydannia chetverte. Kherson: OLDI-PLIuS, 2021. 656 s.

16. Zhukova Ye.O. Vydy publichnoho administruvannia: problemy pravovoi teorii i praktyky: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07; Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho, Khmelnytskyi, 2023. 499 s.

17. Komziuk A.T. Publichne administruvannia i suchasna doktryna administratyvnoho prava. *Suchasni problemy administratyvnoho prava ta protsesu*. Kharkiv, 2017. S. 15-18. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_06_2017/pdf/3.pdf.

18. Lalor Stephen. A General Theory of Public Administration. Dublin. 2014. 222 p.

19. Donald F. Kettl. The future of public administration. URL: <https://web.archive.org/web/>

20131019202718id_/http://www2.h-net.msu.edu/~pubadmin/tfreport/ketl.pdf.

20. Yu. Kunev, O. Myronets. Administrative law: material, processual and formal components. *Administrative Law and Process*. 2021. № 1 (32). С. 15-27. URL: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2021.1.02>.

21. Kunev Yu.D. Predmet administratyvnoho prava: stan ta problemy doslidzhennia. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2022. № 4(65). S. 80–91. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.65.17043>

Yuriy Kunev

«ADMINISTRATIVE ACTIVITY»: ESSENCE, CONTENT AND MEANING IN THE SUBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: kunev@ukr.net

The purpose of the article: determine the essence, content and meaning in the subject of administrative law of such an administrative-legal concept as «administrative activity». **Research methods:** systematic analysis and synthesis, doctrinal knowledge of the theory of administrative law; methods of dialectical and formal logic made it possible to formulate and clarify the main concepts of administrative activity, as well as a method of generalization and modeling of new theoretical knowledge. **Results:** identified problems of further development of the concept and system of administrative activity. A system of activities, components of the public administration system, is presented. Policy in the administrative sphere is formalized in the norms of administrative legislation and is implemented in administrative activity, primarily as an activity of legal interaction between subjects of private and public law. The application of the concept of «administrative activity» creates a unity of approach to its legal regulation by the norms of substantive and formal administrative law. The foreign experience and approach to the development of the public administration system is based on the foundation of a clearly verified and stable legal system, which ensures the rights and legitimate interests of citizens at the minimum necessary level by legal means. The introduction of the concept of «public administration», which absorbs the concept of «administrative activity» in the theory of administrative law of Ukraine, takes place unsystematically, in the absence of an understanding of its meaning, content and place in the system of administrative and legal concepts. **Discussion:** the proposition that the legal component of public administration is characterized by the basic concepts of «administrative law», «administrative activity», «administrative legislation» is argued. A definition of the concepts «administrative activity» and «public-administrative activity» is proposed.

Key words: administrative sphere; administrative activity; administrative law; administrative legislation; subject of administrative law; public administration; public management; public-administrative activity.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2024

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: 4527805@stud.nau.edu.ua

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду регулювання адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування. **Методи дослідження:** обрана тема наукового дослідження потребує застосування різноманітних наукових методів і підходів для отримання якісних результатів. Тому для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз; системний метод; аналітичний тощо. **Результати:** майбутня політична стабільність нашої держави, а також ефективне функціонування органів місцевого самоврядування багато в чому залежить від оптимального впровадження та реалізації адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, метою якої є гарантування надійного та ефективного механізму прийняття адміністративних рішень щодо прав та інтересів громадян. Основна функція адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування полягає в забезпеченні ефективного та дієвого виконання й застосування закону в інтересах суспільства. **Обговорення:** досягнення нової якості місцевого самоврядування неможливе без кардинальних змін у підходах до розуміння інституційних та процедурних засад політичних та адміністративних процесів місцевої демократії на рівні місцевого самоврядування. Тому немає сумнівів, що головною передумовою демократичного розвитку будь-якої країни є становлення та успішний розвиток інституту місцевого самоврядування. Важливим чинником для розвитку інститутів самоврядування є процес глобалізації, який суттєво змінює суспільно-політичні відносини, змінює принципи взаємодії територіальних громад, політичних організацій, органів місцевого самоврядування. Задля ефективного здійснення повноважень місцевого самоврядування на місцевому рівні важливим є комплексний досвід регулювання адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування; адміністративна процедура; зарубіжний досвід; публічне адміністрування.

Постановка проблеми та її актуальність. Безперечно, досягнення нової якості місцевого самоврядування неможливе без кардинальних змін у підходах до розуміння інституційних та процедурних засад політичних та адміністративних процесів місцевої демократії на рівні місцевого самоврядування. Тому немає сумнівів, що головною передумовою демокра-

тичного розвитку будь-якої країни є становлення та успішний розвиток інституту місцевого самоврядування.

Разом з тим практика реформ переважної більшості країн на рубежі XX-XXI століть наочно показала, що без створення сильної держави ця мета практично недосяжна, і в такій ситуації принципово важливим і актуальним

постає завдання виявлення сутнісних характеристик місцевого самоврядування і вивчення основних складових його успішного розвитку шляхом запозичення позитивного зарубіжного досвіду в цій сфері.

Слід підкреслити, що питання місцевого самоврядування як ніколи актуальні на сучасному етапі. Перехід України до нової моделі місцевого самоврядування та відхід від тієї, що склалася за часів Радянського Союзу, потребує пильної уваги та детального вивчення, оскільки багато в чому несистемна, непродумана та теоретично необґрунтована практика реформування адміністративно-територіальної організації суспільства у пострадянський період призвела до очевидних негативних наслідків.

Важливим чинником для розвитку інститутів самоврядування є процес глобалізації, який суттєво змінює суспільно-політичні відносини, принципи взаємодії територіальних громад, політичних організацій, органів місцевого самоврядування. Задля ефективного здійснення повноважень місцевого самоврядування на місцевому рівні важливим є комплексний досвід регулювання адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблематиці, пов'язаній із розглядом та аналізом адміністративних процедур у сучасній вітчизняній і зарубіжній адміністративно-правовій науці, присвячені численні праці таких відомих українських учених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, В.М. Бевзенко, І.В. Болокан, О.Г. Бондар, Ю.А. Волкова, Д.В. Лученко, О.О. Маркова, О.В. Марченко, Р.С. Мельник та інші.

Незважаючи на значну кількість публікацій з питань місцевого самоврядування, проблема ролі адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування залишається недостатньо вивченою. Це пов'язано, по-перше, з недооцінкою процесів, що відбуваються на місцевому рівні, як важливих чинників, що впливають на розвиток політичної системи суспільства; по-друге, з необхідністю постійної наукової рефлексії процесів, що відбуваються на нижчих рівнях

публічної влади, що особливо актуально в умовах формування інституту місцевого самоврядування та його реформування в умовах дії воєнного стану; по-третє, з необхідністю удосконалення методологічного інструментарію дослідження цього явища.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду регулювання адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Органи місцевого самоврядування, а також органи державної влади залучаються до реалізації єдиної державної політики, вирішення проблем, що стосуються сфери спільної компетенції, таких як охорона здоров'я та медичне обслуговування, дошкільна, загальна та середня професійна освіта, право на житло, утримання доріг тощо, що свідчить про постійну взаємодію державних та муніципальних органів влади. Крім того, конституційне положення про взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування як елементів єдиної системи публічної влади вказує на мету такої взаємодії – найбільш ефективне вирішення проблем на благо населення, яке проживає на відповідній території. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування є одним із ключових напрямів реалізації всієї державної політики. Саме злагоджене функціонування системи публічної влади визначає якість розвитку демократичних інститутів і всіх сфер життєдіяльності. Крім того, зростання громадської активності стає організованим із створенням та розширенням органів самоорганізації [1].

Публічні функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування є їх повноваженнями, які ці органи мають право здійснювати у взаємодії з органами державної влади. Для такої взаємодії є ряд умов. По-перше, є повноваження, які можуть здійснювати виключно органи державної влади або органи місцевого самоврядування. Сюди відноситься, наприклад, правотворча діяльність органів державної влади або питання місцевого значення муніципальних влад. Тому взаємодія між державними та місцевими органами влади не

повинна суперечити закону. По-друге, повноваження, що реалізуються при взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, не повинні суперечити одна одній. Крім функцій, які є спільними для органів державної влади та місцевого самоврядування, варто виділити їх основні принципи соціальної взаємодії: доцільність; взаємна ефективність і обґрунтованість; прихильність до спільних цінностей; принцип диференціації; і принцип рівноваги або стабільності системи. Вважаємо, що ці принципи цілком можуть бути застосовні до характеристики державно-муніципальної взаємодії, оскільки державні органи та місцеве самоврядування функціонують в єдиному соціальному полі.

Муніципалітети – це найближчі до людей установи державного управління, тому місцевий рівень влади є дуже сприятливим для розвитку державного управління [2]. Будь-яка взаємодія – це активний процес, який включає в себе прямі і зворотні зв'язки між елементами. У випадку з органами публічної влади взаємодія її елементів передбачає не тільки керівний вплив органів державної влади на місцеве самоврядування в силу підлеглихості останньої, а й їх організаційну взаємодію, що забезпечує цілеспрямоване та ефективне вирішення завдань на благо населення.

Історія людства свідчить про поступове виникнення та еволюцію структур місцевого самоврядування в різних країнах світу, зі складною взаємодією між місцевими громадами та центральною владою [3]. На сучасному етапі успішна взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування зводиться до досягнення їх ефективної взаємодії у вирішенні спільних проблем, що безпосередньо залежить від послідовного та цілеспрямованого розвитку моделі взаємодії рівнів органів публічної влади.

Умовно їх можна поділити на три: адміністративні, децентралізовані та дуалістичні. Адміністративна (централізована) модель побудови відносин зводиться до жорсткого підпорядкування місцевого самоврядування державі. У цій моделі місцеве самоврядування є продовженням державного управління, а місцеве самоврядування фактично замінюється

місцевою державною адміністрацією. Така модель була притаманна радянському періоду взаємодії державної та місцевої влади. Варто зазначити, що радянська модель місцевого самоврядування зберігає наукову цінність та є цікавою з точки зору вивчення тоталітарних, надмірно централізованих систем державного управління [4].

Децентралізована модель характеризується повним відокремленням місцевого самоврядування від державного, при цьому органи місцевого самоврядування займаються лише питаннями місцевого значення. Крім того, громадяни децентралізованих громад мають більше довіри до місцевої влади та частіше беруть участь у місцевих виборах, тому найбільш вірогідним механізмом є демократичний процес об'єднання для побудови нових місцевих громад [1]. Однак на практиці складно знайти децентралізовану модель взаємодії держави та місцевої влади в чистому вигляді, саме тому, що місцеві органи влади є похідними від держави та залежними від неї.

Дуалістична (змішана) модель побудови відносин між державою та місцевими органами влади передбачає незалежність місцевого самоврядування в межах визначеної законом конкретної компетенції. При використанні цієї моделі місцеве самоврядування набуває дуалістичного характеру, воно є одночасно державним і громадським інститутом. Спільним для вищезазначених моделей є те, що органами місцевого самоврядування є органи, які обираються безпосередньо громадянами, а місцевою адміністрацією – ті, що призначаються центральною владою. Однак справедливо буде сказати, що виборність – не єдина особливість органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування повинні бути не тільки виборними, а й мати певний набір повноважень, певну незалежність, тобто мати реальні права.

Повноваження місцевих органів влади, як правило, закріплені в спеціальних нормативних актах. У ряді зарубіжних конституцій є або глави, або окремі статті, присвячені регулюванню місцевого самоврядування. Як правило, такі глави мають невеликий розмір і містять поси-

лання на чинне законодавство тієї чи іншої держави. Наприклад, в Конституції Японії є глава 8 «Місцеве самоврядування», яка включає в себе всього чотири статті (ст. 92-95). Цей розділ містить лише основні принципи та положення, що стосуються місцевого самоврядування. Зокрема, в ньому зазначено, що в країні є такі органи і їх робота встановлена законом, головні посадові особи органів державної влади обираються населенням, а місцеві органи влади мають право розпоряджатися своїм майном. Спеціальний закон, який стосується конкретного органу місцевого самоврядування, може бути прийнятий парламентом лише за згодою більшості виборців, які проживають на території місцевої влади. При цьому парламент, як національний орган, повинен враховувати думку жителів тієї чи іншої місцевості, якщо закон стосується їх інтересів.

Конституція Італії включає в себе главу 5 «Регіони, провінції і громади» 2. Цей розділ в основному присвячений регулюванню правового статусу регіонів. Статус італійських регіонів досить специфічний, є регіони з автономним статусом і зі звичайним статусом. Регіон не зовсім вписується в поняття «місцева» адміністративно-територіальна одиниця, та й органи влади тут мають більші повноваження. Що стосується органів провінцій і комун, то в італійській Конституції про них сказано дуже мало, зокрема: «Провінції і комуни є автономними утвореннями в межах принципів, встановлених загальними законами республіки» (ст. 128); «Провінції і комуни є також територіальними одиницями державного регіонального поділу» (ст. 129). Також зазначено, що детальне правове регулювання встановлюється законами.

Законодавство Фінляндії, що регулює місцеве самоврядування, відповідає статтям Європейської хартії місцевого самоврядування. Загалом, хоча місцеве самоврядування у Фінляндії захищене конституцією та законом, воно сильно залежить від держави та багато в чому обмежене. Нинішня урядова реформа кидає виклик місцевому самоврядуванню, встановлюючи новий регіональний рівень

управління, змінюючи фінську систему місцевого самоврядування.

Тягар надання публічних послуг змушує органи місцевого самоврядування проводити реформи, що, у свою чергу, впливає на відносини між центральними та місцевими органами влади. У Фінляндії найбільші виклики для дотримання та реалізації принципів Хартії пов'язані з широкими повноваженнями муніципалітетів, фінансовими обмеженнями та сильним державним управлінням [5].

Інститут місцевого самоврядування може сприяти становленню та поглибленню демократичного процесу та практики, а також забезпеченню розвитку держави за участі територіальних громад. Наприклад, німецьке законодавство досить детально регулює питання місцевого самоврядування та врядування.

Кілька статей, присвячених цьому питанню, містяться у Федеральній конституції – головному законі ФРН. Зокрема, варто звернути увагу на статтю 28, яка говорить, що в землях, районах і громадах народ повинен мати представництво, встановлене загальними, прямими, вільними, рівними і таємними виборами.

У цьому нормативно-правовому акті також зазначено, що громадам має бути надано право регулювати в рамках закону під свою відповідальність усі справи територіальної громади. При цьому під громадами розуміють територіальні одиниці місцевого рівня, які за розміром перевищують федеральні суб'єкти земель. Громади та об'єднання громад також згадуються в пункті 3 статті 1055 Федеральної конституції.

Однак, згідно з німецьким законодавством, питання місцевого самоврядування найбільш детально регулюються на рівні земель. Кожна земля в Німеччині має свою конституцію, і в кожній землі діють спеціальні закони про місцеве самоврядування. Наприклад, у Баден-Вюртемберзі є комплексне регулювання щодо громад. Цей нормативний акт складається з п'яти частин і включає в себе 147 пунктів. Безперечно, такий об'ємний нормативно-правовий акт дуже детально регулює питання місцевого самоврядування.

Одна з демократичних європейських країн – Французька Республіка – розробила дієздатну та ефективну модель місцевого самоврядування та накопичила законодавчу базу з цих питань. Конституція Франції дуже лаконічно регулює питання місцевих влад, в ній міститься розділ 12 «Про територіальні колективи», в якому згадуються лише дві адміністративні одиниці Франції, які можна віднести до місцевих органів влади. Таким чином, територіальні колективи Республіки – це комуни, департаменти, заморські території. Будь-які інші територіальні колективи створюються законом. Ці колективи вільно управляються виборними органами при дотриманні умов, передбачених законом (ст. 72). Конституція Франції лише визначає, які адміністративні одиниці існують і встановлює принцип виборних органів, які повинні бути в цих одиницях, а також посилається на закон: питання французького самоврядування регулюються законом.

Розуміння того, як відбулися політичні зміни в Іспанії та Греції, передбачає вивчення особливостей кожного перехідного процесу та впливу, який він мав на побудову сучасних суспільств у цих країнах [6]. Наприклад, в конституціях Іспанії та Греції не використовується термін «місцеве самоврядування», а в цих нормативно-правових актах використовується категорія «місцева адміністрація». У частині 8 глави 2 Конституції Іспанії «Про місцеву адміністрацію» зазначено, що Конституція гарантує автономію муніципалітетів, які мають всі права юридичної особи, а управління ними доручено відповідним муніципальним радам, до складу яких входять алькальди і радники. Радники обираються населенням муніципалітету загальним, рівним, вільним, прямим і таємним голосуванням на умовах, встановлених законом, а алькальди обираються радниками або населенням.

Варто відзначити, що термін «муніципалітет» або «муніципальний орган» в ряді країн рівносильний поняттю органу місцевого самоврядування – виборного органу. У США та Англії муніципалітетами називають лише міські органи, тоді як в інших країнах

муніципалітетом називають будь-який виборний орган.

Таким чином, можна зробити висновок, що термінологія, яка використовується в різних країнах світу, досить своєрідна. Одні і ті ж органи можуть називатися адміністративними, управлінськими, і органами самоврядування, але, згідно з викладеними в теорії принципами, їх слід розрізняти, так як обираються тільки представники відповідних органів.

Важливо також відзначити, що 15 жовтня 1985 року була прийнята Європейська хартія місцевого самоврядування, яка є обов'язковою для виконання державами-членами Ради Європи і встановлює найважливіші конституційні та законодавчі принципи місцевого самоврядування. У ній зазначено, що принцип місцевого самоврядування повинен бути визнаний в законодавстві країни і, по можливості, в Конституції країни.

Необхідно також звернути увагу на дуже важливий принцип, закріплений в Європейській хартії місцевого самоврядування, суть якої полягає в тому, що органи місцевого самоврядування в межах, встановлених законом, мають повну свободу дій щодо прийняття власних ініціатив з будь-якого питання, яке не виключено з їх компетенції і не належить до компетенції іншого органу влади [7]. Таким чином, закріплюється принцип виключної компетенції і виділяється певна сфера самостійних повноважень цих органів. Таким чином, можна назвати два основні принципи діяльності органів місцевого самоврядування і самоврядування як явища в цілому: виборність і певний набір прав.

Основними цілями муніципальної діяльності є поліпшення умов життя громадян і створення сприятливого середовища для населення муніципалітету. Важливу роль у досягненні цієї мети відіграє діяльність органів місцевого самоврядування щодо задоволення основних життєвих потреб громадян, що передбачає розвиток місцевої інфраструктури та організацію надання публічних послуг, а відповідно й питання реалізації адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування у кожній країні вирішується шляхом функціонування власного

механізму прийняття адміністративних рішень. У результаті їх функціонування у світі з'явилася велика кількість видів адміністративних процедур і сформувалися конкретні моделі, спрямовані на виконання нових завдань і функцій відповідно до нових умов спільного управління (*collaborative governance*) та напрямів адміністративної реформи [8].

На модель адміністративної процедури впливає тип адміністративної системи, у межах якої вона виникає і розвивається. Зарубіжні вчені розрізняють два типи адміністративної системи – юридичну, яка притаманна більшості країн ЄС та менеджеральну систему, яка притаманна США [8].

Варто вказати, що більшість країн ЄС намагалися кодифікувати адміністративну процедуру: одні за допомогою загального закону (Німеччина, Іспанія, Італія, Грузія, Греція тощо), інші – за допомогою галузевих законів (Україна), окремі – за допомогою кодексів (Польща [9], Франція [10]).

На сучасному етапі виділяють, з поміж інших моделей адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, є модель адміністративної процедури третього покоління, яку називають колаборативною моделлю, оскільки вона ґрунтується на співпраці як між органами місцевого самоврядування та приватними особами, які активно залучаються в процес прийняття рішень з метою забезпечення їх участі на різних стадіях процедури.

Особливістю названої моделі є те, що рішення приймаються в межах процедури, а в її основі лежать два основні принципи, а саме: співпраця і творчість. Співпраця актуальна та необхідна в тому разі, якщо органу місцевого самоврядування потрібні спільні зусилля з боку інших органів або громадськості в певній сфері урядування. Ця модель спрямована на пошук оптимальних рішень, оскільки в ній враховуються всі інтереси і кожна сторона поділяє відповідальність на різних стадіях та етапах процедури [11, с. 14-18]. Співпраця органу місцевого самоврядування та інших учасників процесу зосереджує увагу на адаптивному вирішенні проблем, широкій участі різних

суб'єктів, гнучкості в пошуку рішень, а також розподілі завдань між державним та приватним секторами. І відбувається все наведене за допомогою певної адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування.

Творчий характер адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування виражається в прийнятті рішень та діях, які супроводжують спільну діяльність органів місцевого самоврядування та інших осіб, зокрема, комплексні процедури в ЄС (*composite procedures*). Результатом адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, є не тільки рішення, а й інші види спільної діяльності на різних етапах циклу формування політики та реалізації органами місцевого самоврядування своїх повноважень. Так, прикладами адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування є процедури «конкурентного діалогу» і «конкурентні процедури з переговорами» [8].

Найбільш оптимальним прикладом у питанні закріплення більшості елементів, характерних для моделі адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, є Французький Кодекс взаємовідносин між громадськістю та адміністрацією (CRPA), в якому закріплені положення, які регулюють правила проведення відкритих консультацій, переговорів адміністрації з громадськістю, у тому числі online, інститут «*enquête publique*», обмін інформацією між адміністрацією та громадськістю через запити та низка інших прогресивних положень [12].

Крім того варто зазначити, що в Угорщині, після вступу до Європейського Союзу, в 2006 році був введений особливий адміністративний процедурний режим для полегшення і прискорення окремих адміністративних процедур. Такі адміністративно-процесуальні положення включали так звані «прискорені» процедури, скорочені процесуальні строки та форми комунікації, особливо щодо співпраці між органами місцевого самоврядування та іншими

суб'єктами. Ці інструменти гарантували можливість ефективного, цілеспрямованого та швидкого використання ресурсів як з національного бюджету, так і, зокрема, з фондів Європейського Союзу, в оптимальні строки [13].

Проте у спеціальній літературі підкреслюється, що вимоги, пов'язані з ефективністю цих адміністративних процедур, особливо вимога щодо швидкості, може негативно вплинути на забезпечення прав осіб та ефективне забезпечення їх інтересів [14].

Розглядати модель німецької адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування доцільно через її внутрішню структуру, яка відображається в Законі ФРН «Про адміністративну процедуру» і тим самим відрізняє її від інших моделей (зокрема, американської або французької). Аналізуючи положення наведеного закону, варто вказати, що в «нормативній моделі адміністративної правозастосовної процедури» чітко визначаються: 1) цільове призначення процедури та функції; 2) сфера діяльності та застосування; 3) учасники процедури; 4) принципи процедури; 5) внутрішня структура; 6) правові засоби, які забезпечують контроль за результатами процедури [15].

Крім закону про адміністративну процедуру, у Німеччині діють ще й інші спеціальні акти, які закріплюють додаткові вимоги формального і процедурного характеру до окремих сфер адміністративного права. Вони замінюють собою правила закону як *lex specialis* [16]. Учасником є не просто та особа, правам якої може бути завдано шкоди або вони в якийсь спосіб можуть бути порушені в результаті прийняття рішення, а особа, яка бере участь або в силу закону, або на підставі звернення до адміністративного органу і вважається учасником адміністративної процедури. Таким чином доцільно зазначити, що у німецькій адміністративній моделі гармонійно узгоджені потреби ефективного управління з верховенством закону та повагою прав громадян.

Висновки. Підсумовуючи наведене доцільно дійти висновку, що як показує зарубіжний

досвід, майбутня політична стабільність нашої держави, а також ефективне функціонування органів місцевого самоврядування багато в чому залежить від оптимального впровадження та реалізації адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, метою якої є гарантування надійного та ефективного механізму прийняття адміністративних рішень щодо прав та інтересів громадян. Основна функція адміністративної процедури як інструменту забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування полягає в забезпеченні ефективного та дієвого виконання й застосування органами місцевого самоврядування закону в інтересах суспільства.

Література

1. Arends H., Brik T., Herrmann B., Roesel F. Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2023. № 51(4). P. 1356–1365. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>
2. Krüger D., Mohamad-Klotzbach C., Pfeilschifter R. Local self-governance in antiquity and in the global south: Theoretical and empirical insights from an interdisciplinary perspective. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110798098/html>
3. Захарченко В. Участь громадян та держави в забезпеченні ефективної діяльності органів місцевого самоврядування (в контексті реформи децентралізації). *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 1(21). С. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-32-37>
4. Марченко В. Системи місцевого самоврядування в контексті проведення реформи децентралізації влади в Україні. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2023. № 2(2). С. 8–17. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20230202.02>
5. Brezovnik B., Hoffman I., Kostrubiec J. Local self-government in Europe URL: <http://www.lex-localis.press/index.php/LexLocalisPress/catalog/book/LocalGovernmentEurope>

6. Fytili M., Cardina M. From History to Memory: Representations of Regime Change in Portugal, Spain and Greece. URL: <https://journals.openedition.org/mcv/18846>

7. European Charter of Local Self-government (1985). URL: <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-eng/1680a87cc3>

8. Markova O.O. Review of the state of administrative procedure regulation in the field of providing administrative services. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 187–193

9. Kodeks postępowania administracyjnego: Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19600300168>

10. Code des relations entre le public et l'administration. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000031366350/>

11. Freeman J. Collaborative Governance in the Administrative State. *UCLA Law Review*. 1997. Vol. 45. Issue. 1. P. 1-99.

12. Маркова О.О. Світові моделі адміністративної процедури. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 1. С. 105–111.

13. Волкова Ю.А. Фіскальна децентралізація: світовий досвід та шляхи реалізації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 240-242. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/57>

14. Siket J. Local self-governments' competences in administrative procedures related to prioritized investments in Hungary. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series VII: Social Sciences*. 2024. Vol. 17(66). No. 1. P. 177-184. DOI: <https://doi.org/10.31926/but.ssl.2024.17.66.1.1>

15. Horbalinskiy V., Markova O., Volkova Yu., Litoshko V., Hlukhoveria K. Modalities of protection of the rights of individuals according to the administrative-procedural order and in legal-administrative procedures. *Cuestiones Políticas*. № 41(78). P. 94-103. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.06>

16. Bader J., Ronellenfitch M. *Verwaltungsverfahrgesetz. Kommentar Administrative Procedure Act. Commentary*, 2010 s.

References

1. Arends H., Brik T., Herrmann B., Roesel F. Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2023. № 51(4). P. 1356–1365. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002>

2. Krüger D., Mohamad-Klotzbach C., Pfeilschifter R. Local self-governance in antiquity and in the global south: Theoretical and empirical insights from an interdisciplinary perspective. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110798098/html>

3. Zakharchenko V. Uchast hromadyan ta derzhavy v zabezpechenni efektyvnoyi diyalnosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya (v kontesti reformy detsentralizatsiyi). *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*. 2020. № 1(21). S. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-32-37>

4. Marchenko V. Systemy mistsevoho samovryaduvannya v konteksti provedennya reformy detsentralizatsiyi vlady v Ukraini. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2023. № 2(2). S. 8–17. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20230202.02>

5. Brezovnik B., Hoffman I., Kostrubiec J. Local self-government in Europe URL: <http://www.lex-localis.press/index.php/LexLocalisPress/catalog/book/LocalGovernmentEurope>

6. Fytili M., Cardina M. From History to Memory: Representations of Regime Change in Portugal, Spain and Greece. URL: <https://journals.openedition.org/mcv/18846>

7. European Charter of Local Self-government (1985). URL: <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-eng/1680a87cc3>

8. Markova O.O. Review of the state of administrative procedure regulation in the field of providing administrative services. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 187–193

9. Kodeks postępowania administracyjnego: Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19600300168>

10. Code des relations entre le public et l'administration. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000031366350/>

11. Freeman J. Collaborative Governance in the Administrative State. *UCLA Law Review*. 1997. Vol. 45. Issue. 1. P. 1-99.

12. Markova O.O. Svitovi modeli administrativnoyi protsedury. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2021. № 1. S. 105–111.

13. Volkova Yu.A. Fiskalna detsentralizatsiya: svitovyi dosvid ta shlyakhy realizatsiyi v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2024. № 2. S. 240-242. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/57>

14. Siket J. Local self-governments' competences in administrative procedures related to prioritized investments in Hungary. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series VII: Social Sciences*. 2024. Vol. 17(66). No. 1. P. 177-184.

DOI: <https://doi.org/10.31926/but.ssl.2024.17.66.1.1>

15. Horbalinskiy V., Markova O., Volkova Yu., Litoshko V., Hlukhoveria K. Modalities of protection of the rights of individuals according to the administrative-procedural order and in legal-administrative procedures. *Cuestiones Políticas*. № 41(78). P. 94-103. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.06>

16. Bader J., Ronellenfitsch M. *Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar Administrative Procedure Act. Commentary*, 2010 s.

Oleksandr Malysh

**FOREIGN EXPERIENCE IN REGULATING ADMINISTRATIVE
PROCEDURE AS A TOOL FOR ENSURING THE ACTIVITIES
OF LOCAL GOVERNMENT BODIES**

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: 4527805@stud.nau.edu.ua

The purpose of the article is to study the foreign experience of regulation of administrative procedure as a tool for ensuring the activities of local self-government bodies. **Research methods:** the chosen topic of scientific research requires the use of various scientific methods and approaches to obtain qualitative results. Therefore, the following research methods were used to solve the tasks: analysis; system method; analytical, etc. **Results:** the future political stability of our state, as well as the effective functioning of local self-government bodies, largely depends on the optimal introduction and implementation of the administrative procedure as a tool for ensuring the activities of local self-government bodies, the purpose of which is to guarantee a reliable and effective mechanism for making administrative decisions on the rights and interests of citizens. The main function of the administrative procedure as a tool for ensuring the activities of local self-government bodies is to ensure the effective and efficient implementation and application of the law in the public interest. **Discussion:** achieving a new quality of local self-government is impossible without fundamental changes in approaches to understanding the institutional and procedural foundations of political and administrative processes of local democracy at the level of local self-government. Therefore, there is no doubt that the main prerequisite for the democratic development of any country is the formation and successful development of the institution of local self-government.

At the same time, the practice of reforms in the vast majority of countries at the turn of the 20th and 21st centuries has clearly shown that without the creation of a strong state, this goal is practically unattainable, and in such a situation, the task of identifying the essential characteristics of local self-government and studying the main components of its successful development by borrowing positive foreign experience in this area becomes fundamentally important and urgent.

It should be emphasized that the issues of local self-government are more relevant than ever at the present stage. Ukraine's transition to a new model of local self-government and the departure from the one that developed during the Soviet Union requires close attention and detailed study, since the largely unsystematic, ill-conceived and theoretically unjustified practice of reforming the administrative-territorial organization of society in the post-Soviet period has led to obvious negative consequences. An important factor for the development of self-government institutions is the process of globalization, which significantly changes socio-political relations, changes the principles of interaction between territorial communities, political organizations, and local self-government bodies. In order to effectively exercise the powers of local self-government at the local level, it is important to have a comprehensive tool: experience in regulating the administrative procedure as a tool for ensuring the activities of local self-government bodies.

Key words: local self-government bodies; administrative procedure; foreign experience; public administration.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2024

І. І. Піскун,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2401-7988>

Р. В. Чунаков,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8756-1512>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ

Національний університет оборони України
проспект Повітряних Сил, 28, 03049, Київ, Україна
E-mails: ipiskun2016@gmail.com, info@nuou.org.ua

Мета статті: здійснити аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання деяких питань проходження військової служби в Україні. Дослідити основні зміни національного законодавства в контексті реалізації конституційного обов'язку громадян України щодо захисту Вітчизни. **Методи дослідження:** методом дослідження став формально-юридичний метод, завдяки якому проведено аналіз чинного законодавства України та локальних нормативно-правових актів у сфері адміністративно-правового регулювання окремого виду проходження військової служби в Україні, та метод статистичних досліджень, завдяки якому було проведено збирання, обробку та аналіз інформації. **Результати:** проведений аналіз динаміки змін у Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1], який свідчить про намагання вирішити актуальні проблеми, з якими стикається законотворець. Проте, такі часті законодавчі корективи поступово створюють ризик розбалансування системи, що ускладнює її ефективне функціонування та реалізацію закладених норм. Зазначено про доцільність системної та планової підготовки громадян у контексті виконання конституційного обов'язку під час проходження базової військової служби. Зокрема, запропоновано систематизувати проходження базової військової служби громадянами, які здобули певний ступінь освіти, за умови, якщо вони не продовжили навчання.

Ключові слова: адміністративне законодавство; конституційний обов'язок щодо захисту територіальної цілісності України; проходження військової служби в Україні; законодавство у сфері військової служби.

Постановка проблеми та її актуальність. Вплив геополітичної напруженості на військову службу в Україні важко недооцінити, особливо в контексті конфлікту, що триває. З початком широкомасштабної війни тисячі громадян, які раніше вважали, що захист суверенітету і територіальної цілісності України – це відповідальність професійної контрактної армії, вкотре стали на захист, виконуючи свій Конституційний обов'язок. Це свідчить про

готовність нашої нації до рішучих дій у складний час, підкреслюючи, що в умовах військової загрози оборона країни є спільною справою всіх її громадян. Така активна участь населення у захисті держави є свідченням національної єдності та солідарності, які стають особливо важливими в умовах сучасних викликів. Як наслідок, ці події фактично стали причиною перегляду військової готовності та стратегічних можливостей нашої країни, зокрема в частині

конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни.

Важливо зазначити, що ключовим нормативно-правовим актом, що визначає правові засади військового обов'язку, порядок призову на військову службу, умови її проходження та звільнення з неї, є Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1]. Указаний нормативно-правовий акт з моменту його ухвалення зазнав численних змін – на сьогодні їх налічується близько 130, причому з 2014 року їх було внесено 57% від загальної кількості. Проте, навіть за такої частоти коригування, адміністративно-правове регулювання військової служби все ще залишається далеким від досконалості. Оскільки одними з останніх змін, внесених у Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1], запроваджено проходження базової військової служби, то в статті буде обґрунтоване дослідження правових механізмів, що регулюють організацію цього виду служби, а також можливих проблем, пов'язаних із її реалізацією.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Серед українських науковців, які вивчали питання проходження військової служби та розглядали його в історичному, соціальному та адміністративному аспектах, можна відзначити: Є.І. Григоренко, І.Ф. Коржа, В.Й. Пашинського, М.В. Кушніра, О.В. Ковалю, А.М. Александрова та ін. Однак, незважаючи на їхній внесок у дослідження військової служби, правові механізми, що регулюють організацію базової військової служби, залишаються малодослідженими. Це питання наразі особливо актуальне, оскільки базова військова служба була запроваджена лише у 2024 році, і на сьогодні є недостатньо наукових праць, у яких обґрунтовано проаналізована ця нова норма. Отже, існує потреба у всебічному дослідженні правових аспектів щодо організації та реалізації базової військової служби, що може суттєво сприяти розвитку теорії та практики військового управління.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану адміністративно-правового регулювання деяких питань проходження військової служби в Україні. Дослідити основні зміни

національного законодавства в частині реалізації конституційного обов'язку громадян України щодо захисту Вітчизни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. Військова служба – це конституційний обов'язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. До військовослужбовців належать особи, які проходять таку службу, зокрема у Збройних Силах України. Військовій службі передують необхідність виконання конституційного обов'язку, що передбачає проходження громадянами України військової служби (добровільно чи за призовом) [2].

Конституція України закріплює норму, відповідно до якої громадяни проходять військову службу на основі чинного законодавства. Це означає, що організація, проходження та умови військової служби регулюються низкою законодавчих актів, які встановлюють обов'язки, права та гарантії для військовослужбовців [3]. Основним законодавчим актом, який встановлює правові основи військового обов'язку, є Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1]. Відповідно до цього закону, військова служба є державною службою особливого характеру, що відбувається у професійній діяльності громадян України, а також іноземців і осіб без громадянства, які придатні до служби за станом здоров'я і віком. Така діяльність пов'язана з обороною України, її незалежністю та територіальною цілісністю. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби, що підкреслює важливість військової служби як складової державної служби та надає відповідні соціальні гарантії [1].

Є.І. Григоренко у своїх дослідженнях конституційних засад військової служби висвітлює її сутність та правову природу як форми виконання військового обов'язку, а також як спосіб реалізації права громадян на рівний доступ до служби. Він аналізує

особливості поняття військового обов'язку, розмежовуючи його від обов'язку захисту Вітчизни. Це розмежування дозволяє більш чітко зрозуміти конституційну специфіку обов'язку [4, с. 281].

Дослідження Є.І. Григоренка також містять практичні рекомендації щодо вдосконалення конституційного регулювання військової служби в Україні. На його думку, хоча військовий обов'язок має всі характерні риси конституційного обов'язку, у нього також є певна специфіка, яка виділяє його як окрему правову категорію. Варто відзначити, що роботи Є.І. Григоренка зосереджуються переважно на конституційно-правових аспектах військової служби, тому питання імплементації цих норм в адміністративне законодавство він не досліджував. Це також підкреслює необхідність проведення додаткових досліджень, які б детально відзначили адміністративно-правові механізми регулювання військової служби для забезпечення ефективного виконання конституційного обов'язку. Системне дослідження цього питання дозволяє розробити більш чіткі та дієві механізми реалізації правових норм, а також сприяти їх практичному впровадженню.

Зокрема, І.Ф. Корж здійснив значний внесок у вивчення правових аспектів вступу громадян на військову службу, їхнього просування по службі та припинення військово-службових відносин. У своїй роботі автор досліджує правовий зміст військової служби, аналізує ключові елементи правового статусу військово-службовців як суб'єктів військово-службових відносин, а також проводить класифікацію цих відносин. Дослідження включає огляд нормативних актів, які регулюють вступ, просування та припинення служби, виявляють дефекти правового регулювання та пропонують шляхи їх усунення [5, с. 208].

Роботи І.Ф. Коржа, хоч і датовані початком 2000-х років, але залишаються цінним джерелом у контексті загальних питань військової служби. Вони дають фундаментальне розуміння правових аспектів вступу, пропозиції та припинення військової служби, проте не враховують сучасних умов проходження служби в період військових конфліктів та активного реформу-

вання сектору безпеки й оборони. Відсутність аналізу цих нових аспектів підкреслює необхідні додаткові дослідження, які відповідали на виклики, зокрема пов'язані з особливим періодом, оновленими вимогами до військовослужбовців, а також новим реформуванням системи національної безпеки.

Водночас роботи І.Ф. Коржа є базовими для подальших наукових розробок, створюючи загальну теоретичну основу, яку сучасні дослідники можуть використовувати та доповнювати з урахуванням новітніх змін і специфіки військової служби в Україні.

Так, на підставі аналізу роботи І.Ф. Коржа, М.В. Кушнір дійшов висновку, з яким ми повністю погоджуємось, що зміст і характер військової служби впливають з тих завдань, які держава ставить перед Збройними Силами України – військовим формуванням, на яке, відповідно до Конституції України, покладаються оборона країни, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності [6, с. 46]. Своєю чергою, Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [7].

Двадцять друге лютого 2024 року вкотре продемонструвало, що законодавче регулювання порядку проходження військової служби в Україні залишається нерівномірним і потребує суттєвого вдосконалення. Виклики, з якими стикається українське суспільство в умовах збройної агресії та боротьби за територіальну цілісність, нерідко випереджають наявні правові норми, що створюють розрив між актуальними потребами та їх нормативним забезпеченням.

Із початку широкомасштабного вторгнення лише до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1] були внесені 22 точкові зміни, що склало 16,9% від загальної кількості змін, внесених із моменту його ухвалення, та 29,3% змін, внесених із початку подій 2014 року. Також проведений аналіз показав, що за останнє десятиліття відбулося 57% усіх змін у цьому законодавчому акті, що є значним по-

казником динамічності законодавчих корективів. Така значна частота корективів за короткий період дійсно вирішує проблему загальних потреб, з якими стикається законотворець, адаптуючи законодавство до умов, що швидко змінюються. Однак одночасно вона може негативно вплинути на стабільність правової системи, поступово розбалансуючи законодавче регулювання військової служби. Це підкреслює необхідність системного підходу до реформування, що дозволить закріпити ключові положення на стабільній основі, зменшивши потребу в частині змін і створивши наступну нормативну базу для вирішення поточних і тривалих проблем у сфері військової служби.

Серед суттєвих змін у законодавстві України, яке регулює питання забезпечення військового обліку призовників, військовозобов'язаних і резервістів та удосконалення окремих питань призову та проходження військової служби, варто відзначити Закон України № 3633-IX від 11.04.2024 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» [8]. Цей закон впровадив новий вид військової служби – базову військову службу, яка замінила строкову службу в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1].

Також у зв'язку з ухваленням Закону № 3633-IX [8] у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1] встановлено нові строки для проходження цього виду військової служби, які відрізняються від традиційної строкової служби, зокрема:

- у мирний час, в особливий період (крім періоду дії воєнного стану) – до п'яти місяців, з яких до трьох місяців здійснюється базова загальновійськова підготовка, до двох місяців – фахова підготовка;

- під час дії воєнного стану – до трьох місяців, з яких не менше ніж один місяць здійснюється базова загальновійськова підготовка, до двох місяців – фахова підготовка.

Для проходження базової військової служби направляються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі (жіночої статі – добровільно), яким до дня

відправлення на базову військову службу виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 25-річного віку.

Окремо хотілось би звернути увагу, що однією із новел цього закону є самостійне обрання громадянином до досягнення ними 24-річного віку, року проходження базової військової служби. Можливо ця зміна надає молодим людям більшу гнучкість у плануванні свого життя. Вони можуть отримати свої освітні та кар'єрні амбіції, що надалі може сприяти рівню їхньої готовності служити в армії та позитивно вплинути на ставлення молоді до військової служби, оскільки вона стає менш нав'язливою і більш адаптованою до індивідуальних потреб громадян.

Водночас ми вважаємо, що ця норма є досить суперечливою та вимагає глибшого аналізу, адже підготовка мобілізаційних людських ресурсів має бути системною та плановою. Тільки за такого підходу можна забезпечити стійкість і готовність до виконання оборонних завдань, уникнувши ризиків непередбачуваності та дефіциту особового складу. Згідно з даними Державної служби статистики України, на 1 січня 2022 року в країні було зареєстровано 1 364 922 чоловіки віком від 16 до 22 років [9], які станом на 2024 рік досягли віку 18–24 років. Також на підставі цих даних Державної служби статистики України [9] нами була розрахована середня кількість чоловіків одного й того ж віку на рік, яка за 7 років становить приблизно 194 989 чоловіків. Якщо припустити, що третина одного й того ж віку чоловіків одночасно вирішить пройти базову військову службу, то це може призвести до серйозного дисбалансу в системі підготовки та до недостатньої якості навчання із-за браку більшості ресурсів. До порівняння хочемо зазначити, що у 2021 році, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 року № 1178-р, було встановлено чисельність строковиків лише у кількості 13 575 осіб [10]. Також варто не забувати про той факт, що у нас в державі понад другий рік триває мобілізація, яка також потребує постійної підготовки громадян до захисту Батьківщини, що може усклад-

нювати процес підготовки осіб, які проходять базову військову службу.

Тому для забезпечення стабільності й готовності до виконання оборонних завдань потрібен системний та плановий підхід, що дозволить уникнути ризиків великого навантаження на навчальні центри (частин) і, як наслідок, неналежної підготовленості громадян до підготовки і виконання Конституційного обов'язку.

Варто звернути увагу, що, відповідно до статті 53 Конституції України [3], повна загальна середня освіта є обов'язковою в нашій державі та, відповідно до статті 12 Закону України «Про освіту» [11], має три рівні:

- початкова освіта тривалістю чотири роки;
- базова середня освіта тривалістю п'ять років;
- профільна середня освіта тривалістю три роки.

Відповідно до Закону України «Про освіту», як правило, освіту починають здобувати з шести або семи років. І лише особи з особливими освітніми потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку.

Отже, громадяни здобувають повну загальну середню освіту ближче до 18 та 19 років, після чого постають перед вибором між подальшим здобуттям професійно-технічної або вищої освіти.

Насамперед нами більш детально буде досліджено правові механізми щодо організації професійно-технічної освіти в Україні та після її здобуття можливого планового проходження базової військової служби відповідною категорією громадян.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання здобуття в Україні професійно-технічної освіти, є Закон України «Про освіту» [11], Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [12], Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 1999 року № 956 «Про затвердження Положення про ступеневу професійно-технічну освіту» [13] та Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2007 року № 1117 «Про затвердження Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у

професійно-технічних навчальних закладах» [14].

Зокрема, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 1999 року № 956 «Про затвердження Положення про ступеневу професійно-технічну освіту» [13] та Постанови Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2007 року № 1117 «Про затвердження Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах» [14] професійно-технічна освіта складається з трьох ступенів:

Перший ступінь. 1 рік, не вимагає базової або повної загальної середньої освіти;

Другий ступінь.

- для осіб з повною загальною середньою освітою: 1,5 року, як правило, громадяни закінчують заклад освіти у віці 20–21 рік.

- для осіб з базовою загальною середньою освітою, які здобувають повну загальну середню освіту, 4 роки, як правило, громадяни закінчують заклад освіти у віці 19–20 років.

- для осіб з базовою загальною середньою освітою, які не здобувають повної загальної середньої освіти, 2 роки, як правило, громадяни закінчують заклад освіти у віці 17–18 років;

Третій ступінь. 2 роки, на нього зараховуються особи, які завершили навчання на другому ступені професійно-технічної освіти й мають повну загальну середню освіту.

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок, що громадяни України, які здобули повну загальну середню та професійно-технічну освіту другого ступеня, мають переважно вік від 18 до 21 року. Також, якщо ця категорія громадян не вступила до навчальних закладів, то вона може бути планово залучена до проходження базової військової служби, що суттєво розвантажить загальну систему підготовки.

У другу чергу слід дослідити правові механізми щодо організації вищої освіти та після її здобуття можливого планового проходження базової військової служби відповідною категорією громадян. На нашу думку, систему вищої освіти набагато складніше дослідити, оскільки вона має дуже багато напрямків з різними вимогами по роках здобуття певних рівнів вищої освіти не лише за спеціальностями,

але і за ступенями освіти. Також при розгляді системи вищої освіти не слід виключати можливість навчання здобувачів вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу на кафедрах військової підготовки.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання здобуття в Україні вищої освіти, є Закон України «Про освіту» [11] та Закон України «Про вищу освіту» [15] та ін.

Зокрема хочемо звернути увагу на типові умови здобуття вищої освіти, на кожному рівні якої передбачено успішне виконання особою освітньої програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти, зокрема, це:

- бакалавр – 4 роки, особи, які закінчують навчання та мають вік 22-23 роки;
- магістр – 2 роки, особи, які закінчують навчання та мають вік 24-25 років;
- доктор філософії/доктор мистецтва – 3 роки (за наявності диплому магістра), особи які закінчують навчання та мають вік 28-29 років.

Тому на підставі викладеного слід зробити висновок, що планування проходження базової військової служби можливо лише для громадян України, які завершили навчання та здобули ступінь бакалавра або магістра, за умови, що вони не продовжили здобуття наступного рівня освіти та не пройшли підготовку на кафедрах військової підготовки в межах навчання. Такий підхід сприятиме залученню до служби осіб, які вже завершили певний етап академічної підготовки, забезпечуючи тим самим відповідний баланс у системі підготовки громадян щодо виконання ними Конституційного обов'язку.

Окремою на цей час та не менш важливою проблемою адміністративно-правового врегулювання питання проходження базової військової служби, яка надалі може негативно вплинути на умови її проходження, є неузгодженість у цій частині Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1] із іншими нормативно правовими актами.

Зокрема звернемо увагу на Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [15], у

якому відсутні будь-які норми щодо соціального захисту військовослужбовців, які проходять базову військову службу, що є порушенням системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод громадян, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

Аналогічна ситуація склалась і в Законі України «Про оборону України» [16], в якому відсутні повноваження Кабінету Міністрів України, функції Генерального штабу Збройних Сил України та завдання органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій і обов'язки їх посадових осіб у сфері адміністративно-правового регулювання питання проходження базової військової служби, що також негативно впливає на загальну систему проходження військової служби в контексті реалізації конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни.

Висновки. Як ми бачимо, в Україні дуже інтенсивно з'являються ініціативи щодо адміністративно-правового регулювання проходження військової служби, але їм перешкоджає відсутність системного підходу. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» у зв'язку із геополітичними подіями в Україні зазнав великої кількості змін за короткий період, що вирішує нагальних проблему, з якими стикається законотворець. Водночас ці дії негативно впливають на стабільність правової системи, поступово розбалансуючи законодавче регулювання в контексті реалізації конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни.

Отже, попри позитивні зміни, законодавча база та її виконання в Україні у сфері проходження військової служби потребує подальшого дослідження та вдосконалення.

Література

1. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 бер. 1992 р.

№ 2232-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР) України*. 1992. № 27. Ст. 385.

2. Конституційний Суд України. Каталог юридичних позицій. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/451-zahyst-vitchyzny>.

3. Конституція України (Основний закон): прийнята 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

4. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Право, 2010. 281 с.

5. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: правове регулювання: монографія. Київ: Типографія СБ України, 2006. 208 с.

6. Кушнір М.В. Адміністрування проходження військової служби в Збройних Силах України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1HxBVljIUloFe5K7OIXRQq4t8pNo8U10/view?usp=sharing>.

7. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. *ВВР України*. 1992. № 9. Ст. 108.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11 квіт. 2024 р. № 3633-IX. *ВВР України*. 2024. № 19. Ст. 78.

9. Розподіл постійного населення за статтю, віковими групами та типом місцевості. Державна служба статистики України. URL: [http://db.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=000_0204&ti=0204.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%EF%EE%F1%F2%B3%E9%ED%EE%E3%EE%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%F1%F2%E0%F2%F2%FE,%20%E2%B3%EA%EE%E2%E8%EC%E8%20%E3%F0%F3%EF%E0%EC%E8%20%F2%E0%20%F2%E8%EF%EE%EC%20%EC%B3%F1%F6%E5%E2%EE%F1%F2%B3%20\(0,1\)&path=../Database/Population/02/02/&lang=1&multilang=uk](http://db.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=000_0204&ti=0204.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%EF%EE%F1%F2%B3%E9%ED%EE%E3%EE%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%F1%F2%E0%F2%F2%FE,%20%E2%B3%EA%EE%E2%E8%EC%E8%20%E3%F0%F3%EF%E0%EC%E8%20%F2%E0%20%F2%E8%EF%EE%EC%20%EC%B3%F1%F6%E5%E2%EE%F1%F2%B3%20(0,1)&path=../Database/Population/02/02/&lang=1&multilang=uk).

10. Про затвердження чисельності громадян України, що підлягають призову на строкову військову службу, обсягу видатків для проведення призову у жовтні - грудні 2021 року: роз-

порядження Кабінету Міністрів України від 29 вер. 2021 р. № 1178-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2021-%D1%80#Text>

11. Про освіту: Закону України від 5 вер. 2017 р. № 2145-VIII. *ВВР України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.

12. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10 лют. 1998 р. № 103/98-ВР. *ВВР України*. 1998. № 32. Ст. 215.

13. Про затвердження Положення про ступеневу професійно-технічну освіту: постанова Кабінету Міністрів України від 3 черв. 1999 р. № 956. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-99-%D0%BF#Text>

14. Про затвердження Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: постанова Кабінету Міністрів України від 11 вер. 2007 р. № 1117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-2007-%D0%BF>

15. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 груд 1991 р. № 2011-XII. *ВВР України*. 1992. № 15. Ст. 190.

16. Про оборону України: Закон України від 6 груд 1991 р. № 1932-XII. *ВВР України*. 1992. № 9. Ст. 106.

17. Manual for courts-martial United States (2000 edition). The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995. 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126.

18. Wehrstrafgesetz, 1957. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/BJNR002980957.html>.

19. Uniform Code of Military Justice, 1951. URL: <https://www.law.comell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>.

Refereces

1. Pro viyskovyi obovyazok i viyskovu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 25 ber. 1992 r. № 2232-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) Ukrayiny*. 1992. № 27. St. 385.

2. Konstytutsiyni Sud Ukrayiny. Kataloh yurydychnykh pozytsiy. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/451-zahyst-vitchyzny>.

3. Konstytutsiya Ukrayiny (Osnovnyi zakon): pryinyata 28 cherv. 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

4. Hryhorenko Ye.I. Konstytutsiyni zasady prokhodzhennya viyskovoyi sluzhby hromadyanamy Ukrayiny: problemy teorii ta praktyky: monohrafiya. Kharkiv: Pravo, 2010. 281 s.

5. Korzh I.F. Viyskova sluzhba v Ukrayini: pravove rehulyuvannya: monohrafiya. Kyiv: Typohrafiya SB Ukrayiny, 2006. 208 s.

6. Kushnir M.V. Administruvannya prokhodzhennya viyskovoyi sluzhby v Zbroynykh Sylakh Ukrayiny. URL: <https://drive.google.com/file/d/1HxBVljIUloFe5K7OIXRQq4t8pNo8U10/view?usp=sharing>.

7. Pro Zbroyni Syly Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 6 hrud. 1991 r. № 1934-XII. VVR *Ukrayiny*. 1992. № 9. St. 108.

8. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo okremykh pytan prokhodzhennya viyskovoyi sluzhby, mobilizatsiyi ta viyskovoho obliku: Zakon Ukrayiny vid 11 kvit. 2024 r. № 3633-IX. VVR *Ukrayiny*. 2024. № 19. St. 78.

9. Rozpodil postiynoho naselennya za stattyu, vikovymy hrupamy ta typom mistsevosti. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. URL: [http://db.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=000_0204&ti=0204.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%EF%EE%E1%F2%B3%E9%ED%EE%E3%EE%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%F1%F2%E0%F2%F2%FE,%20%E2%B3%EA%EE%E2%E8%EC%E8%20%E3%F0%F3%EF%E0%EC%E8%20%F2%E0%20%F2%E8%EF%EE%EC%20%EC%B3%F1%F6%E5%E2%EE%F1%F2%B3%20\(0,1\)&path=../Database/Population/02/02/&lang=1&multilang=uk](http://db.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=000_0204&ti=0204.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%EF%EE%E1%F2%B3%E9%ED%EE%E3%EE%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%F1%F2%E0%F2%F2%FE,%20%E2%B3%EA%EE%E2%E8%EC%E8%20%E3%F0%F3%EF%E0%EC%E8%20%F2%E0%20%F2%E8%EF%EE%EC%20%EC%B3%F1%F6%E5%E2%EE%F1%F2%B3%20(0,1)&path=../Database/Population/02/02/&lang=1&multilang=uk).

10. Pro zatverdzhennya chyselnosti hromadyan Ukrayiny, shcho pidlyahayut pryzovu na strokovu viyskovu sluzhbu, obsyahu vydatkiv dlya provedennya pryzovu u zhovtni - hrudni 2021 roku: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 29 ver. 2021 r. № 1178-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2021-%D1%80#Text>

11. Pro osvitu: Zakonu Ukrayiny vid 5 ver. 2017 r. № 2145-VIII. VVR *Ukrayiny*. 2017. № 38-39. St. 380.

12. Pro profesiynu (profesiyno-tekhnichnu) osvitu: Zakon Ukrayiny vid 10 lyut. 1998 r. № 103/98-VR. VVR *Ukrayiny*. 1998. № 32. St. 215.

13. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro stupenevu profesiyno-tekhnichnu osvitu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 3 cherv. 1999 r. № 956. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-99-%D0%BF#Text>

14. Pro zatverdzhennya Derzhavnoho pereliku profesiyn z pidhotovky kvalifikovanykh robitnykiv u profesiyno-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 11 ver. 2007 r. № 1117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-2007-%D0%BF>

15. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viyskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simey: Zakon Ukrayiny vid 20 hrud 1991 r. № 2011-XII. VVR *Ukrayiny*. 1992. № 15. St. 190.

16. Pro oboronu Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 6 hrud 1991 r. № 1932-XII. VVR *Ukrayiny*. 1992. № 9. St. 106.

17. Manual for courts-martial United States (2000 edition). The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995. 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126.

18. Wehrstrafgesetz, 1957. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/BJNR002980957.html>.

19. Uniform Code of Military Justice, 1951. URL: <https://www.law.comell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>

PROBLEM ISSUES OF MILITARY SERVICE IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE CONSTITUTIONAL DUTY TO DEFEND THE HOMELAND

National Defense University of Ukraine
28 Air Force Avenue, 03049, Kyiv, Ukraine
E-mail: ipiskun2016@gmail.com, info@nuou.org.ua

The purpose: to analyze the current state of administrative and legal regulation of some issues of military service in Ukraine. To investigate the main changes in national legislation in the context of implementing the constitutional duty of citizens of Ukraine to defend the Fatherland. **Research methods:** the research method was the formal-legal method, through which the analysis of the current legislation of Ukraine and local regulatory legal acts in the field of administrative and legal regulation of a separate type of military service in Ukraine was carried out, and the method of statistical research, through which the collection, processing and analysis of information was carried out. **The results:** an analysis of the dynamics of changes in the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" was carried out, which indicates an attempt to solve the current problems faced by the legislator. However, such frequent legislative amendments gradually create a risk of imbalance in the system, which complicates its effective functioning and implementation of the established norms. It is noted that it is advisable to systematically and systematically train citizens in the context of fulfilling the constitutional obligation during basic military service. In particular, it is proposed to systematize the completion of basic military service by citizens who have received a certain degree of education, provided that they have not continued their studies.

Key words: administrative legislation; constitutional obligation to protect the territorial integrity of Ukraine; military service in Ukraine; legislation in the field of military service.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024

DOI:

УДК 342.7(045)

Yuliia Reminska,

PhD in Law

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3360-1350>

CONSTITUTIONAL PERSPECTIVE ON THE RIGHT TO PERSONAL HEALTH SOVEREIGNTY AND THE RIGHT TO PERSONAL HEALTH CARE DECISION-MAKING (COMPARATIVE ASPECT OF EUROPEAN PRACTICE)

National Research Foundation of Ukraine
1 Borysa Hrinchenko Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: yuliiarem@gmail.com

*The **purpose** is to provide a comprehensive constitutional analysis of health sovereignty, emphasising the evolution of individual autonomy in healthcare decision-making, while considering state responsibilities in collective health policies. A multidisciplinary **methodology** combines constitutional law methods, comparative legal studies, and doctrinal analysis, focusing on international frameworks like the ECHR, the Oviedo Convention, and jurisprudence from constitutional review bodies in Germany, Italy, and beyond. The **study identifies** key constitutional approaches to balancing personal autonomy and public health imperatives. These include the balancing rights approach, which evaluates individual and collective health rights in conflict, such as in mandatory vaccination cases; the proportionality test, ensuring state restrictions on health choices are necessary and minimally intrusive; and substantive due process, safeguarding fundamental rights like bodily integrity and privacy against unjustified state intervention. The **findings** highlight informed consent as a procedural cornerstone of health sovereignty, ensuring individuals receive sufficient information to make autonomous health decisions. Comparative analysis of European practices offers models for legislative improvements, incorporating proportionality, non-discrimination, and relevant procedural safeguards. Ultimately, this research advances the understanding of health sovereignty as a constitutional principle. It emphasises the dual imperatives of respecting individual autonomy and meeting public health objectives, particularly in the face of global crises and the digitalisation of healthcare systems. The normative framework outlined affirms health sovereignty as a vital aspect of human dignity and democratic governance, requiring harmonised approaches to protect both personal freedoms and societal resilience.*

Key words: health sovereignty; constitutional autonomy; bodily integrity; informed consent; public health governance; proportionality principle; human rights law; privacy in healthcare; European human rights standards.

Background, scope and the relevance of the issue researched. In recent decades, the concept of bodily sovereignty has taken on profound new dimensions. Framing the body as a “sovereign nation” introduces a compelling metaphor: if each individual is the ultimate authority of his/her own “territory”, who, then, holds the right to determine its laws, impose its restrictions, or make decisions within its borders? This question underpins complex legal (primarily, constitutional), ethical, and

philosophical debates surrounding autonomy, informed consent, and the governance of personal health.

The balance of authority and autonomy has been particularly challenging even in the European Union, where health-related competencies are often shared between member states and EU institutions, leading to a diverse regulatory landscape. The contemporary relevance of this topic is underscored by recent collective crises, including the COVID-19

pandemic, which have intensified debates around personal autonomy, bodily integrity, and the role of the state in health issues regulation.

Recent global health crises thus have underscored the need for legal frameworks that balance public health with individual rights. Ukrainian healthcare legislation does not currently provide a clear balance between state intervention and personal autonomy during health crises – it lacks comprehensive mechanisms to empower individuals with full autonomy over personal health choices. Namely, while informed consent is a legal requirement, its application is often superficial, with limited emphasis on respecting patient autonomy. Comparative constitutional studies from other European countries, particularly, the case law developed by the respective constitutional review bodies, can offer models for structuring both Ukrainian legislation and national constitutional jurisprudence that respects individual rights while enabling effective crisis responses.

Overview of relevant publications and scientific approaches employed within the health sovereignty understanding. Research on the evolution of health sovereignty in law reveals a clear trajectory from state-centered authority to enhanced personal autonomy in health-related decision-making. At the same time, in the context of existing publications, the analysis highlighted a prevailing focus on medical research within studies on the “right to make decisions about health”, “informed consent”, and “bodily autonomy” (for example, academic papers written by Ch. Foster, E. Wicks, J. Lewis, S. Holm, L.C. Edozien, S. Reis-Dennis, M.J. Walker, R. Huxtable, etc.). This emphasis often leads to an underrepresentation of constitutional aspects, which are crucial to the normative framework governing these concepts (it is fair to assert that such studies do indeed occur, often forming a critical component of broader academic and policy-oriented research; yet such studies relate to broader contexts, including the constitutional right to a healthcare). In the realm of Ukrainian legal scholarship, it is noteworthy that, apart from the author of this work, no constitutional scholar in Ukraine has thus far undertaken a thorough and comprehensive examination of the topic under discussion.

Core material presentation. From the broadest perspective, the right to make health decisions encompasses the fundamental autonomy of individuals to make choices regarding their own medical care, encompassing a wide range of decisions, *i.e.* from preventive measures to treatments, interventions, to end-of-life care. It affirms that individuals have the inherent right to decide on matters affecting their physical, mental, and emotional well-being, based on their personal values, beliefs, and preferences. This right includes the ability to consent or to refuse medical treatments, procedures, medications, and therapies, with a focus on informed decision-making that considers relevant medical information, risks, benefits, and alternatives. It also acknowledges the importance of respecting diverse cultural, religious, and ethical perspectives in healthcare decision-making. Furthermore, this right extends to the right to access comprehensive healthcare information, seek second opinions, and participate in shared decision-making with healthcare providers. It is grounded in principles of human dignity, bodily integrity, and the pursuit of health and well-being, while recognising the responsibility of healthcare professionals and institutions to support and facilitate individuals in exercising this right.

This right emanates from the broader doctrine of individual liberty and privacy, as enshrined within international legal frameworks, most notably the European Convention on Human Rights. Article 8 of the Convention guarantees the right to respect for private and family life, home, and correspondence, thus encapsulating the intrinsic value accorded to personal autonomy and the sanctity of private affairs against arbitrary state intervention [1]. Furthermore, the Charter of Fundamental Rights of the European Union reinforces these principles through Articles 7 and 8, which delineate the inviolability of personal data and mandate its protection [2]. Together, these instruments manifest the European legal tradition’s steadfast commitment to safeguarding individual freedoms, human dignity, and democratic values within a structured and principled framework.

Within the international human rights instruments, the normative construction of the right to make health-related decisions can be systemati-

cally analysed through several distinct **components**. These include, but are not limited to:

- *right to informed consent*; individuals are entitled to provide or withhold voluntary and informed consent to medical interventions, ensuring respect for their autonomy and dignity, as codified in instruments such as Article 5 of the Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention) [3] and reflected in the Universal Declaration on Bioethics and Human Rights [4];

- *freedom to choose healthcare providers*; individuals have the right to select healthcare providers and services based on their preferences and needs, grounded in principles of accessibility, non-discrimination, and equality, as outlined in General Comment No. 14 (2000) of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights on the right to the highest attainable standard of health under Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [5];

- *right to access medical information*; envisages the ability of individuals to access to personal medical records, right to receive comprehensive information about treatment (including information about diagnoses, treatment options, risks, benefits, and potential side effects), in accordance with Article 10 of the Oviedo Convention [3] and international privacy standards such as the General Data Protection Regulation [6].

In the context of traditional European human rights practices, relevant constitutional review bodies play a pivotal role in safeguarding fundamental rights, particularly concerning the autonomy of individuals in health-related decisions. These bodies employ various structural approaches to interpret and uphold constitutional guarantees, ensuring that individuals retain the right to make autonomous choices regarding their health. In most general terms, constitutional courts (or relevant institutions implementing constitutional review functions) place their “interpretational focus” on:

- a framework of legal analysis that *balances individual autonomy with public health imperatives*, often employing principles of proportionality and necessity; this entails assessing the extent to which state intervention is justified in light of public health objectives *vis-à-vis* individual liberties;

- the importance of *procedural safeguards* such as informed consent, which requires that individuals receive adequate information to make autonomous decisions about their health;

- legislative frameworks and administrative practices to ensure compatibility with constitutional guarantees, thereby preventing *undue restrictions on individual rights*;

- *comparative analysis* with other European jurisdictions and international human rights standards to enrich their legal positions.

The analysis of the decisions of the European constitutional review bodies has made it possible to identify three specific **approaches** that may contribute to the relevant legal position.

1. The *balancing rights approach* involves evaluating the right of individuals to make health-related decisions to competing rights or interests, such as public health or societal concerns. This approach is typically employed by constitutional courts or bodies tasked with analysing cases that involve the clash between an individual’s autonomy in health decisions and broader public interests. For instance, in a scenario concerning a mandatory vaccination law, a court would assess whether this law violates an individual’s right to bodily integrity and personal autonomy. This evaluation includes weighing it against the state’s interest in preventing a spread of infectious diseases and safeguarding vulnerable populations [7]. By balancing these factors, courts aim to reach decisions that uphold fundamental rights while also addressing compelling societal interests.

2. The *proportionality test* is a method used to determine if restrictions on the right to make health-related decisions are proportional to their intended aims. Constitutional bodies apply this test to assess the necessity and proportionality of health-related laws or regulations. This evaluation involves scrutinising whether a state-imposed restriction is justified and whether it exceeds what is essential to achieve a legitimate goal. For example, during a public health emergency, a court might analyse whether a government’s imposition of lockdown measures is proportionate to the threat posed by the disease. This includes considering whether less restrictive alternatives were adequately considered and whether the measures imposed align

appropriately with the severity of the public health risk [8]. In essence, the proportionality test ensures that governmental actions regarding health-related decisions are carefully weighed to strike a balance between safeguarding public health and respecting individual rights and freedoms.

3. The *substantive due process approach* involves focuses on whether the right to autonomy, dignity, and self-determination in health-care decisions is constitutionally protected and whether the regulation conflicts with these fundamental values. This principle helps to answer the question of whether the law or government action inherently violate the right to make health-care decisions? By comparison, the principles of proportionality and necessity allow the constitutional review body to determine whether the limitation or restriction on the right to make health-care decisions serve a legitimate purpose, and is it justified (that is, with their help constitutional judge address the extent to which the right can be restricted in specific circumstances; for instance, during a public health crisis, courts may uphold temporary restrictions on non-essential medical procedures to prioritise critical care, etc.). For example, courts apply substantive due process to determine if laws restricting access to specific medical procedures, such as abortion or end-of-life choices [9], violate fundamental rights such as privacy, bodily autonomy, or dignity. That is, a law banning access to certain reproductive health services may be struck down if it violates a woman's fundamental right to make decisions about her body. This examination focuses on whether such restrictions are justified by a compelling state interest and whether they are precisely tailored to achieve their goals without unnecessarily limiting constitutionally protected freedoms.

Simultaneously, one cannot disregard the specific interpretative **methods** that underpin the understanding and application of constitutional and legal provisions governing health decision-making in various contexts.

Specifically, *textualism* emphasises the interpretation of the constitution based on the original meaning of the text at the time it was written. Decisions are grounded in the literal wording and historical context of the constitutional provisions. This method seeks to preserve the intent of the framers

and maintain consistency and predictability in constitutional interpretation. Considering, *inter alia*, the hypothetically constructed constitutional formula “*Every person has the right to make decisions regarding his/her own healthcare*”, the textualist would ensure that the interpretation respects personal autonomy as understood at the time the provision was written.

In European constitutional practice, the principle of textualism can be observed in various contexts, including the interpretation of rights related to healthcare decisions. For example, in Germany, the Basic Law (*Grundgesetz*) includes provisions that protect human dignity and personal autonomy. Article 2(1) of the Basic Law states, “Every person shall have the right to free development of his/her personality insofar as he/she does not violate the rights of others or offend against the constitutional order or the moral law” [10]. This provision has been interpreted by the German Federal Constitutional Court (*Bundesverfassungsgericht*) to encompass decisions regarding healthcare and medical treatment. In cases concerning medical treatment decisions, the Court has upheld the principle that individuals have the right to self-determination and autonomy over their bodies. This includes the right to refuse medical treatment, as long as the decision does not endanger public health or the rights of others [11]. The Court's interpretation respects the foundational principles of human dignity and personal autonomy as understood and intended at the time the Basic Law was adopted in 1949, while also acknowledging the evolving societal norms and medical advancements over the decades.

Another method that is similarly widely accepted for interpreting the constitutional meaning of the right to make health decisions is *purposive interpretation*. Unlike textualism, which focuses primarily on the literal text and historical context, purposive interpretation seeks to discern and give effect to the underlying purpose or objective that the constitutional provision was intended to achieve. This approach acknowledges that constitutional texts are often drafted in broad and abstract terms, necessitating an exploration of their intended goals and societal implications. An illustrative example can be seen in the jurisprudence of the Constitutional Court of Italy regarding end-of-life decisions. The

Court has addressed issues related to patient autonomy and the right to refuse medical treatment in several landmark cases. One significant case is the decision on the constitutionality of Law 219/2017, which regulates advance directives and treatment decisions for patients nearing the end of life. In its ruling, the Court applied a purposive interpretation of constitutional rights, particularly the right to health (Article 32 of the Italian Constitution) and the right to personal autonomy (implied in various provisions including Articles 2 and 13 of the Constitution). The Court emphasised that the right to health includes not only the right to receive medical treatment, but also the right to refuse treatment or decide on the course of medical care following one's own values and wishes. This purposive interpretation aligned with the evolving societal understanding of dignity, autonomy, and the ethical implications of medical decisions at the end of life. The Court recognised that individual autonomy in healthcare decisions is fundamental to respecting human dignity and personal integrity, reflecting the broader constitutional values of the Italian legal framework [12].

Final reflections and overarching conclusions. The concept of health sovereignty should be viewed as an extension of the constitutional rights to privacy and human dignity. Substantially, this right includes personal control over medical decisions and the refusal of certain treatments, framing health sovereignty as an aspect of personal autonomy, thus being a substantial predominator of the right to make health-care decisions.

Historically, European constitutional law often placed limits on individual rights in favor of public health objectives, citing reasons such as the prevention of disease outbreaks or ensuring minimum standards of care. This approach was evident in early cases where state interventions in health matters were deemed justifiable to protect public welfare. Over the decades, there has been a notable transformation driven by evolving social attitudes and legal doctrines. The recognition of human rights under international treaties and EU constitutional law has played a crucial role in shaping this evolution. Specifically, the intersection between individual freedoms and constitutional protections reveals a complex legal landscape where personal rights to

autonomy, privacy, and bodily integrity are carefully balanced against the state's responsibility to protect public welfare.

At the heart of this intersection lies the right to medical autonomy, a cornerstone of personal freedom in health-related decisions. Autonomy grants individuals the power to make personal choices about their health, such as consenting to or refusing medical treatment. This principle underscores the importance of informed consent in healthcare, which serves as a legal and ethical safeguard for individual control over medical decisions. The right to bodily integrity, often enshrined in constitutional and human rights law, further reinforces this autonomy by asserting that individuals have a fundamental right to make decisions affecting their bodies without undue interference.

Another essential component of health-related individual freedoms is the right to privacy. Decisions concerning health inherently involve sensitive personal information, making privacy protections indispensable. Constitutional guarantees of privacy protect against unauthorised disclosures of medical information and uphold confidentiality in healthcare settings. This privacy dimension is foundational not only to individual dignity but also to maintaining trust in the healthcare system. Many legal frameworks, including the European conventional instruments, protect privacy as an essential aspect of personal freedom, establishing a legal basis for safeguarding health-related information.

Yet, despite the strong protections for autonomy and privacy, these rights may be curtailed in the interest of public health. The state's duty to protect the health and welfare of its population sometimes justifies interventions that limit personal freedoms. The principle of proportionality serves as a critical standard in this context, guiding courts and lawmakers in determining when restrictions on individual rights are constitutionally permissible. Proportionality requires that any limitations on rights be necessary, effective, and reasonably balanced against the individual interests involved. This principle is particularly relevant in public health situations, where the state must justify that its measures, such as mandatory vaccinations or other preventative measures, are constitutionally sound and not excessive relative to the public health benefits they

achieve. These measures must be viewed as necessary steps, adopted only when less restrictive alternatives would be ineffective in addressing public health emergencies. Against this backdrop, constitutional review is deemed to be a key institutional element in preserving individual freedoms in health-related contexts. Constitutional courts (or other relevant bodies authorised to exercise the function of constitutional review) play a fundamental role in ensuring that public health regulations and state interventions adhere to constitutional standards. This judicial safeguard maintains a balance between individual rights and public health needs, affirming that state actions remain within constitutional bounds. Constitutional principles ensure that individual autonomy is respected, while also permitting necessary, well-regulated state interventions that serve the public good.

To summarise, the right to make health decisions encompasses the *entitlement of individuals to autonomously determine matters related to their medical treatment, care, and bodily integrity, including the right to give or refuse consent to medical interventions, choose healthcare providers, access medical information, and make end-of-life decisions*. Under constitutional frameworks, this right extends beyond mere access to healthcare. Expressly, it is framed by dual imperatives: the preservation of individual autonomy and the fulfillment of public health goals. At its core lies the recognition that individuals must retain sovereignty over decisions affecting their bodies, encompassing medical treatments, reproductive rights, participation in clinical trials, and end-of-life care.

Within the substantial perspective, the right entails both positive and negative dimensions. Positively, it obligates states to ensure access to healthcare services, facilitate informed decision-making, and protect individuals from coercive practices. Negatively, it restricts state and third-party interventions that infringe upon personal autonomy. However, this right is not absolute; its exercise may be subject to limitations imposed by public health necessities, such as compulsory vaccinations or quarantine measures during pandemics. The normative framework also underscores the procedural dimension of this right, particularly the role of informed consent. Informed consent serves as a pro-

cedural guarantee ensuring that individuals are provided with comprehensive and comprehensible information about the medical procedures they face. It transforms the relationship between patient and healthcare provider into one characterised by mutual respect and shared decision-making.

References

1. European Convention on Human Rights of 1950: as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16 / European Court of Human Rights, Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (reference date: 13.11.2024).
2. Charter of Fundamental Rights of the European Union of 2000 / European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (reference date: 13.11.2024).
3. Oviedo Convention and its Protocols of 1997 / Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/bioethics/oviedo-convention> (reference date: 13.11.2024).
4. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. of 2005 / UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/ethics-science-technology/bioethics-and-human-rights> (reference date: 14.11.2024).
5. The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 14(2000) / Committee on Economic, Social and Cultural Rights. United Nations, Distr. GENERAL, E/C.12/2000/4, 11 August 2000. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandle.r.aspx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJ2c7ey6PAz2qaojTzDJmC0y%2B9t%2BsAtGDNzdEqA6SuP2r0w%2F6sVBGTpvTSCbiOr4XVFTqhQY65auTFbQRPWNDxL> (reference date: 14.11.2024).
6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance) / European Union.

URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (reference date: 14.11.2024).

7. Decision G 37/2022 dated 23.06.2022 / Constitutional Court of Austria. URL: https://www.vfgh.gv.at/downloads/Bulletin_2022_3_AUT-2022-1-003_G_37_2022.pdf (reference date: 15.11.2024).

8. Decision no. 2021-828 DC dated 09.11.2021 / Constitutional Council of France. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/decision/2021/2021828DC.htm> (reference date: 15.11.2024).

9. Ruling No. 123/2021 dated 15.03.2021 / Constitutional Court of Portugal. URL: <https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/acordao/s/20210123.html> (reference date: 15.11.2024).

10. Basic Law for the Federal Republic of Germany of 1949 as amended by the Act of 19.12.2022. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (reference date: 16.11.2024).

11. Decisions 2 BvR 1866/17, 2 BvR 1314/18 dated 08.06.2021 / Federal Constitutional Court of Germany. URL: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2021/bvg21-066.html> (reference date: 16.11.2024).

12. Decision No. 242 dated 25.09.2019 / Constitutional Court of Italy. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/doc/recent_judgments/Sentenza_n_242_del_2019_Modugno_en.pdf (reference date: 16.11.2024).

Юлія Ремінська

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ПРАВА НА МЕДИЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ТА ПРАВА НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ)

Національний фонд досліджень України
вул. Бориса Грінченка, 1, 01001, Київ, Україна
E-mail: yuliiarem@gmail.com

У пропонованому до уваги дослідженні розглянуто концепцію медичного суверенітету, представлену метафорично як здатність людини керувати своїм тілом з позиції «суверенної нації». В основі аналізу покладено ключове питання: «Якщо тіло людини – це суверенна нація, то хто має найвищу владу керувати її законами і політикою?», враховуючи конституційні та етичні аспекти автономії, принципу інформованої згоди та засадничих ідей у сфері охорони здоров'я та прав людини. У роботі вивчено питання пошуку конституційно-правової рівноваги між державним втручанням в інтересах громадського здоров'я та індивідуальною автономією у прийнятті рішень щодо власного здоров'я, а також розглянуто правові відповіді на глобальні виклики, зокрема, пандемічних захворювань. **Метою** дослідження є надання комплексного конституційно-правового аналізу поняття суверенітету у сфері охорони здоров'я з акцентом на еволюцію індивідуальної автономії у прийнятті відповідних рішень, а також на обов'язки держави у колективному управлінні системою охорони здоров'я. Доктринальний **методологічний інструментарій** охоплює **методи** конституційного права, порівняльного правознавства та аналітичного аналізу з акцентом на міжнародні документи, зокрема ЄКПЛ, Конвенцію Ов'єдо та практику органів конституційного контролю в Німеччині, Італії та інших державах. У статті **визначено** ключові конституційні підходи до збалансування особистої автономії та імперативів інституту громадської охорони здоров'я. До них, зокрема, належать: оцінка співмірності реалізації індивідуальних та колективних права на охорону здоров'я, наприклад, у випадках обов'язкової вакцинації; тест на пропорційність, який гарантує, що державні обмеження свободи прийняття рішень є необхідними і мінімально

інтрузивними; субстантивний принцип належної правової процедури, який захищає такі фундаментальні права, як фізична недоторканність і право на приватне життя. **Результати дослідження** підкреслюють, що інформована згода є процедурним критерієм забезпечення медичного суверенітету, оскільки вона гарантує, що людина отримає достатню інформацію для прийняття самостійних рішень щодо власного стану здоров'я. Порівняльний аналіз європейських практик дозволяє запропонувати моделі для вдосконалення вітчизняного законодавства, в тому числі щодо забезпечення принципів пропорційності, недискримінації та дотримання процедурних гарантій. Крім того, результати проведеного аналізу сприяють розумінню медичного суверенітету як конституційного принципу. Автор підкреслює дуалістичний характер вимог щодо поваги до індивідуальної автономії та досягнення цілей суспільного добробуту, насамперед в умовах глобальних криз. Окреслена міжнародна нормативна база підтверджує потребу в законодавчому утвердженні принципу медичного суверенітету людини як невід'ємного складника людської гідності та демократичного врядування у цілому, що вимагає вироблення злагоджених підходів до захисту як особистих свобод, так і цінностей громадянського суспільства.

Ключові слова: медичний суверенітет; персональна автономія; фізична недоторканність; інформована згода; управління охороною здоров'я; принцип пропорційності; права людини; невтручання у приватне життя у сфері охорони здоров'я; європейські стандарти у сфері прав людини.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2024

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ, ОТРИМАНИХ ВІД ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: 4514609@stud.nau.edu.ua

Метою статті є дослідження правових засад запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. **Методи дослідження:** обрана тема наукового дослідження потребує застосування різноманітних наукових методів і підходів для отримання якісних результатів. Тому для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз; системний метод; аналітичний тощо. **Результати:** правові засади запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, перебувають на стадії становлення, а чинне законодавство як ЄС, так й інших розвинених демократій у цій сфері досі характеризується неузгодженістю, суперечностями, потребує усунення прогалин і не забезпечує оптимального регулювання цифрового ринку. Проте задля комплексного підходу до усунення прогалин та неузгодженостей національного законодавства світовою спільнотою розроблено низку рекомендацій щодо запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. Саме підготовка та впровадження пропонованих норм є оптимальним кроком на шляху розроблення належних національних правових засад запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. **Обговорення:** ефективна політика та правові засади запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів є ключем до цілісності та стабільності як міжнародної, так й національної фінансової системи та економіки.

Ключові слова: кошти; віртуальні активи; цифрова епоха; запобігання; відмивання коштів.

Постановка проблеми та її актуальність. Ефективна політика та правові засади запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів є ключем до цілісності та стабільності як міжнародної, так й національної фінансової системи та економіки. Відмивання грошей та пов'язані з ним злочини (так звані «предикатні злочини») можуть загрожувати цілісності та стабільності як фінансового сектору, так і зовнішній стабільності країни в цілому. Вони можуть призвести до дестабілізації економіки, банківських криз, неефективного збору доходів, більш широких недоліків публічного адміністрування, репутаційних ризиків для міжнародних

фінансових центрів та втрати кореспондентських банківських відносин. У все більш взаємопов'язаному світі шкода, завдана цими злочинами, є глобальною та впливає на цілісність і стабільність міжнародної фінансової системи.

Цифрові технології є невід'ємною частиною будь-якої сучасної економіки завдяки своєму високому ступеню продуктивності та технологічним можливостям. Відмінною рисою української економіки є впровадження цифрових технологій у повсякденне життя як для прискорення прийняття управлінських рішень, так і для досягнення мети їх впровадження. Варто вказати, що у цифрову епоху відбувається

стрімкий розвиток використання віртуальних активів, що у тому числі сприяє розвитку незаконної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання регулювання ринку віртуальних активів розкрито у працях таких вчених як Д. Зетше, М. Дініс Лукас, В. Феррарі та ін. Досвід ЄС щодо правового режиму криптовалют розкрито у роботах В.А. Устименко, Б.В. Деревянко, О.І. Кулика, І.П. Устинові та ін.

Метою статті є дослідження правових засад запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом України від 06.12.2019 № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» закріплено, що віртуальний актив – це цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей (п. 13 ст. 1) [1]. Варто вказати, що саме цей Закон адаптує українське законодавство до норм четвертої Директиви ЄС 2015/849 і Регламенту ЄС 2015/847, стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (FATF).

Щоб зрозуміти роль віртуальних активів у відмиванні грошей, важливо усвідомити основи цього процесу. Зокрема, відмивання грошей – це поняття, яке використовується для позначення дій, спрямованих на маскуванню джерела походження коштів і майна, одержаних злочинним шляхом, та переведення їх з кримінального у легальний обіг [2]. Цей процес включає в себе серію транзакцій та дій, які приховують справжнє джерело коштів, дозволяючи злочинцям не привертати уваги правоохоронних органів.

Традиційно процес відмивання коштів включав обіг готівки через складні мережі посередників. Проте із впровадженням цифрових технологій та появою цифрових валют, зокрема криптовалют, злочинці знайшли нові шля-

хи відмивання коштів. Криптовалюти також полегшили роботу незаконних онлайн-ринків, які зазвичай називають «темною мережею», де купуються та продаються незаконні товари та послуги. Віртуальні активи стали привабливим об'єктом завдяки своїй децентралізованій природі, що дозволяє проводити транзакції, не розкриваючи особи власника. Анонімність, надана криптовалютами, ускладнила процес відстеження та затримання цих осіб у разі вчинення ними кримінального правопорушення.

Проте варто вказати, що у сфері незаконної діяльності не всі криптовалюти створені «рівними». Деякі з них більш популярні серед злочинців через специфічні особливості, які допомагають приховувати походження та потік коштів. За даними Академії фінансових злочинів, злочинці в основному використовують Monero, Bitcoin, Ethereum, Ripple та Litecoin через їх простоту використання, доступність для продажу та здатність проводити транзакції з відносною анонімністю. Зокрема Біткойн, завдяки впізнаваності та прийняттю бренду серед ринків даркнету та інших поставальників, до сьогодні залишається найбільш часто використовуваною криптовалютою для незаконних транзакцій. Monero користується популярністю завдяки функції конфіденційності та анонімності, використовуючи такі технології, як кільцеві підписи та приховані адреси, що значно ускладнює процес відстеження транзакцій у порівнянні з Bitcoin. XRP Ripple може функціонувати як міст для полегшення обміну між різними криптовалютами швидко і з низкими комісіями в порівнянні з традиційними біржами, тим самим дозволяючи з легкістю відмивати кошти, які отримано від обігу віртуальних активів. Можливості смарт-контрактів Ethereum також можуть бути використані для створення децентралізованих додатків, які полегшують відмивання коштів за допомогою автоматизованих процесів та транзакцій [3].

По суті, розуміння привабливості та використання цих ключових криптовалют у схемах відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, має вирішальне значення для розробки ефективних стратегій запобігання

фінансовим злочинам у сфері цифрової валюти. У процесі того, як ми просуваємося у все більш цифрову епоху, життєво важливо, щоб заходи запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, розвивалися в тандемі з розвитком віртуальних активів.

Для запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, регулюючі органи, фінансові установи та правоохоронні органи впроваджують заходи щодо посилення нагляду та регулювання. Зокрема у відповідь на зростання проблеми відмивання грошей, в 1989 р. на зустрічі керівників країн Великої Сімки в Парижі було створено Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [4].

Групі з розробки фінансових заходів були надані повноваження щодо дослідження методів та тенденцій відмивання коштів, розгляду вже вжитих заходів на національному або міжнародному рівні та визначення заходів, які ще треба здійснювати з метою запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів.

FATF випустила рекомендації щодо вирішення ризиків, пов'язаних з відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. Ці рекомендації забезпечують послідовну основу для держав щодо регулювання та нагляду за постачальниками послуг віртуальних активів (VASP) в процесі запобігання відмиванням коштів.

Зокрема, однією з ключових рекомендацій є те, що VASP мають збирати та зберігати інформацію як про відправника, так і про одержувача транзакцій віртуальних активів, що допомагає створити прозоре середовище та запобігти анонімним транзакціям, які можуть бути використані для відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів.

Доцільно підкреслити, що капіталізація віртуальних активів на сьогодні становить понад 1 трильйон доларів США у світі, зокрема, що у 2021 році (пік розвитку) ця індустрія становила 2,1 трильйона доларів США. У 2023 році загальна капіталізація ринку криптовалют становила понад 1 трильйон 143 мільярди доларів США. Наразі Україна посідає 3 місце в

схильності до використання віртуальних активів [5].

Враховуючи глобальний характер віртуальних активів та виклики, які вони створюють для традиційних механізмів запобігання відмивання коштів, саме міжнародне співробітництво та спільна координація відповідних органів мають важливе значення. Переважна більшість держав світу визнали важливість обміну інформацією, найкращими практиками та розвідкою для впровадження оптимального механізму запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів.

Завдяки таким ініціативам, як Egmont Group, Інтерпол та інші міжнародні організації, країни співпрацюють для виявлення незаконних фінансових потоків, яким сприяють віртуальні активи. Посилення співпраці дозволяє швидше виявляти та реагувати на нові загрози, забезпечуючи більш надійну глобальну структуру запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів у цифрову епоху.

Варто вказати, щоб не відставати від мінливого ландшафту віртуальних активів та схем відмивання коштів, країни постійно оновлюють свою правову базу. Такі правові реформи спрямовані на те, щоб віртуальні активи підлягали ефективному регулюванню та нагляду. Задля цього, наприклад, Європейський Союз вжив заходів для запровадження регулювання ринків криптоактивів (MiCA). Регулювання MiCA є досить ліберальним та встановлює деякі вимоги до публічної оферти віртуальних активів, однією з основних вимог якої є публікація «білої книги».

Зокрема, регулювання ринків криптоактивів (MiCA) встановлює єдині правила ринку ЄС для криптоактивів. Положення охоплює криптоактиви, які наразі не регулюються існуючим законодавством про фінансові послуги. Ключові положення для тих, хто випускає та торгує криптоактивами (включаючи токени посилення на активи та токени електронних грошей) охоплюють прозорість, розкриття інформації, авторизацію та нагляд за транзакціями. Нова правова база підтримує цілісність ринку та фінансову стабільність, регулюючи публічні

пропозиції криптоактивів та забезпечуючи інформованість споживачів про пов'язані з ними ризики. Отже, МіСА прагне створити комплексну нормативну базу для цифрових фінансів та віртуальних активів, включаючи правила запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів.

Зокрема, положення про ринки криптоактивів (МіСА) набуло чинності в червні 2023 року та має на меті надати регуляторам інструменти, необхідні для відстеження криптовалют, які використовуються для відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, забезпечуючи при цьому користувачам захист [6].

Аналогічно, такі країни, як Сполучені Штати, Великобританія та інші, впроваджують правила моніторингу та контролю операцій з віртуальними активами та запобігання незаконній діяльності, такій як відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів [7].

Оновлюючи свою правову базу, країни прагнуть забезпечити ефективний моніторинг, регулювання та дотримання відповідних заходів AML/CFT у операціях з віртуальними активами. Ці заходи забезпечують надійну основу для виявлення, запобігання та стримування діяльності з відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів.

На нашу думку, у процесі запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, реалізація саме регуляторних заходів, таких як рекомендації FATF, положення МіСА, міжнародне співробітництво та координація, а також оновлені правові норми, мають вирішальне значення. Працюючи разом, регулятори та уряди можуть пом'якшити ризики, пов'язані з віртуальними активами, і сприяти більш безпечній та прозорій фінансовій системі.

Варто вказати, що злочинці використовують різні методи та прийоми для відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. Розуміння цих методів має вирішальне значення для запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів у цифрову епоху. Зокрема, до п'яти найпопулярніших методів, які використовуються злочинцями для відмивання коштів на блокчейні відносять:

1. Вкладені послуги (Nested services) – це широка категорія послуг, які працюють в межах однієї або декількох бірж. Ці послуги використовують адреси, розміщені на біржах, щоб використовувати ліквідність бірж і використовувати можливості торгівлі. Деякі біржі не вимагають високих стандартів відповідності для вкладених послуг, що дозволяє поганим акторам використовувати їх для відмивання грошей. У блокчейн-каунті ці транзакції з вкладеними послугами, схоже, були проведені їх приймаючими контрагентами (тобто біржами), а не розміщеними вкладеними послугами або адресами фізичних осіб. Найпоширенішим і сумнозвісним типом вкладених послуг є позабіржовий (OTC) брокер. Позабіржові брокери дозволяють трейдерам легко, безпечно та анонімно торгувати великою кількістю криптовалют. Позабіржові брокери сприяють прямій торгівлі криптовалютою між двома сторонами без посередництва біржі. Ці угоди можуть бути здійснені між різними криптовалютами (наприклад, Ethereum та Bitcoin) або між криптовалютами та фіатними валютами (наприклад, криптовалютами, такими як Bitcoin, та фіатними валютами, такими як євро). Позабіржові брокери знаходять контрагентів для транзакції в обмін на комісію, але не беруть участі в переговорах. Після визначення термінів сторони передають зберігання активів через брокера. Зокрема, у Серпні 2020 Року США Міністерство юстиції (DOJ) подало скаргу на конфіскацію 280 криптовалютних адрес, причетних до відмивання криптовалюти на суму приблизно 28,7 мільйонів доларів, вкраденої з біржі хакерами, пов'язаними з Північною Кореєю, відомими як Lazarus Group. У скаргі детально описано два зломи криптобірж північнокорейських акторів, які вкрали криптовалюту на мільйони доларів і в кінцевому підсумку відмили кошти через китайських позабіржових (OTC) криптовалютних трейдерів, і слідують за відповідними діями, пов'язаними з крадіжкою 250 мільйонів доларів у криптовалюті через інші біржові зломи північнокорейських акторів [8]. Lazarus Group продовжує використовувати позабіржових трейдерів для відмивання коштів. У квітні 2023 року Управління з контролю за іноземними активами Міністерства фінансів США (OFAC) на-

клало санкції на трьох осіб, у тому числі двох позабіржових криптотрейдерів, за допомогу північнокорейській групі [9].

2. Азартні платформи (Gambling platforms) популярні серед криптовалютних відмивачів грошей. Послуги з азартних ігор були вказані у звіті FATF «Віртуальні активи Червоний прапор відмивання грошей та фінансування тероризму», виданому у вересні 2020 року [10]. У цьому звіті FATF визначила дві ситуації, в яких послуги з азартних платформ можна розглядати як відмивання, зокрема: 1) кошти, депоновані або виведені з віртуальної адреси активу або гаманця, з прямими та непрямыми посиланнями на відомі підозрілі джерела, включаючи сумнівні сайти азартних ігор; 2) транзакції, що походять від або призначені для послуг онлайн-азартних ігор.

3. Мікшери (Mixers) – це послуги, які поєднують цифрові активи з багатьох адрес разом, перш ніж випускати їх з випадковими інтервалами на нові адреси призначення або гаманці, тим самим підвищуючи анонімність. Вони часто використовуються для приховування сліду коштів, перш ніж вони будуть переведені законним підприємствам або великим біржам. Варто вказати, що у березні 2023 року Міністерство юстиції США оголосило про спільне міжнародне видалення ChipMixer, сервісу з мікшування криптовалют у даркнеті, відповідальному за відмивання понад 3 мільярди доларів у криптовалюті. Операція дозволила німецькій владі вивести понад 46 мільйонів доларів у криптовалюті з серверних серверів [11]. Іншим прикладом є Tornado Cash, мікшер, який «відмив» понад 7 мільярдів доларів з 2019 по 2022 рік, доки розробник сервісу не був заарештований голландською владою [12].

4. Фіатні біржі (Fiat exchanges) змінюють криптовалюту на готівку і можуть бути мейнстрімними, одноранговими (P2P) або несумісними (біржі, які не підкоряються або не підпадають під дію правил). Так, біржі використовували такі адреси, щоб вивести у готівку майже 23,8 мільярда доларів у криптовалюті в 2022 році, що на 68% більше, ніж у попередньому році [13].

5. Послуги зі штаб-квартирою в юрисдикціях високого ризику (Services headquartered in high-

risk jurisdictions) – це послуги в юрисдикціях, визначених як такі, що мають стратегічні недоліки в своїх режимах AML або боротьби з фінансуванням тероризму (CFT). Зокрема FATF визначає юрисдикції зі слабкими заходами боротьби з відмиванням грошей (AML/CFT), які часто зовні називають «Чорним та сірим списком» [14]. Заходи FATF щодо публічного оприлюднення переліку країн зі слабкими режимами AML/CFT виявився ефективним. 18 січня 2024 року відбулася публікація делегованого Регламенту Комісії (ЄС) 2024/163 [15] про внесення змін до списку ЄС. Станом на червень 2024 року FATF розглянув 133 країни та юрисдикції та публічно визначив 108 з них такими, які мають слабкий режим AML/CFT. Наслідком цього 84 держави впровадили необхідні реформи для усунення своїх слабких сторін AML/CFT і були виключені зі списку. Європейська комісія також визначає країни, які мають стратегічні недоліки у своїх режимах AML/CFT і які становлять значну загрозу фінансовій системі Європейського Союзу [16].

Отже, світова спільнота постійно стикається з новими проблемами в процесі запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів через все більш складні методи цього процесу. Проте варто підкреслити, що постійно вживаються заходи щодо запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. Так, зокрема, Секретаріатом Співдружності було розроблено та представлено 8 липня 2024 року в Лондоні новий Типовий закон, який допоможе країнам регулювати швидко зростаючу індустрію віртуальних активів.

Цей закон використовує принциповий підхід до регулювання віртуальних активів відповідно до міжнародних стандартів, встановлених FATF та передбачає широкий набір положень, включаючи ліцензування віртуальних активів, таких як віртуальні валюти, визначення зобов'язань емітентів, нагляд за фінансовою діяльністю та виконання штрафів за недотримання законодавства тощо. Крім того Типовий закон пропонує норми щодо запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, одночасно захищаючи власників та забезпечуючи їм юридичну ясність та стабільність. На сучасному етапі 19 країн Співдружності знаходяться в

процесі використання цього закону для розробки нового або внесення змін до існуючого внутрішнього законодавства.

Разом з тим 30 травня 2024 року Рада Європейського Союзу ухвалила пакет нових правил щодо запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів, до складу якого увійшла Директива ЄС 2024/1640 від 31 травня 2024, що вносить зміни та скасовує Директиву ЄС 2015/849. Директива ЄС 2024/1640 встановлює механізми, які держави-члени повинні впровадити для запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів у фінансовій системі на національному рівні. Держави-члени повинні імплементувати цю Директиву до 10 липня 2027 року.

Крім того до цього переліку доцільно додати Регламент ЄС 2024/1620 від 31 травня 2024 року, про створення органу для боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, що також відомий як AMLA, норми якого визначають правила запобігання відмивання коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. Регламент набуває чинності 10 липня 2027 року, за винятком окремих положень, які набирають чинності 10 липня 2029 року. А також Директиву ЄС 2024/1654 від 31 травня 2024, яка вносить зміни до Директиви ЄС 2019/1153 та встановлює нові правила для доступу органів влади до реєстрів банківських рахунків і полегшує використання записів про транзакції.

Цілями даного пакету є посилення співпраці та координації між національними органами, створення для цієї мети окремого механізму, а також створення єдиного європейського регламенту з AML/CFT, який міг би об'єднати всі правила, які регулюють дану сферу. Тобто здійснити перехід від моделі, яка базувалася виключно на директивах, до моделі, що базується на єдиному регламенті. Європейський парламент акцентує увагу на тому, що нові акти включають посилені заходи належної обачності та перевірки особи, після чого так звані зобов'язані суб'єкти повинні повідомляти про підозрілу діяльність компетентним органам [17].

Висновки. Правові засади запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу

віртуальних активів, перебувають на стадії становлення, а чинне законодавство як ЄС, так й інших розвинених демократій у цій сфері досі характеризується подекуди неузгодженістю, суперечностями, потребує усунення прогалин і, на сучасному етапі, не забезпечує оптимального регулювання цифрового ринку. Проте задля комплексного підходу до усунення прогалин та неузгодженостей національного законодавства світовою спільнотою розроблено низку рекомендацій щодо запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів. Саме підготовка та впровадження пропонованих норм є оптимальним кроком на шляху розроблення належних національних правових засад запобігання відмиванням коштів, отриманих від обігу віртуальних активів.

Література

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06 груд. 2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
2. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-3439>
3. Most Relevant Cryptocurrencies For Criminals: Tracing the Evolution of Criminal Money Finances. URL: <https://financialcrimeacademy.org/relevant-cryptocurrencies-for-criminals/>
4. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей – FATF. URL: <https://fiu.gov.ua/content/uk/fatf.htm>
5. CoinGeko. URL: <https://www.coingecko.com/uk>
6. What Is Markets in Crypto-Assets (MiCA)? URL: <https://www.investopedia.com/what-is-market-in-crypto-assets-6751039#toc-markets-in-crypto-assets-titles>
7. Cryptocurrency Regulations Around the World. URL: <https://www.investopedia.com/cryptocurrency-regulations-around-the-world-5202122>
8. United States Files Complaint to Forfeit 280 Cryptocurrency Accounts Tied to Hacks of Two Exchanges by North Korean Actors. URL: <https://www.justice.gov/usao-dc/pr/united-states-files-complaint-forfeit-280-cryptocurrency-accounts-tied-hacks-two>

9. Treasury Targets Actors Facilitating Illicit DPRK Financial Activity in Support of Weapons Programs. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1435>

10. FATF report Virtual Assets Red Flag Indicators of Money Laundering and Terrorist Financing. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Virtual-Assets-Red-Flag-Indicators.pdf>

11. Justice Department Investigation Leads to Takedown of Darknet Cryptocurrency Mixer that Processed Over \$3 Billion of Unlawful Transactions. URL: <https://www.justice.gov/usao-edpa/pr/justice-department-investigation-leads-takedown-darknet-cryptocurrency-mixer-processed>

12. Suspected developer of crypto mixer Tornado Cash arrested. URL: <https://techcrunch.com/2022/08/12/suspected-tornado-cash-developer-arrested-in-amsterdam/>

13. The Chainalysis 2024 Crypto Crime Report. URL: <https://go.chainalysis.com/crypto-crime-2024.html>

14. «Black and grey» lists. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/countries/black-and-grey-lists.html>

15. Commission Delegated Regulation (EU) 2024/163 of 12 December 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R0163>

16. Anti-money laundering and countering the financing of terrorism at international level. URL: https://finance.ec.europa.eu/financial-crime/anti-money-laundering-and-countering-financing-terrorism-international-level_en

17. New EU rules to combat money-laundering adopted. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240419IPR20586/new-eu-rules-to-combat-money-laundering-adopted>

18. Устинова І. Е-гривня як крок до реформ у фінансовій системі України: зарубіжний досвід. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2024. № 1(70). С. 70-76. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18483>

References

1. Pro zapobihannya ta protydiyu lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya: Zakon Ukrainy vid 06 hrud. 2019 r. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

2. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-3439>

3. Most Relevant Cryptocurrencies For Criminals: Tracing the Evolution of Criminal Money Finances. URL: <https://financialcrimeacademy.org/relevant-cryptocurrencies-for-criminals/>

4. Hrupa z rozrobky finansovykh zakhodiv borotby z vidmyvannyam hroshey – FATF. URL: <https://fiu.gov.ua/content/uk/fatf.htm>

5. CoinGeko. URL: <https://www.coingecko.com/uk>

6. What Is Markets in Crypto-Assets (MiCA)? URL: <https://www.investopedia.com/what-is-market-in-crypto-assets-6751039#toc-markets-in-crypto-assets-titles>

7. Cryptocurrency Regulations Around the World. URL: <https://www.investopedia.com/cryptocurrency-regulations-around-the-world-5202122>

8. United States Files Complaint to Forfeit 280 Cryptocurrency Accounts Tied to Hacks of Two Exchanges by North Korean Actors. URL: <https://www.justice.gov/usao-dc/pr/united-states-files-complaint-forfeit-280-cryptocurrency-accounts-tied-hacks-two>

9. Treasury Targets Actors Facilitating Illicit DPRK Financial Activity in Support of Weapons Programs. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1435>

10. FATF report Virtual Assets Red Flag Indicators of Money Laundering and Terrorist Financing. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Virtual-Assets-Red-Flag-Indicators.pdf>

11. Justice Department Investigation Leads to Takedown of Darknet Cryptocurrency Mixer that Processed Over \$3 Billion of Unlawful Transactions URL: <https://www.justice.gov/usao-edpa/pr/justice-department-investigation-leads-takedown-darknet-cryptocurrency-mixer-processed>

12. Suspected developer of crypto mixer Tornado Cash arrested. URL: <https://techcrunch.com/2022/08/12/suspected-tornado-cash-developer-arrested-in-amsterdam/>

13. The Chainalysis 2024 Crypto Crime Report. URL: <https://go.chainalysis.com/crypto-crime-2024.html>

14. «Black and grey» lists. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/countries/black-and-grey-lists.html>

15. Commission Delegated Regulation (EU) 2024/163 of 12 December 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R0163>

16. Anti-money laundering and countering the financing of terrorism at international level. URL: https://finance.ec.europa.eu/financial-crime/anti-money-laundering-and-countering-financing-terrorism-international-level_en

17. New EU rules to combat money-laundering adopted. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240419IPR20586/new-eu-rules-to-combat-money-laundering-adopted>

18. Ustynova I. E-hryvnya yak krok do reform u finansoviy systemi Ukrainy: zarubizhnyy dosvid. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2024. № 1(70). S. 70-76. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18483>

Yaroslav Starushchenko

LEGAL FRAMEWORK FOR PREVENTING MONEY LAUNDERING FROM THE CIRCULATION OF VIRTUAL ASSETS

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: 4514609@stud.nau.edu.ua

The purpose of the article is to study the legal basis for preventing money laundering obtained from the circulation of virtual assets. **Research methods:** the chosen topic of scientific research requires the use of various scientific methods and approaches to obtain qualitative results. Therefore, the following research methods were used to solve the tasks: analysis; system method; analytical, etc. **Results:** the legal framework for preventing money laundering received from the circulation of virtual assets is in its infancy, and the current legislation of both the EU and other developed democracies in this area is still characterized by inconsistencies, contradictions, needs to eliminate gaps and does not provide optimal regulation of the digital market. However, for a comprehensive approach to eliminating gaps and inconsistencies in national legislation, the world community has developed a number of recommendations to prevent money laundering received from the circulation of virtual assets. It is the preparation and implementation of the proposed norms that is the optimal step towards the development of appropriate national legal framework for the prevention of money laundering received from the circulation of virtual assets. **Discussion:** effective policies and legal frameworks for the prevention of money laundering derived from the circulation of virtual assets are key to the integrity and stability of both the international and national financial system and economy. Money laundering and related crimes (so-called "predicate crimes") can threaten the integrity and stability of both the financial sector and the external stability of the country as a whole. They can lead to economic destabilization, banking crises, inefficient revenue collection, broader deficiencies in public administration, reputational risks to international financial centers, and the loss of correspondent banking relationships. In an increasingly interconnected world, the damage caused by these crimes is global and affects the integrity and stability of the international financial system.

Digital technology is an integral part of any modern economy due to its high degree of productivity and technological capabilities. A distinctive feature of the Ukrainian economy is the introduction of digital technologies into everyday life, both to accelerate management decision-making and to achieve the goal of their implementation. It is worth pointing out that in the digital age, there is a rapid development in the use of virtual assets, which, among other things, contributes to the development of illegal activities.

Key words: funds; virtual assets; digital age; prevention; money laundering.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2024

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

DOI:
УДК 349.2(045)

С. В. Вишновецька,
доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-7942>

В. М. Колонська,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: vyshnsv@ukr.net, 7545177@stud.nau.edu.ua

Мета: визначити особливості дистанційної роботи як тимчасової форми організації праці в умовах воєнного стану. **Методи дослідження:** документального аналізу і синтезу, пізнавально-аналітичний, а також методи систематизації та узагальнень. **Результати:** визначено особливості дистанційної роботи як форми організації праці в умовах воєнного стану. **Обговорення:** відстоюється позиція, що запровадження дистанційної форми організації праці в умовах воєнного стану є правом, а не обов'язком роботодавця, який самостійно визначає найбільш вигідні умови здійснення його господарської діяльності.

Ключові слова: дистанційна робота; воєнний стан; форма організації праці; зміна в організації виробництва і праці; гнучкий режим робочого часу; працівник; роботодавець.

Постановка проблеми та її актуальність. Науково-технічний прогрес та розвиток інформаційного суспільства призвели до поступового зменшення попиту на стандартні форми зайнятості та зростання безробіття. Тому виникла потреба у нових формах організації праці, які здатні оновити ринок праці та трудові відносини. Воєнний стан кардинально змінив звичне життя мільйонів українців, зокрема, і сферу зайнятості. Однією з найбільш актуальних форм організації праці в цей непростий період стала дистанційна робота. Вона дозволила багатьом зберегти робочі місця, забезпечити безперервність бізнес-процесів та адаптуватися до нових реалій.

Дистанційна робота в умовах воєнного стану постає як актуальна й багатогранна проблема, що потребує комплексного розв'язання. З одного боку, вона є необхідним інструментом для

забезпечення безперервності роботи підприємств та організацій, збереження робочих місць та підтримки економіки країни. Дистанційна робота позитивно впливає на продуктивність і ефективність, оскільки працівники можуть виконувати свої завдання у зручних для них умовах. З іншого боку, вона породжує низку нових викликів, пов'язаних із організацією праці, забезпеченням її ефективності, захистом прав працівників та роботодавців.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Загалом питанню розвитку дистанційної роботи як нестандартної форми зайнятості достатньо уваги приділено в науці трудового права, про що нами вже зазначалось у попередніх публікаціях [1; 2]. Серед останніх публікацій варто виділити дослідження Я. В. Сімутіною проблем та перспектив удосконалення правового регу-

лювання дистанційної роботи в Україні [3]. Актуальним проблемам правового регулювання часу відпочинку дистанційних працівників присвячені публікації О. Г. Середи та Н. М. Галкіної [4]. Актуальні проблеми правового регулювання дистанційної праці аналізувала Ю. Ю. Івчук [5]. Трудо-правові аспекти використання дистанційної праці в умовах воєнного стану досліджувала О. Є. Луценко [6]. Проте, залишається низка невирішених проблем у правовому регулюванні дистанційної роботи в умовах воєнного стану в Україні, чому, власне, й присвячується ця стаття.

Мета статті полягає у визначенні особливостей дистанційної роботи як тимчасової форми організації праці в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більшості роботодавців перехід на дистанційну роботу став новим експериментом, проявом якого є застосування інноваційних організаційних методів у трудових відносинах. Разом з тим, використання дистанційної роботи є важливим механізмом забезпечення безпеки та ефективності роботи працівників у воєнний час.

Нагадаємо, що відповідно до ст. 60² Кодексу законів про працю України, дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [7]. Отже, дистанційна робота є формою організації праці, за якої працівники виконують свої завдання поза межами традиційного офісного середовища. Однією з ключових особливостей дистанційної роботи є використання інформаційно-комунікаційних технологій для спілкування і співпраці з командами та забезпечення доступу до необхідних їм ресурсів. Це електронна пошта, чат, відео-конференції, спеціалізовані програмні інструменти для спільної роботи над проектами та доступ до хмарних сервісів. Дистанційна робота є однією з можливих форм організації праці, особливо під час війни. Це означає, що працівники виконують свої завдання за межами місцезнаходження роботодавця, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології на свій вибір.

Водночас, як зазначено в Рішенні Хмельницького міськрайонного суду від 10.05.2023 у справі № 686/204/23, суд позбавлений можливості зобов'язати роботодавця перевести працівника на дистанційну роботу в умовах воєнного стану, оскільки це є його правом, а не обов'язком [8]. Як впливає з матеріалів цієї справи, 18.08.2022 року працівниця повідомила роботодавця про неможливість виконання нею трудових обов'язків безпосередньо за місцем роботи, оскільки внаслідок збройної агресії та щоденних обстрілів м. Харкова, вона переїхала до м. Хмельницький з неповнолітніми дітьми та повідомила роботодавця про можливість виконання трудових обов'язків дистанційно. Але працівник може наполягати на запровадженні для нього такої форми організації праці, якщо це можливо, зважаючи на виконувану роботу, і роботодавець має для цього відповідні ресурси та засоби. Для запровадження дистанційної роботи потрібні певні умови: 1) робочі обов'язки працівника повинні бути такі, щоб їх можна було виконувати віддалено з використанням технологій зв'язку. 2) як працівник, так і роботодавець повинні мати бажання та відповідність для запровадження дистанційної роботи; 3) в обох сторін (працівника і роботодавця) повинні бути належні технічні можливості для реалізації дистанційної роботи [9, с. 67].

Загалом дистанційна робота має свої специфічні особливості, а саме: віддалену комунікацію, гнучкий графік, використання інструментів для співпраці, самодисципліну, відсутність фізичного контакту, завдання на відстані та потребу у технічному обладнанні. Дистанційна робота відкриває значні можливості як для працівників, так і для роботодавців. Працівники можуть працювати зі зручного місця, а роботодавцям не потрібно турбуватися про забезпечення належних умов праці. Ще одним важливим аспектом дистанційної роботи є те, що працівники, які працюють дистанційно, розподіляють робочий час на власний розсуд, на них не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором.

Воєнна ситуація в країні не лише перевірила Україну на міцність, а й продемонструвала сві-

тові можливості та міць нашої держави. Ця загроза не зупинила інноваційний розвиток, а навпаки, зміцнила його та підштовхнула у правильному напрямку. З метою врегулювання трудових відносин в умовах воєнного стану був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 [10]. З набуттям чинності цього закону відбулися зміни в організації праці, зокрема в порядку та умовах застосування дистанційної роботи. В умовах воєнного стану дистанційна робота набуває особливого значення, оскільки надає можливість підтримання трудових відносин та організації робочої сили у відносно безпечний спосіб. Важливо, щоб програми дистанційної роботи не обмежували працівників регіоном або робочим місцем, а дозволяли їм працювати з будь-якої точки світу, навіть за кордоном, якщо вони мають доступ до інформаційно-комунікаційних технологій.

Водночас, в умовах воєнного стану інформаційно-комунікаційні технології, які забезпечують дистанційну роботу, можуть бути відключені. Так, наприклад, у Роз'ясненні МОН: особливості застосування норм трудового законодавства, дистанційної форми роботи під час дії правового режиму воєнного стану зазначено, що в умовах воєнних дій можливе вимкнення комунікацій, які дозволяють виконання дистанційної роботи, – електроенергія та мережа Інтернет. Неможливість виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій не може розглядатися як порушення трудової дисципліни [11].

Відповідно до ч. 9 ст. 60² КЗпП України, працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни. Період вільного часу для відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу. Важливим є те, що в умовах воєнного стану це право працівника не обмежується.

Існують особливості запровадження цієї форми організації праці для певних категорій працівників. Наприклад, державні службовці та працівники державних органів можуть за рішенням керівництва працювати під час воєнного стану дистанційно тільки на території України, про що зазначено в постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 № 440. Робота державних службовців та працівників державного органу за межами України допускається лише у разі службового відрядження, оформленого в установленому порядку [12]. Крім того, постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26.04.2022 № 481 передбачає, що працівники суб'єктів господарювання державного сектору економіки за рішенням виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання можуть працювати дистанційно, але на території України [13]. Форма «дистанційна робота» в умовах воєнного стану стала тим рятівником, який підтримав основні економічні потужності держави в перші дні повномасштабного вторгнення. Однак, на думку Кабінету Міністрів України, така форма роботи не забезпечує економічне функціонування багатьох підприємств, особливо в державному секторі. Тому основними причинами припинення дистанційної роботи є продовження функціонування, підтримка економіки країни та повернення українців в Україну. Аналізуючи положення Постанови № 481, можна зробити висновок, що очевидно, вона не передбачає можливості дистанційної роботи у випадках, коли працівники державного сектору перебувають за кордоном без відрядження.

Дистанційна робота в умовах воєнного стану має низку особливостей та складнощів, які потребують адаптації та вирішення. До основних з них відносять: безпеку та захист інформації; організацію комунікації; збереження ефективності та продуктивності; законодавчі обмеження та регулювання; адаптацію до нових умов; співпрацю та командну роботу. На нашу думку, проблемою дистанційної форми організації пра-

ці залишається застосування digital-сервісів, які б забезпечували високий рівень захисту корпоративної інформації.

Ю. Ю. Івчук слушно вказує на те, що незважаючи на нормативне закріплення дистанційної роботи у трудовому законодавстві, залишаються неврегульованими деякі аспекти дистанційної праці, які потребують подальшого нормативного закріплення, зокрема процедура переведення працівників з дистанційної роботи на традиційну форму організації праці, а також етичні засади здійснення цифрового моніторингу за дистанційними працівниками [5, с. 61-62].

У постанові Верховного Суду від 01 червня 2023 року у справі № 723/4239/21 зверталась увага на те, що потрібно розрізняти істотні умови праці та форми організації праці. Зміна організації форми роботи з дистанційної на звичайну не змінює істотної умови праці. Скасування роботодавцем такої форми організації роботи, як дистанційна, встановленої на певний період часу, не змінює істотних умов праці, тому при зміні форми організації праці норми частини третьої статті 32 КЗпП України не підлягають застосуванню [14]. Отже, запровадження дистанційної роботи в умовах воєнного стану не є зміною істотних умов праці. Запровадження нової форми організації праці є зміною в організації виробництва і праці, яка може зумовити зміну істотних умов праці, однією з яких є режим роботи. А працівник повідомляється саме про зміну істотних умов праці. До речі, відповідно до п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06.11.1992 № 9 під змінами в організації виробництва і праці слід розуміти раціоналізацію робочих місць, введення нових форм організації праці, у тому числі перехід на бригадну форму організації праці, і, навпаки, впровадження передових методів, технологій тощо [15]. Такою новою формою організації праці можна вважати дистанційну роботу. Хоча в наказах роботодавців досить часто можна зустріти формулювання на кшталт «змінити умови праці: перевести ... на роботу дистанційно за місцем проживання». В літературі і практиці досить часто вживаються поняття «загальний режим роботи», «дистанційний режим роботи».

Варто зауважити, що визначення у КЗпП України гнучкого режиму робочого часу як форми організації праці додало невизначеності у з'ясування правової природи тимчасової дистанційної роботи. Адже гнучкий режим робочого часу є одним із спеціальних режимів робочого часу, що передбачає певний порядок розподілу і використання робочого часу в межах робочого дня (зміни), тижня, місяця або іншого облікового періоду, а також саморегулювання працівником часу початку, закінчення роботи та тривалості робочого часу упродовж робочого дня.

Якщо йдеться про дистанційну роботу, що запроваджується в умовах воєнного стану, то, як нами вже було з'ясовано, така робота передбачає тимчасове виконання трудової функції працівника, який працює на підставі звичайного трудового договору, поза стаціонарним робочим місцем. У такому випадку на працівника поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, він працює у межах робочого часу, встановленого цими правилами [2, с. 125]. Тобто про встановлення іншого режиму роботи, ніж визначений правилами внутрішнього трудового розпорядку, не йдеться. Отже, має місце лише зміна форми організації праці, оскільки, як нами вже було досліджено [16, с. 110], ключовою відмінною рисою дистанційної роботи від традиційної форми організації праці є те, що робоче місце як таке зовсім не має значення, натомість значення має використання інформаційно-комунікаційних технологій та технічна можливість зв'язку з роботодавцем.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що в умовах воєнного стану дистанційна робота як тимчасова форма організації праці має свої особливості, що проявляються зокрема в порядку та умовах її застосування. Існують особливості запровадження цієї форми організації праці для певних категорій працівників. Наприклад, державні службовці та працівники державних органів можуть за рішенням керівництва працювати під час воєнного стану дистанційно тільки на території України. Робота державних службовців та працівників державного органу за межами України допускається лише у разі службового відрядження, оформленого в установленому порядку.

Запровадження дистанційної форми організації праці в умовах воєнного стану є правом, а не обов'язком роботодавця, який самостійно визначає найбільш вигідні умови здійснення його господарської діяльності. При цьому визначаючи розумний баланс між інтересами роботодавця та працівника, Верховний Суд виходить з того, що право роботодавця на застосування об'єктивних та обґрунтованих змін в організації виробництва і праці підприємства переважає над приватними інтересами працівника.

Література

1. Vyshnovetska S. V., Pyvovar Y., Kmetyk Kh. Distant Work: Essence and Perspective of Legal Regulation in Ukraine. *Advanced Science Letters*. 2018. V. 24. № 12. P. 9405-9409. DOI: 10.1166/asl.2018.12285.
2. Вишневецька С. В. Правове регулювання дистанційної роботи за законодавством України: проблемні аспекти. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2022. № 3 (64). С. 123–129. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.64.16881>
3. Сімутіна Я. В. Дистанційна робота в Україні: проблеми та перспективи удосконалення правового регулювання. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 431-444.
4. Серета О. Г., Галкіна Н. М. Актуальні проблеми правового регулювання часу відпочинку дистанційних працівників. *Соціальне право*. 2021. № 4. С. 37-44.
5. Івчук Ю. Ю. Актуальні проблеми правового регулювання дистанційної праці. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасників XIV Міжнар. наук.- практ. конф., присвяч. 220-річчю Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2024 р.)* / уклад. О. Г. Серета, О. М. Ярошенко, О. В. Соловйов; за ред. О. Г. Серети. Харків, 2024. С. 59-62.
6. Луценко О. Є. Трудо-правові аспекти використання дистанційної праці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 72, частина 2. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.37>
7. Кодекс законів про працю України: Закон від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1571>.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1571>.

8. Рішення Хмельницького міськрайонного суду від 10 трав. 2023 р. у справі № 686/204/23, провадження № 2/686/1885/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110885912>.

9. Волинець Р., Бахновська І. Особливості дистанційної роботи під час воєнного стану. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук: матеріали конференцій МЦНД (12 квіт. 2024 р., Дніпро, Україна)*. 2024. С. 66-71.

10. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

11. Особливості застосування норм трудового законодавства, дистанційної форми роботи під час дії правового режиму воєнного стану: Роз'яснення МОН. URL: <https://mon.gov.ua/news/rozyasnennya-mon-osoblivosti-zastosuvannya-norm-trudovogo-zakonodavstva-distsiynoi-formi-roboti-pid-chas-dii-pravovogo-rezhimu-voennogo-stanu>

12. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 12 квіт. 2022 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text>

13. Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2022 р. № 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4812022%D0%BF#Text>

14. Постанова Верховного Суду від 01 черв. 2023 р. у справі № 723/4239/21, провадження № 61-111св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111310455>.

15. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 лист. 1992 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>

16. Вишневецька С. В. Особливості робочого місця осіб, які працюють поза місцезнаходженням роботодавця: правові аспекти. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2023. № 1 (66). С. 105–111. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17424>

References

1. Vyshnovetska S. V., Pyvovar Y., Kmetyk Kh. Distant Work: Essence and Perspective of Legal Regulation in Ukraine. *Advanced Science Letters*. 2018. V. 24. № 12. R. 9405-9409. DOI: 10.1166/asl.2018.12285.

2. Vyshnovetska S. V. Pravove rehuliuвання dystantsiinoi roboty za zakonodavstvom Ukrainy: problemni aspekty. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. 2022. № 3 (64). S. 123–129. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.64.16881>

3. Simutina Ya. V. Dystantsiina robota v Ukraini: problemy ta perspektyvy udoskonalennia pravovoho rehuliuвання. *Pravova derzhava*. 2023. Vyp. 34. S. 431-444.

4. Sereda O. H., Halkina N. M. Aktualni problemy pravovoho rehuliuвання chasu vidpochynku dystantsiinykh pratsivnykiv. *Sotsialne pravo*. 2021. № 4. S. 37-44.

5. Ivchuk Yu. Yu. Aktualni problemy pravovoho rehuliuвання dystantsiinoi pratsi. *Aktualni problemy trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia: tezy dop. ta nauk. povidoml. uchastykiv XIV Mizhnar. nauk.- prakt. konf., prysviach. 220-richchiu Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho (m. Kharkiv, 11 zhovt. 2024 r.) / uklad. O. H. Sereda, O. M. Yaroshenko, O. V. Soloviov; za red. O. H. Seredy. Kharkiv, 2024. S. 59-62.*

6. Lutsenko O. Ye. Trudo-pravovi aspekty vykorystannia dystantsiinoi pratsi v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. 2022. Vypusk 72, chastyna 2. S. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.37>

7. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon vid 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1571>.

8. Rishennia Khmelnytskoho miskraionnoho sudu vid 10.05.2023 u spravi № 686/204/23, provadzhennia № 2/686/1885/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110885912>.

9. Volynets R., Bakhnovska I. Osoblyvosti dystantsiinoi roboty pid chas voiennoho stanu.

Innovatsiini tendentsii sohodennia v sferi pryrodnych, humanitarnykh ta tochnykh nauk: materialy konferentsii MTsND (12.04.2024; Dnipro, Ukraina). 2024. S. 66-71.

10. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

11. Osoblyvosti zastosuvannia norm trudovoho zakonodavstva, dystantsiinoi formy roboty pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Roziasnennia MON. URL: <https://mon.gov.ua/news/rozyasnennya-mon-osoblivosti-zastosuvannya-norm-trudovogo-zakonodavstva-dystantsiynoi-formi-roboti-pid-chas-dii-pravovogo-rezhimu-voennogo-stanu>

12. Deiaki pytannia orhanizatsii roboty derzhavnykh sluzhbovtiv ta pratsivnykiv derzhavnykh orhaniv u period voiennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.04.2022 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text>

13. Deiaki pytannia orhanizatsii roboty pratsivnykiv subiektiv hospodariuvannia derzhavnogo sektoru ekonomiky na period voiennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.04.2022 № 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4812022%D0%BF#Text>

14. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 01 chervnia 2023 roku u spravi № 723/4239/21, provadzhennia № 61-111sv23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111310455>.

15. Pro praktyku rozghliadu sudamy trudovykh sporiv: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.1992 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>

16. Vyshnovetska S. V. Osoblyvosti robochoho mistsia osib, yaki pratsiuiut poza mistseznakhodzhenniam robotodavtsia: pravovi aspekty. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. 2023. № 1 (66). S. 105–111. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17424>

Svitlana Vyshnovetska, Viktoriya Kolonska

REMOTE WORK AS A FORM OF LABOUR ORGANISATION UNDER MARTIAL LAW

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: vyshnsv@ukr.net, 7545177@stud.nau.edu.ua

Purpose: to identify the features of remote work as a temporary form of labour organisation under martial law. **Research methods:** documentary analysis and synthesis, cognitive and analytical methods, as well as methods of systematisation and generalisation. **Results:** the features of remote work as a form of labour organisation under martial law are determined. **Discussion:** the authors advocate a position that application of the remote form of labour organisation under martial law is the right, not the obligation of the employer, which independently determines the most favourable conditions for carrying out its business activity. The employee could insist on application of such form of labour organisation for him or her if it is possible depending on the performed work and if the employer has the appropriate resources and means for this. In determining the reasonable balance between the interests of the employer and the employee, the Supreme Court proceeds from the fact that the employer's right to apply objective and reasonable changes in the organisation of production and labour of the enterprise prevails over the private interests of the employee.

The remote work applied under martial law involves the temporary performance of the labour function of the employee working under a regular employment agreement outside a stationary workplace. In this case, the employee is a subject to the internal labour regulations and works within the working hours established by these regulations.

Under martial law the remote work as a temporary form of labour organisation has its own peculiarities, which are shown, in particular, in a procedure and the conditions of its application. There are peculiarities of introducing this form of labour organisation for certain categories of the employees. For example, the civil servants and the employees of state bodies could work remotely during martial law by decision of their management only on the territory of Ukraine. The work of these persons outside Ukraine is allowed only in the case of a business trip, which is formalised in accordance with the established procedure.

Key words: remote work; martial law; form of labour organisation; change in the organisation of production and labour; the flexible working hours; the employee; the employer.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2024

А. Г. Дідук,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2176-1055>

О. В. Герасименко,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ЦИФРОВІ ІННОВАЦІЇ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛУ ПЛАТФОРМИ «ДІЯ» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕВОЛЮЦІЮ ІНСТИТУТУ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: alisa-d@ukr.net, oleksandra_herasymenko@ukr.net

Мета: встановити вплив цифровізації на розвиток інституту сімейних правовідносин в Україні шляхом здійснення аналізу інновацій застосунку «Дія» як сучасного інструменту цифрової трансформації у сфері державних послуг. Визначити переваги, виклики та перспективи використання таких цифрових технологій для спрощення та вдосконалення правовідносин у сфері сімейного права. Дослідити нормативні засади впровадження трансформаційних процесів платформи «Дія». **Методи дослідження:** аналіз і синтез, порівняльно-правовий метод, соціологічний метод, емпіричний та прогностичний методи. **Результати:** детальний огляд функціональних можливостей платформи «Дія» у сфері сімейного права. Визначення переваг цифровізації у спрощенні процедур та покращенні доступу громадян до послуг у порівнянні з традиційними методами. Встановлення необхідності щодо вдосконалення сімейного законодавства та інших нормативно-правових актів для легітимізації процесів цифрової трансформації. **Обговорення:** вплив інноваційних цифрових послуг на сімейне право, зокрема на правовідносини між громадянами та державою; переваги та виклики, пов'язані з упровадженням цифрових інструментів у сфері сімейних правовідносин; перспективи використання новітніх технологій для подальшої модернізації сімейного права.

Ключові слова: сімейне право; сімейні правовідносини; цифровізація; платформа «Дія»; інновації; електронне врядування; державні послуги; шлюб; «єМалятко»; цифрові сервіси; усиновлення; опіка та піклування; правова реформа; цифрові документи.

Постановка проблеми та її актуальність. Сімейне право є однією із найбільш фундаментальних галузей права, яка охоплює правовідносини між подружжям, батьками та дітьми, а також визначає їхні права та обов'язки. Традиційно реалізація прав у цій сфері була пов'язана з безпосередньою взаємодією громадян із державними органами, що супроводжувалося значними часовими та фінансовими витратами. Проте стрімка

цифровізація суспільного життя, зокрема в Україні, створює нові виклики та можливості для розвитку сімейного права. Одним із ключових інструментів цифрової трансформації стало впровадження платформи «Дія», яка дозволяє громадянам здійснювати більшість адміністративних процедур онлайн. Проте впровадження цифрових технологій у сферу сімейного права стикається з низкою проблем, які потребують детального дослідження.

Основною проблемою даної тематики є юридична адаптація сімейного права до цифрових сервісів, сімейне право України базується на положеннях Сімейного кодексу України, який був розроблений у період, коли цифровізація ще не була домінуючим трендом. Сьогодні виникає необхідність оновлення нормативно-правової бази для легітимізації електронних процедур у сфері сімейного права, таких як електронний документообіг, електронний підпис та їх юридична сила. Впровадження цифрових сервісів повинно забезпечувати не лише зручність, але й високу якість реалізації прав громадян. Важливо, щоб послуги через «Дію» відповідали рівню стандартів, які були притаманні традиційним процедурам, та уникали помилок або технічних збоїв, які можуть вплинути на юридичний результат. Розглядаючи переваги зручності надання адміністративних послуг через цифрову платформу «Дія», постає питання безпеки та захисту персональних даних, оскільки сімейне право часто має справу із чутливими персональними даними, такими як інформація про дітей, шлюбні відносини чи фінансовий стан сім'ї. Тому використання платформи «Дія» вимагає високого рівня захисту цих даних від можливих кібератак або неправомірного використання.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження проблематики цифровізації державних послуг, зокрема у сфері сімейного права, активно розвивається в Україні та за кордоном. Впровадження таких інновацій викликає інтерес як серед вітчизняних науковців, так і в колі міжнародних вчених. Серед українських вчених, які висвітлювали дану проблематику в своїх працях, – Н.І. Тимченко, О.В. Петренко, Г.В. Радченко, О.А. Явор, С.А. Дорошенко, Т.О. Музика, С.Б. Булеца, І.В. Сергієнко, О.М. Задорожний, І.Е. Ревуцька. Міжнародний досвід цифровізації аналізується в дослідженнях L. Lodge та S. Kalinina, які порівнюють практики європейських країн у сфері цифровізації сімейних послуг. Вони наголошують, що такі сервіси покращують доступ до прав, але вимагають високого рівня правового регулювання [14].

Мета: встановити вплив цифровізації на розвиток інституту сімейних правовідносин в

Україні, здійснивши аналіз інновацій застосування «Дія» як сучасного інструменту цифрової трансформації у сфері державних послуг. Визначити переваги, виклики та перспективи використання таких цифрових технологій для спрощення та вдосконалення правовідносин у сфері сімейного права. Дослідити нормативні засади впровадження трансформаційних процесів платформи «Дія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується стрімким упровадженням цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності, включно із правовою системою. Цифрові інновації починають диктувати свої умови, до яких необхідно адаптувати правові інститути, в тому числі інститути цивільного та сімейного права, оскільки одним із найбільш визначних прикладів цифрової трансформації в Україні є поява платформи «Дія», яка стала інструментом упровадження інновацій з надання державних послуг. Цифровізація не лише спрощує доступ громадян до адміністративних послуг, але й впливає на зміст правових відносин, формуючи нові підходи до реалізації прав у різних галузях права, зокрема у сімейному [9, с. 156-158].

Сімейне право, будучи однією з фундаментальних галузей права, охоплює широкий спектр правовідносин, що мають безпосереднє значення для кожного громадянина. В умовах цифровізації ці відносини набувають нового формату: від реєстрації шлюбу чи народження дитини до врегулювання питань розлучення або опіки над дітьми. Платформа «Дія» стала важливим інструментом, який дозволяє реалізовувати ці права за допомогою сучасних технологій, спрощуючи процеси, роблячи їх прозорими та доступними.

Ця стаття присвячена аналізу впливу цифрових інновацій на розвиток сімейного права в Україні через призму впровадження платформи «Дія» та здійснення аналізу надання послуг громадянам, їх відповідності до норм чинного сімейного законодавства. Увага приділяється як перевагам цифрових технологій у забезпеченні сімейних правовідносин, так і викликам, які постають перед правовою системою в умовах пе-

реходу до цифрового врядування. Наукове дослідження даних процесів має важливе значення для розробки ефективної стратегії цифрової модернізації сімейного права.

Платформа «Дія» виступає як сучасний інструмент цифрової трансформації в наданні державних послуг, зокрема у сфері сімейного права. Її функціонал охоплює широкий спектр послуг. Нижче у статті представлений детальний огляд ключових можливостей платформи в даній галузі.

У вересні 2024 року Уряд прийняв постанову, яка дозволяє українцям у межах експериментального проекту одружуватися в застосунку «Дія». Раніше через неможливість побачитися наживо багато наречених відкладали узагоді стосунків, тому було заплановано процес державної реєстрації шлюбу повністю перевести в електронну форму. Особливо актуальне одруження онлайн для військових та пар, які через війну перебувають на відстані. Можливість подання заявки на реєстрацію шлюбу в онлайн режимі з вибором дати та часу проведення церемонії без відвідування відділу ДРАЦС є єдиною можливістю реєстрації шлюбу для таких пар, для інших же це інноваційна альтернатива традиційній процедурі укладання шлюбу [13; 14].

Впровадження онлайн-послуги реєстрації шлюбу також є важливим кроком у модернізації сімейного права, адже воно демонструє адаптацію правової системи до викликів цифрової епохи. Така трансформація потребує аналізу як практичних переваг нововведення, так і його відповідності чинному законодавству України. З огляду на активність впровадження даних процесів використання цифрових інструментів спрощує саму процедуру, проте водночас викликає дискусії щодо правової надійності і статусу такої реєстрації. Розглядаючи правовий статус шлюбу, укладеного онлайн, сутність та його юридичне значення, шлюб, який укладений через електронний застосунок «Дія», має таку ж юридичну силу, як і шлюб, зареєстрований традиційно в органах ДРАЦС. Чинне законодавство України визнає даний формат через наявність цифрової ідентифікації та електронного підпису, які забезпечують

вірогідність та правомірність згоди подружжя. Законодавчою основою для електронної реєстрації шлюбу виступає Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [22], який передбачає юридичну силу електронних документів і реєстрацій, що дозволяє прирівнювати електронні та традиційні форми шлюбного союзу [3; 4]. Водночас сімейне законодавство частково суперечить відповідності реєстрації шлюбу онлайн. Як приклад можна навести статтю 34 Сімейного кодексу України щодо реєстрації шлюбу в присутності нареченої та нареченого. Згідно з нею присутність нареченого та нареченої в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою, що не має відповідності з реєстрацією шлюбу дистанційно [8, с. 388; 9 с. 158].

Розлучення через платформу «Дія» - сучасний, швидкий і зручний спосіб розірвання шлюбу для подружжя, яке має взаємну згоду та відсутність ускладнюючих обставин. Разом із тим, вона вимагає подальшого вдосконалення для розширення доступності та врахування більш складних життєвих обставин, оскільки фактично розірвати шлюб через «Дію» може тільки подружжя, яке розлучається за взаємною згодою, не має неповнолітніх дітей (біологічних чи усиновлених), спірних питань щодо їх виховання та визначення місця проживання. Також обов'язковою умовою є відсутність майнових чи інших спірних питань. В іншому випадку подружні спори вирішуються в судовому порядку та розірвання шлюбу здійснюється лише на підставі рішення суду про таке розірвання [17].

Ще одним із яскравих та найбільш вдалих цифрових нововведень є комплексна електронна послуга «єМалятко», яка стала інноваційним рішенням для батьків новонароджених дітей. Проєкт «єМалятко» було запроваджено Міністерством юстиції України у лютому 2019 року, а запущено Міністерством цифрової трансформації України вже в січні 2020 року. Він передбачає, що батьки новонародженої дитини можуть отримати до 9-ти державних послуг, пов'язаних із народженням дитини за однією заявою. Відповідно з 2020 року таку заяву можна подати онлайн через портал «Дія». Впровад-

ження «ЄМалятко» дозволяє оформити до 9 державних послуг за однією електронною заявою, а саме:

1) реєстрація народження дитини. Сервіс дозволяє подати електронну заявку на державну реєстрацію народження дитини, що відповідає положенням Сімейного кодексу України (ст. 144, згідно якої батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану). Можливість подати заявку онлайн спрощує процедуру, що сприяє пришвидшенню виконання даної норми. Створення електронної заяви та інтеграція з державним реєстром ДРАЦС забезпечують спрощений порядок подання заяв [2];

2) реєстрація місця проживання дитини. В даному розділі застосунку «Дія» зазначається, що новонароджена дитина повинна бути зареєстрована за місцем проживання протягом 3-х місяців з дня державної реєстрації народження. Місцем проживання дитини до 14 років повинне бути місце проживання її батьків (або одного з них) [21];

3) присвоєння дитині ідентифікаційного номера (РНОКПП). Інтеграція із системою Державної податкової служби забезпечує автоматичне отримання номера через заявку «ЄМалятко»;

4) призначення допомоги при народженні дитини. Оформлення допомоги при народженні через «ЄМалятко» відповідає порядку, встановленому Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751 та суттєво спрощує процедуру з оформлення такої допомоги батькам новонародженої дитини [20; 21];

5) призначення допомоги на дитину для багатодітних сімей відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2019 р. № 250 «Про затвердження Порядку виплати допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях»;

6) внесення інформації про дитину до Реєстру пацієнтів (прикріплення до лікаря);

7) внесення дитини до електронного реєстру страхувальників;

8) видача багатодітним сім'ям посвідчення батьків багатодітної сім'ї. Варто зауважити, що в ході розробки проєкту «ЄМалятко» достатньо уваги було приділено питанням багатодітних сімей;

9) внесення відомостей про дитину до Реєстру виборців. При реєстрації народження дитини через сервіс «ЄМалятко», який є частиною «Дії», відомості автоматично передаються до Реєстру виборців. Дані надходять з реєстрів актів цивільного стану (ДРАЦС). Правильність інформації підтверджується заявником (батько або мати) під час заповнення заяви. Потім відомості про дитину перевіряються через систему державних реєстрів, щоб забезпечити їхню точність та унікальність. Після перевірки відомості про дитину автоматично додаються до Реєстру виборців, але ці дані не активуються до досягнення дитиною віку 18 років (до набуття права голосу) [16].

Розглядаючи правовий статус, сутність та юридичне значення електронної послуги «ЄМалятко», чинне законодавство України визнає даний формат через наявність цифрової ідентифікації та електронного підпису. Подаючи заяви через портал або застосунок «Дія», батьки заповнюють електронну форму та підписують її електронним підписом, які забезпечують вірогідність та правомірність наданої послуги. Законодавчою основою тут виступає Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [5], який передбачає юридичну силу електронних документів і реєстрацій, що дозволяє прирівнювати електронні та традиційні методи надання послуг. Також діє Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. № 853 «Деякі питання надання комплексної електронної публічної послуги «ЄМалятко» [1, с. 57; 7; 16].

Торкнувшись теми дитини хочеться зазначити і про те, що на порталі «Дія» запрацювала нова послуга – усиновлення: реєстрація кандидатом. Тепер українці, які хочуть усиновити дитину, можуть подати заявку онлайн. Раніше потенційні батьки безрезультатно бігали по

кабінетах – процес був не надто прозорим, бюрократичним та міг тривати роками. Необхідний пакет документів для оформлення батьківства збирали також дуже довго, через що в останні два роки кількість усиновлених дітей в Україні суттєво знизилася. Разом з тим під час війни багато дітей опинилися без родини, а складнощі в усиновленні залишилися. Цифровізація процедури усиновлення прибирає більшість цих проблем та значно спрощує шлях до батьківства. Як зазначають на самому порталі: «Зараз ми працюємо над цифровізацією сфери усиновлення в Україні. Перший етап – заяву про консультацію щодо усиновлення в Дії – ми успішно пройшли. Тепер робимо наступний крок – цифровізували реєстрацію кандидатом. Раніше ця послуга була доступною тільки офлайн. Українці, які хочуть усиновити дитину, повинні були збирати багато паперових документів та стояти в чергах. У Дії цю послугу можна буде отримати просто та зручно, без зайвої бюрократії», – зазначив Михайло Федоров, Віцепрем'єр-міністр – Міністр цифрової трансформації України».

Подання заяви триває не більше 30 хвилин, а сама послуга безоплатна. П'ять робочих днів служба у справах дітей перевірятиме заяву. Після схвалення заяви співробітник служби обстежить житло, щоб зрозуміти, чи можна в ньому жити дитині. Якщо все добре, то потенційних батьків, які хочуть всиновити дитину, направлять на навчання з метою подальшої реєстрації кандидатами [19].

Ще одним важливим елементом цифрової трансформації у сфері сімейного права стала реєстрація опікунства чи піклування через застосунок «Дія» [10]. Детальну покрокову інструкцію даної процедури розміщено на сайті порталу та разом з нею викладено таку ж покрокову інструкцію цієї ж процедури, але в офлайн форматі, з чого можемо дійти висновку, що поки що певна частина громадян віддає перевагу традиційній процедурі реєстрації опікунства чи піклування [18].

Висновки. Отже, цифровізація в сімейному праві відкриває численні перспективи, які можуть значно спростити та покращити процеси, пов'язані з сімейними відносинами: онлайн-

реєстрація шлюбів та припинення шлюбу; електронні реєстри актів цивільного стану, що полегшує отримання необхідних документів; автоматизація подачі позову до суду; автоматизація послуг адвоката та медіатора та можливість проведення судових засідань з сімейних питань у віртуальному режимі. Такі перспективи цифровізації в сімейному праві сприяють підвищенню ефективності, доступності та зручності надання правових послуг, але потребують вдосконалення законодавчої бази та адаптації її до інновацій сучасних процесів цифрової трансформації. Розглянувши переваги надання адміністративних послуг через цифрову платформу «Дія», достатньо уаги слід приділити питанню безпеки та захисту персональних даних. Оскільки сімейне право часто має справу із чутливими персональними даними, такими як інформація про дітей, шлюбні відносини чи фінансовий стан сім'ї, використання платформи «Дія» вимагає високого рівня захисту цих даних від можливих кібератак або неправомірного використання.

Література

1. Явор О.А., Музика Т.О. Сімейне право в умовах цифровізації. *Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України*: збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 4 черв. 2024 р.). Одеса: Вид-во «Юридика», 2024. С. 56-60.

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

3. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01 лип. 2010 р. № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>

4. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

5. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовт. 2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

6. Порядок виплати допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях: затв. Поста-

новою Кабінету Міністрів України від 13 бер. 2019 р. № 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2019-%D0%BF#Text>

7. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: затв. наказом Міністерства юстиції України 18 жовт. 2000 р. № 52/5 (у ред. наказу Міністерства юстиції України 24 груд. 2010 р. № 3307/5).

8. Булеца С.Б., Ревуцька І.Е. Цифровізація при укладенні шлюбу. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27 квіт. 2023 р.). Ч. II. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 288–293. DOI: <http://dx.doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-154>.

9. Булеца С.Б., Ревуцька І.Е. Місце диджиталізації при укладенні шлюбу в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 156–162. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.26>

10. Міністерство цифрової трансформації України. Офіційний вебсайт платформи «Дія». URL: <https://diia.gov.ua>. (дата звернення: 09.11.2024).

11. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 бер. 2022 р. № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.10.2024).

12. Шлюб з військовослужбовцем в умовах воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukladennia-shliubu-z-viiskovosluzhbovtsem-ta-iohorozirvannia-v-umovakh-voiennoho-stanu> (дата звернення: 28.10.2024).

13. Lodge M., Kalinina S. Digital Government and Family Law in Europe: A Comparative Analysis. *European Journal of Law and Digital Society*. 2020. Vol. 5. Issue 3. P. 245–260.

14. Державна реєстрація шлюбу в «Дія». Міністерство цифрової трансформації України. Офіційний вебсайт платформи «Дія». URL: <https://diia.gov.ua/services/zayava-na-shlyub> (дата звернення: 09.11.2024).

15. Державна реєстрація розірвання шлюбу. Міністерство цифрової трансформації України.

Офіційний вебсайт платформи «Дія». URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-reiestratsiia-rozirvannia-shliubu-d96f88a3-9796-451b-aef2-83d30cad9b8e> (дата звернення: 09.11.2024).

16. Сервіс «єМалятко». Міністерство цифрової трансформації України. Офіційний вебсайт платформи «Дія». URL: <https://diia.gov.ua/services/yemalyatko> (дата звернення: 12.11.2024).

17. Усиновлення дитини. Міністерство цифрової трансформації України. Офіційний вебсайт платформи «Дія». URL: <https://diia.gov.ua/news/usinovlennya-ditini-staye-prostishim-yak-pracyuye-nova-posluga-na-portali-diya> (дата звернення: 15.11.2024).

18. Опіка, піклування над дитиною: реєстрація кандидатом. Міністерство цифрової трансформації України. Офіційний вебсайт платформи «Дія». URL: <https://diia.gov.ua/services/opika-pikluvannya-nad-ditinoyu-reyestraciya-kandidatom> (дата звернення: 17.11.2024).

19. Реєстрація місця проживання дитини до 14 років. Міністерство цифрової трансформації України. Офіційний вебсайт платформи «Дія». URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/reiestratsiia-mistsia-prozhyvannia-dytyny-do-14-rokiv-e22d959a-2a3d-4ed2-af91-8689c972018d> (дата звернення: 04.11.2024).

20. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 лист. 1992 р. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 08.11.2024).

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2001 р. № 1751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

22. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2155-VIII (в ред. Закону № 2801-IX від 01 груд. 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 29.10.2024).

References

1. Yavor O.A., Muzyka T.O. Simeyne pravo v umovakh tsyfrovizatsiyi. Rozvytok simeynoho zakonodavstva Ukrayiny v umovakh onovlennya

(rekodyfikatsiyi) tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: zbirnyk materialiv kruhloho stolu (m. Kyiv, 4 cherv. 2024 r.). Odesa: Vyd-vo «Yurydyka», 2024. S. 56-60.

2. Simeynyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 sich. 2002 r. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

3. Pro derzhavnu reyestratsiyu aktiv tsyvilnoho stanu: Zakon Ukrainy vid 01 lyp. 2010 r. № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>

4. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyy dokumentoobih: Zakon Ukrainy vid 22 trav. 2003 r. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

5. Pro elektronni dovirchi posluhy: Zakon Ukrainy vid 05 zhovt. 2017 r. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

6. Poryadok vyplaty dopomohy na ditey, yaki vykhovuyutsya u bahatoditnykh simyakh: zatv. Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 ber. 2019 r. № 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2019-%D0%BF#Text>

7. Pravyla derzhavnoyi reyestratsiyi aktiv tsyvilnoho stanu v Ukraini: zatv. nakazom Ministerstva yustytseyi Ukrainy 18 zhovt. 2000 r. № 52/5 (u red. nakazu Ministerstva yustytseyi Ukrainy 24 hrud. 2010 r. № 3307/5).

8. Buletsa S.B., Revutska I.E. Tsyfrovizatsiya pry ukladenni shlyubu. *Zakarpatski pravovi chytannya. Pravo yak instrument stiykosti ta rozvytku v umovakh suchasnykh tsyvilizatsiynykh vyklykiv*: materialy XV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Uzhhorod, 27 kvit. 2023 r.). Ch. II. Lviv–Torun: Liha-Pres, 2023. S. 288-293. DOI: <http://dx.doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-154>.

9. Buletsa S.B., Revutska I.E. Mistse dydzhytalizatsiyi pry ukladenni shlyubu v Ukraini. *Analychno-porivnyalne pravoznavstvo*. 2023. № 5. S. 156–162. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.26>

10. Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy. Ofitsiynnyy veb sayt platformy «Diya». URL: <https://diia.gov.ua>. (data zvernennya: 09.11.2024).

11. Deyaki pytannya derzhavnoyi reyestratsiyi shlyubu v umovakh voyennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 ber. 2022 r.

№ 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 21.10.2024).

12. Shlyub z viyskovosluzhbovtsem v umovakh voyennoho stanu. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukladennia-shliubu-z-viiskovosluzhbovtsemta-iohorozirvannia-v-umovakh-voiennoho-stanu> (data zvernennya: 28.10.2024).

13. Lodge M., Kalinina S. Digital Government and Family Law in Europe: A Comparative Analysis. *European Journal of Law and Digital Society*. 2020. Vol. 5. Issue 3. P. 245–260.

14. Derzhavna reyestratsiya shlyubu v «Diya». Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy. Ofitsiynnyy veb sayt platformy «Diya». URL: <https://diia.gov.ua/services/zayava-na-shlyub> (data zvernennya: 09.11.2024).

15. Derzhavna reyestratsiya rozirvannya shlyubu. Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy. Ofitsiynnyy veb sayt platformy «Diya». URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/derzhavna-reiestratsiia-rozirvannia-shliubu-d96f88a3-9796-451b-aef2-83d30cad9b8e> (data zvernennya: 09.11.2024).

16. Servis «yeMalyatko». Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy. Ofitsiynnyy veb sayt platformy «Diya». URL: <https://diia.gov.ua/services/yemalyatko> (data zvernennya: 12.11.2024).

17. Usynovlennya dytyny. Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy. Ofitsiynnyy veb sayt platformy «Diya». URL: <https://diia.gov.ua/news/usynovlennya-ditini-staye-prostishim-yak-pracyuye-nova-posluga-na-portali-diya> (data zvernennya: 15.11.2024).

18. Opika, pikluvannya nad dytynoyu: reyestratsiya kandydatom. Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy. Ofitsiynnyy veb sayt platformy «Diya». URL: <https://diia.gov.ua/services/opika-pikluvannya-nad-ditynoyu-reiestraciya-kandydatom> (data zvernennya: 17.11.2024).

19. Reyestratsiya mistsya prozhyvannya dytyny do 14 rokiv. Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy. Ofitsiynnyy veb sayt platformy «Diya». URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/reiestratsiia-mistsia-prozhyvannia-dytyny-do-14-rokiv>

e22d959a-2a3d-4ed2-af91-8689c972018d (data zvernennya: 04.11.2024).

20. Pro derzhavnu dopomohu simyam z ditmy: Zakon Ukrayiny vid 21 lyst. 1992 r. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (data zvernennya: 08.11.2024).

21. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27 hrud. 2001 r. № 1751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 17.11.2024).

gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text (data zvernennya: 17.11.2024).

22. Pro elektronnu identyfikatsiyu ta elektronni dovirchi posluhy: Zakon Ukrayiny vid 5 zhovt. 2017 r. № 2155-VIII (v red. Zakonu № 2801-IX vid 01 hrud. 2022 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (data zvernennya: 29.10.2024).

Alla Diduk, Oleksandra Herasymenko

DIGITAL INNOVATIONS IN FAMILY LAW OF UKRAINE: LEGAL ANALYSIS OF THE FUNCTIONALITY OF THE PLATFORM “DIIA” AND ITS IMPACT ON THE EVOLUTION OF THE INSTITUTE OF FAMILY LEGAL RELATIONS

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mails: alisa-d@ukr.net, oleksandra_herasymenko@ukr.net

Objective: to determine the impact of digitalization on the development of family law relations in Ukraine by analyzing the innovations of the Diia application as a modern tool for digital transformation in the field of public services. To identify the advantages, challenges and prospects of using such digital technologies to simplify and improve legal relations in the field of family law. To explore the regulatory framework for the implementation of the transformation processes of the Diia platform. Research methods: Analysis and synthesis, comparative legal method, sociological method, empirical and prognostic methods. **Results:** a detailed overview of the functionality of the Diia platform in the field of family law. Identification of the benefits of digitalization in simplifying procedures and improving citizens' access to services compared to traditional methods. Establishing the need to improve family law and other regulations to legitimize digital transformation processes. **Discussion:** the impact of innovative digital services on family law, in particular on legal relations between citizens and the State, the benefits and challenges associated with the introduction of digital tools in the field of family law, the prospects for using the latest technologies for further modernization of family law.

Key words: family law; family legal relations; digitalization; Diia platform; innovations; e-governance; public services; marriage; eBaby; digital services; adoption; guardianship and custody; legal reform; digital documents.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2024

Khrystyna Kmetyk,

PhD in Law, Associate Professor

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3707-7733>

Stepan Lytvyn,

PhD in Law, Associate Professor

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-8720>

THE PERSONAL NON-PROPRIETARY LABOUR RIGHTS: A CONCEPT, THE FEATURES AND A CLASSIFICATION

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

State higher educational establishment «Uzhhorod National University»,

Institute of Educational and Professional Development

Goyosh utzo 17. I / 2, 1065, Budapest, Hungary

E-mails: khkmetyk@gmail.com, iepdoffice@gmail.com

***The purpose of the article** is to define a concept, the features, a classification of the personal non-proprietary labour rights in Ukraine. **Research methods:** the methods of comparative and documentary analysis, documentary synthesis and generalization and the cognitive-analytical method are used. **Results:** the authors provide a definition of a concept of the personal non-proprietary labour rights, characterizes their features and makes a classification of the mentioned rights. In addition, the authors emphasise a need for the further scientific substantiation of the possibility of independent regulation and protection of the personal non-proprietary labour rights of the employees by the labour law means and methods. **Discussion:** the point of views of the well-known scientists in the field of labour law of Ukraine concerning definition of a concept, the features and a classification of the personal non-proprietary labour rights were reviewed and analysed in the article.*

***Key words:** the personal non-proprietary labour rights; a natural person; the employer; the employee; civil legal relations; labour legal relations; a classification.*

Problem statement and its relevance. Nowadays the personal non-proprietary labour rights are an important aspect of labour law as just such rights contribute to the development of the fair labour relations and strike a balance between the interests of the employers and the employees. Researching the concept and the peculiarities of the personal non-proprietary labour rights will allow to understand better the mechanisms of their protection and their role in ensuring the human rights in labour relations.

Studying this theme also covers a need for a deep understanding and a clear definition of the classification of the personal non-proprietary labour

rights, since these rights occupy an important place in the labour law system and are directly related to ensuring the dignity and freedom of the employee in the modern process of globalisation and development of the new forms of labour.

Analysis of recent research and publications. This problem has been already researched by the following scientists: O. Dzera, V. Luts, O. Pidprygora, R. Stefanchuk, Ya. Shevchenko, S. Vyshnovetska, I. Lagutinova, G. Chanysheva, R. Chanyshch and others.

Presentation of the main material of the research. An institute of the personal non-proprietary rights has been a subject matter of scholarly interest

for many decades. However, the impacts of modern globalization and digitalization have substantially altered the nature of these rights, necessitating the new research and updates to the legal norms that govern the personal non-proprietary relations, as well as the legal protection and security of their participants [1].

The personal non-proprietary rights were separated from the fundamental human rights [2]. A significant step in the development of this institution in Ukraine was the adoption of the Constitution of Ukraine [3], which, in Article 3, consolidates a completely new fundamental principle prioritizing the human and his/her internal (spiritual) goods over other social values. In line with this provision, Section 2 of the Constitution of Ukraine outlines a list of the fundamental human and civil rights and freedoms, which is arguably the most extensive compilation of the basic rights and freedoms in Europe. Incorporating the key elements of the Universal Declaration of Human Rights [4], the International Covenant on Civil and Political Rights [5], the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [6] and other international human rights instruments, the Constitution of Ukraine has created its own catalogue of the fundamental and inviolable rights, ensuring the effective legal guarantees for their exercise and protection. Furthermore, the Civil Code of Ukraine [7] offers the most detailed branch development of these constitutional provisions [8].

For a long time, the legal community has viewed the personal non-proprietary relations as a subject matter of regulation within the civil law branch, regardless of whether they pertain to civil or labour legal relations. According to the generalized definition of modern civil law, the personal non-proprietary right is the subjective right arising from non-material goods or the results of intellectual activity that could not be monetarily valued. It is closely connected to the personality of a human entitled to it, aims at expressing and developing his/her individuality, and has specific grounds for its arising and termination [2].

Scholars frequently discuss the peculiarities of the personal non-proprietary relations in which these rights are exercised, in particular: 1) a personal nature; 2) they arise in relation to a specific object –

a non-material good with a distinct personal character; 3) non-proprietary character without economic content and they are directly connected with proprietary relations; 4) an inability to be accurately monetarily valued, and their exercise could not be accompanied by proprietary equivalents from others. R. Stefanchuk proposed a broader perspective on the features of the personal non-proprietary rights, identifying the following ones: 1) a personal nature; 2) non-proprietary character; 3) an object of these rights is personal non-proprietary or other non-material good; 4) they focus on fulfilling the physical (biological), spiritual, moral, cultural or social needs [1].

Due to the gradual development of the human's personality and self-esteem, ensuring the personal non-proprietary labor rights during the human's work activity is becoming increasingly important [9].

A concept of the personal non-proprietary rights of the employees has neither its own consolidation in national legislation (in particular, nowadays Article 2 of the effective Labour Code of Ukraine [10] does not properly defines these rights), nor the completed doctrinal developments in this field [2].

For the first time in Ukraine, a problem of the personal non-proprietary labour rights as a legal category was the focus of research by such well-known labour scholars as: S. Vyshnovetska, I. Lagutina, G. Chanysheva, R. Chanyshch and others.

Thus, I. Lagutinova believes that the personal non-proprietary labour rights arising in the course of work are the subjective rights of citizens which are absolute in nature, and their distinctive features are: firstly, they could not be monetarily valued, i.e. they are non-material by their nature; secondly, they are inseparable from a person (these benefits could not be gifted, sold, inherited or otherwise separated from such person) and they are aimed at identifying and developing the individual abilities of a person; thirdly, their arising and termination is not associated with the mandatory presence of a certain legal basis [2].

G. Chanysheva and R. Chanyshch note that the personal non-proprietary labour rights of the employee are based on a personal dominance, the pro-

nounced character of the non-material human goods protected by the law.

S. Vyshnovetska believes that these rights have significant differences from the personal non-proprietary rights not related to the proprietary rights protected by civil law. Thus, the holders of the personal non-proprietary labour rights are mainly the employees, while only persons with labour legal capability have the right to work. The personal non-proprietary labour rights are always exercised within the framework of relative legal relations, the subjects of which, as a general rule, are the employee and the employer. They are also active in nature, as the employee has the right to demand from the employer to refrain from any actions that violate his/her rights, and also to take active steps to exercise and protect these rights. At the same time, in labour relations with the employer, the employee continues to be an independent person who has the entirety of the personal rights, whose sphere of private life remains outside the workplace. For example, in the course of employment, each person realises himself/herself as a creative person and seeks not only decent remuneration, but also opportunities to demonstrate his/her abilities, talents and unleash his/her potential. Such personal non-proprietary labour rights belong to the fundamental labour rights. They are protected as from encroachment by the employer, as in the process of interpersonal communication related to the performance of labour duties, as well as in interaction within the team of the employees [11].

To I. Kravchenko's point of view, the "economic power" of the employer makes the employee a dependent party in the labour relations from the very beginning. Just the employee's personal rights are in a vulnerable position and just they require prior legal regulation and protection, while the employer's personal non-proprietary rights are regulated and protected like the rest of the civil rights of this entity (the right to business reputation, the right to protect a corporate information, a copyright, etc.). Thus, the personal non-proprietary rights of the employee are his/her non-proprietary benefits (values) regulated by the provisions of constitutional, labour and civil law, arising in the employee from the moment of beginning the labour relations, and directly related to the employee's personality

and privacy in the course of performing his/her labour function and which could be violated by the limited number of subjects.

The most of the personal non-proprietary rights of the employees could not be regulated by civil law, since labour law, as a separate branch of law, has a number of features that differ from civil law. Therefore, a category of the personal non-proprietary rights has different meanings in different spheres of existence of natural persons. Such distinction could be made on the following grounds:

Firstly, there are specific grounds for arising and termination of the personal non-proprietary rights. Labour law, unlike civil law, is dominated by strong public law principles (civil law is primarily characterised by dispositive legal regulation, while labour law is primarily characterised by imperative and dispositive regulation, and only then – by contractual regulation).

Secondly, as a general rule, only the employees could be holders of the personal non-proprietary rights. In labour law the employee's work has exclusively personal nature, and labour relations are strictly individualised in relation to the employee's personality (unlike civil law, which contains the institutions of representation, sub-contracting, etc.)

Thirdly, in civil law the personal non-proprietary rights arise with the onset of civil legal ability (from birth), while in labour law the employee's personal non-proprietary labour rights arise from the moment of concluding the employment agreement and actual admission of the employee to his/her work.

Fourthly, the personal non-proprietary labour rights have a predominantly "active" content.

Fifthly, a method of legal equality of the parties of legal relations is not applied to the personal non-proprietary rights of the employee. Civil legal relations are built on the basis of formal and actual equality of their subjects, and full equality between the parties of labour relations is impossible, since the relations between the employee and the employer are exclusively "vertical" in nature, with an inevitable element of subordination (performing the labour functions and/or being at the disposal of the employer, the employee is under its "masters" authority).

Sixthly, civil legal relations are based on the autonomy of the will of the parties of the legal relations, while after beginning the labour relations a will of the employee and the employer is limited solely by the employment agreement. Moreover, the parties of labour relations inevitably incur (could incur) liability for arbitrary behaviour.

Seventhly, civil legal relations are based on property independence, while in labour relations the employee performs his/her functions at the expense of the employer's funds and property (a separation of property has a specific nature).

Eighthly, in civil law the personal non-proprietary right of a natural person could be violated by the unlimited number of subjects (absolute nature of civil legal relations). At the same time, in labour law only the employer or another employee could violate the employee's personal non-proprietary right (limited circle of subjects is inherent in relative legal relations) [2].

Reserching the issue of the personal non-property rights of the employees, it is quite logical to determine their structure as a certain systemic formation and a separate group in the general system of the labour rights. This set (group) of the rights, like any other complex systemic formation, contains numerous elements and their types, which are combined according to certain criteria into separate subsystems (subgroups).

R. Stefanchuk provides the detailed and quite convenient for an application classification (system) of the personal non-proprietary rights of natural entities:

1. The general (universal) personal non-proprietary rights of natural entities:

1.1. The personal non-property rights ensuring biopsychic (natural) existence of natural entities: a) personal non-proprietary rights ensuring the biopsychic (natural) integrity of natural entities (the right to life, the right to health); b) the personal non-proprietary rights ensuring the reproduction of natural entities (the reproductive rights); c) the personal non-proprietary rights ensuring the separation of natural entities (the right to freedom, the right to inviolability, the right to dignity, the right to security);

1.2. The personal non-proprietary rights ensuring the social existence of natural entities: a) the

rights "for the sake of society": (a) the personal non-proprietary rights ensuring the individualisation of natural entities (the right to name, the right to individuality); (b) the personal non-proprietary rights ensuring the social status of natural entities in society (the right to honour, the right to reputation); (c) the personal non-proprietary rights ensuring the freedom of social existence of natural entities (the right to freedom of movement, choice of place of residence, occupation, etc.); (d) the personal non-proprietary rights ensuring the social awareness of natural entities (the right to information); b) the rights "from society": the personal non-proprietary rights ensuring the non-interference in the privacy of natural entities (the right to privacy).

2. The special personal non-proprietary rights of natural entities:

2.1. The personal non-proprietary rights of natural entities in the field of intellectual (creative) activity;

2.2. The personal non-proprietary rights of natural entities in the field of family relations;

2.3 The personal non-proprietary rights of natural entities in the field of medical activity (the patient rights);

2.4. The personal non-proprietary rights of children and other persons with defects of legal capacity (the rights of custody and care character);

2.5. The post-tatutory personal non-proprietary rights of natural entities.

Such classification is only partially consolidated in the effective Civil Code of Ukraine, as only the most important and typical compositions (structures) of social relations in the basic and core areas that determine a need to ensure and protect the private interest of natural entities should be subject to such regulation.

It is obvious that not all types of the personal non-proprietary rights of natural entities from the classifications proposed by the civil law scholars are inherent in the labour relations. For example, I. Lagutina believes that a system of the personal non-proprietary labour rights of the employees is formed by the following rights: a) the right to vocational training, retraining and the advanced training; b) the right to information from the parties to the employment agreement; c) the right to the

fair working conditions; d) the right to the safe and healthy working conditions; e) the right to moral incentives; f) the right to privacy and personal data protection; g) the right to protection of labour honour and dignity and protection from mobbing; h) the right to equality and protection from discrimination in the field of labour.

I. Kravchenko conditionally classifies the personal non-proprietary rights of the employees depending on different functional properties of these elements as follows:

1. The personal non-proprietary rights ensuring the natural well-being and autonomy (individualisation) of the employee:

- a) the right to the employee's own name;
- b) the employee's right to personal safety (the right to life and elimination of danger threatening the employee's life and health);
- c) the employee's right to medical care and confidentiality of data on his/her health;
- d) the right to inviolability of the employee's appearance;
- e) the right to personal freedom and physical, psychological and moral inviolability of the employee from actions of the employer and other persons;
- f) the employee's right to honour, dignity and business reputation;
- g) the employee's right to equal opportunities for promotion and protection from discrimination in the field of labour.

2. The personal non-proprietary rights ensuring the employee's social existence:

- a) the right to work and to choose the sphere of its application;
- b) the right to protection from unemployment and assistance in finding a job;
- c) the right to professional development;
- d) the right to labour mobility (freedom of movement);
- e) the right to rest;
- f) the right to professional associations.

3. The personal non-proprietary rights ensuring the inviolability of private life during the performance of labour function:

- a) the right to inviolability of the employee's means of personal communication and correspondence;

b) the right to inviolability of private documentation of the employee;

c) the right to non-using the audiovisual control over the employee's behaviour in the workplace;

d) the right to non-application of special control means regarding the reliability of information provided by the employee;

e) the right to inviolability of their own home used as the employee's workplace;

f) the right to protection of the employee's personal data.

4. The special (separate) personal non-proprietary rights arising in the field of intellectual activity of the employees:

a) the right to a name and pseudonym (the right of authorship of the employee's work for hire);

b) the right to preserve the integrity of the employee's work for hire;

c) the right to an individual appearance of the employee (the right to his/her own image and its publication);

d) the right of the employee to his/her voice and its reproduction [9].

It is difficult to disagree with the opinion of S. Vyshnovetska that a system of the personal non-proprietary labour rights of the employee enriches by appearance of the new personal non-proprietary rights, and their list is steadily expanding, that depends on the development of national labour legislation under the influence of the international and European standards, on the life development level, on the cultural development of a human, his/her self-awareness and self-esteem. Hence, a classification of the personal non-proprietary labour rights as a theoretical construction is modified, improved, developed, reflecting the achievements of theory, legislation and practice [12].

Conclusions. Thus, our research shows that a doctrine of the personal non-proprietary rights, in particular, of the employees is not sufficiently developed at present. Given the steady trend towards the emergence of the new personal non-proprietary rights of the employees under the influence of the international standards, a level of development of personal and social life, their list will objectively expand.

The modern state of development of labour law suggests a need for further scientific substantiation

of the possibility of independent regulation and protection of the personal non-proprietary rights of the employees by the labour law means and methods.

In addition, introduction of a classification of the personal non-proprietary labour rights into the effective and future legislation of Ukraine will contribute to the development of national labour legislation on the organisation of the labour process and the practice of its application.

Література

1. Менджул М. В. Правові трансформації поняття та сутнісних ознак особистих немайнових прав в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 79: ч. 1. S. 215–220. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.37>

2. Кравченко І. М. Щодо поняття та ознак особистих немайнових прав працівника. *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1(105). S. 214–230. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.214-230>

3. Конституція України: Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.12.2024).

4. Universal Declaration of Human Rights (1948). URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (date of access: 08.12.2024).

5. International Covenant on Civil and Political Rights (1966). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (date of access: 08.12.2024).

6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (date of access: 08.12.2024).

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.12.2024).

8. Сокурєнко О. А. Проблеми визначення сутності та місця особистих немайнових прав у

цивільному законодавстві. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 15. S. 16–19. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-16-19>

9. Кравченко І. М. Щодо класифікації видів особистих немайнових прав працівника. *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 3(103). S. 94–112. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.94-112>

10. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.12.2024).

11. Вишновецька С. В., Рошук М. В. Особисті немайнові трудові права працівників: поняття та види. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2015. № 4 (37). С. 88–93. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.37.9836>

12. Кравченко І. М. Поняття і структурні елементи системи особистих немайнових прав працівників. *Вісник ХНУВС*. 2023. № 3 (102). S. 54–68. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.28>

References

1. Mendzhul M. V. Pravovi transformatsii poniattia ta sutnisnykh oznak osobystykh nemainovykh prav v umovakh tsyfrovizatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2023. Serii PRAVO. Vyp. 79: ch. 1. S. 215–220. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.37>

2. Kravchenko I. M. Shchodo poniattia ta oznak osobystykh nemainovykh prav pratsivnyka. *Visnyk LNNI im. E. O. Didorenka*. 2024. Vyp. 1 (105). S. 214–230. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.214-230>

3. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine N 254к/96-ВР of 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 08.12.2024).

4. Universal Declaration of Human Rights (1948). URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (date of access: 08.12.2024).

5. International Covenant on Civil and Political Rights (1966). URL: <https://www.ohchr.org/>

en/instruments-mechanisms/instruments/ international-covenant-civil-and-political-rights (date of access: 08.12.2024).

6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (date of access: 08.12.2024).

7. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine N 435-IV of 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 08.12.2024).

8. Sokurenko O. A. Problemy vyznachennia sutnosti ta mistia osobystykh nemainovykh prav u tsyvilnomu zakonodavstvi. Naukovi zapysky. Serii: Pravo. 2023. Vyp. 15. S. 16–19. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-16-19>

9. Kravchenko I. M. Shchodo klasyfikatsii vydiv osobystykh nemainovykh prav pratsivnyka. Visnyk LNNI im. E. O. Didorenka. 2023. Vyp. 3 (103).

S. 94–112. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.94-112>

10. Labour code of Ukraine: Law of Ukraine N 322-VIII of 10.12.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (date of access: 08.12.2024).

11. Vyshnovetska S. V., Roshchuk M. V. Osobysti nemainovi trudovi prava pratsivnykiv: poniattia ta vydy. Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo». 2015. № 4 (37). S. 88–93. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.37.9836>

12. Kravchenko I. M. Poniattia i strukturni elementy systemy osobystykh nemainovykh prav pratsivnykiv. Visnyk KhNUVS – Bulletin of KhNUIA. 2023. № 3 (102). S. 54–68. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.28>

Христина Кметик, Степан Литвин

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТРУДОВІ ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Інститут освітнього і професійного розвитку
Гойош утцо17. I/2, 1065, Будапешт, Угорщина
E-mails: khkmetyk@gmail.com, iepdoffice@gmail.com

Мета статті – визначити поняття, ознаки, класифікацію особистих немайнових трудових прав в Україні. **Методологічна основа дослідження:** використано методи порівняльного та документального аналізу, документального синтезу та узагальнення, а також когнітивно-аналітичний метод. **Результати:** надано визначення поняття особистих немайнових трудових прав, охарактеризовано їх ознаки та здійснено класифікацію зазначених прав. Крім того, наголошується на необхідності подальшого наукового обґрунтування можливості самостійного регулювання та захисту особистих немайнових трудових прав працівників засобами та методами трудового права. **Обговорення:** у статті розглянуто та проаналізовано точки зору відомих вчених у галузі трудового права України щодо визначення поняття, ознак та класифікації особистих немайнових трудових прав.

Автори дослідження зазначають, що вчення про особисті немайнові права, зокрема, працівників, на даний час є недостатньо розробленим. Враховуючи стійку тенденцію до появи нових особистих немайнових прав працівників під впливом міжнародних стандартів, рівень розвитку особистого та суспільного життя, їх перелік об'єктивно розширюватиметься.

Сучасний стан розвитку трудового права зумовлює необхідність подальшого наукового обґрунтування можливості самостійного регулювання та захисту особистих немайнових прав працівників засобами і методами трудового права.

Крім того, впровадження класифікації особистих немайнових трудових прав до чинного та майбутнього законодавства України сприятиме розвитку національного трудового законодавства щодо організації трудового процесу та практики його застосування.

Ключові слова: особисті немайнові трудові права; фізична особа; роботодавець; працівник; цивільні правовідносини; трудові правовідносини; класифікація.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2024

S. V. Stadnichenko,

candidate of juridical sciences, lawyer

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-3723-1293>

CURRENT PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF SOCIALLY VULNERABLE SEGMENTS OF THE POPULATION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mail: stadnichenko0401@gmail.com

Purpose: to consider the features of employment of persons with disabilities and persons with reduced working capacity. It is emphasized that the employment of these categories of citizens is an important aspect of their socio-economic integration. The article defines the basic rights of persons with disabilities and persons with limited working capacity in the labor sphere, as well as the features of employment of this category of citizens. The article also considers measures that can contribute to increasing the level of employment of persons with disabilities and persons with reduced working capacity. To investigate the current state of social reforms and their impact on social security in Ukraine, in particular, deserving attention to European social standards as potential guidelines for the latest model of sources of social security law. **Research methods:** the study is based on the analysis of modern research in the field of social reforms and uses methods of evaluation and comparative analysis. European experience and practice are studied as key components for understanding the optimal ways to improve social protection. **Results:** the study revealed the need for further study and implementation of European social standards to address the problems of efficiency, accessibility and inclusiveness of the Ukrainian social protection system. Analysis of current trends in social reforms provides important guidelines for further improvement. **Discussion:** the purpose of the discussion is to identify specific measures to improve social protection in Ukraine based on European standards. The need for deeper study and adaptation of best practices to increase the efficiency and inclusiveness of the system is noted. This article is distinguished by its focus on the practical application of European experience in the context of Ukrainian social reforms, creating a basis for further discussions and improving the social security sector in Ukraine.

The conclusion of the article is that the employment of persons with disabilities and persons with reduced working capacity is an important task of society. To solve it, it is necessary to ensure compliance with the rights of this category of citizens in the labor sphere, as well as to develop and implement effective measures for their employment.

Key words: employment; persons with disabilities; persons with limited working capacity; rights; features.

Problem statement and its relevance. Research into the specifics of the employment process of persons with disabilities and limited working capacity is quite significant, as it contributes to the identification and analysis of systemic problems that persons with disabilities or limited working capacity face when searching for and maintaining a job. They allow us to identify barriers that may be

not only physical in nature, but also related to perceptions and stereotypes in society. Understanding the specific needs and opportunities of these population groups allows us to create a favorable environment for their professional development and self-realization. Providing employment opportunities for these population groups leads to an increase in the economic potential of society and a reduction

in social security costs. It should be noted that research in this area identifies and reveals issues of justice, equality and dignity for all members of society, regardless of their physical capabilities, as this contributes to the formation of an educated and tolerant society.

Analysis of research and publications on the problem. It should be noted that there is a need for a deep analysis and a systematic approach to the complex process of social reforms in Ukraine. In particular, it is important to focus on strengthening the effectiveness, accessibility and inclusiveness of social rights, as well as on creating a modern system of sources of social security.

Presentation of the main material. Considering in more detail the categories of workers themselves, first of all, it is worth noting I.G. Kozub: «Essentially identifying persons with reduced working capacity with disabled people, considers it appropriate to call the latter persons with a persistent disorder of the body's functions, which is caused by diseases, injuries (or their consequences) or with congenital defects of mental or physical development, which leads to a restriction of normal life activities and causes the need for social assistance and increased social protection of such persons from the state» [1, p. 6]. In general, agreeing with this content of the concept, it should be somewhat expanded, noting also, in addition to congenital, acquired defects of mental or physical development, which can also affect the fact of reduced working capacity. In addition, taking into account the active development of non-state organizational and legal forms of social security in modern conditions, which has already been emphasized, for example, in many works by A.O. Gudzia [2] and other scientists, it is necessary to indicate the non-governmental sector as the entities supporting the studied category of persons.

According to the scientist, it is advisable to classify people with reduced working capacity depending on the established disability group, therefore, distinguishing: disabled people with reduced working capacity with disability group I; disabled people with reduced working capacity of group II; disabled people with reduced working capacity of group III. This is quite acceptable, although, as already noted

above, their circle should be expanded at the expense of the elderly.

Quite successfully in his work, N.V. Kolyadenko notes that the problems faced by persons with disabilities in the process of employment lead to the consolidation at the legislative level of a wide range of guarantees and benefits for them. Among such problems are: caused by objective and subjective reasons [3, p. 88]. Among the first group, the author names the insufficient level of professional training and qualifications, which arises due to the problem of accessibility of education for such persons, the "protectionist" policy of the state, which creates unfavorable conditions for employers when employing persons with disabilities. In contrast, the second group is formed by the consumer sentiments of the disabled themselves, psychological dependence on social services, which leads to a psychological reluctance to start work. The solution to the latter, in the author's opinion, may be a social service of "supportive employment", which will provide support in obtaining paid work and securing it, as well as possible career growth [3, p. 89].

A special role in the process of employment of persons with disabilities belongs to the state employment service and the MSEK, which conduct an examination, the results of which determine the degree of loss of health and the degree of limitation of a person's vital activity on the basis of this - the reasons and time of its occurrence, the body gives a conclusion on the establishment of a disability group and recommendations on the relevant types of work and special working conditions, which are covered by the "individual rehabilitation program". persons with disabilities, taking into account which in the future the employment center provides such a person with employment services. The biggest problem in all this is the lack of proper and effective monitoring of the processes of employment and employment of representatives of the studied group, which needs to be resolved [4, pp. 81-82].

Turning to the legal guarantees that apply to persons with disabilities (as well as elderly people) during employment, that is, those that arise from their exercise of the right to employment and following the established procedure for concluding an employment contract, it is advisable to divide them

into two groups: 1) general guarantees - that is, those that apply to all future employees without differentiation depending on the objective or subjective characteristics of the person being employed, type of work, etc.; 2) additional - that is, those that provide for an improvement in the position and working conditions of persons with limited working capacity compared to others.

The first group of guarantees is represented by a wide range of measures that can be used by anyone who is employed: assistance in choosing a suitable job and employment on a free basis in accordance with vocation, abilities, professional training, level of education and employment. taking into account social needs and the needs of the labor market by all available means, for example, through professional orientation or retraining; b) providing young people with their first job and providing young specialists with work in their specialty; c) the presence of a ban on unjustified refusal to hire.

The allocation of guarantees of the second group is due to the decrease in the competitiveness of the studied category of persons during employment, and therefore, the emergence of the need for social protection in the form of benefits.

In general, the norms devoted to the benefits provided to the disabled in the sphere of employment are concentrated in the Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Protection of the Disabled" dated March 21, 1991, No. 875-XII [6] and the Labor Code (in which they are scattered among various norms: Art. 26 – on the non-extension to them of the possibility of establishing a probationary period; Art. 51 – on the possibility of establishing a reduced working time at the expense of the employer – the possibility of involving them in night work and overtime work (Art. 63); Art. week at their request and create preferential working conditions) [7].

The Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Protection of Disabled Persons" contains a separate section IV "Employment, Education and Vocational Training of Disabled Persons", devoted to the issues of exercising the right to work by persons with disabilities, the employer's obligations to ensure the necessary conditions for such persons, interaction with employment centers and the possibility of obtaining unemployed status, work quotas,

employment standards, preschool education, obtaining education, in particular, professional (vocational and technical), professional pre-higher and higher education, etc. [6]. Despite the fact that the subject of legal regulation of the described norms is not directly labor relations with a person with disabilities, their presence is an important guarantee of increasing the competitiveness of representatives of this population group in the labor market.

Thus, a workplace for a disabled person is recognized as "a place or production area of permanent or temporary stay of a person in the process of work at enterprises, institutions and organizations". At the same time, "a special workplace for a disabled person is a separate workplace or area of production space that requires additional measures to organize a person's work, taking into account their individual functional capabilities due to disability by adapting basic and additional equipment, technical equipment, etc." [8].

The next category of people with reduced working capacity, as already proven above, are the elderly.

According to S.G. Kuzmenko, «Employment of the elderly is a specialized service of relevant social and labor rehabilitation services for persons with partially reduced working capacity» [10].

Instead, I.O. Kirnos in his work emphasizes that the tendency to increase the retirement age in Ukraine leads to an increase in the working life of the elderly. However, the presence of chronic diseases and deterioration of health often do not allow such individuals to work with the same degree of intensity as in youth, which necessitates the creation of more favorable working and labor conditions for such individuals [11, p. 149].

The results of scientific research indicate that with age, the speed of movements, reactions, information processing, muscle strength, physical endurance, vision and hearing capabilities decrease, and changes occur in the cardiovascular system, which affect the reduction of heat tolerance. The indicators of working memory, abstract thinking, attention and, in general, fluid intelligence deteriorate [12, p. 187]. However, the ability to concentrate and adapt, general mental state, creativity, the ability to solve problems without time pressure, etc. do not change with age. Only the level of the so-

called crystallized intelligence is developed and improved - empathy, loyalty, general and professional knowledge, the ability to focus on positive experience, communication skills and other social competencies, balance in risk assessment, etc. [11, p. 150]. All this indicates the ability of this category of people to work, be useful and effective, although it does not cancel the need to create special conditions for them.

According to the Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Protection of Labor Veterans and Other Elderly Citizens in Ukraine" dated December 16, 1993 No. 3721-XII "persons who have reached the retirement age established by Art. 26 of the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", as well as persons who have no more than one and a half years left before reaching the established retirement age" [13]. It is advisable to supplement the definition by abolishing the category "citizen", since the elderly and pensioners, in particular, may also include foreigners and stateless persons.

According to Art. 11 of the Law, these persons have the right to work on an equal basis with others. This may be additionally guaranteed by state target programs, territorial and local employment programs. The law prohibits refusal to hire and dismissal at the initiative of the employer in connection with reaching retirement age [13].

An important guarantee for older people is the possibility of receiving professional reorientation and employment services provided by enterprises, which, in addition, can provide, taking into account age opportunities and adaptation requirements, training such persons in new professions at their request.

In addition, older people, on an equal basis with others, can apply for employment assistance to the state employment service.

According to the Law of Ukraine "On Employment of the Population", persons with disabilities and persons who have less than ten years left before reaching retirement age have the right to additional guarantees in promoting employment, which are provided in the form of a quota (Article 14) [14].

Therefore, the proposal to expand the circle of persons with limited working capacity, including in addition to persons with disabilities (which is ac-

tively supported in academic circles) also elderly persons, is quite justified, because their working capacity is obviously also lower compared to other categories of workers, but, of course, it is difficult to convey this in a percentage ratio, as, for example, in the case of establishing the MSEC disability group, according to the current Instruction [15]. All this creates the need not only to develop guarantees in the field of employment of such persons, but also a real mechanism for their implementation.

Conclusions. Taking into account the above, one of the directions for improving the situation of the studied category of persons on the labor market in Ukraine could be changes to the legislation, which would provide for the "adaptation" of persons with limited working capacity in the workplace (in particular, elderly people), who are currently given almost no special attention at the legislative level. Perhaps this could be reflected in a separate section of the draft Labor Code.

Література

1. Козуб І.Г. Правове регулювання праці осіб зі зниженою працездатністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 20 с.
2. Гудзь А.О. Фінансування недержавного соціального забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. № 58. С. 152–155. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.32>
3. Коляденко Н.В. Теоретико-методичні основи та інструментарій сприяння розвитку трудової активності й конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці: монографія. Київ: ППК ДСЗУ, 2014. 234 с.
4. Стахів Б. Юридичні гарантії працевлаштування молоді з інвалідністю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 81–84.
5. Верховод І.С., Леушина О.А. Система соціально-професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів в Україні: монографія. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2010. 156 с.
6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 бер. 1991 р. № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 21. Ст. 252.

7. Кодекс законів про працю України від 17 груд. 1971 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток до № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06 жовт. 2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 08.09.2024).

9. Боднарук М.І., Козуб І.Г. Щодо охорони трудових прав осіб з інвалідністю. *Право і Суспільство*. 2019. № 6. С. 143–148. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-1-24>

10. Кузьменко С.Г. Шляхи удосконалення державної політики щодо захисту та забезпечення зайнятості осіб літнього віку. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12ksgolv.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12ksgolv.pdf) (дата звернення: 08.09.2024).

11. Кірнос І.О. Продовження роботи у похилому віці: стратегія адаптації робочих місць. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 2. С. 148–161.

12. Crawford J.O., Graveling R.A., Cowie H.A., & Dixon K. The health safety and health promotion needs of older workers. *Occupational Medicine*. 2010. Vol. 60(3). P. 184–192. DOI: <https://doi.org/10.1093/occmed/kqq028>

13. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

14. Про зайнятість населення: Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.

15. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05 вер. 2011 р. № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

References

1. Kozub I.H. Pravove rehulyuvannya pratsi osib zi znyzhenoyu pratsezdatsnytyu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05; Nats. yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2010. 20 s.

2. Hudz A.O. Finansuvannya nederzhavnoho sotsialnoho zabezpechennya v Ukrayini. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*.

Seriya «Pravo». 2019. № 58. S. 152–155. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.32>

3. Kolyadenko N.V. Teoretyko-metodychni osnovy ta instrumentariy spryyannya rozvytku trudovoyi aktyvnosti y konkurentospromozhnosti invalidiv na rynku pratsi: monohrafiya. Kyiv: IPK DSZU, 2014. 234 s.

4. Stakhiv B. Yurydychni harantiyi pratsevashtuvannya molodi z invalidnistyu v Ukrayini. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 4. S. 81–84.

5. Verkhovod I.S., Leushyna O.A. Systema sotsialno-profesiynoyi rehabilitatsiyi ta pratsevashtuvannya invalidiv v Ukrayini: monohrafiya. Melitopol: TOV «Kolor Prynt», 2010. 156 s.

6. Pro osnovy sotsialnoyi zakhyshchenosti osib z invalidnistyu v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21 ber. 1991 r. № 875-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1991. № 21. St. 252.

7. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny vid 17 hrud. 1971 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. Dodatok do № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennya: 08.09.2024).

8. Pro rehabilitatsiyu osib z invalidnistyu v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 06 zhovt. 2005 r. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (data zvernennya: 08.09.2024).

9. Bodnaruk M.I., Kozub I.H. Shchodo okhorony trudovykh prav osib z invalidnistyu. *Pravo i Suspilstvo*. 2019. № 6. S. 143–148. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-1-24>

10. Kuzmenko S.H. Shlyakhy udoskonalennya derzhavnoyi polityky shchodo zakhystu ta zabezpechennya zaynyatosti osib litnoho viku. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12ksgolv.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12ksgolv.pdf) (data zvernennya: 08.09.2024).

11. Kirnos I.O. Prodovzhennya roboty u pokhylomu vitsi: stratehiya adaptatsiyi robochykh mist. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*. 2018. № 2. S. 148–161.

12. Crawford J.O., Graveling R.A., Cowie H.A., & Dixon K. The health safety and health promotion needs of older workers. *Occupational Medicine*. 2010. Vol. 60(3). P. 184–192. DOI: <https://doi.org/10.1093/occmed/kqq028>

13. Pro osnovni zasady sotsial'noho zakhystu veteraniv pratsi ta inshykh hromadyan pokhyloho viku v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 16 hrud. 1993 r. № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (data zvernennya: 08.09.2024).

14. Pro zaynyatist naselennya: Zakon Ukrayiny vid 05 lyp. 2012 r. № 5067-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2013. № 24. St. 243.

15. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro vstanovlennya hrup invalidnosti: Nakaz

Ministerstva okhorony zdorovya Ukrayiny vid 05 ver. 2011 r. № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11#Text> (data zvernennya: 08.09.2024).

Сергій Стадніченко

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: stadnichenko0401@gmail.com

Мета: розглянути особливості працевлаштування осіб з інвалідністю та осіб зі зниженою працездатністю. Наголошується, що працевлаштування цих категорій громадян є важливим аспектом їх соціальної та економічної інтеграції. У статті визначено основні права осіб з інвалідністю та осіб зі зниженою працездатністю у сфері праці, а також особливості працевлаштування цієї категорії громадян. У статті також обговорюються заходи, які можуть сприяти підвищенню рівня працевлаштування осіб з інвалідністю та осіб зі зниженою працездатністю. Дослідити сучасний стан соціальних реформ та їх вплив на соціальне забезпечення в Україні, зокрема, заслуговують на увагу європейські соціальні стандарти як потенційні орієнтири для новітньої моделі джерел права соціального забезпечення. **Методи:** дослідження базується на аналізі сучасних праць у галузі соціальних реформ і використовує методи оцінки та порівняльного аналізу. Європейський досвід та практика вивчаються як ключові компоненти, щоб зрозуміти оптимальні шляхи вдосконалення соціального забезпечення. **Результати:** дослідження виявило, що необхідно докладніше вивчити та впровадити європейські соціальні стандарти для вирішення проблем ефективності, доступності та інклюзивності української системи соціального забезпечення. Аналіз сучасних тенденцій у соціальних реформах надає важливі вказівки для подальших покращень. **Обговорення** спрямоване на визначення конкретних заходів для вдосконалення соціального забезпечення в Україні на основі європейських стандартів. Зазначено необхідність глибшого вивчення та адаптації кращих практик для підвищення ефективності та інклюзивності системи. Ця стаття вирізняється своєю спрямованістю на практичне застосування європейського досвіду в контексті українських соціальних реформ, створюючи основу для подальших обговорень та вдосконалень в галузі соціального забезпечення в Україні.

Висновок статті полягає в тому, що працевлаштування осіб з інвалідністю та осіб зі зниженою працездатністю є важливим завданням для суспільства. Для його вирішення необхідно забезпечити дотримання прав цієї категорії громадян у сфері праці, а також розробити та реалізувати ефективні заходи з їх працевлаштування.

Ключові слова: працевлаштування; особи з інвалідністю; особи зі зниженою працездатністю; права; особливості.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

DOI:

УДК 342.9 (045)

Н. В. Жмур,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5462-4482>

І. М. Шпак,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АВІАТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ СУЧАСНОСТІ

Державне некомерційне підприємство

«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: nataliia.zhmur@npp.nau.edu.ua, 6182016@stud.nau.edu.ua

Мета: визначення стану правового забезпечення авіатранспортної галузі України в умовах війни, основних проблем у цій сфері, надання науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого регулювання наявних проблем в Україні, враховуючи загальноєвропейські стандарти та досвід європейських країн. **Методи дослідження:** в роботі використані загальні методи наукового пізнання, а саме: логічного узагальнення, аналізу та синтезу, порівняння та системного підходу, а також порівняльно-правовий та системно-структурний методи. **Результати:** у статті висвітлені сучасні реалії та проблеми законодавчого регулювання авіатранспортної галузі України, визначені науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення відповідного законодавства на сучасному етапі розвитку авіатранспортної галузі з урахуванням загальноєвропейських стандартів.

Обговорення: національне законодавство у сфері цивільної авіації перебуває на стадії реформування. І на сьогоднішній день вирішення потребують ряд проблемних аспектів, зокрема порядок розслідування авіаційних подій, безпеки польотів, впровадження нових інноваційних технологій, визначення оптимальних напрямків удосконалення національного законодавства та максимальне приведення його до загальноєвропейських стандартів. Саме комплексне вирішення цих проблем та пильний нагляд за цим процесом призведе до відновлення та розвитку авіаційної галузі України, враховуючи виклики сучасності.

Ключові слова: авіатранспортна галузь України; нормативне регулювання; правові проблеми; загальноєвропейські стандарти; умови війни.

Постановка проблеми та її актуальність. У зв'язку із повномасштабним вторгненням росії в Україну авіаційна галузь зазнала великих руйнувань: знищено чимало літаків, припинено перевезення пасажирів авіатранспортом, не функціонує багато аеропортів тощо.

Проблема правового забезпечення авіатранспортної галузі є надзвичайно актуальною на сьогодні для нашої країни, яка знахо-

диться в умовах війни. Вирішення безпекових завдань та відбудови авіаційної галузі має важливе значення в контексті збереження її державності, суверенітету та процесів євроінтеграції.

Національне законодавство у сфері цивільної авіації перебуває на стадії реформування. Удосконалюючи правове регулювання авіатранспортної галузі України, на нашу дум-

ку, необхідно використати досвід європейських країн в даній сфері. Це, безумовно, допоможе досягнути відповідності правової системи України європейським стандартам цивільної авіації, адже в національному законодавстві наявні прогалини: недостатня кількість спеціальних законів у сфері авіації, враховуючи реалії сучасного життя, наявні суперечності між нормативно-правовими актами тощо. Процес адаптації національних та загальноєвропейських стандартів вимагає значних зусиль та великої кількості заходів з боку держави.

Тому саме, актуальність проблеми виникає в тому, що досліджуючи та вивчаючи питання сучасного стану нормативного регулювання авіатранспортної галузі України можна визначити подальші перспективи розвитку правового регулювання такого виду діяльності як на національному рівні, так і на міжнародному.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблеми правового регулювання авіатранспортної галузі були предметом дослідження таких вчених як Н. Бортник, С. Гура, Г. Зубко, С. Матійко, В. Пузікова, Є. Скрипка, С. Смерічевський, В. Шимаєв тощо.

Питанням удосконалення законодавчого регулювання авіаційного транспорту в Україні приділяли увагу такі вітчизняні вчені як О. Ареф'єва, Н. Бортник, О. Брусакова, І. Горобінська, Ю. Грінченко, Е. Деркач, О. Коваленко, С. Мінакова, В. Пузікова, М. Юрченко, І. Яровий та інші.

Однак, попри наявність значної кількості робіт у сфері правового регулювання авіатранспортної галузі, недостатньо дослідженим залишається питання щодо визначення ролі та основних проблем законодавчого регулювання даної галузі саме в умовах війни. Також необхідно приділити значну увагу питанню вдосконалення законодавчої бази у цій сфері, враховуючи сучасний стан та післявоєнний період.

Мета статті полягає у визначенні стану правового забезпечення авіатранспортної галузі України в умовах війни, дослідження основних проблем у цій сфері, аналіз досвіду правового регулювання цієї галузі у європейських країнах та надання науково-практичних рекомендацій

щодо вдосконалення законодавчого регулювання наявних проблем в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільна авіація України часто переживала важкі часи, коли падали обсяги авіаційних перевезень, відбувалося банкрутство авіаперевізників, виходило з ладу застаріле обладнання аеропортів тощо.

Проте зараз наша країна переживає найскладніші часи, зазнає найбільші втрати через воєнну агресію росії проти України. Під час обстрілу, ракетно-бомбові удари завдали незліченної шкоди аеропортам України, знищили злітно-посадкові смуги, летовища, масштабних руйнувань зазнали термінали аеропортів, технічне обладнання. На відновлення таких руйнувань знадобиться багато часу та сил, адже потрібно приймати нові програми розвитку авіатранспортної галузі.

З'ясування сутності державної політики у сфері повітряного транспорту та аналізу ефективності її реалізації має важливе значення для розвитку авіаційної галузі. Беззаперечно, така політика повинна розглядатися як системна категорія, що включає визначення особливостей змісту та характеристики складових елементів системи державного регулювання, державного управління та контролю у сфері повітряного транспорту.

На думку багатьох вчених, одним із пріоритетів національної державної політики у сфері повітряного транспорту має бути вдосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку даної сфери та ринку авіатранспортних послуг, розвитку механізмів державно-приватного партнерства, в тому числі інвестиційного, і, звичайно, підвищення рівня та забезпечення безпеки [1, с. 33].

Саме до пріоритетних напрямів внутрішньої політики держави у сфері повітряного транспорту належить державний нагляд (контроль) як одна із правових форм державного регулювання авіатранспортної сфери. У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року акцентується увага на «вдосконаленні законодавства з питань цивільної авіації; приведенні інфраструктури повітряного транспорту у відповідність із міжнародними вимога-

ми; забезпеченні потреб вітчизняних і закордонних авіакомпаній у якісному обслуговуванні повітряного руху; забезпеченні безпеки авіації; інтеграції системи авіаційного транспорту з європейською авіаційною транспортною системою; оновленні парку повітряних суден» [2] тощо.

Національне законодавство в сфері цивільної авіації перебуває на стадії реформування та удосконалення, метою якого є створення умов, у яких повітряний транспорт буде мати змогу розвиватися, не зменшуючи рівня безпеки польотів та авіаційної безпеки.

Розглядаючи авіатранспортну систему з точки зору безпеки, доречно погодитися з думкою О. Гуцулюка та Ю. Бондаря, які зазначають, що «авіатранспортна система є системою відкритого типу, на яку впливає широкий спектр технічних, природних, людських та економічних небезпек. Кожна небезпека спричиняє створення певних ризиків» [3, с. 87].

Сьогодні Україна перебуває в одній групі з країнами, віднесеними до групи найвищого ризику з точки зору безпеки польотів. Водночас, законодавча база щодо захисту авіатранспортних об'єктів і відновлення їхньої роботи в період воєнного часу недостатньо розроблена. Окрім того, відсутність правового механізму компенсації збитків для аеропортів і авіакомпаній є великою проблемою, що стримує інвестиції у галузь та потребує удосконалення у відповідності до умов, у яких перебуває Україна в даний час.

В умовах воєнного стану є високий ризик авіакатастроф. У зв'язку з відсутністю національних правил у сфері розслідування, Україна має велику кількість зауважень щодо діяльності у сфері технічного розслідування авіаційних подій. Це теж є однією із проблем, яка потребує доопрацювання та удосконалення.

Як зазначає А. Полянська, «забезпечення безпеки авіаційного транспорту слід розглядати як комплексне питання, яке включає забезпечення безпеки польотів, захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, екологічну безпеку, економічну та інформаційну безпеку» [4, с. 191]. Безпека польотів – це те, чого очікує суспільство від авіаційного транспорту.

Найголовнішою проблемою, на наш погляд, є те, що законодавство України у авіатранспортній сфері не адаптоване належним чином до загальноєвропейських стандартів. Тому потрібно чітко усвідомлювати, що від якісної реалізації євроінтеграційних процесів, інкорпорування актів ЄС до національного законодавства, його узгодженості з відповідними стандартами та вимогами ЄС значною мірою залежить розвиток нашої держави як демократичної, соціальної та правової.

Можна сказати, що саме розвиток суспільних відносин потребує обов'язкових дій саме з боку держави щодо врегулювання сучасних викликів. І тому Україна імплементує міжнародні та європейські стандарти цивільної авіації з метою створення безпечного авіаційного простору.

12 жовтня 2021 року була підписана Угода між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами про спільний авіаційний простір. Відповідно до статті 1: «метою цієї Угоди є поступове створення САП між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами, що ґрунтується, зокрема, на ідентичних правилах у сфері безпеки польотів, авіаційної безпеки, організації повітряного руху, захисту навколишнього середовища, захисту прав споживачів, систем комп'ютерного бронювання, а також на ідентичних правилах стосовно соціальних аспектів». З цією метою Угода встановлює обов'язкові правила, технічні вимоги, адміністративні процедури, базові експлуатаційні стандарти та імплементативні норми, які держава-підписант повинна втілити у національне законодавство [5].

Цей документ передбачає створення спільного авіаційного простору між Україною та ЄС, що сприятиме взаємному доступу до ринків авіаперевезень та впровадженню однакових правил, соціально-економічному зростанню, дозволить збільшити кількість авіаційних маршрутів, покращити якість перевезень, знизити ціни на авіаквитки, визначити пріоритетність інвестицій держави в інфраструктуру, адже це необхідна умова для розвитку не тільки регіонів, а й держави, її входження до європейської авіаційної мережі.

Формування та відкриття спільного авіаційного простору між Україною та ЄС передбачає імплементацію в національне законодавство зазначених стандартів та вимог ЄС. У першу чергу, мова йде про технічні стандарти і зобов'язання України з уніфікації законодавства, про цілий перелік європейських регулятивних актів – від антимонопольних до технічних, які зазначаються у додатках до Угоди про САП. Україна зобов'язується дотримуватися принципів і практик, викладених в актуальних рішеннях та регламентах ЄС, поступово досягаючи відповідності до регламентів ЄС та систем стандартизації, метрології, акредитації, робіт з оцінки відповідності та ринкового нагляду ЄС [6, с. 3]. Більш того, не дивлячись на війну, усі ці стандарти за планом впроваджуються у наше національне законодавство. Проте, зараз у нашій країні немає авіаперевезень як таких, враховуючи те, що це дійсно небезпечно.

Проаналізувавши основні правові проблеми авіатранспортної галузі України і враховуючи небезпеку, яку щоденно несе війна, говорити про повноцінне відкриття повітряного простору на даному етапі ще зарано. Ризики пасажирських перевезень високі, а безпека – це найголовніше. Враховуючи складну ситуацію сьогодення, неможливо гарантувати безпеку пасажирів та літаків під час рейсів, оскільки існує загроза ракетних атак.

Для відновлення авіаційних перевезень в Україні потрібно прикласти чимало зусиль з боку держави. Доцільно згадати про деякі приклади інших країн та регіонів, які пережили конфлікти, кризові явища або навіть перебуваючи у групі найвищого ризику, виконували авіаперевезення. Наприклад, Ізраїль часто опиняється в ситуаціях загрози з боку ракетних атак, має розвинену систему захисту від ракет для цивільної авіації. Їхні літаки обладнані системами, які дозволяють захищати їх від ракетних загроз. Такі заходи можуть бути важливими для забезпечення безпеки пасажирів.

Іншим варіантом можна взяти приклад Молдови, яка періодично зазнає загроз для своєї цивільної авіації через конфлікти в регіоні, зокрема на півдні країни, тому завдяки підтримці міжнародних партнерів та організацій у сфері

авіації було визначено перелік безпечних аеропортів і виділених повітряних трас, які дозволяють за короткий час покинути повітряний простір. Саме цей підхід є досить розумним, адже він мінімізує ризики для пасажирів та авіаційних перевізників, забезпечуючи можливість швидкого покидання повітряного транспорту в разі загрози [7, с. 166].

Багато хто вважає, що чим довше триватиме війна, тим важчою буде ситуація для української цивільної авіації, і тим довше їй потім доведеться відновлюватись. Прихильники цієї думки переконані, що оптимальним варіантом був би запуск перельотів навіть в умовах війни. Саме тому вони пропонують запуск польотів із двох українських аеропортів: «Міжнародного аеропорту Львів» ім. Д. Галицького та «Міжнародного аеропорту Ужгород». Через територіальну близькість цих аеропортів до кордону літаки змогли б швидко потрапити в повітряний простір Європейського Союзу і безпечно здійснювати польоти. Однак для цього все одно потрібні гарантії безпеки від ЗСУ [8, с. 256-257].

На сьогоднішній день Україна перебуває в групі з семи країн із найвищим першим рівнем ризику з погляду безпеки польотів. Експлуатантам цивільних літаків рекомендовано повністю уникати таких зон, адже літаки можуть бути неправильно ідентифіковані системами протиповітряної оборони й на них помилково націляться, або потрапити під перехресний вогонь під час повітряних атак тощо. Варіант відновлення авіаперевезень можливий, але потрібно ще багато дій та рішень з боку держави, аби усе це зробити максимально безпечним. Зокрема багато доопрацювань потрібно для нашого національного законодавства щодо цього питання. Потрібно розмежувати окремі зони повітряного простору з урахуванням рівня ризику, безпеки польотів та спеціальних заходів для їх підтримки, як це зроблено в аеропортах Ізраїлю або Іраку.

Також, за аналогією із практикою в Молдові, в Україні необхідно визначити перелік відносно безпечних аеропортів та конкретних повітряних трас, що дозволить зберегти залишені літаки та

в найкоротший строк покинути повітряний простір [9, с. 24].

Правових проблем у авіатранспортній галузі України є чимало і вони усі однозначно потребують вирішення. Саме тому пошук шляхів вдосконалення національного законодавства є важливим кроком у розвитку даної галузі. На сьогоднішній день, вирішення потребують ряд проблемних аспектів, зокрема порядок розслідування авіаційних подій, безпеки польотів, впровадження нових інноваційних технологій, визначення оптимальних напрямків удосконалення національного законодавства та максимальне приведення його до загальноєвропейських стандартів.

На даному етапі розслідування авіаційних подій та інцидентів з повітряними суднами, що зареєстровані в державах-членах Міжнародної організації цивільної авіації, проводяться відповідно до внутрішніх процедур Національного бюро з розслідування авіаційних подій та інцидентів з цивільними суднами. У зв'язку з відсутністю інкорпорованих правил у національному законодавстві, Україна регулярно отримує практичні рекомендації щодо розслідування у сфері технічної складової авіаційних подій [5, с. 5]. Саме тому, на наш погляд, імплементація загальноєвропейських стандартів, зокрема Регламенту ЄС № 996/2010 сприятиме підвищенню рівня безпеки польотів, здійсненню заходів щодо зменшення кількості авіаційних подій та інцидентів та збільшенню довіри міжнародної спільноти до авіаційного простору України.

В умовах високих ризиків, пов'язаних із війною, національне законодавство не пропонує ефективних страхових механізмів для покриття збитків авіакомпаній та аеропортів. Міжнародні страхові компанії наразі або не страхують ризики в Україні, або роблять це за значно завищеними тарифами. Вирішення цієї проблеми потребує прийняття спеціальних законодавчих заходів для підтримки національних авіаперевізників, включно із страхуванням і державними гарантіями.

Вживаючи заходів, що спрямовані на забезпечення подальшого наближення національного законодавства до законодавства ЄС, що

передбачені для впровадження відповідно до Угоди про Спільний Авіаційний Простір, фахівці у сфері цивільної авіації особливу увагу повинні акцентувати на питаннях імплементації практичних рекомендацій щодо забезпечення безпеки авіації, зокрема, безпеки польотів, через обов'язкове здійснення постійного державного нагляду і контролю за суб'єктами та об'єктами авіаційного сполучення як в Україні, так і за її межами.

Більшість нормативних актів, що регулюють роботу аеропортів, не відповідають сучасним вимогам. Підходи до безпеки, технічного обслуговування, екологічної відповідальності й розвитку інфраструктури залишаються неефективними. Законодавство потребує вдосконалення з огляду на міжнародний досвід, включно з механізмами стимулювання інвестицій у аеропорти та стандартизацію процедур ліцензування та сертифікації.

Успішне вирішення цих питань потребує пильного контролю та нагляду з боку міжнародних організацій у сфері цивільної авіації, а також Державної авіаційної служби України та Украероруху.

У складних умовах воєнної агресії з боку РФ надзвичайно важливим є максимальне забезпечення безперервності діяльності України щодо наближення законодавства про відновлення цивільної авіації України до міжнародних стандартів [10, с. 44].

Незважаючи на важкі для України часи воєнної агресії з боку РФ, потрібно продовжувати працювати над виконанням зобов'язань держави, що впливають з Угоди про САП. Усі заплановані заходи щодо відновлення повітряного руху в повітряному просторі України після закінчення воєнних дій, відновлення аеронавігаційної інфраструктури та забезпечення відповідного рівня безпеки польотів повинні бути втілені в життя після нашої перемоги [5, с. 6].

Україна може взяти на озброєння досвід інших країн, але має ретельно розглянути свою ситуацію. Виходячи з цього, потрібно завжди шукати найоптимальніші шляхи вдосконалення національного законодавства. Не менш важливе, не просто внести зміни, зуміти впровадити нор-

ми загальноєвропейських стандартів, але й уміло використовувати це на практиці. Тільки тоді ми можемо розвивати авіаційну сферу, навіть враховуючи виклики сьогодення.

Висновки. На сьогоднішній день існує чимало проблем у сфері правового забезпечення авіатранспортної галузі України, які потребують ефективного вирішення, враховуючи те, що у нашій країні йде війна. Зокрема, потрібно розробити ефективний порядок розслідування авіаційних подій, звернути особливу увагу на забезпечення безпеки польотів, впровадження нових інноваційних технологій, визначення оптимальних напрямків удосконалення національного законодавства та максимальне приведення його до загальноєвропейських стандартів.

Таким чином, комплексне вирішення наявних проблем, пильний нагляд за цим з боку держави, впровадження змін до наявного національного законодавства зможуть дати належний результат, тобто зробити усе для того, щоб авіаційна галузь розвивалась у такий складний для нашої країни час, зокрема і після нашої перемоги.

Література

1. Поліщук І.В., Кононенко Д.В. Правові застави реалізації державної політики у сфері повітряного транспорту. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2023. № 2(67). С. 30-37. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17840>
2. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>
3. Гуцалюк О.М., Бондар Ю.А. Безпековий менеджмент авіаційного транспорту в контексті сталого розвитку національної економіки. *Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. пр.* Київ: ІЕП НАНУ, 2020. С. 82-94. DOI: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2020.82-94>
4. Полянська А.Є. Державне забезпечення безпеки польотів повітряних суден цивільної авіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 68. С. 190-194. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.32>
5. Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, про спільний авіаційний простір. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-21#Text (дата звернення 24.06.2024).
6. Гусар Ольга, Чулінда Людмила. Правове регулювання спільного авіаційного простору: проблеми імплементації. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2023. Vol. 2. No. 4. P. 1-8. DOI: 10.46299/j.isjpp.20230204.01.
7. Жмур Н.В., Ємець В.В. Проблемні аспекти правового регулювання авіаційних перевезень в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2023. № 4(69). С. 159-169. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.69.18354>
8. Горбаль Н.І., Радченко Я.П. Стан та перспективи розвитку авіатранспортної галузі України в умовах євроінтеграції, постпандемії та війни. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2023. № 1(9). С. 249-260. DOI: <https://doi.org/10.23939/smeu2023.01.249>
9. Антонова О.Р., Співак С.Є. Безпека української цивільної авіації: державно-правові наративи. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конфер., (м. Кропивницький, 22-23 бер. 2023 р.)* / ред.: О.Р. Антонова, С.І. Москаленко. Кропивницький: ЛА НАУ, 2023. С. 22-26.
10. Чулінда Л.І., Устинова І.П. Правові питання відновлення інфраструктури аеропортів України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2023. № 2(67). С. 38-47. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17841>

References

1. Polishchuk I.V., Kononenko D.V. Pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi povitrianoho transportu. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2023. № 2(67). S. 30-37. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17840>

2. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 trav. 2018 r. № 430-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>

3. Hutsaliuk O.M., Bondar Yu.A. Bezpekovi menedzhment aviatsiynoho transportu v konteksti staloho rozvytku natsionalnoi ekonomiky. Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr. Kyiv: IEP NANU, 2020. S. 82-94. DOI: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2020.82-94>

4. Polianska A.Ie. Derzhavne zabezpechennia bezpeky polotiv povitrianykh suden tsyvilnoi aviatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. 2021. Vyp. 68. S. 190-194. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.32>

5. Uhoda mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom i yoho derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, pro spilnyi aviatsiinyi prostir. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-21#Text (data zvernennia: 24.06.2024).

6. Husar Olha, Chulinda Liudmyla. Pravove rehuliuвання spilnoho aviatsiynoho prostoru:

problemy implementatsii. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2023. Vol. 2. No. 4. P. 1-8. DOI: 10.46299/j.isjpp.20230204.01.

7. Zhmur N.V., Yemets V.V. Problemni aspekty pravovoho rehuliuвання aviatsiinykh perevezhen v Ukraini. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2023. № 4(69). S. 159-169. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.69.18354>

8. Horbal N.I., Radchenko Ya.P. Stan ta perspektyvy rozvytku aviatransportnoi haluzi Ukrainy v umovakh yevrointehratsii, postpandemii ta viiny. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*. 2023. № 1(9). S. 249-260. DOI: <https://doi.org/10.23939/smeu2023.01.249>

9. Antonova O.R., Spivak S.Ye. Bezpeka ukrainskoi tsyvilnoi aviatsii: derzhavno-pravovi naratyvy. Modernizatsiia vitchyznianoï pravovoi systemy v umovakh svitovoi intehratsii: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., (m. Kropyvnytskyi, 22-23 ber. 2023 r.) / red.: O.R. Antonova, S.I. Moskalenko. Kropyvnytskyi: LA NAU, 2023. S. 22-26.

10. Chulinda L.I., Ustynova I.P. Pravovi pytannia vidnovlennia infrastruktury aeroportiv Ukrainy. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2023. № 2(67). S. 38-47. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17841>

Nataliia Zhmur, Inna Shpak

CERTAIN PROBLEMS OF LEGAL SUPPORT OF THE AIR TRANSPORT INDUSTRY OF UKRAINE FROM THE STANDPOINT OF MODERNITY

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: nataliia.zhmur@npp.nau.edu.ua, 6182016@stud.nau.edu.ua

Purpose: to determine the state of legal support of the air transport industry of Ukraine in the conditions of war, the main problems in this area, to provide scientific and practical recommendations for improving the legislative regulation of existing problems in Ukraine, taking into account European standards and the experience of European countries. **Research methods:** the work uses general methods of scientific cognition, determined by the purpose and objectives of this study, namely: logical generalization, analysis and synthesis, comparison and systematic approach, as well as comparative legal and systemic-structural methods. **Results:** the article highlights the current realities and problems of legislative regulation of the air transport industry of Ukraine in the modern conditions, and identifies scientific and practical recommendations for improving the relevant legislation at the current stage of development of the air transport industry, taking into account the European standards. **Discussion:** Ukrainian legislation in the field of civil aviation is undergoing reform. Today, a number of problematic aspects need to be addressed, including the procedure for investigating aviation accidents, flight safety, the introduction of new innovative technologies, determining the optimal areas for improving national legislation and bringing it as close as possible to European standards. A comprehensive solution to these problems and close supervision of this process will lead to the restoration and development of the aviation industry of Ukraine, taking into account the challenges of our time.

Key words: air transport industry of Ukraine; regulatory regulation; legal issues; European standards; war conditions.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ПАСАЖИРІВ ТА БАГАЖУ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: cube_84@ukr.net

Мета статті полягає у здійсненні правового аналізу нормативного забезпечення порядку організації перевезення пасажирів автомобільним транспортом, виявлення прогалин, проблем правового регулювання та на основі отриманих результатів надання відповідних пропозицій для шляхів їх подолання. **Методи дослідження** полягають в аналізі порядку нормативного регулювання обстеження пасажиропотоків для вивчення попиту чи визначення рівня забезпечення потреб населення пасажирським автомобільним транспортом, дослідження проблем нормативно-правового порядку реалізації відкриття нових автобусних маршрутів в Україні, оцінку ефективності дії порядку організації перевезень пасажирів автомобільним транспортом на теперішній час. **Результати:** аналіз нормативно-правового регулювання порядку організації перевезення пасажирів та багажу автомобільним транспортом виявив окремі і системні недоліки забезпечення прав як перевізників, так і пасажирів, у контексті реалізації права на проведення господарської діяльності з відкриттям нових маршрутів, та пасажирів стосовно безпеки дорожнього покриття та щодо вибору місця посадки та висадки пасажирів. За результатами дослідження вбачається необхідність оновлення нормативного забезпечення у сфері перевезень пасажирів автомобільним транспортом. **Обговорення:** аналіз предмету дослідження свідчить про необхідність приведення нормативно-правової бази до вимог та викликів сьогодення в межах перевезень пасажирів автомобільним транспортом. Враховуючи прогалини та недоліки, важливо розробити та впровадити ефективні механізми контролю, що дозволять забезпечити дотримання норм та стандартів під час здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання (автомобільними перевізниками), що в свою чергу допоможе покращити умови перевезень пасажирів, забезпечити та збільшити попит на транспортні послуги.

Ключові слова: перевізники (ліцензіати); пасажирів; автобус; автомобільний; маршрут; розклад; дозвіл; послуги; безпека; права; автостанції; дорожнє покриття; інфраструктура; господарська діяльність.

Постановка проблеми та її актуальність. Відповідно до Закону України «Про автомобільний транспорт» (далі – Закон) визначено, що пасажирськими перевезеннями є перевезення пасажирів легковими автомобілями або автобусами [1]. У ст. 1 Закону дається визначення термінів, які вживаються в останньому. При цьому,

законодавець фактично дає класифікацію за різними видами перевезення пасажирів. Так, наприклад:

- залежно від режиму руху, які поділяються на:

а) перевезення пасажирів у звичайному режимі руху;

б) перевезення пасажирів в експресному режимі руху.

- залежно від режиму маршрутного таксі, які поділяються на міські та міжміські перевезення пасажирів;

- перевезення пасажирів легковим автомобілем на замовлення;

- залежно від регулярності пасажирських перевезень, які поділяються на перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування за умовами, визначеними паспортом маршруту, затвердженим в установленому порядку органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування за умовами, визначеними паспортом маршруту, затвердженим в установленому порядку уповноваженими органами Договірних Сторін у разі міжнародних перевезень;

- регулярні спеціальні пасажирські перевезення, які поділяються на внутрішні та міжнародні.

Виходячи тільки з однієї цієї класифікації видів перевезення пасажирів, з упевненістю можемо говорити, що це складний вид соціальної діяльності, як спосіб організації та існування соціального організму. І слід зауважити, що цей вид діяльності для того, щоб він діяв і міг задовольнити увесь час зростаючі потреби у перевезенні пасажирів та багажу, має гарантуватися з боку профільних органів державної влади та їх посадових осіб. Відповідні органи в особі Міністерства розвитку громад та територій України, обласних державних адміністрацій, міських рад мають займатися не лише формуванням політики, але і її реалізацією, при цьому реалізація має здійснюватися і в контексті розбудови інфраструктури, яка б забезпечувала нормальне функціонування здійснення перевезень пасажирів та багажу автомобільним транспортом. Так, наприклад, відповідно до положень Закону перевізники мають зупинятися тільки на автостанціях, але на практиці складається ситуація, коли переважна кількість автостанцій знаходиться у приватній власності, сервіс яких у більшості випадків бажає бути кращим, а оплата, яку має сплачувати перевізник за договором

з власником автостанції, є завищеною. При цьому послуги, що нібито входять до вартості, абсолютно є незадовільними в контексті їхньої якості і потребують масштабного удосконалення, або ж узагалі є відсутніми, незважаючи на те, що вони по факту оплачені.

Наступне, це стан доріг, стан дорожнього покриття в більшості не задовольняє дорожні служби та органи поліції, щоб вони могли погодити акти відповідальності ділянок робіт на предмет їх безпечності та комплектації дорожніми знаками та дорожньою розміткою. Великі міста кінче потребують розбудови нових дорожніх розв'язок, державних автостанцій. Також внаслідок збільшення швидкостей та інтенсивності руху транспортних потоків питання забезпечення безпеки руху та пропускної здатності на перетинах і примиканнях доріг стало набувати все більшого значення, оскільки з розвитком автомобільного руху кількість дорожньо-транспортних пригод безупинно зростає [2, с. 8].

Вищезазначене потребує активних та постійних дій з боку державних органів в реалізації державної політики, щоб забезпечити гарантування діяльності перевізників для задоволення постійно зростаючих потреб суспільства у безпечних перевезеннях громадян нашої держави, їх багажу із пункту А до пункту Б.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання порядку та проблем правового регулювання інституту перевезення пасажирів автомобільним транспортом висвітлювались у працях: Н.С.Аленіна, І.В.Булгакова, В.К.Гіжевського, В.Разводовського, І. Ніколаєнко, Ю. Шевчука та ін. Втім, питання правового забезпечення, правового регулювання з урахуванням стрімкої динаміки суспільних відносин та потреб суспільства у здійсненні перевезень, на нашу думку, завжди буде залишатися актуальним, особливо в контексті перевезень пасажирів автомобільним транспортом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідний наказ Міністерства інфраструктури України від 15.07.2013 № 480 «Про затвердження Порядку організації перевезень пасажирів та багажу автомобільним транспортом», зареєстрований в Міністерстві юстиції України

31 липня 2013 р. за № 1282/23814 (далі – Порядок), на нашу думку, закріплює застарілий підхід до обстеження пасажиропотоків для вивчення попиту чи визначення рівня забезпечення потреб населення пасажирським автомобільним транспортом, адже аналіз пасажиропотоків здійснюється ще за такими методами як: табличний, обліковий, візуальний (п. 2.4. Порядку) [3].

Відповідно до п. 2.7 Порядку табличний метод застосовується для обстеження пасажиропотоків на найбільш завантажених маршрутах, де визначається кількість пасажирів, які на зупинках увійшли до автобуса та вийшли з нього. Цей метод застосовується на міських та приміських автобусних маршрутах загального користування [3].

Обліковий метод визначення початкових та кінцевих пунктів поїздки пасажирів застосовується для оброблення відомостей про продані на кожен рейс квитки із систематизацією цієї інформації та з подальшим моделюванням пасажиропотоків. Цей метод застосовується на міжміських автобусних маршрутах загального користування (п. 2.8 Порядку) [3].

Візуальний метод обстеження пасажиропотоків проводиться шляхом візуального визначення рівня наповнюваності автобусів у години «пік» на визначених організатором пасажирських перевезень чи автомобільним перевізником найбільш завантажених зупинках маршруту та (або) у пунктах пересадок на інші маршрути (п. 2.9 Порядку) [3].

Слід зауважити, що положення Порядку в п. 2.7 – 2.9 на нашу думку є морально застарілими в умовах всеохоплюючої цифровізації більшості процесів у різних сферах життєдіяльності суспільства, тому така процедура має невід’ємно діджиталізуватися. Варто також зауважити, що ті чи інші підрахунки, які необхідно здійснювати при обстеженні пасажиропотоків за участю фізичних осіб, можна ставити під сумнів стосовно їх правдивості та точності. Підхід шляхом проведення анкетування та підрахунків людьми в сучасних умовах технічного розвитку є віджитий. Тим більше, якщо говорити про міський державний регулярний транспорт, який перевозить пасажирів, то на останніх встановлені валідатори, які можна було б використовувати

в свою чергу для підрахунку пасажиропотоку в будь-який час, в тому числі в час пік. Таким чином, використовувались би тільки статистичні дані про кількість людей, які оплатили за проїзд, без ознайомлення з відповідними даними, що відносяться до персональних даних. Це б допомогло уникнути встановлення додаткових окремих пристроїв на більшості транспорту, що здійснює перевезення населення в межах міста. Що стосується міжміських, міжобласних перевезень пасажирів, то в цих випадках для визначення пасажиропотоку на відповідному маршруті та його рентабельності звичайно необхідно запроваджувати використання нових видів гаджетів або застосовувати підготовку та провадження обстеження пасажиропотоків на маршрутах по аналогії з міським видом транспорту.

Пунктом 2.11 Порядку визначено, що перед відкриттям міського, приміського, міжміського внутрішньообласного та міжобласного автобусних маршрутів відповідний організатор перевезень створює комісію (далі – Комісія) за участю представників Укртрансбезпеки (її територіальних органів), Державтоінспекції, відповідних дорожньо-експлуатаційних організацій (за згодою) [3]. Думається, що створення Комісій теж є пережитком минулих часів, що в тому числі створює корупційні ризики з боку її представників, а тому є вкрай необхідним забезпечити вирішення таких питань у цифровому порядку. Наприклад, подання перевізниками відповідного пакету документів, який має бути передбачений НПА, що буде розглядатися організатором перевезень через відповідну програму на відповідність для прийняття остаточного рішення щодо надання дозволу на перевезення чи відмови у наданні такого дозволу.

Слід також зауважити, що згідно із Законом України «Про адміністративну процедуру» відповідний адміністративний орган приймає рішення, а отже делегування повноважень організатора перевезень не може бути покладено на іншу державну установу [4]. Водночас, згідно з п. 80 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» № 55 від 17 січня 2018 р. передбачено, що рішеннями організаційно-розпорядчого чи нормативно-правового харак-

теру є накази [5]. Отже, Мінінфраструктури як організатор перевезень у відповідності із Законом має приймати рішення у формі наказу. Отже, незважаючи на діджиталізацію процесу відкриття міжобласних маршрутів, функції організатора перевезень і надалі будуть покладені на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері транспорту.

Також, необхідно зауважити, що Комісією здійснюється обстеження доріг та дорожніх об'єктів, на підставі чого складається акт про готовність автобусного маршруту до відкриття, але Порядок не встановлює, які саме недоліки доріг при їх фіксації можуть стати причиною прийняття Комісією рішення про неготовність автобусного маршруту до відкриття.

На сьогодні обстеження ділянок доріг на всій ділянці дороги, по якій передбачається відкриття маршруту відповідно до Порядку має здійснювати Державтоінспекція, а не відповідні органи поліції. Варто зауважити, що дорожні служби, а також органи поліції не можуть погодити акт відповідності ділянок доріг, адже останні знаходяться в незадовільному стані стосовно їх безпечності та наявності необхідних дорожніх знаків, та розмітки. Тому, відсутність необхідного фінансового забезпечення ділянок доріг за відповідними маршрутами призводить до того, що відповідні маршрути відкритися не можуть, або якщо навіть необхідне фінансування є, то, на жаль, у більшості випадків проведення ремонту та укомплектування ділянок доріг всім необхідним за планом їх проведення має відбутися за рік, а то і більше.

Варто, на нашу думку, звернути увагу на п. 2.12 Порядку про те, що обстеження доріг та дорожніх об'єктів проводиться з метою визначення відповідності стану, типу покриття і ширини проїзної частини дороги та узбіч, горизонтальних і вертикальних радіусів кривих, поздовжніх ухилів, видимості та облаштування доріг, а також залізничних переїздів відповідно до вимог Єдиних правил ремонту і утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, правил користування ними та охорони [3]. Слід зазначити, що автобусний рух через переїзд допускається тільки на регульованих залізничних

переїздах за умови погодження власником залізничної колії та позитивного висновку комісії (п. 2.23 Інструкції з улаштування та експлуатації залізничних переїздів (далі – Інструкція)) [6]. Склад відповідної комісії передбачений у пункті 2.9 Інструкції, при цьому переїзди без чергового працівника повинні мати пристрої контролю справності автоматики переїзду у чергового по станції (на дільницях, обладнаних диспетчерською централізацією – у поїзного диспетчера). З урахування змісту зазначених положень Порядку та Інструкції, можна дійти висновку, коли залізничний переїзд є нерегульованим, то і в цьому випадку відкрити новий автобусний маршрут не вдасться.

Варто зазначити, що за умови прийняття Комісією рішення про відкриття маршруту, представник організатора пасажирських перевезень повинен взяти участь у пробному рейсі, але Порядок не встановлює вимоги до проведення даного рейсу, вимог до автотранспорту, не зазначає, що слід розуміти під поняттям «пробний рейс».

Отже, питання обстеження пасажиропотоків і доріг не є логічним та не має ефекту. У зв'язку з правовою невизначеністю пробного рейсу, його значення в Порядку є також неефективним та потребує виключення.

На противагу створення Комісії, відповідні питання про відкриття маршрутів та надання дозволів перевізникам можливо вирішувати в цифровому форматі. Всі процеси, пов'язані з подачею документів та оформленням документів для відкриття міжобласних автобусних маршрутів, можливо діджиталізувати. Для цього можливо використовувати електронну платформу для електронного оформлення документів та електронної подачі.

Варто зауважити, що Укртрансбезпека забезпечує видачу дозволів на міжобласні маршрути за результатом прийняття позитивного рішення Мінінфраструктури.

Наприклад, система може працювати наступним чином: перевізник заходить до особистого кабінету в електронній системі → подає заяву (та необхідні документи) через цю електронну систему → підписує заяву КЕП → документи надходять до організатора перевезень (Мінінф-

раструктури) на опрацювання → протягом встановленого Порядком періоду перевізник отримує інформацію про прийняте рішення (відкриття маршруту або відмову у відкритті).

Водночас, Законом України «Про адміністративну процедуру» передбачено, що адміністративний орган має протягом трьох робочих днів залишити заяву (документи) без руху у разі наявності на те правових підстав, тому доцільно таку ж норму передбачити у новому розробленому Порядку для відкриття маршрутів.

Висновки. Враховуючи викладене, необхідно визначити чітку схему та порядок дій щодо обстеження пасажиропотоків та цифровізувати відповідну діяльність.

Доцільно встановити чіткий алгоритм та критерії визначення підстав, що будуть визначати потребу у відкритті нових маршрутів, а також періодичності обстеження пасажиропотоків.

Вбачається потреба у виключенні норм стосовно здійснення пробного рейсу, адже відповідна процедура в Порядку має більше неузгодженостей і нормативних прогалин, що фактично унеможливує його реалізацію на практиці.

Вбачається необхідність у розробці нового алгоритму дій стосовно відкриття нових маршрутів організатором перевезень.

Таким чином, Порядок потребує перегляду з боку його спрощення, діджиталізації процесів оформлення документів, перегляду постанов Кабінету Міністрів України № 176 від 18 лютого 1997 р. «Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту» та № 1081 від 03 грудня 2008 р. «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування», а також наказів Мінтрансзв'язку № 278 від 07 травня 2010 р. «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження паспорта автобусного маршруту» та № 279 від 07 травня 2010 р. «Про затвердження форми дозволу на перевезення пасажирів на міжобласних маршрутах загального користування, порядку його видачі та анулювання» в частині напрацювання єдиного підходу

до організації внутрішніх регулярних пасажирських перевезень.

Література

1. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

2. Потійчук О.Б., Піліпака Л.М. Транспортні розв'язки: навч. посібник. Рівне: НУВГП, 2020. 263 с. URL: https://ep3.nuwm.edu.ua/19648/1/tr_posib_2.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

3. Про затвердження Порядку організації перевезень пасажирів та багажу автомобільним транспортом: Наказ Міністерства інфраструктури України від 15 лип. 2013 р. № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1282-13#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

5. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

6. Інструкція з улаштування та експлуатації залізничних переїздів: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 26 січ. 2007 р. № 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0162-07#Text>

References

1. Pro avtomobilnyy transport: Zakon Ukrayiny vid 05 kvit. 2001 r. № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (data zvernennya: 05.12.2024).

2. Potiychuk O.B., Pilipaka L.M. Transportni rozvyazky: navch. posibnyk. Rivne: NUVHP, 2020. 263 s. URL: https://ep3.nuwm.edu.ua/19648/1/tr_posib_2.pdf (data zvernennya: 05.12.2024).

3. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi perevezen pasazhyriv ta bahazhu avtomobilnym transportom: Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrayiny vid 15 lyp. 2013 r. № 480. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1282-13#Text> (data zvernennya: 05.12.2024).

4. Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrainy vid 17 lyut. 2022 r. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (data zvernennya: 05.12.2024).

5. Deyaki pytannya dokumentuvannya upravlinskoyi diyalnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sich. 2018 r. № 55.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 05.12.2024).

6. Instruktsiya z ulashtuvannya ta ekspluatatsiyi zaliznychnykh pereyizdiv: Nakaz Ministerstva transportu ta zvyazku Ukrainy vid 26 sich. 2007 r. № 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0162-07#Text>

Nazar Maliarchuk

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE FOR ORGANIZING THE TRANSPORTATION OF PASSENGERS AND BAGGAGE BY ROAD

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: cube_84@ukr.net

The purpose of the article is to carry out a legal analysis of the provisions of Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine dated 15.07.2013 No. 480 “On Approval of the Procedure for Organization of Passenger and Luggage Transportation by Road”. **The research methods** are to analyze the procedure for regulatory regulation of passenger traffic surveys to study the demand or determine the level of satisfaction of the population’s needs by passenger road transport, to study the problems of the regulatory and legal procedure for implementing the opening of new bus routes in Ukraine, to assess the effectiveness of the procedure for organizing passenger transportation by road transport at the present time. **Results:** the analysis of the legal and regulatory framework governing the organization of passenger and luggage transportation by road has revealed individual and systemic shortcomings in ensuring the rights of both carriers and passengers in the context of exercising the right to conduct business activities with the opening of new routes, and passengers in relation to road safety and the choice of passenger boarding and disembarkation points. According to the results of the study, there is a need to update the regulatory framework in the field of passenger transportation by road. **Discussion:** the analysis of the subject matter of the study indicates the need to bring the regulatory framework in line with the requirements and challenges of today’s passenger transportation by road. Taking into account the gaps and shortcomings, it is important to develop and implement effective control mechanisms that will ensure compliance with norms and standards in the course of economic activity by business entities (road carriers), which in turn will help to improve the conditions of passenger transportation, ensure and increase the demand for transport services.

Key words: carriers (licensees); passengers; bus; automobile; route; schedule; permit; services; safety; rights; bus stations; road surface; infrastructure; business activity.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2024

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ФАКТОРИНГ (ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ)

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: a.suhodols@gmail.com

Мета: дослідити нормативно-правові акти та стандарти як на рівні національного, так і міжнародного права, теоретико-правові, етичні, моральні засади укладення договорів факторингу та судової практики. **Методи дослідження:** порівняльно-правовий, спеціально-юридичний, синтезу та узагальнення, спостереження, загальнонаукові методи аналізу. **Результати:** на підставі повного та всебічного дослідження проблем реалізації правих норм у сфері захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у законодавстві про факторинг розробити системні висновки і пропозиції, які визначають шляхи вдосконалення функціонування правового механізму у цій сфері господарських відносин з метою визначення засад та умов дотримання державою основних конституційних гарантій і ратифікованих Верховною Радою міжнародних договорів з урахуванням дослідження основних прав та обов'язків підприємств, а також повноважень органів виконавчої влади, котрі є регулятором зазначених відносин в Україні. **Обговорення:** встановлено, що питання захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у законодавстві України про факторинг потребує регулювання на ринку економічних послуг та подальшої адаптації до права Європейського Союзу, комплексного аналізу законодавства та дослідження практики його реалізації і судового захисту, а також вироблення єдиного механізму захисту договірних сторін, котрий буде ґрунтуватися на принципах рівності, справедливості, добросовісності та не суперечити суспільним інтересам.

Ключові слова: факторинг; зобов'язання; факторинг з регресом; недобросовісна поведінка; добросовісність; картельна змова.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у законодавстві про факторинг є однією зі складових приватного права, зокрема права на свободу підприємницької діяльності. Беззаперечно, що дотримання прав, свобод підприємницької діяльності може бути реалізоване належним чином при умові розробки і реалізації єдиного правового механізму правового регулювання, котрий би відповідав європейським принципам та практиці застосування. Цей механізм має бути спрямований на забезпечення низки гарантій, зокрема в захисті у

справедливому суді, захисті компетентними органами. Важливо, щоб при його розробленні кожен учасник відчував ступінь своєї персональної відповідальності та взятих на себе політичних і моральних зобов'язань, а також юридичних обов'язків. Адже неможливо побудувати правову державу, якщо не будуть долатися такі негативні явища у підприємницькій діяльності, як антиконкурентні узгоджені дії, монопольні схеми, недобросовісна поведінка учасників та інше.

Соціальні цінності визначають сутність права і його призначення у суспільстві, а тому ма-

ють гарантуватися і забезпечуватися державою [12]. Разом з тим, останнім часом виникає багато питань щодо прозорості та добросовісності поведінки суб'єктів підприємництва, щодо їх контрагентів, а також дійсності укладених правочинів, зокрема договорів факторингу.

Правова невизначеність та неналежне законодавче регулювання можуть слугувати середовищем недобросовісності у підприємницьких відносинах, порушувати майнові права як окремих юридичних і фізичних осіб, а також слугувати інструментом незаконного збагачення та бути причиною економічного занепаду держави.

Отже, для пошуку шляхів подолання економічних кризових явищ, які спричинила російська агресія, і забезпечення сталого розвитку країни виникла необхідність аналізу чинного законодавства та з'ясування потреби у новелізації правового регулювання, змін регламентації правил і процедур у сфері господарських правовідносин, зокрема договорів факторингу.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Предметом дослідження є теоретико-правові засади, норми міжнародного права, нормативно-правові акти національного законодавства, наукові праці, присвячені проблемам регулювання факторингу, зокрема, права на захист порушених прав суб'єктів, господарських та цивільних правовідносин.

Основним підґрунтям для теоретично-правового огляду і аналізу результатів дослідження стали публікації відомих українських та зарубіжних учених, котрі є представниками різних галузей права і економіки, зокрема соціології та філософії права, теорії та історії держави і права, цивільного права, адміністративного, міжнародного, конституційного права, банківського права, у тому числі таких, як М. Аубоін, Г. Смайт, І. Бабич, І. Безклубий, В. Костицький, І. Сопілко, Л. Нецька, Є. Рябоконь, Н. Тараба, А. Якимчук та інші.

Мета статті полягає у дослідженні проблем ефективності реалізації національного законодавства та норм міжнародного права, пошуку

шляхів удосконалення механізму правового регулювання договорів факторингу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На сьогодні існує чимало варіантів тлумачення договорів «факторинг», і слід зазначити, що воно залежить від того, представник якої наукової школи його надав.

Незважаючи на те, що Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року відзначається зростання кількості випадків укладення договору факторингу в останні роки [24], сьогодні сформувалася суспільна потреба вдосконалення правового регулювання факторингу. Незавершеність та інші проблеми законодавчого регулювання факторингу зумовлюють неоднорідну судову практику вирішення спорів у цій сфері, що може призводити до порушення прав суб'єктів, зокрема, господарських та цивільних правовідносин.

Ці проблеми знайшли своє відображення у відповідних документах органів державної влади України. Так, у Концепції регулювання факторингу в Україні, схваленої Правлінням Національного банку в Україні 20 червня 2023 року, відзначено, зокрема, що законодавче регулювання факторингу в Україні не відповідає міжнародній практиці, не забезпечує належний захист факторів та клієнтів, а чинне законодавче регулювання обмежує розвиток окремих видів факторингу [11].

Крім того, у Білій Книзі «Майбутнє регулювання ринку факторингу» зазначено, що в Україні переважно розвивається факторинг у його некласичному розумінні: купівля для подальшого врегулювання проблемних або непрацюючих кредитів. Цими послугами користуються як діючі банки для очищення балансів, так і банки, які перебувають у стадії ліквідації. Такі послуги потрібні й фінансовим компаніям, які наразі активно нарощують сегмент кредитів «до зарплати». Національний банк України вважає, що для забезпечення ефективного функціонування економіки сектор факторингу потребує реформування та вдосконалення, зокрема через оновлене регулювання [3].

Наразі започатковано процес вдосконалення законодавства, що регулює відносини у галузі факторингу. Європейським банком рекон-

струкції та розвитку було запропоновано: підготовку попереднього проєкту законодавчих пропозицій щодо імплементації Концепції регулювання факторингу в Україні відповідно до технічного завдання, розробленого Національним банком України, яка планувалася на 2–3 квартали 2023 року; опрацювання та фіналізація проєкту законодавчих пропозицій Національним банком України – на 4 квартал 2023 року; громадське обговорення законодавчих пропозицій щодо імплементації Концепції – на 1 квартал 2024 року; доопрацювання законодавчих пропозицій за результатами громадського обговорення, затвердження законодавчих пропозицій Правлінням Національного банку України та направлення їх до Верховної Ради України – на 2 квартал 2024 року з подальшим супроводженням проєкту у Верховній Раді України [11]. На сьогодні ці проблеми ще не вирішені, тому питання вдосконалення правового регулювання факторингу на теперішній час залишається відкритим.

У чинному законодавстві України визначення договору факторингу міститься в декількох нормативно-правових актах:

- Цивільний кодекс України (надалі - ЦК України): згідно з абз. 1 ч. 1 статті 1077 ЦК України за договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). А відповідно до ч. 1 статті 1078 ЦК України предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога) [29];

- Господарський кодекс України (надалі - ГК України): згідно з ч. 1 статті 350 ГК України банк має право укласти договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити банку

своє право грошової вимоги до третьої особи [5];

- Закон України «Про банки і банківську діяльність»: згідно з п. 3 ч. 1 статті 49 зазначеного Закону України факторинг визначається як придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги. Стаття 47 цього Закону (п.6 частини II) передбачає, що *банки на підставі банківської ліцензії* мають право здійснювати такі банківські операції, як придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг) [20].

Інші юридичні особи відповідно до частини III статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» мають право здійснювати операції придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги (факторингу) на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій.

У міжнародному праві визначення договору факторингу надано у Конвенції Міжнародного інституту з уніфікації приватного права (далі по тексту – УНІДРУА) про міжнародний факторинг 1988 року, яка ратифікована Верховною Радою України та набрала чинності для України з 1 липня 2007 року. За цим документом факторингом є договір, укладений між однією стороною (постачальником) та іншою стороною (фактором), відповідно до якого:

(а) постачальник відступає або може відступати фактору право грошової вимоги, яке впливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу товарів, придбаних в першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання;

(б) фактор має виконувати принаймні дві з таких функцій: фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів; ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості; пред'явлення до сплати грошових вимог; *захист від несплат боржників*;

(с) боржники повинні бути повідомлені про відступлення права грошової вимоги [10].

Відповідно до ухваленого у Європейському Союзі Положення про вимоги до капіталу ЄС 575/2013/EU, факторингом є договірна угода між бізнесом («цедент») і фінансовою організацією («фактор»), за якою цедент передає або продає свою дебіторську заборгованість фактору, в обмін на що фактор надає цеденту одну або більше з наведених нижче послуг щодо відступленої дебіторської заборгованості:

(а) аванс у відсотках від суми відступленої дебіторської заборгованості, як правило, короткостроковий, без зобов'язань і без автоматичного пролонгації; (б) *управління дебіторською заборгованістю, стягнення та захист кредиту, за допомогою якого, загалом, фактор адмініструє книгу продажів (звітність) цедента та збирає дебіторську заборгованість від свого імені*; для цілей розділу IV факторинг розглядається як фінансування торгівлі [1].

Зазначимо, що у Концепції регулювання факторингу в Україні, схваленої Правлінням Національного банку в Україні 20 червня 2023 року, розкрито модель торговельного факторингу, а саме: факторинг визначається як фінансова послуга для виробників та постачальників, що ведуть торговельну діяльність на умовах відстрочки платежу. Ця діяльність складається з наступних кроків: 1) продавець укладає комерційні угоди з покупцями; 2) продавець поставляє товар та виставляє рахунок-фактуру на умовах з відстрочкою платежу; 3) продавець відступає право грошової вимоги фактору; 4) фактор повідомляє покупця про відступлення та заміну кредитора в зобов'язанні; 5) продавець негайно отримує аванс від фактора; 6) в день сплати рахунку-фактури покупець сплачує фактору повну суму рахунку [11].

Необхідно звернути увагу на позицію регулятора – Національного банку України – щодо ризиків, які виникають у правовідносинах з факторингу: 1) аналіз сучасної ринкової практики свідчить про наявність випадків встановлення заборони на відступлення торговельної заборгованості фактору, яка обмежує можливість продавця отримати фінансування; 2) переказ покупцем коштів за поставлену

продукцію (товари, послуги) здійснюється продавцю, а не фактору [11].

На розвиток згаданих раніше Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг 1988 року та Положення Європейського Союзу про вимоги до капіталу ЄС 575/2013/EU у Білій книзі «Майбутнє регулювання ринку факторингу» визначається, що суть класичної факторингової діяльності полягає у тому, що факторингова компанія (надалі також – фактор) надає клієнту фінансування, а клієнт відступає їй своє право грошової вимоги до боржників. Такі права вимоги можуть виникати, зокрема, з договорів поставки, надання послуг тощо. Водночас факторингова діяльність може включати надання пов'язаних додаткових послуг, зокрема управління та облік дебіторської заборгованості, юридичне консультування стосовно договорів клієнта, за якими відступається право вимоги тощо. Суть неklasичної моделі факторингової діяльності полягає у тому, що факторингова компанія бере участь в управлінні проблемною заборгованістю [3].

Відповідно до п. 11 ч. 1 статті 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» факторинг віднесено до фінансових послуг, а п. 5 ч. 1 ст. 1 цього ж Закону встановлює, що факторинг – це «фінансова послуга – операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів» [22].

Саме ж тлумачення факторингу як фінансової послуги міститься у Розпорядженні Національної комісії України, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг «Про віднесення операцій з фінансовими активами до фінансових послуг та внесення змін до розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України», відповідно до якого фінансова послуга факторингу – це сукупність певних операцій з фінансовими активами (крім цінних паперів та похідних цінних паперів). До таких операцій віднесено:

- фінансування клієнтів – суб'єктів господарювання, які уклали договір, з якого випливає право грошової вимоги;

- набуття відступленого права грошової вимоги, у тому числі права вимоги, яке виникне в майбутньому, до боржників за договором, на якому базується таке відступлення;

- отримання плати за користування грошовими коштами, наданими у розпорядження клієнта, у тому числі шляхом дисконтування суми боргу, розподілу відсотків, винагороди, якщо інший спосіб оплати не передбачено договором, на якому базується відступлення [21].

У правовій доктрині та у фінансово-економічній літературі факторинг визначається як:

- фінансування поставок із відстрочення платежу, страхування ризиків, пов'язаних із відстроченням платежу, а також управління дебіторською заборгованістю [23, с. 110];

- універсальна система фінансового обслуговування клієнтів, до якої входить бухгалтерський облік, розрахунки з поставачальниками і покупцями, страхування, кредитування, представництво [4, с. 54];

- факторингова послуга – вид фінансової послуги, нематеріальний результат взаємодії між суб'єктами в процесі задоволення з метою *отримання доходу одним учасником* (виробником факторингової послуги) потреби в додаткових фінансових ресурсах іншого (споживача факторингової послуги, клієнта), що реалізується шляхом викупу достроково несплаченої дебіторської заборгованості з дисконтом за власний рахунок *з подальшим її отриманням від боржника в обумовлений період* [7];

- правова сутність факторингу полягає в одержанні клієнтом від фінансової установи – фактора – грошових коштів в обмін на відступлення останньому належного йому права грошової вимоги до третьої особи (боржника) за укладеним між клієнтом та боржником договором. Інакше кажучи, клієнт (кредитор), якому належить право грошової вимоги до свого контрагента, не чекаючи оплати за проданий товар (роботу, послугу), відступає свою вимогу банку або іншій фінансовій установі, одержуючи при цьому відразу грошові кошти [28];

- банківська операція, суть якої полягає в придбанні банком (фактором) у поставачальника (продавця) права вимоги у грошовій формі на дебіторську заборгованість покупців за відвантажені їм товари (виконані роботи, надані послуги), з прийняттям ризику виконання такої вимоги, а також приймання платежів [26, с. 351].

- банківська операція чи комплекс послуг, наданих клієнту спеціалізованою компанією (фактором) в обмін на передачу дебіторської заборгованості (обов'язковим є перехід права власності на дебіторську заборгованість) [14, с. 101–102].

- комплексна фінансова операція, що включає в себе придбання банком (чи фактор-фірмою) права вимоги щодо виплати за фінансовими зобов'язаннями, що виникли між контрагентами в процесі реалізації продукції, з метою поповнення оборотних коштів поставачальника, що може супроводжуватися веденням бухгалтерського обліку поставачальника, управлінням дебіторською заборгованістю *та страхуванням поставачальника від фінансових ризиків* [30, с. 150];

- під факторингом також розуміється правочин з надання комплексних послуг із фінансування під відступлення права грошової вимоги, як такий що враховує наявність як зобов'язань із відступлення, так і зобов'язань із фінансування [25, с. 139–140].

- зазначені послуги за договором факторингу надаються фактором клієнту за плату, розмір якої визначається договором. При цьому сама грошова вимога, передана клієнтом фактору, не може розглядатись як плата за надану останнім фінансову послугу [6, с. 85–86];

- процес перевідступлення банку або факторинговій компанії неоплачених боргових зобов'язань, які виникають між контрагентами в процесі реалізації товарів і послуг на умовах комерційного кредиту та супроводжуються елементами юридичного, страхового, інформаційного та бухгалтерського обслуговування поставачальника [15, с. 18].

У юридичній та економічній літературі більшість із тлумачень поняття факторингу висвітлюють його з фінансово-економічної точки зору. Але економічна складова факторингу не розкриває в повному обсязі його змісту як

цивільно-правового зобов'язання, спрямованого на надання факторингових послуг. Наприклад, як зазначалося вище, у Положенні про вимоги до капіталу ЄС 575/2013/EU зміст договору факторингу визначається як такий, за якого здійснюється передача або продаж дебіторської заборгованості фактору в обмін на певні послуги щодо відступленої дебіторської заборгованості. Разом з тим в ЦК України поняття «дебіторської заборгованості» не передбачено, оскільки такий термін не є юридичним і використовується у сфері бухгалтерського обліку та фінансів «як технічне відображення фактичних відносин, що виникли між сторонами».

Погоджуємося з К.В. Коломієць у тому, що поняття права грошової вимоги, яке є предметом договору факторингу, і поняття «дебіторська заборгованість» можна кваліфікувати як споріднені. Про таку спорідненість дозволяє вести мову та обставина, що обидва терміни відображають майновий характер учасників правовідносин, наявність невиконаного зобов'язання щодо здійснення відповідного платежу. Тобто, є підстави, які дозволяють розглядати термін «дебіторська заборгованість» як синонім права вимоги за невиконаними грошовими зобов'язаннями третіх осіб [9, с. 74].

Однак аналізуючи судову практику, можна дійти висновку, що договори факторингу можуть бути різних видів, зокрема факторинг з регресом, без регресу, відкритий факторинг, закритий факторинг, внутрішній факторинг, зовнішній факторинг (міжнародний), реальний факторинг, консенсуальний факторинг та т.д., котрі на сьогодні не визначені в національному законодавстві.

Слід зазначити, що Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» набув чинності тільки 15 листопада 2024 року, і ще немає сталої практики його застосування та впливу на врегулювання питання факторингу.

Також важливою ознакою договору факторингу є його предмет та мета, оскільки дуже часто договір факторингу плутають з договором відступлення права вимоги, а тому не тільки через назву договору можна визначити природу договору.

На жаль, у практиці трапляються випадки, коли договори факторингу порушують принцип рівності сторін, і одна сторона залишається у значно більш не вигідному становищі по відношенню до іншої, або коли афілійовані особи укладають договір факторингу із третьою особою з метою реалізації наперед визначеної недобросовісної поведінки. Тому саме держава має виступати як регулятор та контролюючий орган у господарських відносинах та вживати заходів, котрі будуть унеможлилювати недобросовісну поведінку сторін та захищати економічні права.

У цьому зв'язку варто згадати, що у Постанові у справі 390/34/17 від 10.04.2019 Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду визначив: *добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення*. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі – «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них [18].

Також у Постанові у справі 910/1873/17 від 08.05.2018 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду визначив, що принцип добросовісності – це загально-правовий принцип, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав. У суб'єктивному значенні добросовісність розглядається як усвідомлення суб'єктом власної сумлінності та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків. *Добросовісність при реалізації прав і повноважень включає в себе неприпустимість зловживання правом*. Цей принцип впливає із конституційних положень про те, що здійснення

прав та свобод людини не повинно порушувати права та свободи інших осіб. Зловживання правом – це свого роду спотворення права. У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право [19].

Аналіз частини другої статті 13 ЦК України дає підстави для висновку, що *недобросовісна поведінка особи, яка полягає у вчиненні дій, які можуть у майбутньому порушити права інших осіб, є формою зловживання правом*. Формулювання «зловживання правом» необхідно розуміти, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та дію без права, «injuria». Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права [17]. Подібна позиція висловлена й у Постанові Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року у справі № 311/2121/19 [16].

У юридичній літературі також визначається, що добросовісність можна визначити як прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків [29, с. 10].

Слід визначити, що система приватного права України розвивається в контексті європейської правової системи, зокрема Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права (DCFR), які вказують, що будь-які дії юридичної чи фізичної особи мають бути добросовісними. Також, відповідно до цих правил, поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них [8; 2; 27, с. 164–170].

У контексті вищенаведеного слід відзначити, що в правовій доктрині та юридичній практиці має місце і поняття «картельна змова», яка трактується як антиконкурентні узгоджені дії, котрі можуть знаходити свій прояв, зокрема, у договорах факторингу. Разом із тим, у

законодавстві та юридичній практиці різних держав світу не склалося єдиного підходу до розуміння правової природи картельної змови. Так, у США, Канаді, Ізраїлі картельна змова – це злочин і за нього передбачена кримінальна відповідальність як для компаній-учасниць змови, так і для їхніх посадових осіб. Відповідно до законодавства Австралії, картельна змова це правопорушення, за яке передбачена цивільно-правова відповідальність. У Німеччині та більшості держав-членів ЄС картельна змова – це адміністративне правопорушення. У Бразилії природа картельної змови має гібридний характер: це водночас і адміністративне правопорушення, і злочин [13]. Статті 1131, 1133 Цивільного кодексу Франції визнають недійсними угоди, об'єктом яких були дії, заборонені законом, а отже і картельні угоди, заборонені Кримінальним кодексом Франції. Австрійський Закон від 07.04.1870 встановлював безумовну неприпустимість картельних угод.

Висновки. Підвищення ефективності державної політики, у тому числі у сфері захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у законодавстві про факторинг, необхідно здійснювати не тільки за допомогою змістовних та структурних змін, а й шляхом забезпечення функціональної результативності поставлених задач. Звідси, в основу нової сучасної парадигми державної політики України у сфері факторингу має бути покладено розуміння того, що від якості чинного законодавства залежить економічна ситуація в країні, а здійснення скоординованих дій, спрямованих на покращення антимонопольного і антикартельного законодавства, – стратегічний пріоритет держави.

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності у законодавстві про факторинг, особливо в умовах війни, має залишатися важливим напрямом стратегії держави, зорієнтованим не тільки на сьогодення, а й на те, щоб відповідати стандартам на міжнародній арені і для повоєнної економічної відбудови країни. Особливістю української практики тут є наявність як фактичної, так і конституційованої спільної діяльності держави та інститутів громадянського суспільства у цій царині.

Література

1. 575/2013/EU – Capital Requirements Regulation (CRR) – Definitions. URL: <https://service.betterregulation.com/definition/40282>

2. Principles, definitions and model rules of European private law. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference_DCPR.pdf

3. Біла книга «Майбутнє регулювання ринку факторингу». Київ, травень 2020. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/White_paper_factoring_2020.pdf?v=4

4. Буценко І.М. Факторинг у міжнародній торгівлі. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2006. № 5. С. 54.

5. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

6. Дідовець О.М. Правове регулювання транскордонної сек'юритизації активів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 85–86.

7. Дубина М.В., Жаворонок А.В., Дубина П.В. Аналіз сучасного стану ринку факторингових послуг в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 4(12). С. 134-145. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ppe_u_2017_4_19

8. Застосування принципу добросовісності в цивільних спорах. LexInform. Юридичні новини України: веб-сайт. URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/zastosuvannya-pryntsyru-dobrosovisnosti-v-tsyvilnyh-sporah/>

9. Коломієць К.В. Договір факторингу як підстава зміни кредитора у зобов'язанні: дис. ... докт. філос.: спец. 081 – Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2020. С. 74.

10. Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг: Міжнародний документ від 28 трав. 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_210#Text

11. Концепція регулювання факторингу в Україні: концепція, схвалена Правлінням Національного банку в Україні 20 черв. 2023 р.

URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Conception_factoring_pr_23-06-2023.pdf?v=4

12. Костицький Василь. Вибрані проблеми теорії права: підручник. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. 520 с.

13. Лесенко А.О. Еволюція світових моделей політики протидії картельним змовам. 2016. CORE: веб-сайт. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78514297.pdf>.

14. Момот Л.В. Розвиток факторингу в Україні. *Наукові праці НУХТ*. 2015. Т. 21. № 2. С. 101–102.

15. Пальчук О.І. Факторинг на ринку фінансових послуг: монографія. Київ, 2011. 164 с.

16. Постанова у справі 311/2121/19бб від 12 жовт. 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352186>

17. Постанова у справі 311/2145/19-ц від 04 верес. 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91338015>

18. Постанова у справі 390/34/17 від 10 квіт. 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263995>

19. Постанова у справі 910/1873/17 від 08 трав. 2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169>

20. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

21. Про віднесення операцій з фінансовими активами до фінансових послуг та внесення змін до розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 03 квітня 2009 року № 231: розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0342-14#Text>

22. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

23. Склеповський Є.В. Ринок факторингових послуг в Україні. *Фінанси України*. 2010. № 9. С. 110.

24. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_2020.pdf?v=4

25. Тараба Н.В. Зовнішньоекономічні угоди з комерційним фінансуванням: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний

ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 139–140.

26. Фурман І.В. Процес формування ринку факторингових послуг в Україні: проблематика та шляхи розширення. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2013. Вип. 10(4). С. 351.

27. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Принципи DCFR: сутність та значення для гармонізації цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 164–170. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/18/37.pdf>

28. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, А.Г. Бірюкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, І.Л. Яроцького. 2-ге вид., перероб. та доп. Харків: Право, 2014. Т. 2. 2014. 588 с.

29. Цивільний кодекс України: коментар / Є.О. Харитонов, О.М. Калитенко. Харків: Одиссей, 2003. 832 с.

30. Шабанова О. Наукові підходи до тлумачення сутності «факторинг». *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 4(12). С. 150.

Anastasiya Sukhodolska

ISSUES OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF BUSINESS SUBJECTS IN THE LEGISLATION ON FACTORING (TRANSFERS OF LIABILITIES)

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: a.sukhodols@gmail.com

Purpose: to research regulations and standards at the level of both national and international law, theoretical-legal, ethical, and moral principles of factoring agreements and court practice. The **methodological basis** of the research consists of comparative legal methods, special legal methods, synthesis and generalization, observation, general scientific methods of analysis. **Results:** based on a full and comprehensive study of the problems of implementing the rules in the field of protection of the rights of business entities in factoring legislation, to develop systematic conclusions and proposals that determine the ways to improve the functioning of the legal mechanism in this area of economic relations in order to determine the principles and conditions for the State to comply with the basic constitutional guarantees and international treaties ratified by the Parliament of Ukraine, as well as the powers of the executive authorities that regulate these relations in Ukraine. **Discussion:** the author establishes that the issue of protection of business entities' rights in the Ukrainian legislation on factoring requires regulation in the market of economic services and further adaptation to the EU law, comprehensive analysis of legislation and study of the practice of its implementation and judicial protection, as well as development of a single mechanism for protection of contracting parties based on the principles of equality, fairness, good faith and not contrary to the public interest.

As a result, in order to find ways to overcome the economic crisis caused by Russian aggression and ensure the country's sustainable development, it became necessary to analyze the current legislation and determine the need for novelization of legal regulation, changes in the regulation of rules and procedures in the field of economic relations, including factoring agreements.

Key words: factoring; obligations; recourse factoring; unfair behavior; good faith; cartel agreement.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

DOI:
УДК 343.3(045)

О. Г. Бондаренко,
кандидат юридичних наук
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8270-5316>

А. С. Левченко,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

НЕДОЛІКИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ТА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: Ollenabond@ukr.net, 7377645@stud.nau.edu.ua

Мета цієї статті полягає в тому, щоб дослідити та проаналізувати недоліки методики розслідування правопорушень, пов'язаних з вчиненням державної зради та колабораційної діяльності на непідконтрольних територіях. **Методи дослідження:** в ході роботи були використані наступні методи, а саме: інформаційно-аналітичний, за допомогою якого аналізували публічну діяльність осіб, що підозрюються у колаборації, а також подій, що відбуваються на окупованих територіях для виявлення закономірностей і факторів, що вказують на їх причетність. Також це психологічні методи – вивчення соціальних умов, під впливом яких особи можуть почати співпрацювати з агресором, технічні методи, що включають аналіз цифрових доказів та інші. **Результати:** в даній статті приділено увагу з'ясуванню таких понять як колабораційна діяльність, державна зрада, що на сьогоднішній день є однією із найактуальніших проблем нашої країни, а також протидія цьому правопорушенню. Розглянуто недоліки методики розслідування даних правопорушень. **Обговорення:** проаналізовано складнощі та недоліки в боротьбі з колабораційною діяльністю та державною зрадою, особливо в умовах війни та окупації. Приділено увагу проблематиці колабораціонізму в Україні, зокрема на окупованих територіях, де він має багато аспектів: моральний, правовий та соціальний, адже це не лише правопорушення проти держави, а й глибока соціальна проблема, що призводить до поділу суспільства, руйнує довіру до влади і підриває державний суверенітет.

Ключові слова: колаборація; повномасштабне вторгнення; держава; окупанти; державна зрада; національна безпека.

Постановка проблеми та її актуальність. Під час війни наша країна стикнулася з низкою проблем, пов'язаних з притягненням до кримінальної відповідальності за державну зраду. Однією з основних проблем є недоліки в законодавстві, що стосуються недостатньо

ефективної системи регулювання, реалізації та виконання покарань.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження національної безпеки України стало одним із ключових напрямів у кримінальному праві з початку повномасштабного вторгнення, зокрема в контексті аналізу

державної зради. Наукові роботи спрямовані на вивчення ситуації та проблем, пов'язаних із державною зрадою. Багато вітчизняних вчених, серед яких І. Сервецький, Ю.В. Луценко, М.А. Рубашенко, Р.О. Мовчан, Ю.Ю. Коломієць та інші, займаються вивченням кримінальної відповідальності за державну зраду в умовах війни. Незважаючи на значний внесок цих авторів у дослідження зазначеної теми, досі залишаються не розглянутими численні актуальні питання щодо причин, процедури та проблем притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збройна агресія Росії проти України триває з 2014 року, коли було окуповано частину територій Донецької та Луганської областей і анексовано Крим. Попри значні втрати, як у вигляді людських жертв, так і матеріальних ресурсів, деякі громадяни та юридичні особи України продовжують співпрацювати з державою-окупантом, надаючи їй необхідні ресурси і можливості для досягнення злочинних цілей. Організація політичних заходів, інформаційна діяльність у співпраці з агресором, а також участь українців у незаконних збройних та воєнізованих формуваннях вже давно є серйозними суспільно небезпечними діями. Це стало однією з основ для повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року в Україну. Визнання небезпечності такої співпраці і усвідомлення її ролі в ескалації міжнародного конфлікту призвели до криміналізації колабораціонізму в українському законодавстві.

Колабораціонізм і тероризм є двома головними факторами, які завдають серйозної шкоди національній та економічній безпеці України. Уже в 2020 році в Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» було визначено важливість активної протидії розвідувально-підривній діяльності, інформаційним операціям, кібератакам, а також російській пропаганді, тероризму, сепаратизму та екстремізму.

На сьогодні ці питання стали ще більш актуальними, оскільки як колабораціонізм, так і тероризм не тільки безпосередньо загрожують

суверенітету і територіальній цілісності України, але й впливають на інші сфери суспільних відносин, зокрема на транснаціональні кримінальні правопорушення, які можуть сприяти економічному збагаченню держави-агресора. Огляд судової та правоохоронної практики вказує на наявність теоретичних і практичних прогалин, що ускладнюють розслідування та кваліфікацію таких злочинів у умовах воєнного стану. Ці проблеми можуть бути подолані лише за умов спільної роботи правоохоронних органів, правозахисників, суддів і науковців.

Колабораційна діяльність є однією із найбільш поширених форм кримінальних правопорушень, що посягають на основи національної безпеки України. Ці кримінальні дії можуть вчинятися як на тимчасово окупованих територіях та у зонах активних бойових дій, так і в регіонах, що залишаються під контролем української влади, що значно ускладнює їх розслідування.

Зокрема, на підконтрольних Україні територіях можуть вчинятися правопорушення, передбачені частинами 1, 3 (включаючи пропаганду в навчальних закладах), 4 (перерахування коштів на підтримку незаконних збройних чи воєнізованих формувань на окупованих територіях або збройних сил держави-агресора), 6 і 7 (надання допомоги агресору у веденні бойових дій проти Збройних сил України) статті 111-1 Кримінального кодексу України.

Такі правопорушення, як правило, виявляються завдяки заявам свідків, які стали очевидцями подій. Найчастіше це стосується публічних висловлювань колаборантів або випадків пропаганди в навчальних закладах. Заявники можуть надати важливу інформацію про місце, час, обставини правопорушення, дані про осіб, що брали участь у колабораційній діяльності, і зміст їх висловлювань. Після початку розслідування свідки повинні бути допитані щодо деталей побаченого. Якщо заявник особисто знає правопорушника, він може повідомити його анкетні дані, а якщо ні – надати опис зовнішності. У разі необхідності підозрюваного можуть пред'явити для впізнання.

Також ознаки колабораційної діяльності можуть бути виявлені через моніторинг Інтернету правоохоронними органами. Це може включати пошук публічних веб-сторінок, профілів у соцмережах, блогів, форумів, чатових груп, а також відео- чи аудіофайлів, що містять висловлювання колаборантів, які заперечують факт збройної агресії проти України або підтримують тимчасову окупацію частини її території. Якщо слідчий, дізнавач або прокурор самостійно виявляють такі ресурси, вони зобов'язані внести ці відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати кримінальне провадження. Однією з перших слідчих дій після цього повинно стати оглядання комп'ютерних даних, що стали підставою для внесення інформації до реєстру.

За даними Офісу Генерального прокурора, з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну було виявлено 17307 злочинів проти основ національної безпеки [1]. Тому динамічність війни, зміна наявних та поява нових проявів злочинної діяльності вимагає вдосконалення та розробки нових методик та рекомендацій щодо документування та розслідування проявів державної зради та колабораційної діяльності.

Військова агресія та повномасштабне вторгнення створили перед правоохоронною системою та усією країною виклики, яких ми раніше не переживали. Війна, з її страшними реаліями, одночасно викликає як незламний героїзм, жертвовність і стійкість, так і прояви зрадництва, егоїзму та опортунізму. На жаль, під час війни деякі громадяни дозволили ворогу використати себе, вчиняючи дії на користь агресора.

Загалом, державна зрада може вчинятися у трьох формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [2]. Що стосується колабораціонізму, то це спеціальна форма державної зради, яка виникає на окупованих ворогом територіях під час міжнародного збройного конфлікту, та передбачає добровільну співпрацю населення з окупантом. Стаття 111-1

КК України передбачає 7 різних форм вчинення такої діяльності. Першим, і, мабуть, найбільш важливим фактором, що впливає на успішність розслідування досліджуваних правопорушень є підконтрольність території, на якій вони вчиняються. Якщо територія є невідконтрольною Україні, то це ускладнює проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) та процесуальних дій з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Щодо обставин, які підлягають доказуванню, то окрім загальнообов'язкових, які передбачені ст. 91 КПК України, в зв'язку з невідконтрольністю територій, де вчиняються зазначені правопорушення та відсутністю особи, яка підозрюється у вчиненні цих правопорушень, є необхідність встановлення додаткових обставин: можливість здійснення наклепу на особу; видозмінення інформації, що свідчить про вчинення державної зради на шляху від першоджерела до правоохоронних органів; можливість вчинення певних дій, які утворюють склад правопорушення під дією фізичного чи психологічного примусу. Наявність вказаних обставин повинна детально перевірятись, з метою виключення можливості безпідставного притягнення до відповідальності громадян, які знаходяться під окупацією, оскільки таке становище позбавляє можливості відстоювати свої права.

Основним джерелом доказів при розслідуванні окреслених правопорушень є цифрові докази. Хоча в КПК України відсутня регламентація поняття «цифрових доказів», Д.М. Цехан запропонував чітке визначення даної дефініції. Виходячи з неї, цифровими доказами можуть бути матеріали фото-, звуко-, відеофіксації, інформація з месенджерів, мобільних телефонів, карт пам'яті та ін. Належною та допустимою формою фіксації зазначеної інформації є складання протоколів слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а саме протоколи огляду та протоколи зняття інформації з електронних інформаційних систем. Варто зазначити, що таке фіксування повинно відповідати вимогам та рекомендаціям Протоколу Берклі, який містить стандарти і методологічні підходи до збирання,

збереження та аналізу інформації у відкритому доступі, яка може бути доказом у кримінальному провадженні.

Оптимальним варіантом перевірки доказів є отримання показань від свідків таких дій. Однак, окупація території призводить до втрати зв'язку з людьми, які там знаходяться. Як результат, повна відсутність можливості співробітництва з місцевим населенням. Але слід звернути увагу на те, що інформацією, яка може свідчити про вчинення правопорушень проти основ національної безпеки, в тому числі державної зради та колабораційної діяльності, можуть володіти громадські організації, волонтерські осередки, журналісти та просто приватні особи, тому необхідне налагодження взаємодії з такими групами та організаціями для подальшого витребування корисної інформації. Вилучення та фіксацію подібної інформації необхідно здійснювати шляхом тимчасового доступу до речей і документів та, за можливості, шляхом допиту громадян в якості свідків. За необхідності, із застосуванням заходів безпеки. Щодо показань та інформації, якими володіють приватні особи, то важливим аспектом є встановлення місця перебування таких осіб, які виїхали з окупованих території і які можуть володіти важливою інформацією.

В органах державної влади, ЦНАП-ах можна отримати відомості про внутрішньо переміщених осіб з певної тимчасово окупованої території України, серед яких можна встановити очевидців колабораційної діяльності. З метою встановлення переліку осіб, які виїхали, можна звернутися до органів державної влади (військово-цивільних адміністрацій, правоохоронних, контролюючих органів) та місцевого самоврядування щодо функціонування пунктів перетину лінії розмежування, а також фільтраційних пунктів, у тому районі окупованої території, де є факти вчинення державної зради чи колабораційної діяльності. Після встановлення їх місця знаходження і встановлення факту володіння останніми важливої інформації, що встановлюють нові обставини, чи підтверджують раніше отриману інформацію, вони підлягають допиту у якості свідків.

Колабораційна діяльність є особливо серйозним кримінальним правопорушенням, яке безпосередньо пов'язане з військовими діями та загостренням агресії з боку держави-агресора проти України. Статистичні дані та судова практика свідчать про численні випадки, коли колаборанти діяли спільно з громадянами, що проживають на територіях, підконтрольних українській владі. Важливим аспектом є те, що неповнолітні особи стають частими співучасниками таких правопорушень як на тимчасово окупованих територіях, так і на територіях, підконтрольних Україні.

Аналіз українського кримінального законодавства свідчить, що неповнолітні особи (від 16 років) як потенційні учасники колабораційної діяльності фактично залишилися поза увагою законодавця. Це підтверджується недостатньо чітким визначенням покарань, зокрема в частині 1 статті 111-1 Кримінального кодексу України, а також тим, що судова практика не передбачає притягнення таких осіб до відповідальності, навіть якщо вони брали участь у злочинній діяльності разом із дорослими.

У контексті цієї проблеми слід також звернути увагу на необхідність посилення співпраці в розслідуванні таких правопорушень. Пропонується покращити обмін інформацією між слідчими та громадськими організаціями, волонтерськими рухами, медіа, державними органами та місцевою владою щодо відомих випадків колаборації, наявних доказів та перспективи розслідування. Спільна взаємодія включає організацію робочих зустрічей, нарад для обміну інформацією, а процесуальна – отримання доказів через тимчасовий доступ до документів, а також допити свідків і проведення оглядів [7].

Хоча більшість таких заходів стосуються дорослих правопорушників, важливо, щоб слідчі правильно взаємодіяли з неповнолітніми підозрюваними, оскільки це може призвести до отримання цінної інформації про більш серйозних учасників, які можуть бути причетні до тяжких правопорушень проти національної безпеки або співпрацювати з окупаційною владою.

Для удосконалення розслідування кримінальних правопорушень, передбачених

статтею 111-1 Кримінального кодексу України, необхідно внести зміни до кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо спеціального досудового розслідування, а також вдосконалити самі норми кримінального права для посилення відповідальності. Важливо також вдосконалити порядок проведення слідчих та негласних слідчих дій, що допоможе забезпечити необхідну доказову базу для ефективного розслідування і покарання осіб, причетних до таких правопорушень.

Окремим проблемним питанням є випадки виїзду осіб з окупованих територій за кордон, тому що встановити хто з якої частини окупованої території в якій країні перебуває – надзвичайно складно. У той же час, допит осіб, які перебувають за кордоном, можна робити у формі відеоконференції, в рамках міжнародної правової допомоги за запитом до компетентних органів відповідної держави. Недоліком такої форми фіксації доказів є занадто складна та затратна в часі процедура погодження такої міжнародної правової допомоги. Також на практиці можуть траплятися випадки, коли особа, яка знаходиться за кордоном, відмовляється брати участь у офіційному допиті, однак не відмовляється розповісти про відомі їй факти. У такому разі, слідчий чи прокурор, відповідно до частини 8 статті 95 КПК, в ході здійснення телефонної розмови, можуть за їх згодою в порядку оформити пояснення [5]. Все ж, особливістю і проблемою розслідування правопорушень, пов'язаних з державною зрадою та колабораційною діяльністю, вчинені особами, які знаходяться на тимчасово окупованій території, є відсутність самого підозрюваного, його знаходження поза межами зони правового впливу. В цьому аспекті отримав новий поштовх розвитку інститут спеціального досудового розслідування, яке здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні, щодо певної категорії кримінальних правопорушень [6].

Висновки. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України виникає нагальна потреба в удосконаленні криміналістичної методики розслідування правопорушень, що загрожують

національній безпеці. Враховуючи специфіку таких правопорушень та складність умов, необхідно розробляти нові стратегії розслідування, вдосконалювати механізми міжнародної правової допомоги та забезпечувати кращу співпрацю між правоохоронними органами на всіх рівнях. Адже колаборація та державна зрада – це не лише проблема юридичного характеру, але й питання національної ідентичності, моральних цінностей та стабільності українського суспільства в умовах війни.

На сьогоднішній день криміногенна ситуація відзначається тривожним збільшенням кількості випадків, спрямованих проти основ національної безпеки, зокрема державної зради як одного з найсерйозніших порушень, що загрожує безпеці, обороноздатності, незалежності та конституційному ладу України. Органи досудового розслідування стикаються з численними труднощами в цій сфері, що підкреслює необхідність удосконалення організаційно-тактичного забезпечення процесу розслідування державної зради та розробки ефективних методів розслідування подібних правопорушень. Ці кроки є надзвичайно важливими для підвищення результативності боротьби з ними.

Література

1. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 07.10.2024).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.10.2024).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 09.10.2024).
4. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. *United Nations Human Right*. New York and Geneva, 2022. 102 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf.
5. Жидков В.Л., Жила О.Б. Доказування злочинів про колабораційну діяльність:

проблемні питання закону. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (дата звернення: 10.10.2024).

6. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256–260.

7. Доказування злочинів про колабораційну діяльність: проблемні питання закону. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-prokolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/>

References

1. Ofitsiynyy sayt Ofisu Heneralnoho prokurora Ukrainy. URL: <https://www.gp.gov.ua> (data zvernennya: 07.10.2024).

2. Kryminalnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennya: 07.10.2024).

3. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-17.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (data zvernennya: 09.10.2024).

4. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. United Nations Human Right. New York and Geneva, 2022. 102 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf.

5. Zhydkov V.L., Zhyla O.B. Dokazuvannya zlochyniv pro kolaboratsiynu diialnist: problemni pytannia zakonu. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (data zvernennya: 10.10.2024).

6. Tsekhan D.M. Tsyfrovi dokazy: ponyattya, osoblyvosti ta mistse u systemi dokazuvannya. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*. 2013. № 5. С. 256–260.

7. Dokazuvannya zlochyniv pro kolaboratsiynu diialnist: problemni pytannia zakonu. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-prokolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/>

Olena Bondarenko, Anzhelika Levchenko

SHORTCOMINGS IN THE METHODOLOGY FOR INVESTIGATING OFFENSES RELATED TO HIGH TREASON AND COLLABORATION IN UNCONTROLLED TERRITORIES

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: Ollenabond@ukr.net, 7377645@stud.nau.edu.ua

Purpose: the purpose of this article is to investigate and analyze the shortcomings of the methodology for investigating offenses related to high treason and collaboration in the uncontrolled territories. **Research methods:** the following methods were used in the course of the work, namely: information and analytical, which analyzed the public activities of persons suspected of collaboration, as well as events taking place in the occupied territories to identify patterns and factors indicating their involvement. These include psychological methods - the study of social conditions under which individuals may begin to cooperate with the aggressor, technical methods, including the analysis of digital evidence, and others. **Results:** this article focuses on clarifying such concepts as collaboration, high treason, which is currently one of the most pressing problems of our country, as well as counteracting this negative offense. The author also examines the shortcomings of the methodology for investigating these offenses.

Investigation of offenses related to treason and collaboration in uncontrolled territories is one of the most difficult and painful topics in law enforcement, especially in the context of modern geopolitical conflicts. Ukraine, as a country that has become a victim of aggression and occupation of part of its territory, is no exception, so collaboration and treason during the war are one of the main threats to national security and violation of international norms. And this is not only a moral but also a legal problem today, which poses numerous challenges to law enforcement agencies and the judiciary. These challenges include the complexity of the evidence base, the need to adapt legislation to new realities, and pressure from the public, which has high expectations of the effectiveness of the fight against collaboration and treason. It is also worth noting that the investigation of such offenses often faces difficult legal and practical problems. This is especially true in the territories controlled by the occupation forces or that have suffered significant damage as a result of hostilities. And in a time of war, it is impossible to conduct standard investigative actions such as searches and interrogations, which greatly complicates the investigation of these offenses. **Discussion:** the difficulties and shortcomings in the fight against collaboration and treason, especially in the context of war and occupation, are analyzed. Attention is paid to the problems of collaborationism in Ukraine, in particular in the occupied territories, where it has many aspects: moral, legal and social, because it is not only an offense against the state, but also a deep social problem that leads to the division of society, destroys trust in the government and undermines state sovereignty.

Key words: collaboration; full-scale invasion; state; occupiers; treason; national security.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2024

N. O. Holdberh,

PhD (Law), Associate Professor

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1624-1944>

V. M. Kolonska,

student of the first (bachelor's) level of higher education

DIGITAL FORENSICS IN MARTIAL LAW

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mails: natalia.holdberh@npp.nau.edu.ua, 7545177@stud.nau.edu.ua

The purpose of the article is to study a new area of forensics - digital forensics. **Research methods:** the article uses the hermeneutic method, the method of classification, logical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, generalization, etc.), and the method of systematization. **Results:** the article explores a new branch of forensics, namely digital forensics. Digital forensics is becoming increasingly important and is becoming one of the main components of traditional forensics. Knowledge of digital forensics is used in many investigative actions and in the process of appointing relevant forensic examinations not only in relation to offenses in the field of information technology, but also in the investigation of a wide range of crimes committed during the war and occupation. **Discussion:** the author analyzes the views of leading scholars on the concept of digital forensics in the system of forensic science. The author assesses the trends in the development of digital forensics at the present stage and predicts the further development of this area in Ukraine, and conducts a legal analysis of the use of digital forensics. The existing model of forensic science in Ukraine urgently requires the formation of a separate branch of forensic technology, which includes means and methods of digital evidence investigation. The article also examines the peculiarities of digital forensics application under martial law. In particular, new challenges and opportunities arising from the active use of digital technologies in modern conflicts are analyzed.

Key words: digital forensics; forensics; evidence; digital technologies; criminal offenses; war crimes; digital evidence; cybercrime.

Statement of the problem and its relevance.

Today, almost everyone uses multiple digital devices and accesses various digital services on a daily basis. As a result, a large number of digital traces are created in everyday life and there is a high probability that digital traces are left by criminal activity. Therefore, the number of cases when law enforcement agencies need to detect and investigate digital traces, use tools to search and record information in cyberspace, and use digital data in the process of proving criminal proceedings is increasing every year.

Every year, more and more innovative technologies are being introduced into various spheres of public life. Criminalistics is no exception and has

entered a new stage of development thanks to the latest technologies. In particular, a new branch of forensics - digital forensics - has emerged thanks to the latest technologies.

The increase in the number of cyberattacks related to armed conflicts poses new challenges to digital forensics.

Analysis of research and publications with problems. In Ukraine, very few researchers work in the field of digital forensics. This is due to the fact that digital forensics is a relatively new field of science and emerged only in the 1980s. Among the authors who touch upon certain issues of digital forensics are Kolodina A., Fedorova T., Shepitko V., Shepitko M., etc.

The purpose of the article is to study a new area of criminalistics - digital forensics.

Summary of the main research material. The introduction of martial law in Ukraine has had a significant impact on the development of forensic science. In this context, there is a need to develop new approaches to countering modern military challenges, as well as to create and implement effective systems to counter current threats.

In today's military reality, the effectiveness of using digital technologies to investigate modern crimes, including cybercrime and war crimes, is becoming increasingly important. In this context, we can talk about the emergence of a new field - digital forensics. Other terms used to refer to this field include electronic forensics, computer forensics and computer systems forensics.

In the legal literature, scholars express different opinions on the definition of digital forensics and its role in the system of forensic science. A. Kolodina and T. Fedorova note that digital forensics is an applied science of solving crimes related to computer information, the study of digital evidence, methods of searching, obtaining and securing such evidence [1, p. 283].

V. Shepitko and M. Shepitko note that digital forensics can be considered a strategic direction of development of forensic science and law enforcement practice. In turn, the development of digital forensics itself takes place in three main areas: the formation of a separate scientific field in forensics; application of special knowledge when working with digital evidence; and forensic examinations (mainly computer and technical) [7, p. 21].

The full-scale military aggression of the Russian Federation and the introduction of martial law in Ukraine had a significant impact on the development of forensics and society. Obviously, the dynamics and trends of crime in Ukraine during the war had a significant impact on the change in the priorities of forensic science and the activities of the criminal justice system.

In this context, there is a need to develop new approaches to counteracting modern military challenges, modernise and update law enforcement and judicial bodies in accordance with martial law, and create and implement effective systems to counteract existing threats by forensic means.

The subject matter of digital forensics is the patterns of detection, recording, preliminary research, use of computer information, digital traces and means of their processing in order to solve the problems of detection, disclosure, investigation and prevention of criminal offences, as well as the development of patterns of technical means, techniques, methodological recommendations aimed at optimising activities to counter criminal offences in the digital space based on this knowledge [5, p. 36].

It is necessary to distinguish between digital forensics, on the one hand, as an independent branch of forensic knowledge for the study of digital traces, and, on the other hand, as the use of digital technologies in investigation and trial, i.e. the process of digitalisation of forensics as a natural modern stage of its development and formation, which involves the introduction of digital technologies in various fields of forensic technology and forensic examination, up to the pre-trial investigation process.

The following modern areas of digital forensics are distinguished: 1) research of cloud storage; 2) research of mobile devices (phones); 3) research of programs (messaging and other smartphone applications used for information exchange); 4) research of Internet of Things (IoT); 5) network research; 6) research of the latest devices and applications (Alexa from Amazon, Google Assistant, Siri from Apple, etc.); 7) research of applications not for the phone (research of databases, Spotlight, America online instant messaging, drones, volatile memory, Darknet, anti-criminalistics tools, deleted and fragmented files, images, flash memory, cryptocurrencies); 8) digital analysis of the behaviour of individuals, groups of people and their interconnections and relationships; 9) digital forensic intelligence and intelligence based on open sources, etc.

The rapid development of digitalisation and communications has increased the challenges and risks of cybersecurity, making society more vulnerable to cyber threats. This has contributed to the emergence of new types of modern crime, such as information fraud, cyberattacks on critical infrastructure, copyright and related rights infringement, fraud, illegal activities using transfer documents, payment cards and other means of accessing bank

accounts, tax evasion, sale and distribution of pornography.

The collection, storage, use and verification of digital evidence in criminal proceedings requires a modern approach. It is important to develop developments by Ukrainian scientists in the methodology of investigating cybercrime and to use their professional knowledge and expertise in the investigation of such crimes. Digital forensics develops methods, hardware and software for collecting and examining evidence of computer crimes and conducts tactical and operational countermeasures and investigative actions using computer information to determine the forensic nature of crimes in cyberspace.

The international standard ISO/IEC 27037 on the handling of digital evidence provides for four stages of digital evidence handling: 1) identification (searching for and documenting relevant evidence); 2) collection (gathering data from various sources, including computers, servers and mobile devices, using special tools); 3) retrieval (copying digital data using record blockers to preserve data integrity. Checking the accuracy of the copy using hash functions); 4) preservation (protection and preservation of digital evidence, creation of copies to ensure consistency throughout the investigation) [3, p. 288].

Digital forensics tools play an important role in the investigation of war crimes, providing valuable data and evidence to establish the truth. One important tool is the search for information on social media and forums. This can help to locate witnesses, victims and perpetrators, as well as determine the scale and circumstances of the crime. Satellite imagery can document destruction and troop movements and help identify crimes and those involved.

Big data and geolocation are other important tools that analyse data from phones, social media, finances and other sources to help identify patterns of crime-related behaviour. Geolocation helps to locate people and devices, as well as track criminals, victims and crime scenes. Photographs and videos document crimes, and facial recognition and image analysis software helps to identify victims and criminals. In addition, analyses of telephone conversations, digital images, and gaming systems can provide valuable information for investigations.

These tools enable digital forensics investigators to effectively investigate and solve war crimes and ensure justice and fairness.

Difficulties include the need for investigators to have high computer competence; the need to prove evidence as authentic; significant costs for the production and storage of electronic records; the use of incompatible tools, which can lead to the rejection of evidence by the court [3, p. 289].

Digital forensics is a science with a technical component, but it goes beyond technical aspects. In recent years, the technical examination of digital evidence has been increasingly integrated into the entire process of detecting and investigating cybercrime, which requires the involvement of experts at every stage of the investigation.

Digital forensics tools and methods are widely used in operational and investigative activities, pre-trial investigation, forensic examination and digital evidence research.

Digital forensics developments are used in the investigation of cybercrime, such as hacking, identity theft, fraud, and in corporate investigations (analysing computer logs or emails to identify security breaches or employee misconduct); civil litigation (collecting evidence to support or refute claims, for example, in cases of intellectual property theft); incident response (investigating cyber incidents and determining the source of the attack); regulatory compliance (ensuring compliance with rules and proper).

In particular, the role of forensic information in improving and ensuring a safe environment in our country is becoming increasingly important, and the optimisation and efficiency of combating modern crime (including war crimes and cybercrime) through the active use of digital technologies is being addressed. The most well-known areas of this process are Digital Forensic Imaging, which involves creating an exact copy of a digital device for further analysis without changing the original data; Deleted Data Recovery, which is used to recover lost information from digital devices; computer and mobile forensics capabilities, including the collection, analysis and interpretation of data from computers, mobile devices such as smartphones and tablets for use in criminal cases; research on the In addition, digital media analysis (Digital Media

Analysis) is gaining momentum, which includes the analysis of images, video and audio files to detect fakes, manipulations or other evidence; digital steganography (Digital Steganography) - the study and disclosure of hidden information in digital images, video or audio files [2, p. 218-219].

In the realities of war, artificial intelligence has become essential for ensuring the country's security and collecting evidence of criminal behaviour in the digital sphere. Today, in the modern military environment, the following areas of digital forensics are important: obtaining information from mobile devices, phones seized from the defendants; obtaining information from personal computers; obtaining information from servers and other storage media of institutions and organisations; obtaining information from radio frequency identifiers, GPS trackers, sensors, video surveillance and positioning; information, as well as from networked snrvis.

Before digital evidence can be presented in court as direct or indirect evidence, it must be recognised (i.e., it must be shown to be relevant to the intended purpose). To illustrate the practice of authentication, the following examples of digital evidence can be cited: 1) content generated by one or more persons (for example, the text of an email or instant message and documents in a text editor such as Microsoft Word); 2) content generated by a computer or digital device without the user's participation (for example, data logs); 3) content generated simultaneously by the user and the device (for example, dynamic tables in programs such as Microsoft Excel, which include data entered by the user and calculations performed by the program) [4, p. 372].

However, digital forensics has certain disadvantages: 1) digital evidence is admissible in court. However, it must be proved that there has been no tampering; 2) the production of electronic records and their storage is extremely expensive; 3) investigators must have extensive computer knowledge; 4) reliable and convincing evidence must be provided; 5) if the tool used for digital forensics does not meet the specified standards, the evidence may be rejected by the court; 6) the lack of technical knowledge of the investigator may not give the desired result [4, p. 374].

At the present stage, the main direction of development of forensic science is the creation and

development of the field of technical and forensic investigation of digital data. As a result, the relevant tools and methods have not yet found their place in the national forensic system. Therefore, there is an urgent need to create a separate section of forensic technology dedicated to the forensic examination of digital evidence, with scientific provisions of digital forensics as a branch of forensic science adapted to the realities of domestic law enforcement practice and forensic theory.

Conclusions. An analysis of the development of digital forensics shows that the rapid spread of digital technologies in all spheres of life has significantly changed the way crimes are committed, including in cyberspace. Digital forensics, as a new field of science, responds to these challenges by providing effective investigation of digital traces to detect, investigate and prevent crimes.

The imposition of martial law in Ukraine and the aggression of the Russian Federation have significantly affected the development of forensic science, highlighting the need for innovative approaches to countering military and cyber threats. In this context, digital forensics is becoming a strategic direction in the criminal justice system, especially in the study of war crimes and cybercrime.

Література

1. Братішко Н. Напрями використання цифрової криміналістики в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 282-288. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-6-282-288>

2. Грекова Л.Ю., Павроз Д.О. Цифрова криміналістика: формування та роль у забезпеченні безпекового середовища України. *VII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: матеріали форуму*, м. Київ, Національний авіаційний університет, 16-17 трав. 2024 р. С. 217-220. URL: <http://dspace.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/63863>

3. Редька Я.О. Цифрова криміналістика: виклики, методи та перспективи в сучасних умовах. *VII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: матеріали форуму*, м. Київ, Національний авіаційний університет,

16-17 trav. 2024 p. С. 287-290. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/63857>

4. Світличний В.А. Цифрова криміналістика: особливості, можливості та перспективи. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 лист. 2022 р.). Харків: Харківський нац. ун-т внутріш. справ, 2022. С. 371-375.

5. Шевчук В.М. Цифрова криміналістика: воєнні виклики сьогодення та нові завдання у сучасних умовах. *Правові виклики сучасності*: матеріали всеукраїнського круглого столу (м. Харків, 20 груд. 2022 р.). Харків: Державний біотехнологічний університет, 2022. С. 35-39. URL: <http://btu.kharkov.ua/wp-content/uploads/2023/01/mater-kr-stil-20-12-22.pdf>

6. Шевчук В.М. Цифрова криміналістика: формування та роль у забезпеченні безпекового середовища України. *Нова архітектура безпекового середовища України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 груд. 2022 р.). Харків: Юрайт, 2022. С. 146-150.

7. Шепітько В.Ю., Шепітько М.В. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12-27. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012>

References

1. Bratishko N. Napryamy vykorystannya tsyfrovoyi kryminalistyky v umovakh voyennoho stanu. *Naukovyy visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2023. № 2. S. 282-288. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-6-282-288>

2. Hrekova L.Yu., Pavroz D.O. Tsyfrova kryminalistyka: formuvannya ta rol u zabezpechenni bezpekovoho seredovyscha

Ukrayiny. VII Mizhnarodnyy molodizhnyy naukovyy yurydychnyy forum: materialy forumu, m. Kyiv, Natsionalnyy aviatsiynny universytet, 16-17 trav. 2024 r. S. 217-220. URL: <http://dspace.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/63863>

3. Redka Ya.O. Tsyfrova kryminalistyka: vyklyky, metody ta perpektyvy v suchasnykh umovakh. VII Mizhnarodnyy molodizhnyy naukovyy yurydychnyy forum: materialy forumu, m. Kyiv, Natsionalnyy aviatsiynny universytet, 16-17 trav. 2024 r. S. 287-290. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/63857>

4. Svitlychnyy V.A. Tsyfrova kryminalistyka: osoblyvosti, mozhlyvosti ta perspektyvy. *Suchasni tendentsiyi rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voyennoho stanu*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. конф. (м. Kharkiv, 25 lyst. 2022 r.). Kharkiv: Kharkivskyy nats. un-t vnutrish. sprav, 2022. S. 371-375.

5. Shevchuk V.M. Tsyfrova kryminalistyka: voyenni vyklyky sohodennya ta novi zavdannya u suchasnykh umovakh. *Pravovi vyklyky suchasnosti*: materialy vseukrayinskoho kruhloho stolu (м. Kharkiv, 20 hrud. 2022 r.). Kharkiv: Derzhavnyy biotekhnolohichnyy universytet, 2022. S. 35-39. URL: <http://btu.kharkov.ua/wp-content/uploads/2023/01/mater-kr-stil-20-12-22.pdf>

6. Shevchuk V.M. Tsyfrova kryminalistyka: formuvannya ta rol u zabezpechenni bezpekovoho seredovyscha Ukrayiny. *Nova arkhitektura bezpekovoho seredovyscha Ukrayiny*: zb. tez Vseukr. nauk.-prakt. конф. (м. Kharkiv, 23 hrud. 2022 r.). Kharkiv: Yurayt, 2022. S. 146-150.

7. Shepitko V.Yu., Shepitko M.V. Doktryna kryminalistyky ta sudovoyi ekspertyzy: formuvannya, suchasnyy stan i rozvytok v Ukraini. *Pravo Ukrainy*. 2021. № 8. S. 12-27. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012>

Наталя Гольдберг, Вікторія Колонська

ЦИФРОВА КРИМІНАЛІСТИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: natalia.holdberh@npp.nau.edu.ua, 7545177@stud.nau.edu.ua

Метою статті є дослідження нової сфери криміналістики – цифрової криміналістики. Методи дослідження: у статті використані герменевтичний метод, метод класифікації, логічні прийоми (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення тощо), метод систематизації. **Результати:** у статті досліджено нову галузь криміналістики, а саме цифрову криміналістику. Цифрова криміналістика набуває все більшого значення і стає однією з основних складових традиційної криміналістики. Знання з цифрової криміналістики використовуються при проведенні багатьох слідчих дій та в процесі призначення відповідних судових експертиз не лише щодо правопорушень у сфері інформаційних технологій, а й при розслідуванні широкого кола злочинів, вчинених під час війни та окупації. **Обговорення:** проаналізовано погляди провідних вчених щодо поняття цифрової криміналістики в системі криміналістичної науки. Оцінено тенденції розвитку цифрової криміналістики на сучасному етапі та спрогнозовано подальший розвиток цього напрямку в Україні, проведено правовий аналіз стосовно того, що цифрова криміналістика може використовуватися. Існуюча модель криміналістики в Україні нагально потребує формування окремої галузі криміналістичної техніки, що включає засоби і методи дослідження цифрових доказів. Також досліджуються особливості застосування цифрової криміналістики в умовах воєнного стану. Зокрема, аналізуються нові виклики та можливості, які виникають у зв'язку з активним використанням цифрових технологій у сучасних конфліктах.

Ключові слова: цифрова криміналістика; криміналістика; докази; цифрові технології; злочини; воєнні виклики; воєнний стан; цифрові докази; слідчі; кіберзлочини.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2024

S. Ya. Lykhova,

Habilitation doctor of law, professor

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>

TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY FOR UNLAWFUL DEPRIVATION OF LIBERTY OR ABDUCTION OF A PERSON (ARTICLE 146 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»

Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mail: sofiia.lykhova@npp.nau.edu.ua

Purpose: criminal law characteristics of the legal elements of the crime provided for in the disposition of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine. **Methods:** the study was conducted using a dialectical approach, methods of analysis, synthesis, as well as a number of general scientific and special legal research methods. **Results:** the author comes to the conclusion that Article 146 of the Criminal Code of Ukraine provides for criminal liability for a crime committed in two forms: illegal deprivation of liberty and kidnapping. And although their legal elements are provided for in the dispositions of the same article and they are the same in terms of the degree of public danger, each of these forms of crime has its own characteristics and certain qualifying features may be applied only to one of these two forms. The peculiarity of this crime is that its composition is formal, and the crime itself is ongoing. Although in some cases, the moment of the beginning and end of the crime coincide in time. Particular attention is paid to the study of the content of aggravating features provided for in Parts 2 and 3 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine. **Discussion:** the wording of the qualifying features of the legal elements of the crime provided for in the disposition of Article 146 of the CC of Ukraine was made in violation of the logic of the legislative perception of their real meaning and purpose: "method dangerous to the life or health of the victim", "causing physical suffering to the victim", "use of weapons". Even without going into details, one can see the existence of dissonance in their coexistence from the perspective of the ratio of their volume and content, since it is obvious that they are overlapping, that some features are reproduced by others.

Key words: corpus delicti; illegal imprisonment; kidnapping; weapons; violence.

Statement of the problem and its relevance.

One of the main human values, along with life and health, is freedom. It is a constitutional human right. It is protected by all branches of law, including criminal law. Article 146 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - the CC of Ukraine) provides for liability for the crime of "Illegal deprivation of liberty or abduction of a person". At the same time, the analysis of this provision gives grounds to conclude that it is somewhat imperfect and needs to be improved.

Analysis of research and publications. issues related to the analysis and proposals for improvement of this criminal law provision have been con-

sidered in the national science by such authors as: Andrushko A.A., Boyko N.V., Borisov V.I., Volodina O.O., Kundeus V.G., Lyzogub Y.G. and others. They drew attention to the shortcomings of the wording of the disposition of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine. However, despite numerous publications, there are still many problems with improving the provision on criminal liability for unlawful deprivation of liberty or abduction of a person.

The purpose. To provide a criminal law analysis of the provision contained in Article 146 of the Criminal Code of Ukraine, to study the content of the qualifying features of this legal corpus delicti

and to propose ways to improve it both in terms of disposition and sanctions.

Main material. Article 146 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal deprivation of liberty or abduction of a person" consists of three parts. The disposition of Part 1 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine provides for the legal composition of a minor crime. The disposition does not contain aggravating circumstances, and this crime is punishable by restraint of liberty for up to three years or imprisonment for the same term. Article 146(2) and (3) of the Criminal Code of Ukraine provides for liability for crimes with qualified and especially qualified elements. The penalty under Article 146(2) of the Criminal Code of Ukraine is restriction of liberty for a term of five years or imprisonment for the same term. This is also not a serious crime. The punishment under Part 3 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine is imprisonment for a term of five to ten years.

The will of a person (individual) as an object of criminal encroachment means a guaranteed opportunity for an individual to exercise his or her individual constitutional rights and freedoms as a human being and citizen: the right not to be forced to do anything that is not provided for by law, the right to free development of one's personality, provided that the rights and freedoms of other people are not violated.

The main direct object in the legal composition of the crime provided for in the disposition of Part 1 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine is the physical freedom of a particular person. It should also be noted that in this legal corpus delicti, an additional direct object should be distinguished, which should be considered human life and health, personal safety, etc.

The objective side of the crime involves two alternative actions - illegal deprivation of liberty and kidnapping. That is, this crime is committed in two forms that differ in their characteristics.

Illegal deprivation of liberty is expressed in the commission of actions that consist in the actual deprivation or restriction of the victim's personal freedom, which are not related to his abduction, as well as in the previous abduction of a person with his further isolation.

It can also be a place where the victim was staying, but he or she is deprived of the opportunity to leave the premises and is forcibly kept there.

Deprivation of a person's freedom, and in our opinion, in some specific cases it is freedom of movement, not freedom of will, that is referred to in the disposition of this article, can occur with the use of violence, as well as with the creation of an environment where it is impossible to move or leave a certain territory: for example, leaving in an isolated, locked room, taking to a remote deserted place in the absence of the possibility of using transport and means of communication, bringing to a helpless state.

The victim's consent to his or her transfer to another place, which is not known to the persons interested in his or her release, excludes the existence of the elements of illegal deprivation of liberty. At the same time, the detention of a person who, due to mental disorders and/or illness, or a child who, due to his or her minor age, cannot realize the nature of the actions committed against him or her, constitutes this crime. Children are encouraged to stay in a certain place by playing with toys and animals, computer games, and thus a false impression can be created that the child has agreed to stay in that place.

Kidnapping is the secret or open removal of a person against his or her will from his or her place of residence (place of residence, hotel, vehicle, place of study) and transfer of such a person to another place determined by the kidnapper. For example, moving them to another apartment, a place that is not suitable for living. The place to which the person is moved does not affect the qualifications, the main thing is that it happens against his or her will. Such acts can be committed by intimidation, threats, or the use of violence. The victim may go with the kidnapper to the place where they will be held in captivity.

If the victim is deprived of his or her liberty after the kidnapping, the act does not constitute a plurality of crimes and is qualified as a single crime with an alternative action.

Kidnapping is considered completed from the moment of actual removal of the person from the place of stay (location) and establishment of control over him/her. Illegal deprivation of liberty is con-

sidered to be completed from the beginning of the person's forced detention. The crime for which liability is provided for in Part 1 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine has a formal and material composition (this is a generally accepted approach in the theory of criminal law of Ukraine). The period of the victim's stay in such a state does not affect the qualification for recognizing the crime as completed.

The subject of this crime is any individual who has reached the age of 16.

This crime can be committed in other forms, as well as by a special subject. This affects its qualification. For example, if these actions were committed by an official with the use of power or official authority, the act is subject to qualification under Article 365 of the Criminal Code of Ukraine "Abuse of power or official authority", or under Article 371 of the Criminal Code of Ukraine "Knowingly illegal detention, bringing, house arrest or detention".

The subjective side of the crime, the legal composition of which is provided for in the disposition of Part 1 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine, is characterized by direct intent: the perpetrator is aware of the illegality of his actions, namely the deprivation of a person's freedom or abduction, wishes to commit them and commits them.

Some researchers who analyze the objective side of the legal composition of the crime, namely "deprivation of liberty", use the phrase "restriction of liberty" in parallel [1, p. 333].

An analysis of the positions of other authors leads to the conclusion that in this legal composition of the crime, unlawful deprivation of liberty should be understood not as any restriction of freedom of movement, but only as one that is associated with the deprivation of the opportunity to leave a certain place by locking, tying, etc. For example, a person serving a prison sentence can also be unlawfully deprived of liberty.

According to some researchers, kidnapping is always committed through active actions, while deprivation of liberty can be committed through inaction [2, p. 302].

Particular attention should be paid to the term "illegal" both in the title and in the disposition of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine. Obvi-

ously, the lawful deprivation of liberty (in the text of the law - freedom) should be understood as such cases as lawful arrest or detention of a person, lawful imprisonment of a person and other cases that are clearly listed in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Article 5) [3].

More problems arise when interpreting the term "kidnapping". This process is understood as a series of illegal actions that consist of seizing a person; removing him or her from the place of residence; taking possession of him or her; moving the victim from the place where he or she was to another place; and further detaining the victim in that place. These actions are committed sequentially and end in unlawful deprivation of liberty. In this particular case, the concepts are duplicated and kidnapping is a way of committing illegal deprivation of liberty. Of course, this is just one example. We disagree with those authors who necessarily understand kidnapping to mean such aggressive actions as seizure, taking possession, etc. [4, p. 66; 5 p. 44-45].

Physical violence, as understood by these terms, is not the only way to abduct a person. Other methods include mental violence, deception, abuse of trust, and exploitation of a helpless state. The term "kidnapping" in domestic criminal law is traditionally used in the legal corpus delicti of criminal offenses against property. For example, theft, robbery and, depending on the characteristics of another person's property, a number of other criminal offenses are committed by means of abduction. Therefore, such an author as V. Navrotskyi [6, p. 12] questions the correctness of the use of this term in the disposition of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine.

We believe that one should consider the content of these concepts in the context of Article 146 of the CC of Ukraine as overcoming human resistance, which can be achieved, as we have already indicated, not only by physical means. Establishing control over a person, over his/her behavior can be achieved in different and not only physical ways.

The main factor in understanding kidnapping is the realization that control over a person's behavior has been established. A person who is illegally deprived of liberty is also under the control of the abductor. The objective side of both kidnapping and

deprivation of liberty is to establish control over a person's behavior, and control can be established in any way (by any means) - physical violence, mental violence, deception, abuse of trust, etc.

As A. Andrushko points out, the establishment of control over the victim in the case of unlawful deprivation of liberty is characterized by peculiarities, the main of which is that this establishment of control is often "contactless" (for example, locking a person in a certain room). In this regard, it should be noted that physical violence is less often used to create obstacles to free movement in the case of illegal deprivation of liberty not related to abduction [7, p. 305].

Most researchers consider illegal deprivation of liberty or kidnapping to be crimes with formal elements. The peculiarity of this legal composition of the crime, both deprivation of liberty and kidnapping, is that both the act and the consequence are denoted by the same terminology and practically coincide in time. The act committed in the form of illegal deprivation of liberty and kidnapping should be considered completed from the moment control over the person's behavior is established, which deprives him or her of the possibility of movement in accordance with his or her own will.

With regard to the degree of public danger of unlawful deprivation of liberty of another person and abduction, based on the analysis of the provision contained in Part 1 of Article 146 of the CC of Ukraine, we conclude that these two forms of crime have the same degree of public danger. In our opinion, these are two forms of the same act, which consists in establishing illegal control over the behavior of a person. Of course, the purpose of the kidnapping is of great importance for the qualification. This affects the qualification, often in conjunction with other acts for which liability is provided for in other articles of the Criminal Code of Ukraine.

The disposition of Part 2 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine provides for a qualified corpus delicti. The legislator has provided the following qualifying features: the victim is a minor child, as well as two or more persons; the method of committing the crime is complicity (by prior conspiracy by a group of persons), dangerous to the life or health of the victim, causing physical suffer-

ing to the victim, use of weapons; time - a long time; motive - mercenary.

Kidnapping or deprivation of liberty of a minor involves the commission of the above actions against a person under the age of fourteen.

The aggravating circumstance of mercenary motive is qualified when the perpetrator, while committing the crime, seeks to achieve any benefit of a material nature or to avoid material costs. In this case, a person can achieve material benefit both for himself or herself and for other persons. For example, material gain can be understood as an attempt to take possession of the victim's property, acquire certain property rights, etc.

Kidnapping or imprisonment of two or more persons involves the seizure and subsequent detention of two or more persons at the same time or at short intervals. But, of course, the main thing when applying this aggravating circumstance is that the actions against several persons are united by a single intent.

Committing a criminal offense by prior conspiracy by a group of persons means that the act was committed in complicity. In this case, all persons who form such a form of complicity as a group of persons by prior conspiracy are considered to be perpetrators, regardless of the type of actions that an individual performed within the framework of this criminal offense. For example, one person directly kept the victim in a certain place, others provided household services, and others provided the victim with food.

A method dangerous to the life or health of the victim should be understood as inflicting light bodily harm that caused a short-term health disorder or short-term disability, moderate or severe bodily harm, as well as other violent acts that, although they did not lead to the above consequences, were dangerous at the time of their infliction and actually created a risk of death or other harm to the victim's health.

Deprivation of liberty and abduction of a person may be accompanied by the use of physical suffering. This is a method that causes particularly negative physical or psychological feelings in a person: infliction of severe physical pain, torture, deprivation of food, water, sleep, threats to use such acts against the victim.

This traditional approach is not shared by all authors, and today the national legal literature lacks a common approach to understanding the content of certain qualifying features in this legal composition of the crime (part 2 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine).

According to some scholars, the wording of the qualifying features of the legal elements of the crime provided for in the disposition of Article 146 of the CC of Ukraine is made in violation of the logic of legislative perception of their real content and purpose: "method dangerous to the life or health of the victim", "causing physical suffering to the victim", "use of weapons". Even without delving into the details, one can see the presence of dissonance in their coexistence from the perspective of the ratio of their volume and content, since it is obvious that they are duplicated, some reproduction of the content of some features by others [8, p. 91-94].

In particular, in the theory of criminal law, there is an opinion that a method dangerous to the life or health of the victim should be understood as a method of illegal deprivation of liberty or abduction of a person that creates a real danger of the victim's death or the danger of causing serious, moderate or light bodily harm with a short-term health disorder or minor disability, as well as the danger of causing other harm to his or her health.

Another domestic scholar V. Borysov puts forward his own, more specific version of understanding the method dangerous to the life or health of the victim. He notes that this is a case of unlawful deprivation of liberty when there is a real threat of death or bodily harm to the victim, as provided for in Article 121 of the Criminal Code of Ukraine [9, p. 106-109].

The analysis of such qualifying circumstances as a method dangerous to the victim's life or health or causing physical suffering can be difficult to distinguish in practice. For example, what characteristic should be taken into account if the victim was tied up, deprived of the ability to breathe freely, which caused fainting? There are also signs of a method dangerous to the victim's life and health and causing physical suffering. Any case of using a method that is dangerous to the life and health of the victim simultaneously causes physical suffering.

In our opinion, it would be more appropriate to improve the provision contained in Part 2 of Article 146 of the CC of Ukraine by removing the signs of physical suffering from it. This will make it more specific and facilitate proper qualification.

Illegal deprivation of liberty or abduction of a person with the use of weapons increases the degree of public danger of this crime. Weapon means any edged or firearm. The use of weapons also means its demonstration, which has a negative psychological impact on the victim.

As Y. Lyzohub points out, the term "use of weapons" makes no sense, because it does not solve anything in essence and is a logical mistake of the legislator. Of course, the demonstration of weapons will affect the victim in terms of psychological pressure on the latter's will, but the demonstration of a kitchen knife, metal pipe, stick, air pistol, etc. will have a similar effect on him [10, p. 91-94].

Such a qualifying feature as "for a long time" applies only to illegal deprivation of liberty. Traditionally, in the case law of Ukraine, this time of isolation or actual restriction of freedom is at least several weeks. This feature may be taken into account when qualifying in conjunction with other aggravating features.

Part 3 of Art. 146 of the Criminal Code of Ukraine provides for liability for a particularly qualified crime. Particularly qualifying features are the commission of a crime by an organized group of persons or grave consequences.

The acts are qualified as illegal deprivation of liberty or kidnapping that caused grave consequences in case of death or suicide of the victim, loss of any organ or its functions, termination of pregnancy, mental illness, etc.

The mental attitude of the perpetrator to death can be either intentional or negligent. Causing death or serious bodily injury through negligence is fully covered by the meaning of "grave consequences" and does not require additional qualification. Also, grave consequences are considered to be those that occurred as a result of the victim's own actions (for example, he or she jumped out of the vehicle, tried to escape from the room where he or she was being forcibly held). In this case, the act is covered by Part 3 of Article 146

of the Criminal Code of Ukraine and does not require additional qualification.

Intentional infliction of death or grievous bodily harm to the victim is qualified as a combination of crimes (Article 115 "Intentional murder" and Article 121 "Grievous bodily harm" of the Criminal Code of Ukraine).

Література

1. Вартилецька І.А. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ, 2016. 1064 с.

2. Андрушко А.В. Об'єктивна сторона незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 302-314. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.53

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.12.2024).

4. Кундиус В.Г. Кримінально-правова характеристика викрадення: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004, 210 с.

5. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П., Бабій А.Ю. Чернівці, 2022. 319 с.

6. Навроцький В.О. Перспективи кримінально-правової регламентації торгівлі людьми та деяких суміжних посягань. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали III Міжнар. наук.-практ. симпозіуму* (м. Івано-Франківськ, 12-13 квіт. 2019 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 121-125.

7. Лизогуб Я. Кваліфікуючі ознаки незаконного позбавлення волі людини: наукові аргументи проти законодавчих фактів. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 7. С. 91-94.

8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова,

В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. 1040 с.

References

1. Vartyletska I.A. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Kyiv, 2016. 1064 s.

2. Andrushko A.V. Obiektivna storona nezakonnoho pozbavlennia voli abo vykradennia liudyny. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2019. № 4. S. 302-314. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.53

3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 05.12.2024).

4. Kundyus V.H. Kryminalno-pravova kharakterystyka vykradennia: dys.... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv, 2004, 210 s.

5. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: navchalnyi posibnyk / Popovych O.V., Tomash L.V., Latkovskiy P.P., Babii A.Iu. Chernivtsi, 2022. 319 s.

6. Navrotskyi V.O. Perspektyvy kryminalno-pravovoi rehlamentatsii torhivli liudmy ta deiakykh sumizhnykh posiahan. *Protydiia nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy: materialy III Mizhnarodnoho nauk.-praktychnyi sympoziumu* (m. Ivano-Frankivsk, 12-13 kvitnia 2019). Ivano-Frankivsk: Redaktsiyno-vydavnychyy viddil Universytetu Korolya Danyla, 2019. S. 121-125.

7. Lyzohub Ya. Kvalifikuiuchi oznaky nezakonnoho pozbavlennia voli liudyny: naukovy arhumenty proty zakonodavchykh faktiv. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2012. № 7. S. 91-94.

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. / za zah. red. V.Ya. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. 5-te vyd., dopov. Kharkiv: Pravo, 2013. 1040 s.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ (СТ.146 КК УКРАЇНИ)

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: sofia.lykhova@npp.nau.edu.ua

Мета: кримінально-правова характеристика юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції статті 146 КК України. **Методи дослідження:** дослідження проводилося із застосуванням діалектичного підходу, методів аналізу, синтезу, а також низки загальнонаукових та спеціально-правових методів дослідження. **Результати:** автор доходить висновку, що у ст. 146 КК України передбачена кримінальна відповідальність за злочин, який вчинюється у двох формах: незаконне позбавлення волі і викрадення людини. І хоча їхні юридичні склади передбачені в диспозиціях однієї статті і вони є однаковими за ступенем суспільної небезпеки, кожна із цих форм злочину має свої особливості і окремі кваліфікуючі ознаки можуть застосовуватися лише до однієї з цих двох форм. Особливістю цього злочину є те, що його склад є формальним, а сам злочин є триваючим. Хоча в деяких випадках момент початку та закінчення злочину співпадають у часі. Особлива увага приділена дослідженню змісту обтяжуючих ознак, які передбачені у ч.ч. 2, 3 ст. 146 КК України. **Обговорення:** формулювання кваліфікуючих ознак юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ст. 146 КК України здійснені з порушенням логіки законодавчого сприйняття їхнього реального змісту та призначення: «спосіб, небезпечний для життя або здоров'я потерпілого», «спричинення потерпілому фізичних страждань», «застосування зброї». Навіть не заглиблюючись у деталі, можна побачити наявність дисонансу в їхньому співіснуванні під кутом зору співвідношення їхнього об'єму та змісту, адже є очевидним певне їхнє дублювання, певне відтворення змісту одних ознак іншими.

Ключові слова: склад злочину; незаконне позбавлення волі; викрадення людини; зброя; насильство.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2024

І. Ф. Літвінова,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-8728>

В. М. Колонська,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, 7545177@stud.nau.edu.ua

***Метою** статті є дослідження конфіденційності як основоположного принципу діяльності адвоката, а також можливості адвокатів використовувати електронні технології та штучний інтелект при наданні правової допомоги своїм клієнтам з метою дотримання принципів конфіденційності в адвокатській діяльності. **Методи дослідження:** використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, використання яких дало можливість описати принцип конфіденційності в практичній діяльності адвокатів. **Результати** дослідження свідчать про те, що у випадках, коли функції штучного інтелекту використовуються при наданні правової допомоги, рекомендується передбачити в договорі окреме положення про те, чи дозволяє клієнт адвокату використовувати технології штучного інтелекту при наданні правової допомоги, і в якому обсязі. **Обговорення:** особливістю професії адвоката є те, що адвокати отримують від своїх клієнтів інформацію, яку вони не повинні розголошувати іншим особам за жодних обставин або яку вони зобов'язані зберігати в таємниці. Довіра клієнта до адвоката виникає лише за умови дотримання адвокатом принципу конфіденційності. Принцип конфіденційності у адвокатській діяльності прямо закріплений в українському законодавстві і є основоположним. Однак для дотримання принципу конфіденційності у адвокатській діяльності не тільки захисник, але й клієнт повинен забезпечити нерозголошення інформації іншим користувачам при використанні інформаційних технологій.*

***Ключові слова:** адвокат; адвокатська діяльність; принцип адвокатури; адвокатська таємниця; конфіденційність; інформація з обмеженим доступом; штучний інтелект.*

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах значного розвитку інституту адвокатури однією з найбільш важливих передумов забезпечення відвертості клієнта у відносинах із адвокатом є конфіденційність спілкування та дотримання професійної таємниці, оскільки відносини між адвокатом і клієнтом можуть ґрунтуватися лише на довірі. Тому особливого значення набуває дослідження сутності принципу конфіденційності в діяльності адвокатів як однієї з визначальних категорій адвокатури в ціло-

му. Як показує практика, адвокати повинні докласти всіх можливих зусиль, щоб зберегти свою незалежність при виконанні своїх обов'язків, уникнути заподіяння шкоди своїм клієнтам, продемонструвати свою компетентність і добросовісність, зберігаючи при цьому конфіденційність.

Незважаючи на реалії війни, українські адвокати адаптуються до нових умов ситуації і продовжують надавати кваліфіковані юридичні послуги, оскільки на адвокатуру покладено за-

вдання захисту прав громадян, а згідно з Конституцією України, право на захист не підлягає обмеженням навіть під час воєнного стану. У цій надзвичайно складній ситуації, в якій опинилася адвокатура, однією з найважливіших передумов довіри клієнта у відносинах з адвокатом є дотримання адвокатом принципу конфіденційності, адже робота адвоката і клієнта може будуватися лише на основі довіри.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Теоретичним підґрунтям цього дослідження стали праці вчених: Н.М. Бакаянної, А.Ф. Коні, Н.С. Горбаня, О.Г. Яновської, Д.В. Кухнюк, С.О. Іваніцького, Т.Б. Вільчик та інші. Але ж питання, що конфіденційність – це не просто принцип, а фундамент, на якому зводиться довіра між адвокатом і клієнтом. У сучасному суспільстві, де інформація стала найціннішим ресурсом, право на конфіденційність набуває особливого значення. Для адвоката збереження таємниці клієнта – це не просто професійний обов'язок, а моральний імператив. Саме цей принцип забезпечує ефективність правової допомоги, гарантує захист прав і свобод людини, а також є запорукою незалежності адвокатури, особливо в аспекті дотримання принципу конфіденційності адвокатської діяльності, запобігати витоку інформації іншим користувачам при використанні інформаційних технологій та штучного інтелекту.

Метою статті є дослідження конфіденційності як основоположного принципу діяльності адвоката, а саме щодо можливості використання та застосування адвокатом сучасних електронних технологій і штучного інтелекту при наданні юридичної допомоги клієнтам, з погляду забезпечення дотримання принципу конфіденційності адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки принципу конфіденційності можна прослідкувати ще у Древній Греції та Древньому Римі. Римські юристи в судах звертали увагу головуючого на те, щоб він в жодному разі не дозволяв адвокатам брати на себе роль свідків [7, с. 341].

Н.М. Бакаянова розглядає принцип конфіденційності як функціональний принцип діяльності адвокатури [3, с. 248].

Виникнення конфіденційності у адвокатській діяльності зумовлена тим, що існувала інформація, яку люди завжди намагалися зберегти в таємниці з тих чи інших причин. Перш за все, ця інформація стосувалася їхнього особистого життя. З появою права на приватність виникла проблема захисту від розголошення третіми особами, яким ця інформація стала відома в силу професійних обов'язків (наприклад, лікарями, агентами, адвокатами).

Як вказує А.Ф. Коні, «між захисником і тим, хто в тривозі і тузі від грізного звинувачення ... встановлюється тісний зв'язок довіри і щирості. Захисникові відкриваються таємниці душі ... такими подробицями особистого життя і сімейного побуту, по відношенню до яких сліпа, Фемида повинна бути і глухою» [2, с. 487].

Всім відомо, що для кожної людини важливо, щоб її приватне життя та деякі інші факти не розголошувалися без її згоди. Однак, представляючи інтереси такої особи в суді, слід мати на увазі, що багато деталей справи, можливо, доведеться розголошувати. Адже, обираючи стратегію захисту, адвокати повинні звертати увагу на кожну деталь, щоб передбачити можливі сценарії розвитку подій та надати своїм клієнтам загальні орієнтири щодо того, чого очікувати. Тому, якщо особа, яка потребує захисту в суді, приховує якісь, здавалося б, незначні факти, кваліфікований адвокат може бути не в змозі надати якісну правову допомогу через брак певної інформації. У зв'язку з тим, існування адвокатури немислиме без дотримання принципу конфіденційності.

Особливістю професії адвоката є те, що адвокати отримують від своїх клієнтів інформацію, яку вони не повинні розголошувати іншим особам за жодних обставин або яку вони зобов'язані зберігати в таємниці. Довіра клієнта до адвоката виникає лише за умови дотримання адвокатом принципу конфіденційності. Конфіденційний (від лат. *confidential* – «довір'я») трактується у сучасному словнику іншомовних слів як довірчий, секретний, який не підлягає розголошенню, публікації. Саме чужа таємниця, яка перебуває у віданні сторонніх осіб, яким вона стала відомою внаслідок виконання ними службових або професійних обов'язків, становить

предмет та зміст конфіденційної інформації [2, с. 345].

Н.С. Горбань зазначає, що одним із найважливіших принципів професійної юридичної етики є конфіденційний характер будь-яких відносин та консультацій між адвокатами та їх клієнтами в рамках їхніх професійних відносин. Конфіденційність є основою довірчих відносин адвоката і клієнта. Тому, саме на адвокатів в існуючих умовах покладаються додаткові зобов'язання забезпечити дотримання адвокатської таємниці із урахуванням особливостей форм, способів, засобів комунікації із клієнтами, фізичними особами, правоохоронними органами, судами [3, с. 249]. Без дотримання принципу конфіденційності неможливо надати належну правову допомогу, захист та представництво, що пояснюється соціальною та правовою природою відносин між адвокатом та клієнтом.

Адвокатська таємниця завжди викликала великий інтерес як складова досліджуваного принципу і досі є предметом інтенсивних дискусій та численних публікацій. Наприклад, О.Г. Яновська вважає, що адвокатська таємниця є втіленням принципу конфіденційності, який встановлений законом в інтересах здійснення правосуддя, захисту довірчого характеру стосунків між адвокатом і його клієнтом і зміцнення авторитету та суспільного престижу адвокатури [3, с. 249]. Дотримання адвокатами самих високих стандартів довіри та розуміння по відношенню до клієнтів, з якими вони контактують, є першим положенням Загальних принципів юридичної етики Міжнародної асоціації адвокатів.

Розголошення адвокатської таємниці за будь-яких обставин вважає неприпустимим Д.В. Кухнюк. Прихильником цієї позиції також є Н.М. Бакаянова, яка вважає, що відносини адвокат – клієнт мають ґрунтуватися на принципі дотримання адвокатської таємниці, і такий фактор, як довіра клієнта до адвоката, має домінувати в таких відносинах. С.О. Іваніцький зазначає, що переваги дотримання адвокатської таємниці в більшості випадків перевищують існуючі недоліки. У тих же ситуаціях, коли очевидною є диспропорція захисту відмінних ціннісних орієнтирів, законодавство встановлює ви-

ключення з принципу конфіденційності [3, с. 250].

Професійна етика адвокатів визначається особливостями адвокатської діяльності та культурою професії, тому тут часто виникають моральні питання. Адвокати повинні усвідомлювати свою високу професійну відповідальність і дотримуватися професійної етики. Адвокатська етика ґрунтується на певних принципах, які передбачені Правилами адвокатської етики та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». При виконанні своїх обов'язків адвокати повинні робити все можливе, щоб зберегти свою незалежність, продемонструвати свою компетентність і доброчесність, а також забезпечити конфіденційність у відносинах з клієнтами.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів [5]. У частині 1 ст. 10 Правил адвокатської етики розкривається зміст принципу конфіденційності, зокрема, у ній вказується, що дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва. Тому збереження конфіденційності будь-якої інформації, яка визначена як предмет адвокатської таємниці Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» або становить персональні дані про фізичну особу, які охороняються законодавством з питань захисту персональних даних, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується [4]. До того ж у п. 6 розділу 1 Рекомендації № R (2000) 21 про свободу професійної діяльності адвокатів закріплено, що слід вживати всіх необхідних заходів для забезпечення додержання конфіденційності відносин між адвокатом і його клієнтом. Винятки з цього принципу можна дозволяти, лише якщо вони сумісні з принципом верховенства права [6].

Цікавою є позиція Європейського суду з прав людини у справі «Алтай проти Туреччини», в якій він вказав на те, що спілкування людини з адвокатом у контексті правової допомоги підпадає під сферу приватного життя, оскільки метою такої взаємодії є надання особі можливості приймати обґрунтовані рішення про своє життя. Отже, конфіденційність ніким не може бути порушена [10, с. 265].

На жаль, на практиці дотримання адвокатами цього принципу є проблематичним з кількох причин. Перш за все, органи державної влади, особливо правоохоронні, можуть чинити тиск на адвокатів з метою отримання конфіденційної інформації про їхніх клієнтів, так би мовити, «білих» і «пухнастих» осіб. Нерідко є випадки, коли телефонні розмови адвокатів прослуховуються. Так, Суд у багатьох справах вказував, що телефонні розмови у справах бізнесу правничої фірми можуть тлумачитися як «приватне життя» і «кореспонденція» у значенні статті 8 §1 [8].

Не менше порушень зазнає право адвоката на недоторканність його власного офісу. Так, у справі «Німітц проти Німеччини» Суд наголосив, що обшук в офісі адвоката являє собою порушення його прав за статтею 8 Конвенції. Більш того, беручи до уваги природу фактично оглянутих матеріалів, ЄСПЛ визнав очевидним те, що обшук загрожував професійній таємниці в тій мірі, яка виявилася непропорційною в даних обставинах. У зв'язку з цим Суд нагадав, що посягання на професійну таємницю адвоката може мати наслідки для належного здійснення правосуддя і тим самим порушувати права, гарантовані статтею 6 (право на справедливий суд) Конвенції [9].

З огляду на наведену негативну практику вбачається за доцільне в національному законодавстві передбачити деякі гарантії, якими, на думку Т.Б. Вільчик, можуть бути, зокрема, закріплення права понятих, присутніх під час проведення обшуку, огляду в офісі адвоката, висловлювати свої зауваження щодо порядку проведення таких слідчих (розшукових) дій із обов'язковим занесенням їх до протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії, встановлення певних вимог до цих осіб щодо їх освіти, досві-

ду, місця роботи тощо [10, с. 266]. Крім того, будь-які дії влади з прослуховування телефонних розмов між адвокатом і клієнтом повинні бути прямо заборонені, а можливі підстави для вилучення документів захисту повинні бути врегульовані законом.

В епоху цифровізації суспільства конфіденційність у адвокатській діяльності набуває нових складових, пов'язаних з використанням цифрових технологій, пов'язаних з передачею, обробкою, зберіганням, створенням та візуалізацією необхідної інформації за допомогою сучасних спеціалізованих програмних засобів та продуктів. Очевидно, що правове регулювання відповідних суспільних відносин не відповідає реаліям сьогодення. Однак, найсучасніші цифрові технології та штучний інтелект мають безпосередній вплив та відображаються на поведінці адвокатів та їхніх клієнтів, а також на ефективність їхнього реагування на потреби клієнтів за договорами про надання правової допомоги. Інтернет забезпечує миттєвий доступ до всієї інформації та пропонує можливості для швидкого обміну інформацією. Однак існують і ризики, такі як несанкціоноване державними органами використання особистих даних та фактична втрата монополії на володіння інформації.

Наприклад, поширена в соціальних мережах відео або фото інформація про географічне місцезнаходження адвоката поблизу будівлі суду або в іншому місті, де знаходиться апеляційний чи суд першої інстанції, може стати доказом надання правничих послуг цілком конкретному клієнту.

Тому, перш ніж розміщувати власні фото або відео з позначенням геолокації, яка може бути використана для ідентифікації місцезнаходження адвоката при виконанні ним своїх обов'язків або особистої інформації про клієнта, адвокат повинен поважати адвокатську таємницю та подбати про неї, якщо така інформація може бути використана для ідентифікації клієнта.

В сучасному інформаційному суспільстві важко уявити життя людини та виконання професійних прав і обов'язків без стаціонарних комп'ютерів, мобільних пристроїв, гаджетів та Інтернету. Адвокати можуть скористатися сучасними можливостями штучного інтелекту для

економії часу. Основною метою є швидкий пошук чи збір необхідних джерел інформації або отримання відповідей на конкретні запитання. Однак не слід забувати і про наступне, що весь процес спілкування адвоката з клієнтами захищений адвокатською таємницею, бо відповідальність за використання штучного інтелекту наразі законодавчо не закріплена та переважна більшість спорів вирішуються безпосередньо в практичній площині.

Так, ChatGPT може створити на запит оригінальний текст, водночас попередивши, що він «може надати неточну інформацію». А може і не попередити, а навпаки, ствердно відповісти, що вся надана ChatGPT абсолютно реальна. Chat GPT не володіє сучасним контекстом, оскільки навчався на масивах інформації до 2021 р., до того ж він навчався на англomовних даних. Тобто існує ризик використання адвокатом неперевіреної інформації, що матиме наслідком некомпетентне надання професійної правничої допомоги [3, с. 250]. За допомогою ChatGPT, при бажанні, можна створити будь-який тип тексту, однак, на нашу думку, головною проблемою при використанні генеративного штучного інтелекту є дотримання питання конфіденційності, тому це потрібно враховувати на майбутнє.

Загалом, неврегульоване використання адвокатами функцій штучного інтелекту під час удосконалення та спрощення процедур може призвести до порушення принципу конфіденційності юридичних послуг проти волі адвоката. Тому ці питання не можуть залишатися поза межами існуючого правового регулювання і потребують і надалі більш детального дослідження та обговорення в широкому науковому середовищі.

Висновки. Отже, конфіденційність є невід'ємною складовою адвокатської діяльності та одним із її фундаментальних принципів. Цей принцип гарантує, що інформація, якою клієнт ділиться зі своїм адвокатом, залишається строго конфіденційною. Такий підхід створює довірчі відносини між адвокатом та клієнтом, що є необхідною умовою для ефективного захисту прав і свобод клієнта.

Література

1. Брулевич В.В. Принцип конфіденційності у діяльності адвоката. *Управління розвитком соціально-економічних систем*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20-21 квіт. 2023 р.). Харків: ДБТУ, 2023. С. 345-349.
2. Винокур В.В. Принцип конфіденційності та адвокатська таємниця в діяльності адвоката в Україні: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листоп. 2020 р.) / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Фенікс, 2020. С. 486-488.
3. Остафійчук Л.А. Конфіденційність адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 80. Ч. 2. С. 246-252. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.39>
4. Правила адвокатської етики: затв. Звітновибірним з'їздом адвокатів України 09 чер. 2017 р. Зі змінами, затв. З'їздом адвокатів України 15 лют. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 23.10.2024).
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n173> (дата звернення: 23.10.2024).
6. Рекомендація № R (2000) 21 про свободу професійної діяльності адвокатів, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи на 72-й зустрічі заступників міністрів 25 жовт. 2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf (дата звернення: 26.10.2024).
7. Риженко В. Реалізація принципу конфіденційності в адвокатській діяльності. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 груд. 2021 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого [та ін.]. Харків: Право, 2021. С. 341-343.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Копп проти Швейцарії» від 25 берез. 1998 р. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/evropeis_kii_sud_z_prav_ludini_sprava_kopp_proti_sveicarii.pdf (дата звернення 03.11.2024).

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Німітц проти Німеччини» від 16 груд. 1992 р. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.htm> (дата звернення: 03.11.2024).

10. Хребтова Ю.А. Проблеми дотримання адвокатом принципу конфіденційності. *Етика правника: тези доповідей та повідомлень учасників круглого столу / за заг. ред. Т.Б. Вільчик. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. С. 264-267.*

References

1. Brulevych V.V. Pryntsyp konfidentsiynosti u diyalnosti advokata. *Upravlinnya rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system: materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 20-21 kvit. 2023 r.).* Kharkiv: DBTU, 2023. S. 345-349.

2. Vynokur V.V. Pryntsyp konfidentsiynosti ta advokatska tayemnytsya v diyalnosti advokata v Ukraini: mater. X Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 6 lystop. 2020 r.) / redkol.: N.M. Bakayanova (holova) ta in. Odesa: Feniks, 2020. S. 486-488.

3. Ostafiychuk L.A. Konfidentsiynist advokat-skoyi diyalnosti. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo.* 2023. Vyp. 80. Ch. 2. S. 246-252. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.39>

4. Pravyla advokatskoyi etyky: zatv. Zvitno-vybornym zyzdom advokativ Ukrainy 09 cher. 2017 r. Zi zminamy, zatv. Zyzdom advokativ Ukrainy 15 lyut. 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (data zvernennya: 23.10.2024).

5. Pro advokaturu ta advokatsku diyalnist: Zakon Ukrainy vid 05 lyp. 2012 r. № 5076-VI.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n173> (data zvernennya: 23.10.2024).

6. Rekomendatsiya № R (2000) 21 pro svobodu profesiynoyi diyalnosti advokativ, pryynyata Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 72-y zustrichi zastupnykiv ministriv 25 zhovt. 2000 r. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf (data zvernennya: 26.10.2024).

7. Ryzhenko V. Realizatsiya pryntsypu konfidentsiynosti v advokatskiy diyalnosti. *Advokatura Ukrainy: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku: materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 16 hrud. 2021 r.).* Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho [ta in.]. Kharkiv: Pravo, 2021. S. 341-343.

8. Rishennya Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny u spravi «Kopp proty Shveysariyi» vid 25 berez. 1998 r. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/evropeis_kii_sud_z_prav_ludini_sprava_kopp_proti_sveicarii.pdf (data zvernennya: 03.11.2024).

9. Rishennya Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny u spravi «Nimitts proty Nimechchyny» vid 16 hrud. 1992 r. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.htm> (data zvernennya: 03.11.2024).

10. Khrebtova Yu.A. Problemy dotrymannya advokatom pryntsypu konfidentsiynosti. *Etyka pravnyka: tezy dopovidey ta povidomlen uchasnykiv kruhloho stolu / za zah. red. T.B. Vilchyk. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, 2021. S. 264-267.*

Iryna Litvinova, Viktoriya Kolonska

CONFIDENTIALITY AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF LAWYERS' ACTIVITIES

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, 7545177@stud.nau.edu.ua

The purpose of the article is to study confidentiality as a fundamental principle of a lawyer's activities, as well as the ability of lawyers to use electronic technologies and artificial intelligence when providing legal assistance to their clients in order to comply with the principles of confidentiality in legal activities.

Research methods: *general scientific and special methods of scientific knowledge were used, the use of which made it possible to describe the principle of confidentiality in the practical activities of lawyers.*

Results: *the research shows that in cases where artificial intelligence functions are used when providing legal assistance, it is recommended to provide a separate provision in the contract on whether the client allows the lawyer to use artificial intelligence technologies when providing legal assistance, and to what extent. However, in order to comply with the principle of confidentiality in legal activities, not only the defense attorney, but also the client must ensure non-disclosure of information to other users when using information technologies.* **Discussion:** *a feature of the legal profession is that lawyers receive information from their clients that they should not disclose to other persons under any circumstances or that they are obliged to keep secret. The client's trust in the lawyer arises only if the lawyer observes the principle of confidentiality. The principle of confidentiality in legal practice is directly enshrined in Ukrainian legislation and is fundamental. Digital technologies and artificial intelligence have a direct impact on the behavior of lawyers and their clients, as well as on the effectiveness of their response to the needs of clients under legal aid contracts. The Internet provides instant access to all information and offers opportunities for rapid exchange of information. However, there are also risks, such as unauthorized use of personal data and loss of monopoly on information ownership.*

Key words: *lawyer; legal practice; principle of legal profession; legal secrecy; confidentiality; restricted information; artificial intelligence.*

Стаття надійшла до редакції 12.11.2024

ПРАВА ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: wtp1982@gmail.com

Метою наукової статті є дослідження сутності прав людини та аналіз правових механізмів їх забезпечення під час кримінального провадження, з урахуванням сучасних викликів і міжнародних стандартів у сфері прав людини. **Методи дослідження:** для досягнення визначеної мети було використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: методи формальної логіки, порівняльно-правовий, системно-структурний, історичний, формально-юридичний метод та ін. **Результати:** проведено аналіз змісту поняття «права людини», визначено основні наукові підходи щодо розуміння цього поняття, виокремлено правову природу прав людини, проблеми, які відбиваються на питаннях прав та свобод людини у зв'язку з військовою агресією проти України, особливості реалізації прав людини під час кримінального провадження. Виокремлено наукові та доктринальні підходи до розуміння природи прав людини в кримінальному провадженні, акцентовано увагу на ліберальному та соціально-правовому підходах до прав людини у кримінальному провадженні, встановлено, що такі конституційні права людини, як право на повагу гідності, право на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, а також право володіти, користуватися і розпоряджатися власністю, є фундаментальними елементами правової системи, що відіграють особливо важливу роль у кримінальному провадженні, а тому їх забезпечення спрямоване на підтримання балансу між ефективним кримінальним правосуддям та захистом прав особи. Доведена необхідність більш глибокого розуміння взаємозв'язків між правами людини, їхньою реалізацією та забезпеченням захисту в кримінальному провадженні, а також необхідності формування наукових підходів щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства у відповідності до міжнародних стандартів прав людини. Акцентовано увагу на важливості забезпечення процесуальних гарантій у кримінальному провадженні, а також необхідності вдосконалення правового регулювання для запобігання свавільним обмеженням прав учасників кримінального провадження.

Ключові слова: права людини; охорона та захист прав людини; забезпечення прав; кримінальне провадження; учасники кримінального провадження; органи досудового розслідування.

Постановка проблеми та її актуальність. Основою побудови сучасної України та правовладного суспільства є пріоритет прав та свобод людини, де права будь-якої людини поважаються, охороняються та гарантуються, дають можливість гідному існуванню людини, сприяють взаєморозумінню та належним стосункам як

з іншими носіями прав, так й з державою в особі її представників, убезпечують особу від держави, визначають межі втручання держави у суспільні відносини, виступають засобом захисту від невинуватеного втручання. Фактично можна сказати, що права людини вплетені в суспільні відносини, є нормативною формою взаємодії

людей, упорядкування їхніх зв'язків, координації їхніх вчинків і діяльності, запобігання суперечностям та конфліктним ситуаціям. За своєю сутністю вони нормативно формулюють ті умови і способи життєдіяльності людей, які об'єктивно необхідні для забезпечення нормального функціонування індивіда, суспільства та держави.

Переломні етапи розвитку держави, як це спостерігається сьогодні, відбиваються на питаннях прав та свобод людини і є особливо актуальними. Військова агресія Російської Федерації проти України демонструє систематичне нехтування та зневажливе ставлення до фундаментальних прав і свобод людини з боку останньої. Війна наочно ілюструє, що права людини можуть використовувати як засіб боротьби за справедливість, так і об'єкт маніпуляцій для реалізації агресивної ідеології.

Україна, перебуваючи у стані війни, також зазнає випробувань на міцність демократичних засад і дотримання прав людини, які стають дедалі вразливішими. Проте в таких складних умовах, коли виникає спокуса відмовитися від зобов'язання забезпечувати права людини задля досягнення інших цілей, зокрема національної безпеки, держава має підтвердити свою прихильність до захисту і гарантування прав людини. Забезпечення основоположних прав і свобод навіть у кризових ситуаціях є важливим показником демократичності та правовладності держави. Цей виклик актуалізує дослідження питань щодо сутності прав людини, механізмів їх гарантування та підвищення ефективності правового захисту в періоди кризових випробувань.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми.

В Україні ці питання вивчали К.А. Бабенко, О.В. Гальцова, Н.А. Загребельна, І.В. Костенко, М.Д. Лазарева, В.П. Линник, В.М. Маркелова, А.Х. Степанюк, Д.П. Філіпський, В.В. Цололо та ін. Разом з тим дослідження національного законодавства України, літературних джерел дозволяє стверджувати, що сучасний етап вирішення вищезазначених проблем вимагає якісно нових підходів щодо їх розуміння.

Мета статті полягає в дослідженні сутності прав людини та аналізі правових механізмів їх забезпечення під час кримінального проваджен-

ня, з урахуванням сучасних викликів і міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Наукове осмислення сутності прав людини є ключовим для забезпечення верховенства права, справедливості та безпеки в державі. В.М. Маркелова, досліджуючи це питання, слушно зауважила, що права і свободи людини за своєю суттю нормативно передбачають саме такі умови і способи життєдіяльності індивіда, які вважаються об'єктивно необхідними для забезпечення його нормального функціонування та можливості користування найважливішими благами. Права людини постають фундаментом взаємовідносин особистості та держави, визначають межі державної влади та цілі державної політики [1, с. 13, 14].

На сьогодні постає слушне питання щодо єдиного розуміння та визначення поняття прав людини. Прикладом, у 1946 р. на Нюрнберзькому процесі захисники нацистських злочинців намагались виправдати підсудних зазначаючи, що вони діяли відповідно до законів своєї держави. Захисники аргументували, що для підсудних право полягало у виконанні національного законодавства. Отже, жодного з цих законів вони не порушували і не можуть бути звинувачені. А. Герінг у своїх заявах вимагав надати документи, у яких визначено поняття прав людини. У свою чергу, обвинувачення відстоювало позицію, що закони нацистської Німеччини самі собою були злочинними. Обвинувачення в Нюрнберзі стало на позицію природних, невідчужуваних прав людини, які існують незалежно від національного законодавства. Слід зазначити, що нацистів судили за вчинення злочинів, пов'язаних з дискримінацією народів за національною чи расовою ознакою. Проте без визнання природних прав людини як невідчужуваних і універсальних засудити жорстокі дії нацистського режиму було б неможливо [2, с. 25, 26].

Таким чином, історичні процеси переконують щодо важливості розуміння прав людини. Разом з тим на сьогодні поняття прав людини так і не отримало чіткого визначення в жодному національному та міжнародному правовому акті, хоча їх сутність розкривається через численні

нормативно-правові акти, що визначають зміст, природу та захист таких прав. Проведений нами аналіз національного законодавства, ураховуючи Конституцію України, дозволяє дійти висновку, що воно не містить формального визначення поняття прав людини, проте перелік прав і свобод, визначених у розділі II Конституції, дає уявлення про основні елементи, які розкривають це поняття.

У вступі та статтях Загальної декларації прав людини міститься опис сутності прав людини як природних, невідчужуваних прав з моменту народження кожної людини, незалежно від національної, етнічної, релігійної чи іншої належності. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права також відсутнє визначення цього поняття. Пакт деталізує конкретні права, визначаючи їх як універсальні і невід'ємні, що притаманні кожній людині та мають бути захищені незалежно від державних кордонів. Європейська конвенція з прав людини теж не містить безпосереднього визначення прав людини, але завдяки низці конкретних прав і свобод установлює основи для розуміння того, що таке права людини, та закладає засади їх охорони і захисту.

Таким чином, як національне законодавство, так і міжнародні нормативно-правові акти, хоча й не містять безпосереднього визначення прав людини, завдяки конкретизації переліку прав та закріплення механізмів їх захисту створюють основу для розуміння сутності цього поняття. Зазначені в них права людини визначають межі втручання держави в особисте та громадське життя, формують межі для реалізації особистих свобод та забезпечують дотримання верховенства права. Це, у свою чергу, зобов'язує державу створювати умови для реалізації прав і свобод, захищати їх від порушень, а також запроваджувати ефективні механізми правового захисту.

Вітчизняні науковці також не мають єдиного підходу у визначенні поняття прав людини. В.П. Линник та І.В. Костенко у цьому питанні акцентують увагу на динамічному характері розвитку прав людини в сучасному суспільстві, а також зазначають, що права людини не є звичайними юридичними нормами, а утворюють склад-

ну, багатогранну концепцію, що протягом історії набуває різних вимірів [3, с. 199].

Чимало науковців визначають права людини як певні можливості, тобто акцентують увагу на їх природний характер, невичерпаність або їх потенціал, який може бути використаний відповідно до власних інтересів людини. Так, О.В. Гальцова й А.Х. Степанюк вважають, що права людини являють собою певні можливості користування благами, притаманними кожній людині, які вона отримує від народження, і є невідчужуваними, невід'ємними, невичерпними [4, с. 65]. М.Д. Лазарева права людини і громадянина визначає як можливості суб'єкта відносин, які існують і функціонують відповідно до стану розвитку громадянського суспільства і держави, як спроможність людини діяти відповідно до власних інтересів та телеологічних настанов [5, с. 52].

З точки зору юридичного аспекту, В.Л. Федоренко права людини визнає як гарантовану Конституцією міру можливої поведінки або діяльності, що відображає правовий аспект забезпечення та захисту прав людини [6, с. 17]. О.В. Прієшкіна також наголошує на законодавчому забезпеченні прав людини, що дозволяє особі обирати власний спосіб поведінки, користуватися свободами та благами в особистих і суспільних інтересах [7, с. 37]. Цей підхід зосереджений на інституційній забезпеченості прав, їх формальному закріпленні в законах і гарантуванні з боку держави.

Окремо варто звернути увагу на дефініцію прав людини як засобу протидії всевладдю. На думку В.В. Цололо та Д.П. Філіпського, права людини є ефективним інструментом обмеження всевладдя держави, що підкреслює їх роль як механізму забезпечення балансу між владою та свободою [8, с. 86]. Цей підхід має особливе значення в умовах, за яких держава може стати загрозою для прав і свобод особи.

Дослідження різноманітних підходів науковців щодо визначення прав людини свідчить про надзвичайну складність, багатогранність та динамічність цього поняття. Водночас відсутність єдиного підходу обумовлюється тим, що права людини є як юридичним, так і соціально-філософським феноме-

ном, який охоплює різноманітні аспекти людської життєдіяльності. З одного боку, права людини можна тлумачити як природні можливості особи, а з іншого – як правові гарантії, закріплені в Конституції та інших нормативних актах. Багатогранність підходів до розуміння прав людини зумовлена тим, що вони одночасно є і юридично закріпленими, і такими, що походять від самої природи людини, а також виконують функцію забезпечення захисту від зловживань владою.

З юридичного погляду фундаментальними правами людини, які охороняються державою, є саме конституційні права, оскільки вони відображають найвищі цінності та пріоритети суспільства, закріплюють найважливіші, принципові зв'язки та відносини між суспільством і людиною, державою і громадянином та характеризуються найвищим рівнем юридичного закріплення, стабільністю нормативної регламентації, створюють правові гарантії для захисту основних інтересів особи. В.Є. Білявська та В.М. Колонська вважають, що конституційне закріплення прав людини є необхідним процесом, який має відбуватися разом з формуванням ідеї правової держави і демократії. Будь-яке становлення справедливого суспільного ладу, будь-яка генеза справедливої державної влади органічно пов'язана з інституціоналізацією та нормативним закріпленням прав людини [9, с. 50].

Загалом положення Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також КПК та інших законів України є основою дотримання і забезпечення конституційних прав і свобод людини, у тому числі під час кримінального провадження. Як зазначає В.Л. Федоренко, права та свободи людини в різних правових системах можуть ґрунтуватися на різних концепціях: для деяких народів це принцип *habeas corpus* і потужна правозахисна практика судів, для інших – декларації прав, закріплені в конституціях і правозастосовній практиці [6, с. 4].

В Україні Конституція є основним нормативним актом, що закріплює права та свободи людини і громадянина, а також гарантії їх забезпечення та захисту. Кожен, хто перебуває під

юрисдикцією України, є особою, чії права беруться під охорону та захист держави. При цьому права не можуть бути протиставлені державі, яка повинна брати на себе функцію не лише їх захисту й забезпечення, а й законодавчого формулювання. Права та свободи людини являють собою базові норми та засади, що мають найвищу юридичну силу і є обов'язковими для держави, усіх її органів, посадових осіб і громадян.

І. Гловюк справедливо зазначила, що в кримінальному провадженні, урахувавши його публічний характер та можливість застосування істотних інтрузивних заходів, значення норм Конституції України переоцінити складно. Більш того ряд положень Конституції мають безпосередній кримінально-процесуальний характер і реалізуються виключно або переважно в рамках кримінального провадження. Серед таких положень можна назвати: норми, які регламентують позитивні зобов'язання держави щодо охорони та захисту прав людини, що можуть бути обмежені в кримінальному провадженні: права на свободу та особисту недоторканність, на повагу до гідності, на недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, на недоторканність особистого і сімейного життя (ст.ст. 28–32 Конституції); норми, які гарантують доступ до ефективних засобів захисту, зокрема до суду, а також забезпечують справедливість провадження (ст.ст. 55, 59, 61, 62, 63, 124, 129 Конституції); норми, що визначають функції прокуратури (ст. 131¹) та роль адвокатури (ст. 131² Конституції). Таким чином, Конституція України є концептуальною основою кримінального процесуального права, визначаючи стратегію його розвитку та застосування [10].

Конституційні права та свободи також відображаються в нормах КПК України, які конкретизують порядок їх реалізації та визначають правові механізми, що забезпечують гарантії законності обмеження цих прав у кримінальному провадженні. Згідно зі ст. 2 КПК України важливим завданням кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів його учасників. Для досягнення цього завдання держава в особі суду, прокуратури та органів досу-

дового розслідування зобов'язана використовувати всі дієві ресурси.

Значну роль у забезпеченні конституційних прав і свобод також відіграють укази Президента України, зокрема, «Про комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки» від 11.05.2023 р. № 273/2023, «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24.03.2021 р. № 119/2021 р. Ці документи визначають першочергові завдання держави щодо утвердження прав людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, а також сприяння розв'язанню системних проблем у сфері забезпечення прав людини.

Таким чином конституційні права людини є основоположним елементом, який формує зміст кримінальних процесуальних норм і технологій, що, у свою чергу, забезпечує ефективність кримінального правосуддя, сприяє захисту прав особи та зміцнює довіру громадян до судової системи. Повага сторони обвинувачення до інших учасників провадження викликає в останніх повагу до держави, тому дотримання прав і свобод кожного учасника провадження є своєрідним критерієм оцінювання ефективності діяльності сторони обвинувачення та суду.

Питання дотримання прав людини з боку владних суб'єктів є особливо актуальним на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Саме на цих стадіях сторона обвинувачення, суд реалізують своє право на застосування примусу, що водночас вимагає забезпечення всебічних гарантій дотримання прав і свобод кожного учасника провадження. На думку Р.Е. Степаняна, кожна людина, її права і свободи в державі є основною цінністю, навіть людина, підозрювана в учиненні кримінального правопорушення або визнана винною в тяжкому чи особливо тяжкому злочині. У діяльності органів публічної влади не може застосовуватися принцип «мета виправдовує засоби». Отже, кримінальне провадження мусить мати змагальний, а не каральний характер. Це передбачає необхідність дотримання процесуальних норм у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також вимогу, щоб обвинувачення ґрунтувалося на належних і допустимих

доказах. Особі під час відбування покарання мають бути забезпечені належні умови перебування, що відповідає гуманному до неї ставленню і сучасним стандартам. Не допускаються фальсифікація доказів, спроби змусити особу будь-якими засобами зізнатися в учиненні інкримінованого злочину, а також застосування нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження [11, с. 46].

Зазначимо, що у кримінальному провадженні існують наукові та доктринальні підходи до розуміння природи прав людини. Одним з основних підходів вважається ліберальний підхід, що полягає в необхідності мінімізувати державне втручання в особисте життя особи і забезпеченні максимальних гарантій прав людини. Соціально-правовий підхід виявляється у важливості забезпечення захисту як особистих прав, так і прав суспільства завдяки здійсненню ефективної роботи правоохоронних органів. На нашу думку, ефективне забезпечення прав людини в кримінальному провадженні потребує збалансованого підходу, який поєднує елементи як ліберального, так і соціально-правового підходів. Вважаємо, що держава повинна забезпечувати максимальний захист прав особи і мінімізувати втручання в її приватне життя, повинна гарантувати ефективну роботу правоохоронної системи, яка має захищати інтереси суспільства та забезпечувати правопорядок. Лише завдяки поєднанню зазначених вище підходів можна досягти балансу між інтересами особи та суспільства, що є основою ефективного кримінального провадження та забезпечення конституційних прав і свобод людини.

Доречно звернути увагу, що права людини під час кримінального провадження повинні не лише формально проголошуватися, а й забезпечуватися в слідчій та судовій практиці за допомогою створення та дотримання дієвих механізмів захисту і реальних умов для їх упровадження. На думку Ю.С. Разметаєвої, права людини – це не теоретичні чи ілюзорні поняття, вони повинні бути здійсненими та ефективними, мати практичний зміст і силу [12, с. 142]. Вважаємо, що права людини мають виражати реальні можливості його власника, допомагати людині задовольняти свої потреби і реалізовувати свій

потенціал, встановлювати баланс між інтересами особи та суспільством, визначати, які дії держави є припустимими, а які порушують права людини.

Зазначимо, що основні конституційні права людини, як право на повагу гідності, право на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, а також право володіти, користуватися і розпоряджатися власністю, є фундаментальними елементами правової системи, що відіграють особливо важливу роль у кримінальному провадженні. Забезпечення цих конституційних прав людини спрямоване на підтримання балансу між ефективним кримінальним правосуддям і захистом прав особи. Зазначені права мають свою специфіку, оскільки, з одного боку, вони встановлюють межі дій для органів досудового розслідування та суду, а з іншого – забезпечують можливість особи активно захищати власні інтереси.

Таким чином, конституційні права є інтегративним елементом правової системи, що забезпечує баланс між необхідністю ефективного кримінального правосуддя та дотриманням основоположних прав і свобод особи. У контексті кримінального процесуального законодавства забезпечення конституційних прав людини покликане обмежити вплив державного примусу, запобігти свавіллю з боку правоохоронних органів та встановити чіткі норми використання примусових заходів.

Висновки. Права людини відображають складний та довготривалий процес становлення сучасних правових категорій. Цей процес є результатом як історичних трансформацій, так і постійної боротьби за гідність, свободу та соціальну справедливість. На сьогодні права та свободи людини зберігають свою базову функцію та активно адаптуються до новітніх викликів, зокрема у сфері кримінального провадження. Особливо важливою є потреба у забезпеченні чітких процесуальних гарантій, що регламентують використання заходів примусу та одночасно гарантують захист прав людини.

Вважаємо, що права людини слід розглядати як комплекс процесуальних гарантій, які діють на різних стадіях кримінального провадження – від досудового розслідування до судового розгляду та виконання вироку. Це дозволяє забезпе-

чити системний підхід до захисту прав людини, що є важливим для функціонування правової держави. Таким чином, права людини являють собою гарантовані кримінальним процесуальним законодавством України юридичні можливості учасників кримінального провадження, що спрямовані на забезпечення їх гідності, недоторканності та правосуб'єктності в межах кримінального провадження. Це сприяє гармонізації відносин між особою і державою, формуючи основу демократичного суспільства та забезпечуючи надійну систему захисту людської гідності.

Література

1. Маркелова В.М. Обмеження права власності під час кримінального провадження: теорія та сучасна практика: дис. ... д-ра філософії. Ірпінь, 2024. 285 с. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-44>
2. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 479 с.
3. Линник В.П., Костенко І.В. Генезис прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 198-202. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.29>
4. Гальцова О.В., Степанюк А.Х. Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань: монографія. Харків: Право, 2020. 224 с.
5. Лазарєва М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 51-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/11>
6. Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні: монографія. Київ: Вид-во Ліра, 2020. 138 с.
7. Прієшкіна О.В. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 33-40.
8. Цололо В., Філіпський Д. Права людини як інструмент обмеження державної влади. *Науко-*

вий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2022. № 69. С. 84-88. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.13>

9. Білявська В.С., Колонська В.М. Права людини як об'єкт конституційного захисту. *V Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум*: Матеріали форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 19-20 трав. 2022 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2022. С. 50-52.

10. Гловчук І. Окремі питання застосування норм Конституції України у кримінальному провадженні. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/okremi-pitannia-zastosuvannia-norm-konstituciyi-ukrayini-u-kriminalnomu-provazheni>

11. Степанян Р.Е. Імплементация доктрин Європейського суду з прав людини у кримінально-процесуальне законодавство України: дис. ... д-ра філософії. Одеса, 2023. 211 с.

12. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.

References

1. Markyelova V.M. Obmezheniya prava vlasnosti pid chas kryminalnoho provadzhennya: teoriya ta suchasna praktyka: dys. ... d-ra filosofiyi. Irpin, 2024. 285 s. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-44>

2. Nehodchenko O.V. Zabezpechennya prav i svobod lyudyny orhanamy vnutrishnikh sprav: orhanizatsiyno-pravovi zasady: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv, 2003. 479 s.

3. Lynnyk V.P., Kostenko I.V. Henezys prav lyudyny. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO*. 2024. Vypusk 82: chastyna 1. S. 198-202. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.29>

4. Haltsova O.V., Stepanyuk A.Kh. Pryntsyp povahy do prav i svobod lyudyny u kryminalno-vykonavchomu zakonodavstvi, vykonanni i

vidbuvanni pokaran: monohrafiya. Kharkiv: Pravo, 2020. 224 s.

5. Lazaryeva M.D. Stan zabezpechennya prav lyudyny v Ukrayini na suchasnomu etapi. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2020. № 1. S. 51-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/11>

6. Fedorenko V.L. Konstytutsiyni prava i svobody lyudyny ta yikh harantuvannya y zakhyst v Ukrayini: monohrafiya. Kyiv: Vyd-vo Lira, 2020. 138 s.

7. Priyeshkina O.V. Prava lyudyny v Ukrayini: problemy ta perspektyvy rozvytku. *Pravova derzhava*. 2017. № 26. S. 33-40.

8. Tsololo V., Filipyskiy D. Prava lyudyny yak instrument obmezheniya derzhavnoyi vlady. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO*. 2022. № 69. S. 84-88. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.13>

9. Bilyavska V.Ye., Kolonska V.M. Prava lyudyny yak ob'ekt konstytutsiynoho zakhystu. *V Mizhnarodnyy molodizhnyy naukovyy yurydychnyy forum*: Materialy forumu, m. Kyiv, Natsionalnyi aviatsiyniy universytet, 19-20 travnya 2022 r. Tom 1. Ternopil: Vektor, 2022. S. 50-52.

10. Hlovyuk I. Okremi pytannya zastosuvannya norm Konstytutsiyi Ukrayiny u kryminalnomu provadzhenni. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/okremi-pitannia-zastosuvannia-norm-konstituciyi-ukrayini-u-kriminalnomu-provazheni>

11. Stepanyan R.E. Implementatsiya doktryn Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny u kryminalno-protsesualne zakonodavstvo Ukrayiny: dys. ... d-ra filosofiyi. Odessa, 2023. 211 s.

12. Razmyetayeva Yu.S. Doktryna ta praktyka zakhystu prav lyudyny: navch. posib. Kyiv: FOP Holembovska O.O., 2018. 364 s.

HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPTUAL BASE AND LEGAL REGULATION

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: wtp1982@gmail.com

The purpose of the article is to study the essence of human rights and to analyse the legal mechanisms for their enforcement in criminal proceedings, taking into account current challenges and international human rights standards. Research methods: to achieve this goal, the author used general scientific and special methods, in particular: methods of formal logic, comparative legal, systemic and structural, historical, formal legal methods, etc. Results: the article analyses the content of the concept of «human rights», identifies the main scientific approaches to understanding this concept, and highlights the legal nature of human rights, the problems affecting human rights and freedoms in connection with military aggression against Ukraine, and the specifics of human rights implementation in criminal proceedings. The author distinguishes scientific and doctrinal approaches to understanding the nature of human rights in criminal proceedings, focuses on the liberal and socio-legal approaches to human rights in criminal proceedings, and establishes that such constitutional human rights as the right to respect for dignity, the right to liberty and security of person, inviolability of the home, and the right to own, use and dispose of property are fundamental elements of the legal system which play a particularly important role in criminal proceedings, and therefore they should be. The author proves the need for a deeper understanding of the relationship between human rights, their realization and protection in criminal proceedings, as well as the need to develop scientific approaches to improving criminal procedure legislation in accordance with international human rights standards. The author emphasizes the importance of ensuring procedural guarantees in criminal proceedings, as well as the need to improve legal regulation to prevent arbitrary restrictions on the rights of participants to criminal proceedings.

Key words: human rights; protection and defense of human rights; enforcement of rights; criminal proceedings; participants in criminal proceedings; pre-trial investigation institutions.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

ПРАВОВА ОСВІТА

DOI:

УДК 378.091.279.7:005.4(045)

М. І. Легенький,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4179-1964>

АКРЕДИТАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА

Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: legenykj@ukr.net

Мета: здійснити аналіз науково-теоретичного, методично-організаційного та нормативно-правового забезпечення проведення акредитації освітньої програми закладу вищої освіти як адміністративної процедури. **Методи дослідження:** порівняльний, аналітико-синтетичний, компаративістський, узагальнення та систематизації. **Результати:** обґрунтовано актуальність акредитації освітньої програми закладу вищої освіти як вагомого фактору забезпечення якості надання освітніх послуг та якості освіти в цілому, здійснено аналіз та узагальнення міжнародного досвіду забезпечення якості шляхом використання акредитаційних процедур, досліджено акредитацію в статусі адміністративної процедури, що потребує додаткового наукового та законотворчого забезпечення. **Обговорення:** з'ясовано, що дослідження нормативно-правового регулювання процедури акредитації у вищій освіті в інших країнах свідчать про потужний досвід, напрацьований у цьому напрямку, який характеризується єдністю підтвердження високої актуальності акредитаційних процедур та загальних підходів до їх реалізації, які характеризуються розгалуженістю системи суб'єктів надання акредитаційних послуг і певними відмінностями у її часовому вимірі та меті проведення. Дослідження вчених-адміністративістів обґрунтовують статус акредитації освітніх програм як адміністративної процедури, яка має диспозитивний характер і використовується у якості інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої освіти. В той же час унормування вищезгаданого статусу вимагає додаткового наукового та законотворчого забезпечення і ретельного відпрацювання порядку її проведення.

Ключові слова: акредитація освітньої програми; адміністративна процедура; якість вищої освіти.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема акредитації освітніх програм закладів вищої освіти у контексті забезпечення якості освіти є безумовно актуальною, адже значення якісної вищої освіти для прогресивного суспільного розвитку важко переоцінити. Саме тому всі процедури, які покликані сприяти більш ефективній підготовці висококваліфікованих фахівців для різних сфер суспільства, що можливо реалізувати виключно

через підвищення рівня якості вищої освіти, мають бути об'єктом пильної та всебічної уваги науковців, фахівців та законотворців. Зміст освіти за конкретною програмою, порядок його реалізації, і, саме головне, – результативність повинні відповідати вимогам сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми та наявність значної кількості невідпрацьованих її аспектів спричинили помітну увагу до неї з боку

вчених – в першу чергу представників педагогічних наук. У той же час до вивчення її окремих аспектів неодноразово зверталися і дослідники інших спеціальностей, підготовка за якими здійснюється в системі вищої освіти. Також варто констатувати дослідження питань нормативно-правового регулювання та процедурного забезпечення якості вищої освіти в цілому і акредитації освітніх програм зокрема представниками юридичної науки, що видається доволі перспективним. Різні аспекти проблематики досліджували Н.Авценюк, В.Андрущенко, А.Багракова, І.Вербняк, О.Воробйова, В.Гордієнко, Н.Губерська, О.Друтопольський, Т.Добко, Н.Дулак, Л.Єршова, С.Захарін, І.Золотарьова, О.Кірдан, С.Калашнікова, В.Ковтунець, Р.Косуба, А.Клімова, С.Курбатов, М.Легенький, І.Линьова, В.Лутовий, О.Миколенко, Н.Никифоренко, О.Панич, О.Перепелиця, Н.Подольчак, І.Прохор, Ю.Рашкевич, Г.Романова, Є.Савчук, Д.Сачко, С.Свіжеська, О.Сезонова, Т.Сич, І.Сікорська, Ж.Таланова, Т.Фініков, С.Шаров, А.Шевцов, В.Юровська, О.Яра, І.Яремій та інші.

Мета статті – здійснити аналіз науково-теоретичного, методично-організаційного та нормативно-правового забезпечення проведення акредитації освітньої програми закладу вищої освіти як адміністративної процедури, виявити сильні сторони та проблемні аспекти і запропонувати шляхи удосконалення забезпечення якості вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першу чергу варто відзначити компаративістські дослідження, спрямовані на вивчення досвіду зарубіжних країн у плані забезпечення акредитування освітніх програм у національних системах вищої освіти. І безумовно обґрунтованою є першочергова увага вчених до такої діяльності, налагодженої в Сполучених Штатах Америки, оскільки система оцінювання якості вищої освіти в цій країні формувалася впродовж тривалого часу і останні майже 90 років залишається незмінною.

Так, І.Вербняк звертає увагу на процедури акредитації освітніх програм і закладів, як основні шляхи забезпечення якості вищої освіти у США. Особливо важливим є те, що метою акредитації освітньої програми є не лише якість освітньої діяльності, але і якість результатів

навчання, оскільки група експертів оцінює і результати навчання (наприклад випускних робіт). Високим показником якості вищої освіти є те, що протягом останніх десятиріч в країні практично відсутні випадки відмови університетам в акредитації, що, на думку авторки свідчить про те, що акредитація є не засобом контролю, а засобом сприяння закладу у підвищенні якості освіти. Також дослідниця підкреслює активну участь у процесі акредитації програм і спеціальностей професійних суспільних асоціацій (медиків, юристів, інженерів та ін.) [1].

О.Воробйова звертає увагу на роль Міністерства освіти США (US Department of Education) в акредитації університетів, яка обмежується встановленням своєрідних рамок і критеріїв та наглядом за дотриманням стандартів акредитаційних процедур. Сама ж акредитація здійснюється спеціалізованими акредитаційними агенціями, які здійснюють свою діяльність у межах визначених напрямів (навчання та освіта, право, громадські та соціальні послуги тощо). Для прикладу: акредитація програм юридичної освіти здійснюється радою Секції з питань юридичної освіти та адвокатури Американської асоціації адвокатів. Дослідниця підкреслює, що виходячи з досвіду США акредитація має здійснюватися незалежними агенціями з акредитації, результати роботи яких на державному рівні мають затверджуватися найвищим органом виконавчої влади у цій сфері [2].

В.Ковтунець звертає увагу на віддання переваги ініціативі закладам освіти щодо необхідності акредитації та вибору установи для її проведення, виходячи з вимог та стандартів, завчасно такою установою оприлюднених. Сама процедура акредитації традиційно складається з подання закладом звіту про самооцінювання, його аналізу та візиту групи експертів для оцінювання, які проводять інтерв'ювання учасників освітнього процесу, оцінюють результати навчання, тощо та узагальнюють результати аудиту в підсумковому звіті, який, у свою чергу, є підставою для прийняття рішення про акредитацію. У випадку виявлення недоліків у освітньому процесі та результатах

навчання можливе надання акредитації на обмежений термін. Показовим є те що експерти, залучені до акредитації, працюють, як правило, на волонтерських засадах, їм відшкодовуються лише витрати на проїзд та проживання [3].

Підкреслюючи вагомий досвід США в аспекті акредитації освітніх програм, необхідно вказати і на наявність певних проблем. Так, А. Шевцов та Н. Подольчак зазначають, що на сайтах та форумах по акредитації в США обговорюються і такі недоліки та проблеми, як здорожчання вартості навчання через високу вартість проведення акредитації, відсутність чітких індикаторів акредитації одночасно з надмірною її стандартизацією, бюрократизацією та нав'язливістю акредитаційних процедур тощо [4].

С. Калашнікова, С. Курбатов та І. Прохор підкреслюють винятково високий рівень британської системи якості вищої освіти, яка передусім забезпечується безпосередньо ЗВО та регулюється на національному рівні Агенцією із забезпечення якості вищої освіти (The Quality Assurance Agency for Higher Education, QAA4), яка є незалежною організацією, що має статус благодійної. До складу Ради QAA входять представники закладів вищої освіти, установ з фінансування освіти, керівництва Агенції, студентів та спостерігачів. Відзначається широкий спектр діяльності Агенції, головними аспектами якої є моніторинг і консультативна діяльність щодо дотримання існуючих стандартів, а також оцінка якості британської вищої освіти.

Зовнішня оцінка якості вищої освіти у закладах вищої освіти Сполученого Королівства здійснюється шляхом проведення інституційного аудиту (Institutional audit), який розпочинається за 52 тижні до приходу комісії [5].

На завчасності підготовки до акредитації британських закладів вищої освіти наголошує і Н. Авшенюк, яка підкреслює, що від винесення на акредитування проекту плану підготовки вчителів і до початку її здійснення проходить щонайменше 18 місяців, а тому заклади освіти, що подали проект, можуть розпочати роботу, за умови акредитації, лише через півтора року [6].

І. Золотарьова, досліджуючи процедури акредитації освітніх програм у Швеції, підкреслює, що координацію такого оцінювання та забезпечення його прозорості та еквівалентності покладено на національне агентство з вищої освіти (The Swedish National Agency for Higher Education). Оцінювання здійснюється на рівні результатів освітніх програм і навчальних курсів, які описуються через дескриптори: знання і розуміння, компетентності і навички, формування суджень. Оцінювання, яке є підставою для надання ЗВО права на присудження кваліфікацій та отримання державного фінансування, здійснюється групою експертів, до яких включаються фахівці з дисципліни, студенти та практики. Під час оцінювання здійснюється аналіз самостійних проектів студентів, звіту закладу вищої освіти про самооцінку, анкетування та інтерв'ю випускників [7].

Ряд вітчизняних досліджень аналізованої проблематики присвячені питанням акредитації освітніх програм у розрізі конкретних галузей чи спеціальностей. Так, Д. Сачко вивчає особливості організації акредитації програм історичної вищої освіти [8], А. Батракова аналізує систему забезпечення акредитації освітніх програм технічних спеціальностей [9], Г. Романова та Л. Єршова пропонують шляхи запровадження європейських стандартів акредитації освітніх програм у практику вищої педагогічної освіти [10], О. Перепелиця, І. Яремій, Р. Косуба та В. Гордієнко досліджують акредитацію в розрізі медичної вищої освіти [11], О. Кірдан – економічної [12] тощо.

Значна кількість досліджень проблематики акредитації освітніх програм присвячена її юридичному аналізу, в якому така акредитація розглядається як адміністративна процедура. Так, Н. Губерська обґрунтувала акредитацію освітньої програми закладу вищої освіти саме як адміністративну процедуру, віднісши її поряд з ліцензуванням, атестацією та рейтингуванням до процедур регламентації діяльності ЗВО [13]. Дослідниця пропонує розглядати адміністративну процедуру акредитації освітньої програми як: «...встановлений зако-

нодавством порядок державного оцінювання освітньої програми (освітньої діяльності вищого навчального закладу за цією програмою) відповідності стандарту вищої освіти, спроможності виконати вимоги стандарту та досягти заявлених у програмі результатів навчання, а також заявлених у програмі результатів навчання» [14].

В. Юровська визначає диспозитивний (стимулюючий) характер акредитації освітньої програми в системі забезпечення якості освіти за законодавством України, обґрунтовуючи це тим, що така процедура є добровільною і проводиться за ініціативою закладу освіти та заохочується відповідними фінансовими, репутаційними та організаційними вигодами. І звертає увагу на необхідність завчасного встановлення та оприлюднення незалежними установами оцінювання якості освіти стандартів оцінювання [15]. Абсолютно погоджуючись з позицією дослідниці, вважаємо за необхідне все ж підкреслити, що встановлена законодавством добровільність акредитації є примарною, оскільки від неї залежить можливість отримання випускниками документів про освіту. І якщо початкова редакція Закону України «Про вищу освіту» надавала ЗВО право на виготовлення і видачу власних документів про вищу освіту за неакредитованими спеціальностями, то у подальшому, внесеними у 2019 році до Закону правками, заклади і таких можливостей були позбавлені.

О. Яра, розглядаючи акредитацію освітніх програм в якості інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої освіти підкреслює, що така акредитація є похідною від ліцензування. Спільною для вказаних процедур є єдина мета, яка полягає у забезпеченні якості вищої освіти, а відмінним час проведення: ліцензування здійснюється на початку освітньої діяльності, тоді як акредитація – за результатами освітньої діяльності. Дослідниця підкреслює формальність прописаної чинним законодавством добровільності акредитації освітніх програм, оскільки заклад, який не пройшов акредитацію, втрачає легітимність та позбавляється права здійснювати випуск

студентів з виданням дипломів державного зразка [16].

Вченими-адміністративістами визначені основні ознаки адміністративної процедури, до яких віднесені унормованість, публічність та суб'єктність, етапність і послідовність дій, а також прийняття владних управлінських рішень через реалізацію повноважень посадових осіб [17]. Варто зазначити, що акредитація освітньої програми повністю відповідає вищезазначеним ознакам, однак у разі визнання її адміністративною процедурою, виникає ряд проблем як теоретичного, так і нормативно-правового характеру, які потребують юридичного дослідження і вирішення.

В першу чергу це стосується законодавчого поля, оскільки Закон України «Про адміністративну процедуру» визначає таку процедуру як визначений законом порядок розгляду та вирішення адміністративної справи, яка стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом [18]. Результатом такої процедури є адміністративний акт, який визначається Законом як прийняте адміністративним органом рішення або вчинена ним юридично значуща дія індивідуального характеру для вирішення конкретної справи, що спрямовується на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб). У аналізованому випадку результатом акредитації є надання закладу вищої освіти від імені держави права видавати випускникам документи про освіту. Присутні у акредитації освітньої програми і дискреційні повноваження, оскільки суб'єкт надання акредитаційних послуг отримав право обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано. При цьому варто навести наукову позицію Д. Лук'янця, який ставить під сумнів дискреційність провадження у випадку, коли варіанти рішень обираються адміністративним органом не на власний розсуд, а лише за наявності визначених законом

підстав, і в той же час підкреслює наявність необмеженої дискреції, яка притаманна повноваженням колегіальних органів (а Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є саме таким колегіальним органом), що зумовлюється способом прийняття рішення шляхом голосування членів колегіального органу [19].

В той же час використання дискреційних повноважень потрібно зважати на використання їх виключно в інтересах справи та з дотриманням стандартів законності і пропорційності. Тут варто послатися на європейський досвід, відображений, зокрема, у Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи з питань здійснення дискреційних повноважень, які вказують надавачеві адміністративних послуг на необхідність переслідувати лише ту мету, для якої було надано повноваження; дотримуватися принципів об'єктивності, неупередженості та рівності перед законом, уникаючи несправедливої дискримінації; забезпечувати належний баланс між будь-якими негативними наслідками, які можуть виникнути внаслідок рішення стосовно прав, свобод або інтересів осіб та метою, яку таке рішення переслідує; приймати рішення в розумний строк з урахуванням суті питання, що розглядається, а також застосовувати будь-які загальні адміністративні практики послідовним чином, при цьому враховуючи конкретні обставини кожного випадку [20].

Вже згаданий Закон у провадженні адміністративних процедур відносить до адміністративних органів органи виконавчої влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб а також інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, що вимагає відповідних організаційно-концептуальних підходів до статусу суб'єктів надання адміністративної послуги акредитації освітньої програми. При цьому варто зважити на дослідження В. Тимошука, який звертає увагу на можливість виконання функцій публічної адміністрації «нетиповими» (нестатутними) суб'єктами, яким держава надала відповідні

повноваження. Це можуть бути органи професійного самоврядування (у вільних юридичних професіях: адвокатура, нотаріат тощо), чи інші суб'єкти, яким держава делегувала певні функції публічної адміністрації [21].

Також при акредитації освітньої програми необхідне суворе дотримання принципів провадження адміністративних процедур, до яких законодавець відносить верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності; рівність перед законом; обґрунтованість; безсторонність (неупередженість); добросовісність і розсудливість; пропорційність; відкритість; своєчасність і розумний строк; ефективність; презумпція правомірності дій та вимог особи; офіційність; гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні та гарантування ефективних засобів правового захисту.

Підкреслюючи значення правозастосовчого ефекту принципів адміністративної процедури, О. Соловійова вказує на їх можливість ефективно забезпечити реалізацію чи захист прав та інтересів особи та скерувати адміністративний орган на сумлінне виконання покладених повноважень. Дослідниця підкреслює, що за допомогою принципів адміністративних процедур здійснюється досягнення правильного застосування матеріальних норм права, забезпечується уніфікація стандартів реалізації та захисту прав і законних інтересів учасників адміністративного провадження, надається тлумачення окремих інститутів і правил адміністративної процедури і встановлюються орієнтири для оцінки законності прийнятих адміністративних актів, процедурних рішень та вчинюваних процедурних дій [22].

Також потрібним є уважне звернення до питань регулювання Законом порядку адміністративного оскарження та відкликання або визнання недійсним адміністративного акта на предмет дослідження його можливостей у аспекті акредитації освітньої програми, оскільки порядок апеляційного оскарження прийнятого Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти рішення про акредитацію освітньої програми має певні розбіжності і суперечності

із Законом України «Про адміністративну процедуру» [23].

Висновки. Таким чином, акредитація освітньої програми закладу вищої освіти відіграє значну роль у системі засобів забезпечення якості надання освітніх послуг та якості освіти в цілому, що вимагає ретельного відпрацювання порядку її проведення та викликає значний інтерес дослідників різних галузей наук до вказаної проблематики.

Аналіз та узагальнення компаративістських досліджень нормативно-правового регулювання процедури акредитації у вищій освіті в інших країнах дає підстави для твердження щодо потужного досвіду напрацьованого у цьому напрямку національними правовими системами. При єдності підтвердження високої актуальності акредитаційних процедур та загальних підходів до їх реалізації у різних країнах мають місце і певні відмінності. Так акредитація може проводитися як до початку надання освітніх послуг, так і після започаткування освітньої діяльності, оцінці підлягають як спроможність закладу освіти забезпечити надання якісних освітніх послуг за певною програмою, так і якість освіти як результат навчальної діяльності. Також варто зазначити, що розвиненість системи акредитації освітніх програм тісно пов'язана з розгалуженістю системи суб'єктів проведення акредитації.

Вагоме місце у системі вказаних досліджень відіграють наукові розвідки вчених-юристів, якими, зокрема, обґрунтовано статус акредитації як адміністративної процедури, яка має диспозитивний (стимулюючий) характер і використовується у якості інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої освіти. В той же час унормування вищезгаданого статусу потребує додаткового наукового та законотворчого забезпечення.

Література

1. Вербняк І.А. Акредитація як шлях забезпечення якості вищої освіти (на основі педагогічного досвіду США). *Дидаскал*. 2016. № 16. С. 307-311. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12704> (дата звернення: 27.11.2024).
2. Воробйова О. Державне управління вищою освітою у США крізь призму акредитації. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. № 1(11). С. 28–41. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1\(11\)-28-41](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1(11)-28-41) (дата звернення: 27.11.2024).
3. Ковтунець В. Система забезпечення якості вищої освіти у США. *Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового*. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. С. 31-33. URL: https://heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/Rozvytok_Systemy_Zabezpechennya_Yakosti_HERE-1.pdf (дата звернення: 27.11.2024).
4. Шевцов А.Г., Подольчак Н.Ю. Акредитація ВНЗ та діяльність акредитаційних організацій у Сполучених Штатах Америки. Львів: Львівська політехніка, 2015. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/6079df3e-1b63-4e6f-853f-dbdd97f1a5_f4/content (дата звернення: 29.11.2024).
5. Калашнікова С., Курбатов С., Прохор І. Механізми вдосконалення якості вищої освіти: досвід Сполученого Королівства. *Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового*. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. С. 19-23. URL: https://heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/Rozvytok_Systemy_Zabezpechennya_Yakosti_HERE-1.pdf (дата звернення: 27.11.2024).
6. Авшенюк Н. Як забезпечити якісну підготовку вчителів: секрети інституційної акредитації британських університетів. *Професійна і неперервна освіта*. Польсько-український науковий щорічник. 2019. № 4. С. 361-373. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729426/1/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB.-%D1%83%D0%BA%D1%80._5_2020.pdf#page=363 (дата звернення: 27.11.2024).
7. Золотарьова І. Оцінювання якості освітніх програм: досвід Швеції. *Розвиток системи за-*

безпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. С. 24-26. URL: https://heqes.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/Rozvytok_Systemy_Zabezpechennya_Yakosti_HERE-1.pdf (дата звернення: 27.11.2024).

8. Сачко Д.В. Публічне управління системою забезпечення якості історичної вищої освіти України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 3. С. 42-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.3.6>.

9. Батракова А. Аналіз системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. Харківський національний автомобільно-дорожній університет. 2021. URL: <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/2cff5b7d-0e4e-4b07-8aa0-fc54b93aea9c/content> (дата звернення: 29.11.2024).

10. Романова Г.М., Єршова Л.М. Акредитація освітньої програми: європейський підхід. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2019. № 1(1). С. 1-3. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-5-1>.

11. Перепелиця О.О., Яремій І.М., Косуба Р.Б., Гордієнко В.В. Доступність та висвітлення результатів діяльності академічного персоналу кафедри для визнання результатів навчання при акредитації освітньої програми. *World science: problems, prospects and innovations*. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2021. Pp. 446-453. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-world-science-problems-prospects-and-innovations-16-18-iyunya-2021-goda-toronto-kanada-arhiv/> (дата звернення: 29.11.2024).

12. Кірдан О.П. Якість професійної підготовки майбутніх економістів у контексті акредитації освітніх програм і розвитку внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2019. Вип. 70. С. 122-127. URL: <https://www.chasopys.psu.npu.kiev.ua/>

<archive/70-2019/70-2019.pdf> (дата звернення: 29.11.2024).

13. Губерська Н.Л. Види адміністративних процедур у сфері вищої освіти. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Право»*. 2015. Вип. 2. С. 36-40.

14. Губерська Н.Л. Акредитація освітньої програми як вид адміністративної процедури у сфері вищої освіти України. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Право»*. 2015. Вип. 1. Ч. 1. С. 90-96.

15. Юровська В.В. Диспозитивна складова частина системи забезпечення якості освіти за законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 39-42.

16. Яра О.С. Акредитація освітніх правових програм як інструмент публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020 № 48. Т. 2. С. 35-38. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48-2.7> (дата звернення: 29.11.2024).

17. Легенький М.І. Наукові та практичні аспекти запровадження нормативно-правового регулювання адміністративних процедур. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 1(59). С. 27-34. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-1-8529>.

18. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 27.11.2024).

19. Лук'янець Д.М. Дискреційні повноваження в контексті правового регулювання адміністративної процедури. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 163. С. 111-127. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.163.292134> (дата звернення: 29.11.2024).

20. Рекомендація № R (80) 2 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно здійснення адміністративними органами дискреційних повноважень (Прийнята Комітетом Міністрів 11 берез. 1980 р. на 316-му засіданні Заступників Міністрів) (неофіційний переклад).

URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf (дата звернення: 29.11.2024).

21. Тимошук В. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. *Право України*. 2021. № 10. С. 28-43. DOI: 10.33498/louu-2021-10-028.

22. Соловйова О.М. Деякі міркування про принципи адміністративної процедури. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 163. С. 248-266. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/6911/1c0aea49ec2816a0fa5ac230beae4c0e39c5.pdf> (дата звернення: 29.11.2024).

23. Про затвердження Положення про Апеляційну палату Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 груд. 2023 р. № 1551. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05 лют. 2024 р. за № 179/41524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0179-24#n13> (дата звернення: 27.11.2024).

References

1. Verbniak I.A. Akredytatsiia yak shliakh zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity (na osnovi pedahohichnoho dosvidu SShA). *Dydaskal*. 2016. № 16. С. 307-311. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12704> (data zvernennia: 27.11.2024).

2. Vorobiova O. Derzhavne upravlinnia vyshchoiu osvitoiu u SShA kriz pryzmu akredytatsii. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*. 2022. № 1(11). С. 28-41. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1\(11\)-28-41](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1(11)-28-41) (data zvernennia: 27.11.2024).

3. Kovtunets V. Systema zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity u SShA. *Rozvytok systemy zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v Ukraini: informatsiino-analitychnyi ohliad / za zah. red. S. Kalashnikovoi ta V. Luhovoho*. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety», 2015. С. 31-33. URL: https://heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/Rozvytok_Systemy_Zabezpechennya_Yakosti_HERE-1.pdf (data zvernennia: 27.11.2024).

4. Shevtsov A.H., Podolchak N.Yu. Akredytatsiia VNZ ta diialnist akredytatsiinykh orhanizatsii u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky. Lviv: Lvivska politekhnika, 2015. URL:

[https://ena.lpnu.ua:](https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/6079df3e-1b63-4e6f-853f-dbdd97f1a5f4/content)

8443/server/api/core/bitstreams/6079df3e-1b63-4e6f-853f-dbdd97f1a5f4/content (data zvernennia: 29.11.2024).

5. Kalashnikova S., Kurbatov S., Prokhor I. Mekhanizmy vdoskonalennia yakosti vyshchoi osvity: dosvid Spoluchenooho Korolivstva. *Rozvytok systemy zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v Ukraini: informatsiino-analitychnyi ohliad / za zah. red. S. Kalashnikovoi ta V. Luhovoho*. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety», 2015. С. 19-23. URL: https://heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/Rozvytok_Systemy_Zabezpechennya_Yakosti_HERE-1.pdf (data zvernennia: 27.11.2024).

6. Avsheniuk N. Yak zabezpechyty yakisnu pidhotovku vchyteliv: sekrety instytutsiinoi akredytatsii brytanskykh universytetiv. *Profesiina i neperervna osvita. Polsko-ukrainskyi naukovyi shchorichnyk*. 2019. № 4. С. 361-373. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729426/1/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB.-%D1%83%D0%BA%D1%80_5_2020.pdf#page=363 (data zvernennia: 27.11.2024).

7. Zolotarova I. Otsiniuvannia yakosti osvitnikh proham: dosvid Shvetsii. *Rozvytok systemy zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v Ukraini: informatsiino-analitychnyi ohliad / za zah. red. S. Kalashnikovoi ta V. Luhovoho*. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety», 2015. С. 24-26. URL: https://heges.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/Rozvytok_Systemy_Zabezpechennya_Yakosti_HERE-1.pdf (data zvernennia: 27.11.2024).

8. Sachko D.V. Publichne upravlinnia systemoiu zabezpechennia yakosti istorychnoi vyshchoi osvity Ukrainy. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia. 2023. № 3. С. 42-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.3.6>.

9. Batrakova A. Analiz systemy vnutrishnoho zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. Kharkivskyi natsionalnyi avtomobilno-dorozhnyi universytet. 2021. URL: <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/2c5f5b7d-0e4e-4b07-8aa0-fc54b93aea9c/content> (data zvernennia: 29.11.2024).

10. Romanova H.M., Yershova L.M. Akredytatsiia osvitoi prohramy: yevropeyskyi pidkhyd. *Visnyk NAPN Ukrainy*. 2019. № 1(1). S. 1-3. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-5-1>.

11. Perepelytsia O.O., Yaremii I.M., Kosuba R.B., Hordiienko V.V. Dostupnist ta vysvitlennia rezultativ diialnosti akademichnoho personalu kafedry dlia vyznannia rezultativ navchannia pry akredytatsii osvitoi prohramy. *World science: problems, prospects and innovations*. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2021. Pp. 446-453. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-world-science-problems-prospects-and-innovations-16-18-iyunya-2021-goda-toronto-kanada-arhiv/> (data zvernennia: 29.11.2024).

12. Kirdan O.P. Yakist profesiinoi pidhotovky maibutnikh ekonomistiv u konteksti akredytatsii osvitynih prohram i rozvytku vnutrishnoi systemy zabezpechennia yakosti osvitoi diialnosti. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Vyp. 70. 2019. S. 122-127. URL: <https://www.chasopys.psu.npu.kiev.ua/archive/70-2019/70-2019.pdf> (data zvernennia: 29.11.2024).

13. Huberska N.L. Vydy administratyvnykh protsedur u sferi vyshchoi osvity. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Serii «Pravo»*. Vyp. 2. 2015. S. 36-40.

14. Huberska N.L. Akredytatsiia osvitoi prohramy yak vyd administratyvnoi protsedury u sferi vyshchoi osvity Ukrainy. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Serii «Pravo»*. 2015. Vyp. 1. Ch. 1. S. 90-96.

15. Yurovska V.V. Dyspozytyvna skladova chastyna systemy zabezpechennia yakosti osvity za zakonodavstvom Ukrainy. *Naukovyi visnyi Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Serii Yurydychni nauky. Vyp. 1. T. 2. 2018. S. 39-42.

16. Yara O.S. Akredytatsiia osvitynih pravovykh prohram yak instrument publicnogo administruvannia zabezpechennia vyshchoi yurydychnoi osvity v Ukraini. *Naukovyi visnyk*

Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: *Yurysprudentsiia*. 2020. № 48. T. 2. S. 35-38. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48-2.7>

7. Lehenkyi M.I. Naukovi ta praktychni aspekty zaprovadzhennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання administratyvnykh protsedur. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*. Serii: «Yurydychni nauky». 2023. № 1(59). S. 27-34. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-1-8529>.

18. Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2073-IX. Redaktsiia vid 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (data zvernennia: 27.11.2024).

19. Lukianets D.M. Dyskreysiini povnovazhennia v konteksti pravovoho rehuliuвання administratyvnoi protsedury. *Problemy zakonnosti*. 2023. Vyp. 163. S. 111-127. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.163.292134> (data zvernennia: 29.11.2024).

20. Rekomendatsiia № R (80) 2 Komitetu Ministriv Rady Yevropy stosovno zdiisnennia administratyvnymy orhanamy dyskreysiinykh povnovazhen (Pryiniata Komitetom Ministriv 11 bereznia 1980 roku na 316-mu zasidanni Zastupnykiv Ministriv) (neofitsiinyi pereklad). URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf (data zvernennia: 29.11.2024).

21. Tymoshchuk V. Teoretychni ta praktychni vyklyky stanovlennia zahalnoi administratyvnoi protsedury v Ukraini. *Pravo Ukrainy*. 2021. № 10. S. 28-43. DOI: 10.33498/louu-2021-10-028.

22. Soloviova O.M. Deiaki mirkuvannia pro pryntsypy administratyvnoi protsedury. *Problemy zakonnosti*. 2023. Vyp. 163. S. 248-266. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/6911/1c0aea49ec2816a0fa5ac230beae4c0e39c5.pdf> (data zvernennia: 29.11.2024).

23. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Apeliatsiinu palatu Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21.12.2023 № 1551. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 05.02.2024 za № 179/41524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0179-24#n13> (data zvernennia: 27.11.2024).

Mykola Legenkyi

ACCREDITATION OF THE EDUCATIONAL PROGRAM OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION AS AN ADMINISTRATIVE PROCEDURE

State Non-Profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute»
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: legenkyj@ukr.net

Purpose: to analyze the scientific-theoretical, methodological-organizational and regulatory support for the accreditation of an educational program of a higher education institution as an administrative procedure. **Research methods:** comparative, analytical-synthetic, comparativist, generalization and systematization. **Results:** the relevance of the accreditation of an educational program of a higher education institution as a significant factor in ensuring the quality of educational services and the quality of education in general is substantiated, an analysis and generalization of international experience in ensuring quality through the use of accreditation procedures is carried out, accreditation is studied in the status of an administrative procedure, which requires additional scientific and legislative support. **Discussion:** it was found that studies of the regulatory and legal regulation of the accreditation procedure in higher education in other countries indicate a strong experience gained in this direction, which is characterized by unity in confirming the high relevance of accreditation procedures and general approaches to their implementation, which are characterized by the ramifications of the system of entities providing accreditation services and certain differences in its time dimension and purpose. It was determined that the main features of the administrative procedure, which include normalization, publicity and subjectivity, phasing and sequence of actions, as well as the adoption of authoritative management decisions through the exercise of the powers of officials, can be fully attributed to the accreditation of educational programs. It was proven that the studies of administrative scientists substantiate the status of accreditation of educational programs as an administrative procedure that has a dispositive nature and is used as a tool of public administration of higher education provision. At the same time, the normalization of the above-mentioned status requires additional scientific and legislative support and careful development of the procedure for its implementation.

Key words: accreditation of an educational program; administrative procedure; quality of higher education.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

РЕЦЕНЗІЯ

DOI:

Д. І. Голосніченко,

доктор юридичних наук, доцент

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2299-562X>

РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК Ю.Л. ЮРИНЕЦЬ «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ»

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Берестейський проспект, 37, 03056, Київ, Україна
E-mail: dig007@ukr.net

Інтеграція України у світовий простір потребує викладення засадничих маркерів її державності світовими. При цьому потрібно враховувати динамічність змін підходів і поглядів у сфері модернізації Основного Закону, що триває нині в Україні. У цьому сенсі слід визнати, що оновлення навчального матеріалу шляхом видання підручників не встигає за плином часу внаслідок тривалості їх видання. Тому слушно привітати розробку з цього приводу навчальних посібників. Отже, підготовка автором Ю.Л. Юринцем навчального посібника «Конституційне право України»¹ є доцільною та актуальною.

У посібнику, з позицій сучасного конституціоналізму та сучасного розуміння прав людини, їх гарантій та захисту, системно викладений матеріал курсу «Конституційне право України». Зміст посібника цілком відображає зміст відповідної навчальної програми та структурно відповідає самій Конституції України. Автор при цьому намагався творчо підійти до викладення навчального матеріалу, концентровано вміщуючи на сторінках видання найпринциповіші моменти та аспекти. Водночас важливо відзначити, що даний посібник враховує останні зміни до Конституції України.

Перевагою даного посібника є те, що автор надає чіткі визначення наукових термінів, які застосовуються в роботі. Для кращого розуміння матеріалу, що викладається, та грамотного практичного використання цих понять автором складений словник юридичних термінів.

Зміст наведеної бібліографії свідчить про те, що автор ґрунтував викладений матеріал на працях учених різних країн і різних часів, що, безумовно, є свідченням дотримання вченим принципу плюралізму в наукових дослідженнях.

В цілому навчальний посібник Ю.Л. Юринця «Конституційне право України» заслуговує позитивної оцінки як оригінальна творча робота, що базується на органічному поєднанні теоретичної концепції з практичним досвідом викладання курсу. Вважаю, що рецензована праця Ю.Л. Юринця є корисною для використання у навчальному процесі з права і може бути рекомендована до видання і впровадження у навчальний процес з вивчення конституційного права.

---

¹ Юринець Ю.Л. Конституційне право України: навч. посіб. Київ, 2024.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Альваро Андрес Ерісес Браво* юрист Університету Буенос-Айреса, спеціаліст з космічного права Національного інституту повітряного та космічного права Аргентинської Республіки, член Міжнародного інституту космічного права (IISL)
- Бойко Олег Володимирович* здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Бондаренко Олена Григорівна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Вишинецька Світлана Василівна* доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Герасименко Олександра Віталіївна* здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Голосніченко Дмитро Іванович* доктор юридичних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
- Гольдберг Наталя Олександрівна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Дідук Алла Григорівна* кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Жмур Наталія Володимирівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Жукова Ірина Віталіївна* кандидат наук з державного управління, доцент, старший викладач кафедри публічного управління і проектного менеджменту Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти», директор Видавничої групи «Наукові перспективи»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

<i>Засць Олександр Михайлович</i>	<i>кандидат юридичних наук, доцент, стажер Thien-Steuerberatung GmbH & Co. KG, Німеччина</i>
<i>Кметик Христина Володимирівна</i>	<i>кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Колонська Вікторія Михайлівна</i>	<i>здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Кунєв Юрій Дем'янович</i>	<i>доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Левченко Анжеліка Сергіївна</i>	<i>здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Легенький Микола Іванович</i>	<i>доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Литвин Степан Йосипович</i>	<i>доктор філософії у галузі права, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», ректор Інституту освітнього і професійного розвитку, м. Будапешт, Угорщина</i>
<i>Лихова Софія Яківна</i>	<i>доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Літвінова Ірина Феофанівна</i>	<i>кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Макєєва Олена Миколаївна</i>	<i>кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>
<i>Малиш Олександр Леонідович</i>	<i>здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»</i>

- Малярчук Назар Вікторович* кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Матвієва Дарія Анатоліївна* здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Музичка Іван Миколайович* здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Нецька Любов Степанівна* кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Піскун Іван Іванович* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності Національного університету оборони України
- Ремінська Юлія Юріївна* доктор філософії у галузі права, головна спеціалістка відділу «Офіс Горизонт Європа в Україні» Національного фонду досліджень України, старший викладач кафедри конституційного і адміністративного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут», експертка з питань дослідницької роботи, Програма USAID «РАДА: наступне покоління»
- Савліва Наталія Олександрівна* здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Свистович Роман Степанович* кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Житомирського інституту приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»
- Сорока Дар'яна Валеріївна* здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Стадніченко Сергій Володимирович* кандидат юридичних наук, адвокат, докторант Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Старущенко Ярослав Володимирович* здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

- Суходольська Анастасія Андріївна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Тарасюк Сергій Миколайович* доктор філософії, доцент кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Тімуш Ірина Сергіївна* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Тюбай Анастасія Вадимівна* здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Цицюра Володимир Іванович* кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, слухач Інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України
- Череватюк Вікторія Богданівна* кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Чулінда Людмила Іванівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Чунаков Роман* здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня Національного університету оборони України
- Швачка Вікторія Юріївна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
- Шпак Інна Миколаївна* здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття повинна бути структурована (поділена на розділи з заголовками) відповідно до вимог ВАК України мати такі елементи:

1) постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями;

2) аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

3) формулювання цілей статті (постановка завдання);

4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок.

Обсяг статті з рисунками, таблицями, списком літератури, анотаціями – 10-12 повних сторінок.

Статтю набирають з абзацним відступом (0,5 см) у текстовому редакторі Word for Windows XP шрифтом Times New Roman у режимі автоматичної розстановки переносів у такому порядку:

1) індекс УДК (зліва, зверху, кегль 14);

2) ініціали, прізвища авторів (справа, кегль 14, малі літери, напівжирний), науковий ступінь, вчене звання;

3) назва статті (по центру, кегль 14, великі літери, напівжирний);

4) анотації (із визначенням мети, методів, результатів дослідження, обговорення; курсив) українською, англійською мовою (кегль 14)*;

5) ключові слова;

6) текст статті;

7) список літератури (кегль 14);

8) транслітерація списку літератури латиницею (кегль 14);

9) відомості про автора українською та англійською мовами.

У літературі (кегль 14), яка подається у порядку посилання, обов'язково вказують авторів, повну назву книги, том (номер, випуск), місто видання, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок статті (ДСТУ 8302:2015).

Бібліографічні записи повинні бути пронумеровані й мати посилання на джерела у тексті статті у квадратних дужках.

Посилання на неопубліковані роботи не допускаються.

Кількість джерел у використаних матеріалах повинна бути не менше 10 та не перевищувати 15 (не менше 3-х джерел англомовних, зарубіжних авторів, обов'язкові посилання на праці членів редколегії журналу).

Статтю подають на електронному та паперовому носіях у редакцію українською мовою у одному примірнику, надрукованих через 1,5 міждрядкових інтервалів формату А4.

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без узгодження з автором.

Статтю подавати науково та стилістично відредагованою, вчитаною. Для аспірантів, ад'юнктів, здобувачів наукового ступеня має додаватися рецензія наукового керівника. При порушенні вимог – стаття не розглядатиметься. Окремо подавати дані про автора статті: прізвище, ім'я, по-батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашню адресу, телефон (домашній, службовий чи мобільний).

Опубліковані статті відбивають точку зору авторів, яка не завжди збігається з думкою редакційної колегії. Відповідальність за точність цитувань несе Автор.

Статті видаються в авторській редакції.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ

УДК 342.924: 658.562.44: 664(045)

М. С. Павленко,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

УМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕЧНІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ (НАССР) В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: pavlenko@ukr.net

Мета: дослідити нормативні засади впровадження системи Hazard Analysis and Critical Control Points (НАССР) в Україні як чинника безпеки харчових продуктів. **Методи дослідження:** документального аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, об'єктивної істини, пізнавально-аналітичний та ін. **Результати:** узагальнені вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР). **Обговорення:** з'ясовані положення щодо запровадження операторами ринку програм-передумов, принципів НАССР, розробки постійно діючих контрольних процедур; спрощене застосування системи НАССР для певних операторів ринку тощо.

Ключові слова: Hazard Analysis and Critical Control Points (НАССР); постійно діючі контрольні процедури; верифікація; перехресне забруднення; програма-передумова; план НАССР.

Структура статті: постановка проблеми та її актуальність; аналіз досліджень і публікацій з проблеми; мета; основний матеріал; висновки.

Література

1. Кузьома В.В., Павлюк С.І. Впровадження системи управління безпечністю харчових продуктів на основі концепції НАССР. Modern Economics. 2019. № 14(2019). С. 115-120.

References

1. Kuzoma V.V., Pavlyuk S.I. Vprovadzhennya systemy upravlinnya bezpechnistyu kharchovykh produktiv na osnovi kontseptsii NASSR. Modern Economics. 2019. № 14(2019). S. 115-120.

CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE FOOD SAFETY MANAGEMENT SYSTEM (HACCP) IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: pavlenko@ukr.net

Purpose: to explore the regulatory bases for the implementation of the Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP) system in Ukraine as a factor in food safety. **Methods:** documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, cognitive-analytical, etc. **Results:** generalized requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP). **Discussion:** clarified the provisions on the introduction of prerequisites by market operators, the principles of the HACCP, the development of permanent monitoring procedures, a simplified approach to the application of the HACCP system for certain market operators, etc.

Requirements for safety and quality of food products were considered to be of particular relevance at all times, because non-compliance with these requirements could be detrimental to human life and health. Food safety is one of the main areas that determines the health of the population, preservation of the gene pool of the nation.

At the same time, the decision of these issues is related not only to the quality control of the final product, but also to the monitoring of production processes throughout the production chain for the timely detection of hazardous products. This monitoring system was called Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP) - a system that identifies, assesses and controls the hazards that are critical to the safety of food products.

The EU considers HACCP to be the most effective method of ensuring food safety and requires all food industry enterprises to implement, observe and implement procedures based on the principles of HACCP.

The principles of the HACCP, the program-preconditions of the HACCP system, the sequence of the development of the HACCP system, are formalized in accordance with the Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP) (from 01.10.2012 № 590). The analysis is of practical importance for the practical implementation of the procedures reviewed in order to ensure the safety of food products.

The direction of further research is the details of the programs, the prerequisites for each of the predicted components, as well as the procedures that ensure the efficient functioning of the HACCP system.

Key words: Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP); permanent control procedures; verification; cross-contamination; prerequisite program; the HACCP plan.

Юридичний ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

---

4 (73) 2024

Наукові праці Київського авіаційного інституту

В авторській редакції

Підп. до друку 30.12.2024. Формат 60x84/8. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 30,23. Обл.-вид. арк. 22,85.
Тираж 50 пр. Замовлення № 35-1

Видавець і виготівник
Київський авіаційний інститут
03680, Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002